Visų šalių proletarai, vienykitės!

PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS prie LKP CK —
MARKSIZMO-LENINIZMO INSTITUTO prie TSKP CK FILIALAS

F. ENGELSAS

DARBININKŲ KLASĖS PADĖTIS ANGLIJOJE

REMIANTIS SAVO STEBĖJIMAIS IR AUTENTIŠKAIS ŠALTINIAIS

VALSTYBINĖ POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA
Vilnius — 1961

PRATARMĖ

Knygą „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ F. Engelsas parašė Barmene 1844 m. rugsėjo—1845 m. kovo mėn.—ankstyvuoju savo revoliucinės veiklos laikotarpiu.

Anglijos proletariato gyvenimo sąlygas F. Engelsas tyrinėjo tuo metu, kai jis gyveno Anglijoje (1842 m. lapkritis—1844 m. rugpiūtis), ketindamas nušviesti šį klausimą viename sumanyto parašyti veikalo apie socialinę Anglijos istoriją skirsnyje. Tačiau, išsiaiškinęs ypatingą proletariato vaidmenį buržuazinėje visuomenėje, F. Engelsas nusprendė Anglijos darbininkų klasės padėties tyrinėjimui paskirti atskirą veikalą.

F. Engelso veikalas „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ atspindi pirmąjį mokslinio komunizmo teorijos kūrimo etapą.

Analizuodamas ekonominę ir politinę Anglijos santvarką, F. Engelsas, pasirėmęs šios labiausiai tuo metu išsivysčiusios kapitalistinės šalies ir jos proletariato gyvenimo sąlygų pavyzdžiu, atskleidė kai kuriuos kapitalistinės gamybos dėsningumus ir suformulavo eilę proletarinio socializmo ir proletarinės politinės ekonomijos teiginių.

Ištyręs Anglijos pramonės perversmą ir pateikęs gausią faktinę medžiagą tiek apie pramonės, tiek ir žemės ūkio proletariato išnaudojimo metodus, jo materialinio ir kultūrinio gyvenimo sąlygas bei moralės lygį, F. Engelsas priėjo išvadą, kad proletariato ir kapitalistų interesai yra perdėm priešingi, kad kapitalistinės gamybos didėjimas yra neišvengiamai susijęs su rezervinės bedarbių armijos susidarymu, periodiniu ekonominių krizių pasikartojimu ir nuolatiniu proletarinių masių išnaudojimo didėjimu, kad pati proletariato padėtis neišvengiamai stumia jį į kovą už savo išsivadavimą.

F. Engelso knyga „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“, V. Lenino žodžiais tariant, buvo „baisus kapitalizmo ir buržuazijos apkaltinimas“.

Analizuodamas Anglijos proletariato klasinę kovą, F. Engelsas įrodo, kad toji kova yra galingas istorinio vystymosi svertas, ir kritikuoja anglų socialistus-ovenistus už visuotinės meilės ir

brolybės skelbimą. Apibendrindamas Anglijos darbininkų judėjimo patyrimą, F. Engelsas prieina išvadą, kad streikai ir sąjungos, būdami veiksminga darbininkų klasės organizavimo ir auklėjimo priemonė, vis dėlto negali jos išvaduoti iš samdomosios vergovės. Labai vertindamas čartizmą kaip pirmąjį savarankišką politinį proletariato judėjimą, F. Engelsas kartu kritikuoja čartistus už jų tikslų ribotumą ir iškelia nepaprastai svarbų teorinį teiginį, kad čartizmą būtina sujungti su socializmu ir suvienyti proletariatą į vieningą nacionalinę darbininkų armiją.

Negailestingai sukritikavęs kapitalizmo sistemą ir griežtai apkaltinęs Anglijos buržuaziją, autorius priėjo išvadą, kad politinis proletariato judėjimas atves darbininkų klasę į kovą už socializmą ir kad buržuazinė santvarka neišvengiamai žlugs.

F. Engelso knygą „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje" V. Leninas priskyrė prie geriausių pasaulinės socializmo literatūros veikalų.

Veikalas „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje" į lietuvių kalbą išverstas iš K. Markso ir F. Engelso Raštų paskutinio vokiškojo leidimo (Karl Marx, Friedrich Engels. Werke, Bd. 2, Berlin, 1958).

Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK Lietuvos filialas

Die Lage

der

arbeitenden Klasse

in

England.

Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen

von

Friedrich Engels.

Leipzig.

Druck und Verlag von Otto Wigand.

1845.

Knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ pirmojo leidimo titulinis lapas

PIRMO VOKIŠKOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Šioje knygoje nagrinėjamas klausimas, kuriam iš pradžių aš tenorėjau skirti vieną didesnio veikalo apie Anglijos socialinę istoriją skirsnį, bet kurio svarbumas mane greitai privertė skirti jam savarankišką veikalą.

Darbininkų klasės padėtis yra tikras bet kokio socialinio dabarties judėjimo pagrindas ir išeities taškas, nes ji yra aštriausias ir labiausiai atviras socialinio skurdo pasireiškimas mūsų laikais. Prancūziškąjį ir vokiškąjį darbininkų komunizmą ji sukėlė betarpiškai, furjerizmą ir angliškąjį socializmą, taip pat vokiečių apsišvietusios buržuazijos komunizmą — netiesiogiai. Norint tvirtai pagrįsti, iš vienos pusės, socialistines teorijas, iš kitos pusės — samprotavimus apie jų teisę egzistuoti, norint padaryti galą visokiems svaičiojimams ir prasimanymams pro et contra *, būtinai reikia pažinti proletariato gyvenimo sąlygas. Tačiau proletariato gyvenimo sąlygos savo *klasikinę,* užbaigtą *formą* turi tik Didžiojoje Britanijoje ir būtent pačioje Anglijoje; be to, tik Anglijoje reikiama medžiaga yra gana pilnai surinkta ir oficialių tyrinėjimų patvirtinta, kaip to reikalauja bent kiek išsamesnis klausimo išdėstymas.

Dvidešimt vieną mėnesį, asmeniškai stebėdamas ir asmeniškai bendraudamas, aš turėjau galimybę betarpiškai susipažinti su Anglijos proletariatu, jo siekimais, jo vargais ir džiaugsmais ir kartu papildyti savo stebėjimus žiniomis iš reikiamų autentiškų šaltinių. Šioje knygoje išdėstyta tai, ką aš esu matęs, girdėjęs ir skaitęs. Aš esu pasiruošęs tam, kad ne tik mano požiūris, bet ir mano pateikti faktai bus iš daugelio pusių puolami, ypač kai mano knyga pateks į anglų rankas; aš taip pat gerai žinau, kad vienur kitur man bus galima nurodyti nežymų netikslumą, — ir anglas to nebūtų išvengęs, nes klausimas yra platus ir turi būti visapusiškai pagrįstas, — juo labiau, kad pačioje Anglijoje dar nėra nė vieno veikalo, kuris, kaip mano veikalas,

* — už ir prieš. *Red.*

nagrinėtų *visų* darbininkų padėtį. Tačiau aš nė kiek nesvyruodamas metu iššūkį Anglijos buržuazijai: tenurodo ji man, remdamasi tokiais pat autentiškais duomenimis, kokius aš esu pateikęs, bent vieną vienintelį faktą, kurio netikslumas galėtų turėti kokią nors reikšmę išdėstytam požiūriui, ištisai paėmus.

Ypač Vokietijai turi didelę reikšmę klasikinių Didžiosios Britanijos proletariato gyvenimo sąlygų pavaizdavimas — ir kaip tik šiuo metu. Vokiškasis socializmas ir komunizmas daugiau negu bet kuris kitas rėmėsi teorinėmis prielaidomis; mes, vokiečių teoretikai, dar labai mažai pažinojome tikrąjį pasaulį, kad tikrieji santykiai galėtų mus tiesiog paskatinti pertvarkyti šią „blogą tikrovę". Iš tų, kurie dabar yra atviri tokio pertvarkymo šalininkai, vargu ar bent vienas atėjo į komunizmą feuerbachiškai neįveikęs Hegelio spekuliacijos. Mes taip mažai pažįstame tikras proletariato gyvenimo sąlygas, kad net lojalios „darbininkų klasės padėties pagerinimo sąjungos", kuriose mūsų buržuazija šiuo metu taip iškraipo socialinį klausimą, nuolat remiasi juokingiausiomis ir banaliausiomis nuomonėmis apie darbininkų padėtį. Mes, vokiečiai, šiuo klausimu mažiausia žinome faktų. Ir jei Vokietijos proletariato sąlygos dar neįgavo tokios klasikinės formos kaip Anglijoje, tai vis dėlto mes iš esmės turime tą pačią socialinę santvarką, kuri anksčiau ar vėliau turės pasireikšti taip pat aštriai, kaip ir kitoje Šiaurės jūros pusėje, jei tik nacijos protas laiku nesiims tokių priemonių, kurios visai socialinei sistemai duos naują bazę. Tos pačios pagrindinės priežastys, dėl kurių Anglijoje skursta ir yra engiamas proletariatas, yra taip pat Vokietijoje ir ilgainiui jos turi sukelti tuos pačius padarinius. O tuo tarpu *anglų* skurdo konstatavimas paskatins mus konstatuoti ir mūsų, *vokiečių*, skurdą ir duos mums matą, kuriuo mes galėsime nustatyti jo dydį ir tą Silezijos bei Bohemijos neramumų [1] atskleistą pavojų, kuris iš šios pusės betarpiškai gresia Vokietijos ramybei.

Baigdamas aš turiu padaryti dar dvi pastabas. Pirma, žodį *Mittelklasse* aš visada vartoju angliško middle-class (arba, kaip beveik visada sakoma: middle-classes) prasme, o tai reiškia, kaip ir prancūziškasis bourgeoisie, turtingųjų klasę, ir būtent nuo vadinamosios aristokratijos skirtingą turtingųjų klasę, kuri Prancūzijoje ir Anglijoje betarpiškai, o Vokietijoje netiesiogiai, kaip „viešoji nuomonė", turi savo rankose valstybinę valdžią *. Aš taip pat nuolat vartoju kaip lygiareikšmius žodžius: darbininkai (working men) ir proletarai, darbininkų klasė, neturtingųjų klasė ir proletariatas. — Antra, pateikdamas citatas, aš dažniausiai nurodau partiją, kuriai priklauso autorius, nes liberalai beveik visada stengiasi pabrėžti žemės ūkio apygardų skurdą ir paneigti jį fabrikų apygardose, o konservatoriai, atvirkščiai, pripažįsta fabrikų apygardų skurdą, bet nenori jo pri-

* Sutinkamai su šiuo Engelso išaiškinimu žodis „Mittelklasse" („vidurinė klasė") toliau tekste verčiamas žodžiu „buržuazija". *Red.*

pažinti žemės ūkio apygardose. Taip pat dėl šios priežasties, kai man trūko oficialių dokumentų, aš, aprašydamas pramonės darbininkų padėtį, visada verčiau pasinaudodavau *liberalų* parodymais, norėdamas mušti liberalinę buržuaziją jos pačios pasisakymais; toriais arba čartistais aš aplamai rėmiausi tik tais atvejais, kai žinojau tikrą padėtį iš savo paties stebėjimų arba galėjau būti tikras pateikiamų pasisakymų teisingumu, turėdamas galvoje asmeninę arba literatūrinę cituojamų autorių reputaciją.

F. Engelsas

Barmenas, 1845 m. kovo 15 d.

AMERIKINIO LEIDIMO PRATARMĖ

Praėjo dešimt mėnesių, kai aš, vertėjo pageidavimu, parašiau šiai knygai „Priedą“ [2]. Per šiuos dešimt mėnesių Amerikos visuomenėje įvyko perversmas, kuriam kitose šalyse būtų reikėję mažiausia dešimties metų. 1885 metų vasario mėnesį Amerikos viešoji nuomonė buvo beveik vieninga vienu klausimu — kad Amerikoje nesą darbininkų klasės tikrąja šio žodžio prasme, kad dėl to Amerikos respublikoje taip pat esanti negalima tokia klasių kova, kokia Europos visuomenę plėšo į dalis, vadinasi, kad socializmas esąs iš užsienio atvežtas augalas, kuris niekuomet neįsišaknysiąs Amerikos dirvoje [3]. Tačiau kaip tik tada kuo aiškiausiai pasireiškė jau prasidedanti klasių kova: streikavo Pensilvanijos angliakasiai bei daugelio kitų pramonės šakų darbininkai ir ypač visa šalis plačiai ruošėsi dideliam judėjimui už aštuonių valandų darbo dieną, kuris turėjo prasidėti ir prasidėjo gegužės mėnesį. Mano „Priedas“ rodo, kad aš tada teisingai įvertinau šiuos požymius, kad aš nuspėjau prasidėsiant darbininkų judėjimą nacionaliniu mastu. Tačiau niekas tuomet negalėjo numatyti, kad per tokį trumpą laiką judėjimas prasiverš su tokia nenugalima jėga, išsiplės prerijų gaisro greitumu ir sukrės Amerikos visuomenę iki pat jos pagrindų.

Bet tai yra faktas — tvirtas, nenuginčijamas! Kiek baimės jis įvarė Amerikos valdančiajai klasei, labai įdomiai man papasakojo Amerikos žurnalistai, kurie praeitą vasarą suteikė man garbės, mane aplankydami; „naujasis posūkis“ sukėlė jiems bejėgišką baimę ir juos apstulbino. Tačiau tuo metu judėjimas buvo dar ką tik prasidėjęs; tai tebuvo eilė neįsisąmonintų ir aiškiai karštligiškų nesutartinių veiksmų tos klasės, kuri, panaikinus negrų vergovę ir sparčiai besivystant pramonei, tapo žemiausiu amerikiečių visuomenės sluoksniu. Dar nepasibaigus metams, tie pakriki socialiniai trūkčiojimai įgavo tam tikrą kryptį. Gaivališkas, instinktyvus tų plačiųjų darbininkų masių judėjimas milžiniškoje šalies teritorijoje, vienalaikis prasiveržimas jų bendro nepasitenkinimo skurdžia socialine padėtimi,

visur vienoda ir susidariusia dėl vienodų priežasčių, įgalino juos suprasti, kad jie sudaro naują ir atskirą amerikiečių visuomenės klasę, faktiškai — proletarų klasę, susidedančią iš samdomųjų darbininkų, kurie dažniausiai tokiais jau yra gimę. Tas supratimas paskatino juos tuoj pat grynai amerikietiškai žengti sekantį žingsnį į savo išsivadavimą — sukurti politinę darbininkų partiją, turinčią savo platformą ir siekiančią iškovoti Kapitolį ir Baltuosius rūmus. Gegužės mėnesį prasidėjo kova už aštuonių valandų darbo dieną, kilo neramumai Čikagoje, Milvokyje ir kitur; valdančioji klasė mėgino nuslopinti prasidedantį darbininkų pakilimą grubia jėga ir žiauriu klasiniu teismu. Lapkričio mėnesį buvo organizuojama nauja darbininkų partija visuose stambiuose centruose, vyko rinkimai Niujorke, Čikagoje ir Milvokyje. Iki tol gegužės ir lapkričio mėnesiai Amerikos buržuazijai teprimindavo, kad turi būti apmokėti Jungtinių Valstijų valstybinių obligacijų kuponai; nuo šiol gegužės ir lapkričio mėnesiai jai primins taip pat terminą, kada Amerikos darbininkų judėjimas pateikė apmokėti *savo* kuponus.

Europos šalyse darbininkams reikėjo daugelio metų, kol jie visiškai suprato, kad jie sudaro atskirą, esamomis socialinėmis sąlygomis pastovią šiuolaikinės visuomenės klasę; o paskui vėl reikėjo ilgų metų, kol ši klasinė sąmonė paskatino juos sukurti atskirą nepriklausomą politinę partiją, priešingą visoms senosioms politinėms partijoms, sukurtoms įvairių valdančiosios klasės grupių. Palankesnėmis Amerikos sąlygomis, kur nėra jokių kelią užkertančių viduramžių griuvėsių, kur istorija prasideda jau susiformavus — XVII amžiuje — šiuolaikinės buržuazinės visuomenės elementams, darbininkų klasė išėjo šias dvi savo vystymosi stadijas per dešimt mėnesių.

Tačiau visa tai tėra pradžia. Kad darbininkų masės pajuto savo kančių ir savo interesų bendrumą, savo klasinį solidarumą priešingai visoms kitoms klasėms; kad jos, siekdamos šiuos savo jausmus išreikšti ir paversti juos veiksmais, išjudino politinį mechanizmą, kuris šiam tikslui yra kiekvienoje laisvoje šalyje, — visa tai tėra pirmasis žingsnis. Sekantis žingsnis yra surasti bendrą vaistą nuo tų bendrų kančių ir įkūnyti jį naujosios darbininkų partijos platformoje. Ir šį žingsnį, svarbiausią ir sunkiausią visame judėjime, Amerikoje dar teks žengti.

Naujoji partija turi turėti atskirą teigiamą programą; šios programos atitinkamos vietos, besikeičiant aplinkybėms ir besivystant pačiai partijai, gali būti keičiamos, bet kiekvienu tam tikru momentu šiai programai turi pritarti visa partija. Tačiau kol tokia programa dar neparuošta arba teturi užuomazginę formą, tol ir naujoji partija tėra užuomazginėje būklėje; ji gali gyvuoti tik kaip vietinio pobūdžio partija, o ne kaip nacionalinė partija; ji yra potenciali partija, bet dar ne tikroji partija.

Ta programa, kokios formos iš pradžių ji bebūtų, turi vystytis jau iš anksto nustatyta kryptimi. Priežastys, dėl kurių

atsirado bedugnė tarp darbininkų klasės ir kapitalistų klasės, yra tos pačios tiek Amerikoje, tiek ir Europoje; priemonės šiai bedugnei pašalinti taip pat yra tos pačios. Todėl Amerikos proletariato programos aukščiausias tikslas galiausiai bus toks pat, kaip ir tos programos, kuri po šešiasdešimties metų nesutarimų ir diskusijų tapo pripažinta daugumos kovojančio Europos proletariato programa. Jos paskelbtas galutinis tikslas bus toks: darbininkų klasė turi iškovoti politinę valdžią, siekdama, kad visuomenė tiesiog paverstų savo nuosavybe visas gamybos priemones — žemę, geležinkelius, kasyklas, mašinas ir t. t. — bendram darbui visų sąskaita ir visų labui.

Tačiau jei naujoji Amerikos partija, kaip ir visos kitos politinės partijos, jau vien dėl savo atsiradimo siekia iškovoti politinę valdžią, tai ji dar toli gražu neturi vieningos nuomonės, ką daryti su šia valdžia, kai pagaliau ji bus iškovota. Niujorke ir kituose dideliuose rytų miestuose darbininkų klasės organizavimas vyko profesinio vienijimosi forma ir kuriant kiekviename mieste stiprią Centrinę darbininkų sąjungą. Niujorke Centrinė darbininkų sąjunga praeitų metų lapkričio mėnesį išrinko savo vėliavininku Henrį Džordžą, ir todėl laikinoji sąjungos rinkimų platforma buvo smarkiai paveikta jo principų. Dideliuose šiaurės vakarų miestuose rinkiminė kova vyko remiantis gana neapibrėžta darbininkų platforma, ir Henrio Džordžo principų įtaka buvo vos pastebima arba iš viso jos nebuvo. Ir tuo metu, kai tuose stambiuose pramonės centruose, turinčiuose daug gyventojų, naujas klasinis judėjimas įgavo politinį pobūdį, visoje šalyje tebuvo tik dvi plačiai paplitusios darbininkų organizacijos — „Darbo riteriai“ ir „Darbininkų socialistų partija“, iš kurių tik antroji turi rinkimų platformą, sutampančią su anksčiau išdėstytu šiuolaikiniu europietišku požiūriu.

Iš šių trijų daugiau ar mažiau apibrėžtų formų, kuriomis pasireiškia Amerikos darbininkų judėjimas, pirmoji, t. y. Henrio Džordžo vadovaujamas Niujorko judėjimas, šiuo metu turi daugiausia vietinę reikšmę. Niujorkas yra neabejotinai svarbiausias Valstijų miestas, bet Niujorkas — ne Paryžius, o Jungtinės Valstijos — ne Prancūzija. Ir Henrio Džordžo programa savo dabartine forma, man atrodo, yra perdaug ribota, kad ji galėtų būti kokio nors judėjimo pagrindas, išskyrus vietinį judėjimą; geriausiu atveju ji galėtų tikti trumpalaikei bendro judėjimo fazei. Henriui Džordžui žemės eksproprijavimas iš gyventojų masių yra didžioji ir visuotinė priežastis, dėl kurios žmonės suskilo į turtinguosius ir vargšus. Tačiau istoriškai tai nėra visiškai teisinga. Azijos ir klasikinėje senovėje vyravusi klasinio engimo forma buvo vergovė, t. y. ne tiek žemės eksproprijavimas iš masių, kiek jų pačių pasisavinimas. Kai Romos respublikos žlugimo laikotarpiu iš laisvųjų Italijos valstiečių buvo eksproprijuoti jų ūkiai, jie sudarė tokią pat „baltųjų vargšų“ klasę, kokia buvo pietų vergvaldinėse valstijose iki 1861 me-

tų; taip, esant vergams ir „baltiesiems vargšams"— dviem klasėms, kurios vienodai nesugebėjo išsilaisvinti, — žlugo senovės pasaulis. Viduramžiais ne liaudies nušalinimas (expropriation) *nuo* žemės, o, atvirkščiai, jos pritvirtinimas (appropriation) *prie* žemės buvo feodalinio išnaudojimo šaltinis. Valstietis neprarado savo žemės, bet buvo pririštas prie jos kaip baudžiauninkas arba priklausomasis ir turėjo eiti žemvaldžiui lažą arba mokėti produktais. Tiktai naujųjų laikų išvakarėse, į XV amžiaus pabaigą, valstietijos eksproprijavimas plačiu mastu davė pradžią šiuolaikinei samdomųjų darbininkų klasei; jie nieko neturi, išskyrus savo darbo jėgą, ir tegali gyventi tik parduodami šią darbo jėgą kitiems. Bet jeigu ši klasė atsirado dėl žemės eksproprijavimo, tai tik stambiosios kapitalistinės gamybos, šiuolaikinės pramonės ir stambiojo žemės ūkio išsivystymas padarė ją nuolatiniu reiškiniu, padidino ją ir pavertė atskira klase, turinčia atskirus interesus ir ypatingą istorinę misiją. Visa tai plačiai išdėstė Marksas („Kapitalas", VIII dalis. „Vadinamasis pradinis kaupimas" *). Pagal Marksą dabartinio klasių antagonizmo ir socialinio darbininkų klasės degradavimo priežastis yra eksproprijavimas iš jos *visų* gamybos priemonių, tame tarpe, žinoma, ir žemės.

Skelbdamas, kad žemės monopolis yra vienintelė neturto ir skurdo priežastis, Henris Džordžas, suprantama, viską gydančiu vaistu laiko žemės perdavimą visai visuomenei. Markso mokyklos socialistai irgi reikalauja perduoti žemę visuomenei, ir ne vien tik žemę, bet taip pat ir visas kitas gamybos priemones. Tačiau jeigu net pastarųjų klausimą paliktume nuošalyje, tai yra dar vienas skirtumas. Ką daryti su žeme? Šių laikų socialistai, kurių atstovas yra Marksas, reikalauja, kad ją valdytų ir dirbtų visi drauge ir visų naudai, elgdamiesi su ja taip pat, kaip ir su kitomis visuomeninėmis gamybos priemonėmis — kasyklomis, geležinkeliais, fabrikais ir t. t.; Henris Džordžas nori apsiriboti jos nuomojimu atskiriems asmenims, kaip tai praktikuojama ir dabar; jis tenori reguliuoti jos paskirstymą, nuomos mokestį naudojant visuomeniniams, o ne privatiems reikalams, kaip kad dabar daroma. Tai, ko reikalauja socialistai, numato visišką visos visuomeninės gamybos sistemos perversmą; tai, ko nori Henris Džordžas, palieka dabartinį gamybos būdą nepaliestą ir, iš esmės imant, jau anksčiau buvo sugalvota Rikardo mokyklos buržuazinių ekonomistų kraštutinio sparno; pastarieji taip pat reikalavo, kad valstybė konfiskuotų žemės rentą.

Žinoma, būtų neteisinga manyti, kad Henris Džordžas pasakė savo paskutinį žodį kartą visiems laikams. Bet aš privalau imti jo teoriją tokią, kokia ji dabar yra.

---

* Angliškajame „Kapitalo" I tomo leidime (1887 m.) tekstas suskirstytas į aštuonias dalis: VIII dalis atitinka lietuviškojo leidimo 24-jį skirsnį. *Red.*

Antroji didelė Amerikos darbininkų judėjimo srovė yra Darbo riteriai [4]. Ši srovė, atrodo, yra tipiškiausia dabartinei judėjimo stadijai ir kartu neabejotinai stipriausia. Didžiulė asociacija, paplitusi milžiniškoje šalies teritorijoje kaip daugybė „susirinkimų" (assemblies), išreiškia visus asmeninių ir vietinių nuomonių atspalvius darbininkų klasėje. Todėl juos vienija neapibrėžta programa ir sutelkia ne tiek įstatai, kurių laikytis praktiškai neįmanoma, kiek instinktyvus jausmas, pasakantis darbininkams, kad jau pats jų susivienijimas bendram tikslui padaro juos didžiule šalies jėga. Tikras amerikinis paradoksas — naujausios tendencijos apvelkamos seniausiais viduramžių drabužiais, o demokratiškiausia ir netgi maištingiausia dvasia slepiasi už išorinio, bet iš tiesų bejėgio despotizmo,— štai koks vaizdas, kurį Darbo riteriai teikia stebėtojui europiečiui. Tačiau, jei mūsų nesustabdys grynai išorinės keistenybės, mes negalėsime nepamatyti šiame dideliame susivienijime milžiniškos potencinės energijos, kuri pamažu, bet užtikrintai vystosi į tikrąją jėgą. Darbo riteriai yra pirmoji nacionalinė organizacija, kurią sukūrė visa Amerikos darbininkų klasė; kokia bebūtų jos kilmė ir istorija, jos klaidos ir atskiros keistenybės, jos programa ir įstatai,— ji faktiškai yra visos Amerikos samdomųjų darbininkų klasės kūdikis, vienintelis nacionalinis ryšys, kuris juos visus jungia ir įgalina pajusti jų jėgą ne tiktai jų priešus, bet ir juos pačius, kuris įkvepia jiems išdidžią viltį ateityje pasiekti pergales. Būtų neteisinga sakyti, kad Darbo riteriai tiesiog pajėgūs vystytis; jie yra apimti nuolatinio audringo vystymosi ir persitvarkymų proceso. Tai — auganti, bręstanti masė, susidariusi iš plastinės medžiagos ir ieškanti formos, kuri atitiktų jos prigimtį. Ta forma neabejotinai bus surasta, nes istorijos evoliucija, kaip ir gamtos evoliucija, turi savo imanentinius dėsnius. Nesvarbu, ar tuomet Darbo riteriai pasiliks dabartinį savo pavadinimą, ar ne, bet pašaliniam stebėtojui aišku, kad čia yra ta žaliava, iš kurios turi išaugti būsimasis Amerikos darbininkų judėjimas ir kuri kartu nulems visos amerikiečių visuomenės ateitį.

Trečioji srovė yra Darbininkų socialistų partija [5]. Tai tėra partija tik žodžiais, nes lig šiol niekur Amerikoje ji iš tikrųjų neįstengė pasireikšti kaip politinė partija. Be to, ji Amerikai yra kiek svetima, nes dar visai neseniai ją sudarė beveik vien vokiečių imigrantai, kurie kalbėjo savo gimtąja kalba ir dažniausiai mažai temokėjo bendrąją šalies kalbą. Bet jeigu ši partija ir buvo svetimo kamieno šaka, tai ji kartu buvo apsiginklavusi patyrimu, įgytu per daugelį klasių kovos metų Europoje, ir bendrųjų darbininkų klasės išsivadavimo sąlygų supratimu, kuris žymiai pranašesnis už Amerikos darbininkų iki šiol įgytą supratimą. Tai — laiminga aplinkybė Amerikos proletarams, kurie tuo būdu gali įsisavinti ir panaudoti savo klasinių draugų europiečių keturiasdešimties metų kovos intelektualinius ir moralinius vaisius ir todėl pagreitinti savo pergalės momentą. Juk, kaip aš jau

esu sakęs, negali būti jokios abejonės, kad galutinė Amerikos darbininkų klasės programa, iš esmės imant, turi būti ir bus tokia pat, kaip ir visos Europos kovojančios darbininkų klasės dabar priimta programa, kaip ir vokiškos amerikinės Darbininkų socialistų partijos programa. Šiuo atžvilgiu ta partija yra pašaukta atlikti labai svarbų vaidmenį judėjime. Bet kad ji galėtų tai pasiekti, ji turės galutinai atsipalaiduoti nuo visų savo užsienietiškumo liekanų. Ji turi tapti visiškai amerikine partija. Jai negalima laukti, kol amerikiečiai ateis į ją; ji tėra mažuma, be to, ją sudaro ateiviai, todėl ji pati turi eiti pas amerikiečius, kurių yra didžiulė dauguma ir kurie yra vietiniai šalies gyventojai. O norint tai padaryti, pirmiausia reikia išmokti anglų kalbą.

Visų šių įvairių milžiniškos judėti pradėjusios masės elementų,— kurie, iš esmės imant, nėra vienas kitam priešiški, o tėra vienas nuo kito izoliuoti dėl įvairių išeities taškų,— susiliejimo procesas pareikalaus laiko ir neapsieis be tam tikro trynimosi, kuris pasireiškia kai kur ir dabar. Pavyzdžiui, Darbo riteriai kai kuriuose rytų miestuose kovoja vietinę kovą su organizuotais tredjunionais. Bet tokio trynimosi esama ir pačių Darbo riterių tarpe, kur dar toli iki taikos ir harmonijos. Tai nėra smukimo požymiai, dėl kurių galėtų triumfuoti kapitalistai. Šie požymiai terodo, kad gausios darbininkų masės, pirmą kartą pradėjusios judėti bendra kryptimi, lig šiol dar nesurado nei atitinkamos savo bendrų interesų išraiškos, nei jų kovai labiausiai tinkančios organizacijos formos, nei pergalei užtikrinti reikalingos drausmės. Tai tik pirmas masinis šaukimas į didį revoliucinį karą, savarankiški ir vietose apginkluojami būriai, kurie telkiasi į vieną bendrą armiją, bet dar neturinčią nuolatinės organizacijos ir vieningo žygio plano. Besitelkiantys būriai kartais užkerta vienas kitam kelią; kyla aštrūs ginčai, sąmyšis, netgi susirėmimų grėsmė. Tačiau galutinio tikslo bendrumas galiausiai įveikia visus smulkius nesutarimus. Išsisklaidę ir besivaržantys batalionai artimiausiu laiku bus išrikiuoti į ilgą kovos grandinę ir stos prieš priešą darniu frontu, grėsmingai tylėdami ir žvangindami ginklais; avangarde juos rems drąsūs susirėmimo iniciatoriai, o užnugaryje — tvirti rezervai.

Pasiekti šį rezultatą, suvienyti įvairias atskiras organizacijas į vieną nacionalinę darbininkų armiją, turinčią laikiną, nors ir netobulą, programą, tiktai kad ji iš tikrųjų būtų darbininkų programa,— toks artimiausias didelis žingsnis, kurį teks žengti Amerikoje. Šiam tikslui pasiekti ir jį atitinkančiai programai paruošti Darbininkų socialistų partija gali daug ką padaryti, jei tik ji norės veikti ta pačia kryptimi, kuria veikė Europos socialistai, kai jie dar tesudarė nežymią darbininkų klasės mažumą. Ši taktika pirmą kartą buvo išdėstyta 1847 metais *„Komunistų partijos manifeste"* tokiais žodžiais:

„Komunistai,— tai buvo vardas, kuriuo mes tuomet pasivadinome ir kurio visiškai nemanome atsisakyti ir šiandien,—

komunistai nėra ypatinga partija, kuri stovi prieš kitas darbininkų partijas.

Jie neturi jokių interesų, kurie skirtųsi nuo viso proletariato interesų.

Jie neiškelia jokių ypatingų principų, kuriems jie norėtų pritaikyti proletarinį judėjimą.

Komunistai skiriasi nuo kitų proletarinių partijų tik tuo, kad jie, iš vienos pusės, įvairių nacijų proletarų kovoje išskiria ir gina bendruosius, nepriklausomus nuo tautybės, viso proletariato interesus; iš kitos pusės, tuo, kad įvairiose išsivystymo pakopose, per kurias pereina proletariato kova prieš buržuaziją, jie visuomet atstovauja viso judėjimo interesams.

Vadinasi, komunistai praktikoje yra ryžtingiausia, visados skatinanti žengti į priekį visų šalių darbininkų partijų dalis, o teoriniu atžvilgiu jie už likusiąją proletariato masę pranašesni tuo, kad supranta proletarinio judėjimo sąlygas, eigą ir bendruosius rezultatus".

„Komunistai kovoja dėl darbininkų klasės artimiausių tikslų ir interesų, bet tuo pat metu, gindami šios dienos judėjimą, jie gina ir judėjimo ateitį".

Tokia buvo taktika, kurios laikėsi daugiau kaip keturiasdešimt metų didysis šiuolaikinio socializmo pradininkas Karlas Marksas, o kartu su juo aš ir visų šalių socialistai, kurie dirbo drauge su mumis; ji galiausiai visur užtikrino pergalę, ir šiuo metu dauguma Europos socialistų Vokietijoje ir Prancūzijoje, Belgijoje, Olandijoje ir Šveicarijoje, Danijoje ir Švedijoje, Ispanijoje ir Portugalijoje kovoja kaip vieninga armija su ta pačia vėliava.

Fridrichas Engelsas

Londonas, 1887 m. sausio 26 d.

ANTRO VOKIŠKOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Ši knyga, kuri vėl pateikiama vokiečių skaitytojui, pirmą kartą pasirodė 1845 metų vasarą. Tiek teigiami, tiek ir neigiami knygos bruožai rodo, kad jos autorius buvo jaunas. Tuomet aš turėjau 24 metus; dabar esu triskart vyresnis, bet, vėl peržiūrėdamas šį savo jaunuolišką darbą, matau, kad man visai netenka dėl jo raudonuoti. Tad aš ir nemanau kaip nors šalinti iš jo tas jaunumo sąlygotas žymes ir jį vėl pateikiu skaitytojui nepakeistą. Aš tik aiškiau suformulavau kai kurias nelabai aiškias vietas ir vietomis pridėjau trumpas išnašas, kurios pažymėtos šiais *(1892)* metais.

Apie šios knygos likimą tepasakysiu, kad ji, (ponios Florens Keli-Višneveckos) išversta į anglų kalbą, 1887 metais buvo išleista Niujorke ir kad šį vertimą 1892 metais Londone iš naujo išleido Svanas Zonenšeinas ir Ko. Amerikinio leidimo pratarmė buvo pagrindas angliškojo leidimo pratarmei, o pastaroji — šiai vokiškojo leidimo pratarmei. Šiuolaikinė stambioji pramonė taip išlygina visų šalių, kuriose ji tik pasirodo, ekonominius santykius, jog kažin ar reikia man kalbėti su vokiečių skaitytoju kitaip, negu su amerikiečių arba anglų skaitytoju.

Šioje knygoje aprašyta padėtis — bent kiek liečia Angliją — šiuo metu jau yra daugiausia praeities dalykas. Vienas iš šiuolaikinės politinės ekonomijos dėsnių, nors visų pripažintuose vadovėliuose apie tai aiškiai ir nekalbama, yra tas, kad kuo labiau yra išsivysčiusi kapitalistinė gamyba, tuo mažiau ji gali praktikuoti smulkų apgaudinėjimą ir sukčiavimą, būdingus ankstesnėms jos vystymosi pakopoms. Lenkijos žydo, dar labai silpnai teišsivysčiusios Europos prekybos atstovo, smulkios suktybės, tos jo gudrybės, kurios tėvynėje taip puikiai jam padeda ir yra ten visų naudojamos, pasirodo visiškai neveiksmingos, kai tik jis nuvyksta į Hamburgą arba Berlyną. Komisionierius, ar jis būtų žydas, ar krikščionis, atvykęs iš Berlyno arba Hamburgo į Mančesterio biržą, taip pat įsitikindavo, — bent taip buvo dar labai neseniai, — kad, norint pigiai nusipirkti

verpalų arba audinių, pirmiausia reikia atsisakyti tų, tiesa, jau ne tokių šiurkščių, bet vis dėlto apgailėtinų būdų ir gudrybių, kurios jo tėvynėje buvo laikomos didžiausiu komerciniu apsukrumu. Beje, besivystant stambiajai pramonei, atrodo, daug kas pasikeitė ir Vokietijoje; pavyzdžiui, vokiečių pramonei pralaimėjus Filadelfijoje [6], buvo pakirsta netgi sena padori vokiečių pažiūra, kad žmonėms esą tik malonu, kai jiems pirma atsiunčiami geri pavyzdžiai, o paskui — blogos prekės! Ir tikrai iš tų gudrybių jau nebėra jokios naudos didelėje rinkoje, kur laikas — pinigai ir kur tam tikras komercinis sąžiningumas įsigali ne dėl dorovinio svaičiojimo, o tiesiog dėl to, kad veltui nebūtų prarandamas laikas ir pastangos. Ir visiškai taip pat yra pasikeitę fabrikanto santykiai su savo darbininkais Anglijoje.

Pramonės pagyvėjimas po 1847 metų krizės buvo naujos pramoninės epochos pradžia. Grūdų įstatymų panaikinimas [7] ir neišvengiamai jo sąlygotos tolesnės finansinės reformos suteikė Anglijos pramonei ir prekybai visą pageidautiną vystymosi erdvę. Netrukus buvo atrasti aukso telkiniai Kalifornijoje ir Australijoje. Kolonijų rinkos darėsi vis pajėgesnės priimti daugiau Anglijos pramonės produktų. Lankaširo mechaninės audimo staklės iš karto pasmerkė pražūčiai milijonus Indijos audėjų, dirbančių rankomis. Kinija darėsi vis labiau prieinama. Tačiau sparčiausiai vystėsi Amerika,— ji vystėsi tokiais žingsniais, kurie netgi šiai milžinišką pažangą darančiai šaliai buvo negirdėtas dalykas; bet Amerika, neužmirškime, tuomet buvo tik kolonijinė rinka ir kartu didžiausia rinka, t. y. šalis, kuri išveždavo žaliavas ir įsiveždavo pramonės produktus — šiuo atveju iš Anglijos.

Be to, naujos ankstesnio laikotarpio pabaigoje pasirodžiusios susisiekimo priemonės — geležinkeliai ir vandenynų garlaiviai — dabar buvo panaudotos tarptautiniu mastu ir tikrovėje sukūrė tai, kas lig šiol tebuvo tik užuomazgoje,— *pasaulinę rinką.* Tą pasaulinę rinką tuomet dar sudarė kai kurios didžiąja dalimi arba visiškai žemdirbinės šalys, kurios grupavosi apie vieną stambų pramonės centrą — Angliją. Anglija sunaudodavo didesnę dalį atliekamų jų žaliavų ir už tai aprūpindavo jas beveik visais joms reikalingais pramonės gaminiais. Tad visai nenuostabu, kad Anglijos pramonės vystymasis buvo toks milžiniškas ir neregėtas, jog 1844 metų lygis dabar mums atrodo palyginti nežymus ir beveik pirmykštis.

Tačiau kuo didesnė buvo pažanga, tuo labiau, neįsigilinus į dalyką, atrodė, kad stambioji pramonė nepažeidžia moralinių normų. Fabrikantų tarpusavio konkurencija, daugiau ar mažiau apvagiant darbininkus, jau nebeapsimokėjo. Komercinės operacijos peraugo tokias apgailėtinas pinigų gavimo priemones; fabrikantas milijonierius turėjo svarbesnių reikalų, negu gaišti laiką tokioms smulkioms gudrybėms. Tuo galėjo domėtis nebent smulkūs pinigų neturintieji žmonės, kurie turėjo graibstyti kiek-

vieną skatiką, kad nežūtų kovoje su konkurentais. Tuo būdu truck system * išnyko iš fabrikų apygardų; parlamente buvo priimtas dešimties valandų darbo dienos įstatymas[8], ir buvo įvykdytos kai kurios smulkesnės reformos; visa tai tiesiog prieštaravo laisvos prekybos ir neribotos konkurencijos dvasiai, bet teikė dar daugiau pranašumų stambiajam kapitalistui, jam konkuruojant su savo kolegomis, turinčiais mažiau palankias sąlygas.

Toliau. Kuo didesnė pramonės įmonė, kuo daugiau joje darbininkų, tuo daugiau būdavo nuostolių ir gamybinių sunkumų kilus bet kokiam konfliktui su darbininkais. Štai kodėl ilgainiui fabrikantai, ypač stambiausieji, ėmė kitaip orientuotis. Jie išmoko išvengti bereikalingų susirėmimų, pripažinti tredjunionus ir jų jėgą ir pagaliau pamatė, kad netgi streikai — jeigu jie organizuojami tinkamu laiku — yra veiksminga priemonė jų pačių tikslams pasiekti. Taigi taip išėjo, kad stambieji fabrikantai, kurie anksčiau skatino kovą prieš darbininkų klasę, dabar pirmieji ėmė raginti sudaryti su jais taiką ir siekti harmonijos. Ir tai daryti vertė rimtos priežastys.

Visos šios nuolaidos teisingumui ir žmoniškumui iš tikrųjų tebuvo priemonės kapitalo koncentracijai nedaugelio rankose pagreitinti ir smulkiesiems konkurentams, kurie negalėjo gyventi be tokių papildomų pajamų, sutriuškinti. Šiems nedaugeliui fabrikantų tas ankstesniųjų metų smulkus netiesioginis pinigų išspaudimas ne tik neteko jokios reikšmės, bet dargi kliudė stambiajai gamybai. Taigi pats kapitalistinės gamybos vystymasis, bent jau svarbiausiose pramonės šakose,— nes apie mažiau svarbias šakas to pasakyti negalima,— pašalina visus tuos smulkesnius sunkumus, kurie ankstesniaisiais metais blogino darbininko dalią. Ir taip vis labiau į pirmąją vietą kilo tas didysis pagrindinis faktas, kad darbininkų klasės skurdo priežasčių reikia ieškoti ne tuose smulkiuose trūkumuose, bet *pačioje kapitalistinėje sistemoje.* Darbininkas parduoda kapitalistui savo darbo jėgą už tam tikrą kasdieninį užmokestį. Per kelias darbo valandas jis atgamina tos sumos vertę. Bet pagal savo darbo sutartį jis turi dirbti dar tam tikrą skaičių valandų, kad išdirbtų visą savo darbo dieną. Tad vertė, kurią jis pagamina per tas papildomas pridedamojo darbo valandas, yra pridedamoji vertė, kuri kapitalistui nieko nekainuoja, bet vis dėlto patenka į jo kišenę. Šiuo pagrindu remiasi ta sistema, kuri vis labiau skaldo civilizuotąją visuomenę, iš vienos pusės, į saujelę Rotšildų ir Vanderbiltų, visų gamybos priemonių ir vartojimo reikmenų savininkų, o, iš antros — į milžinišką daugumą samdomųjų darbininkų, kurių nuosavybė tėra tik jų darbo jėga. O kad šį reiškinį sukėlė ne vienas ar kitas antraeilis

* — darbo apmokėjimo prekėmis sistema. *Red.*

sunkumas, bet tik pati sistema,— šį faktą dabar kuo ryškiausiai yra įrodęs kapitalizmo vystymasis Anglijoje.

Toliau. Nuolat pasikartojantieji choleros, šiltinės, raupų antkryčiai ir kitos epidemijos privertė anglų buržua pagalvoti, kad neatidėliojant reikia savo miestus padaryti sveikesnius, jeigu jis su savo šeima nenori tapti šių epidemijų auka. Štai kodėl šioje knygoje aprašyta biauriausia netvarka dabar yra arba pašalinta, arba šiek tiek sumažinta, kad taip nekristų į akis. Dabar yra įvesta arba patobulinta kanalizacija; daugelyje blogiausių iš „blogųjų kvartalų" nutiestos plačios gatvės; išnyko „Mažoji Airija" [9], dabar atėjo eilė „Sevendaialzui" [10]. Bet kokią tai turi reikšmę? Juk ištisi rajonai, kuriuos 1844 metais aš dar galėjau pavaizduoti beveik idiliškais, dabar, augant miestams, nemažiau susmuko, pasidarė nebeįmanomi gyventi, nuskurdo. Tiesa, kiaulių ir šiukšlių krūvų jau nebepakenčiama. Buržuazija dar labiau įgudo slėpti darbininkų klasės nelaimes. Bet, kad darbininkų butų sąlygos iš esmės nepagerintos, labai gerai matyti iš karališkosios komisijos 1885 metų ataskaitos „Apie neturtingųjų butus". Tą patį galima pasakyti ir visais kitais atžvilgiais. Policijos įsakymai pilasi kaip iš rago, bet jie darbininkų skurdą tegali atriboti, o ne panaikinti jį.

Bet jeigu Anglija jau išaugo iš to kapitalistinio išnaudojimo jaunuoliško amžiaus, kurį aš esu pavaizdavęs, tai kitos šalys jį tik dabar tepasiekė. Prancūzija, Vokietija ir visų pirma Amerika yra tos pavojingos varžovės, kurios, kaip aš numačiau 1844 metais, vis labiau žlugdo Anglijos pramonės monopolį. Jų pramonė yra jauna palyginti su Anglijos pramone, bet ji auga kur kas sparčiau, negu pastaroji, ir šiuo metu pasiekė beveik tokį pat išsivystymo lygį, kokį Anglijos pramonė buvo pasiekusi 1844 metais. Palyginimas su Amerika yra ypač stebinantis. Be abejo, išorinės Amerikos darbininkų klasės gyvenimo sąlygos yra labai skirtingos, bet ir ten veikia tie patys ekonominiai dėsniai, tad rezultatai, kad ir ne visais atžvilgiais vienodi, vis dėlto turi būti to paties pobūdžio. Užtat Amerikoje matome tą pačią kovą už tai, kad įstatymas nustatytų trumpesnę darbo dieną, ypač fabrikuose dirbančioms moterims ir vaikams; randame klestinčią apmokėjimo prekėmis sistemą ir kaimo vietovėse — kotedžų sistemą, kurią kapitalistai — „bosai" — ir jų agentai naudoja kaip viešpatavimo darbininkams priemonę. Kai 1886 metais aš gavau Amerikos laikraščius, kuriuose buvo pranešama apie didelį Pensilvanijos angliakasių streiką Konelsvilio apygardoje, man atrodė, kad aš skaitau savo paties aprašymą apie angliakasių streiką 1844 metais šiaurės Anglijoje. Tas pats darbininkų apgaudinėjimas naudojant neteisingus saikus ir svarsčius, ta pati apmokėjimo prekėmis sistema, tas pats mėginimas palaužti kalnakasių pasipriešinimą, kapitalistams griebiantis paskutinės triuškinančios priemo-

nės — iškeldinant darbininkus iš jų butų, priklausančių kompanijai.

Nei šiame leidime, nei angliškuose leidimuose aš nemėginau suderinti knygą su dabartine padėtimi, t. y. atskirai išvardyti nuo 1844 metų įvykusius pakitimus. To nesiėmiau dėl dviejų priežasčių. Pirma, aš knygą turėčiau dvigubai padidinti. Ir, antra, pirmasis Markso „Kapitalo“ tomas plačiai nušviečia Anglijos darbininkų klasės padėtį maždaug apie 1865 metus, t. y. tuo laiku, kai Anglijos pramonė buvo pasiekusi savo klestėjimo apogėjų. Taigi man reikėtų pakartoti tai, ką jau yra pasakęs Marksas.

Kažin ar bereikia pažymėti, kad bendrasis teorinis šios knygos požiūris — filosofiniu, ekonominiu ir politiniu atžvilgiu — anaiptol ne visiškai sutampa su dabartiniu mano požiūriu. 1844 metais dar nebuvo šiuolaikinio internacionalinio socializmo, kuris nuo to laiko, pirmiausia ir beveik vien Markso pasiekimų dėka, išsivystė į mokslą. Mano knyga atstovauja tik vienai jo embrioninio vystymosi fazei. Ir panašiai kaip žmogaus gemalas ankščiausiose savo vystymosi pakopose pakartoja mūsų prosenių — žuvų — žiaunų lankus, taip ir šioje knygoje visur galima aptikti šiuolaikinio socializmo kilmės pėdsakus, kurie rodo jo giminystę su vienu savo proseniu — vokiečių klasikine filosofija. Štai, pvz., knygoje — ypač jos pabaigoje — labai pabrėžiamas teiginys, kad komunizmas nėra vien partinė darbininkų klasės doktrina, o yra teorija, kurios galutinis tikslas — išvaduoti visą visuomenę, įskaitant ir kapitalistus, iš dabartinių varžančių santykių. Abstrakčia prasme tai yra teisinga, bet praktiškai šis teiginys duoda daugiau žalos, negu naudos. Kadangi turtingosios klasės ne tik nejaučia jokio reikalo išsivaduoti, bet dargi visomis jėgomis priešinasi darbininkų klasės išsivadavimui, tai darbininkų klasė turi viena paruošti ir įvykdyti socialinę revoliuciją. 1789 metais prancūzų buržua taip pat buvo paskelbę, kad buržuazijos išlaisvinimas yra visos žmonijos išlaisvinimas; tačiau bajorija ir dvasininkija nenorėjo su tuo sutikti, ir tas tvirtinimas — nors tuomet, kadangi buvo kalbama apie feodalizmą, jis buvo neginčijama abstrakti istorinė tiesa — tuojau virto grynai sentimentalia fraze ir visiškai išnyko revoliucinės kovos ugnyje. Dar ir šiandien yra nemaža žmonių, kurie, dėdamiesi besilaiką bešališko požiūrio, skelbia darbininkams kažkokį socializmą, laisvą nuo visų klasinių prieštaravimų ir klasių kovos *. Bet jie yra arba naujokai, kuriems reikia dar daug mokytis, arba blogiausi darbininkų priešai, vilkai avių kailyje.

Mano knygoje nurodyta, kad didelių pramonės krizių ciklas trunka penkerius metus. Toks ciklo ilgumas, atrodo, sekė iš

---

* Angliškajame 1892 metų leidime po žodžių „klasių kovos“ seka žodžiai: „ir siekiantį sutaikinti dviejų kovojančių klasių interesus“. *Red.*

1825—1842 metų įvykių eigos. Tačiau 1842—1868 metų pramonės istorija parodė, kad iš tikrųjų tas ciklas trunka dešimt metų, kad tarpinės krizės buvo antraeilio pobūdžio ir po 1842 metų ėmė pamažu nykti. Nuo 1868 metų padėtis vėl pasikeitė, bet apie tai vėliau.

Aš nė nemaniau išbraukti iš teksto daugelio pranašavimų, ypač tvirtinimo,— kurį tuomet man padiktavo mano jaunuoliškas įkarštis,— kad jau greitai kilsianti Anglijoje socialinė revoliucija. Aš visai neketinu savo darbą ir patį save vaizduoti geresnius, negu tuomet buvome. Nuostabu ne tai, kad daugelis tų pranašavimų buvo neteisingi, o tai, kad daugelis jų išsipildė ir kad kritiška Anglijos pramonės padėtis, kurią aš tuomet numačiau — tiesa, pernelyg artimai ateičiai — dėl Europos šalių ir ypač Amerikos konkurencijos, nuo to laiko iš tikrųjų susidarė. Šiuo klausimu aš privalau suderinti knygą su dabartine padėtimi. Tuo tikslu aš čia pakartosiu vieną savo straipsnį, kuris buvo išspausdintas anglų kalba 1885 m. kovo 1 d. Londono žurnale „Commonweal" ir, išverstas į vokiečių kalbą, tų pat metų birželio mėnesį žurnalo „Neue Zeit" 6-me numeryje.

„Prieš keturiasdešimt metų Anglijai grėsė krizė, kuri, kaip atrodė, tegalėjo būti išspręsta tik jėga. Milžiniškas ir spartus pramonės vystymasis smarkiai pralenkė užsienio rinkų plėtimąsi ir paklausos didėjimą. Kas dešimt metų gamybos eiga buvo smarkiai sutrikdoma bendros prekybos krizės, po kurios, ilgą laikotarpį trukus chroniškam sustingimui, sekė trumpas kelių metų klestėjimo laikotarpis, kuris visuomet vėl baigdavosi karštligiška perprodukcija ir pagaliau nauju krachu. Kapitalistų klasė garsiai reikalavo laisvos grūdų prekybos ir grasino pasieksianti ją, pasiųsdama alkanus miestų gyventojus atgal į tuos kaimo rajonus, iš kurių jie atvyko, bet, kaip pasakė Džonas Braitas, „ne kaip elgetaujančius vargšus, o kaip armiją, kuri apsistoja priešo šalyje". Miestų darbininkų masės reikalavo, kad joms būtų leista dalyvauti politinėje valdžioje,— reikalavo liaudies chartijos *; darbininkus rėmė dauguma smulkiosios buržuazijos, ir jie su ja nesutarė tik dėl vieno dalyko: ar chartija turi būti pasiekta jėga, ar įstatymu. Tuo metu prasidėjo 1847 metų prekybos krizė ir badas Airijoje, o kartu atsivėrė revoliucijos perspektyva.

1848 metų prancūzų revoliucija išgelbėjo Anglijos buržuaziją. Socialistiniai pergalingų prancūzų darbininkų lozungai išgąsdino anglų smulkiąją buržuaziją ir dezorganizavo Anglijos darbininkų judėjimą, kuris vyko siauresnėse ribose, bet buvo betarpiškai praktiškesnis. Kaip tik tuo metu, kai čartistų judėjimas turėjo pasireikšti visa savo jėga, jis buvo iš vidaus pakirstas dar prieš jam viešai pralaimėjus 1848 m. balandžio 10 d.[11]

* Žr. šios knygos 212 psl. *Red.*

Politinė darbininkų klasės veikla buvo nustumta į antraeilę vietą. Kapitalistų klasė laimėjo visame fronte.

1831 metų parlamento reforma [12] buvo visos kapitalistų klasės pergalė prieš žemės aristokratiją. Grūdų muitų panaikinimas buvo *pramonės* kapitalistų pergalė ne tik prieš stambiuosius žemvaldžius, bet ir prieš tas kapitalistų grupes, kurių interesai buvo daugiau ar mažiau tokie pat, kaip ir žemvaldžių, arba glaudžiai susipynę su jų interesais; čia turimi galvoje bankininkai, biržos verteivos, rentininkai ir t. t. Prekybos laisvė reiškė visos Anglijos vidaus ir užsienio finansinės ir prekybinės politikos pertvarkymą, atsižvelgiant į pramonės kapitalistų interesus, nes jie buvo klasė, kuri dabar atstovavo nacijai. Ir ši klasė rimtai ėmėsi darbo. Kiekviena pramoninės gamybos kliūtis buvo negailestingai šalinama. Muitų tarifas ir visa mokesčių sistema buvo iš pagrindų pertvarkyta. Viskas buvo pajungta tik vienam tikslui, kuris turėjo nepaprastą svarbą pramonės kapitalistams: atpiginti visas žaliavas ir ypač visus darbininkų klasės pragyvenimo reikmenis, gaminti žaliavas ir darbo užmokestį išlaikyti žemą — jeigu dar labiau jo nesumažinti. Anglija turėjo pasidaryti „pasaulio dirbtuve"; Anglijai visos kitos šalys turėjo pavirsti tuo, kuo jau buvo Airija,— jos pramonės gaminių realizavimo rinkomis, žaliavų ir maisto produktų šaltiniais. Anglija — tai didysis žemdirbinio pasaulio pramonės centras, tai pramoninė saulė, apie kurią sukasi nuolat didėjantis grūdus ir medvilnę gaminančių palydovų skaičius. Kokia didinga perspektyva!

Pramonės kapitalistai ėmėsi įgyvendinti šį didį savo tikslą, turėdami tvirtą sveiką protą ir neapkęsdami tradicinių principų, o tuo jie visuomet buvo pranašesni už filisteriškumo labiau apimtus savo konkurentus žemyne. Čartizmas merdėjo. Vėl prasidėjęs pramonės klestėjimas, natūralus ir beveik savaime suprantamas išnykus 1847 metų kracho padariniams, buvo aiškinamas vien prekybos laisve. Dėl abiejų šių aplinkybių Anglijos darbininkų klasė politiniu atžvilgiu tapo „didžiosios liberalų partijos", fabrikantų vadovaujamos partijos, uodega. Šį pagaliau pasiektą laimėjimą reikėjo įamžinti. Matydami stiprią čartistų opoziciją ne prieš prekybos laisvę aplamai, bet prieš prekybos laisvės pavertimą vieninteliu gyvybiniu nacijos klausimu, fabrikantai suprato ir kasdien vis labiau supranta, kad buržuazija be darbininkų klasės pagalbos niekuomet nepasieks visiško socialinio ir politinio viešpatavimo nacijai. Taip pamažu pasikeitė abiejų klasių savitarpio santykiai. Fabrikų įstatymų, kurie kadaise buvo visų fabrikantų baubas, jie dabar ne tik laikėsi savanoriškai, bet juos daugiau ar mažiau išplėtė visai pramonei. Tredjunionais, kurie dar visai neseniai buvo apšaukti velnio išmone, dabar fabrikantai ėmė rūpintis ir juos globoti kaip visiškai teisėtus institutus ir kaip naudingą priemonę sveikoms ekonominėms pažiūroms skleisti darbininkų tarpe. Netgi

streikai, kurie iki 1848 metų buvo persekiojami, dabar buvo pripažįstami kartais iš tikrųjų naudingais, ypač kai juos patogiu momentu sukeldavo patys ponai fabrikantai. Iš įstatymų, kurie darbininkui buvo atėmę lygias teises su jo darbdaviu, bent jau biauriausieji buvo panaikinti. Ir kadaise buvusi tokia baisi liaudies chartija iš esmės pasidarė politine programa tų pačių fabrikantų, kurie iki šiol buvo jos priešininkai. Įstatymu buvo *panaikintas rinkiminis turto cenzas* ir įvestas *slaptas balsavimas*. 1867 ir 1884 metų parlamento reformos [13] jau labai priartėja prie *visuotinės rinkimų teisės,* bent tokios, kokia dabar yra Vokietijoje; įstatymo dėl rinkiminių apygardų projektas, kurį dabar svarsto parlamentas, numato *lygias rinkimines apygardas,* šiaip ar taip, ne mažiau lygias, kaip Prancūzijoje arba Vokietijoje. Kaip neabejotinas laimėjimas artimiausioje ateityje numatomas *atlyginimas deputatams* ir mandatų laiko sutrumpinimas, nors *kasmet perrenkamas parlamentas* dar nenumatomas; ir vis dėlto atsiranda žmonių, kurie sako, kad čartizmas jau miręs.

1848 metų revoliucija, kaip ir kai kurios ankstesnės revoliucijos, susilaukė keisto likimo. Tie patys žmonės, kurie ją nuslopino, tapo,— kaip mėgo sakyti Karlas Marksas,— jos testamento vykdytojais. Luji Napoleonas buvo priverstas sukurti vieningą ir nepriklausomą Italiją, Bismarkas buvo priverstas įvykdyti savotišką perversmą Vokietijoje ir grąžinti Vengrijai tam tikrą nepriklausomybę, o Anglijos fabrikantams nebeliko daryti nieko geresnio, kaip suteikti liaudies chartijai įstatymo galią.

Šio pramonės kapitalistų viešpatavimo pasekmės Anglijai iš pradžių buvo nuostabios. Pramonė vėl atgijo ir ėmė taip sparčiai vystytis, jog tai dar buvo neregėta net šiame šiuolaikinės industrijos lopšyje. Visi ankstesni didžiuliai laimėjimai, kuriuos pasiekti įgalino garo ir mašinų panaudojimas, visiškai nublanko palyginti su galingu gamybos augimu per dvidešimtmetį, nuo 1850 metų iki 1870 metų, su visus abejojimus išsklaidančiais išvežimo ir įvežimo skaičiais, su kapitalistų rankose besikaupiančiu turtu ir didžiule milžiniškuose miestuose besitelkiančia žmonių darbo jėga. Tiesa, šį pakilimą nutraukdavo, kaip ir anksčiau, kas dešimt metų pasikartojanti krizė, kuri buvo 1857 metais, taip pat ir 1866 metais; tačiau šie atkryčiai dabar buvo laikomi natūraliais neišvengiamais reiškiniais, kurie turi ištikti ir, kuriems praėjus, viskas pagaliau turi sugrįžti į savo vagą.

Kokia buvo darbininkų klasės padėtis šiuo laikotarpiu? Kartais ateidavo pagerėjimas netgi plačiosioms masėms. Bet tą pagerėjimą visuomet vėl nutraukdavo didžiulis darbininkų antplūdis iš bedarbių rezervo, nuolatinis darbininkų išstūmimas, panaudojant naujas mašinas ir atvykstant žemės ūkio darbininkams, kuriuos šiuo metu taip pat vis labiau išstumdavo mašinos.

Geresnėje padėtyje ilgiau tėra tik dvi privilegijuotos darbininkų klasės kategorijos. Pirmoji iš jų yra fabrikų darbininkai. Įstatymo nustatyta palyginti racionalaus ilgumo, normali darbo diena įgalino juos daugiau ar mažiau atgauti sveikatą ir suteikė tam tikrą moralinį pranašumą, kurį dar labiau didina jų susitelkimas vienoje vietoje. Jų padėtis neabejotinai yra geresnė, negu iki 1848 metų. Tai geriausiai įrodo tas faktas, kad iš dešimties streikų, kuriuos jie paskelbia, devynis sukelia patys fabrikantai, rūpindamiesi savo pačių interesais, nes streikai jiems yra vienintelė priemonė gamybai sumažinti. Jūs fabrikantų niekuomet neįtikinsite, kad jie sutiktų sutrumpinti darbo laiką, net jeigu savo gaminių jie ir negalėtų parduoti. Bet jeigu jūs sukelsite darbininkus į streiką, tai kapitalistai visi kaip vienas uždarys savo fabrikus.

Antroji kategorija yra stambūs tredjunionai. Tai organizacijos tokiose gamybos šakose, kur naudojamas vien *suaugusių vyrų* darbas arba kur jis bent vyrauja. Čia lig šiol nei moterų bei vaikų darbo, nei mašinų konkurencija neįstengė palaužti jų organizuotos jėgos. Mašinų gamybos darbininkai, dailidės ir staliai, statybininkai yra susivieniję į organizacijas, kurių kiekviena, atskirai paėmus, yra tokia stipri, kad ji gali, kaip, pavyzdžiui, daro statybininkai, sėkmingai priešintis mašinų įvedimui. Jų padėtis nuo 1848 metų, be abejo, žymiai pagerėjo; geriausiai tai įrodo ta aplinkybė, kad jau daugiau kaip 15 metų ne tik jų šeimininkai buvo jais labai patenkinti, bet ir jie patys buvo patenkinti savo šeimininkais. Jie yra darbininkų klasės aristokratija; jiems pavyko pasiekti palyginti gerą padėtį, ir šią padėtį jie laiko galutiniu tikslu. Tai — pavyzdingi ponų Leono Levio ir Gifeno (taip pat gerbiamojo Lujo Brentano) darbininkai, ir jie iš tikrųjų yra labai malonūs, parankūs žmonės kiekvienam atskiram nekvailam kapitalistui ir visai kapitalistų klasei.

O dėl plačiųjų darbininkų masių, tai šiuo metu jų skurdas yra toks didelis ir gyvenimas toks neužtikrintas, jog jų padėtis bene blogesnė, negu buvo anksčiau. Londono Ist-Endas * yra tartum nuolat didėjanti pelkė — neišbrendamo skurdo ir nusivylimo, bado, kai negalima susirasti darbo, fizinio ir moralinio nusmukimo, kai atsiranda darbo. Ir taip yra visuose kituose didmiesčiuose, išskyrus tik privilegijuotą darbininkų mažumą; taip yra mažesniuose miestuose ir kaimo apygardose. Dėsnis, darbo jėgos vertę apribojantis būtinųjų pragyvenimo reikmenų kaina, ir antras dėsnis, vidutinę jos kainą paprastai sumažinantis iki tų pragyvenimo reikmenų minimumo,— šie abu dėsniai veikia darbininkus kaip parbloškianti jėga automatinės mašinos, kuri traiško juos savo ratais.

Taigi tokia buvo padėtis, kuri susidarė dėl 1847 metais įvestos laisvosios prekybos politikos ir dėl pramonės kapitalistų

* Rytinė Londono dalis. *Red.*

dvidešimties metų viešpatavimo. Bet paskui buvo posūkis. Po 1866 metų krizės apie 1873 metus sekė trumpas ir silpnas pramonės pagyvėjimas, bet jis truko neilgai. Tiesą sakant, visiškos krizės nebuvo tada, kai jos reikėjo tikėtis, būtent 1877 ar 1878 metais, bet, pradedant nuo 1876 metų, visos svarbiausios pramonės šakos buvo chroniškai sutrikusios. Nėra nei visiško kracho, nei ilgai laukiamo pramonės suklestėjimo, kurio buvo galima tikėtis tiek prasidedant krachui, tiek ir po jo. Mirtinas sustingimas, chroniškas visų rinkų perpildymas visų pramonės šakų gaminiais,— tokia yra būklė, kurioje mes gyvename beveik jau dešimt metų. Kodėl taip yra?

Laisvosios prekybos teorija buvo pagrįsta viena prielaida: kad Anglija turi tapti vieninteliu stambiu žemdirbinio pasaulio pramonės centru; o faktai šią prielaidą visiškai paneigė. Šiuolaikinės pramonės sąlygos — garo jėga ir mašinos — gali būti sukurtos visur, kur tik yra kuro, ypač anglies, o anglies greta Anglijos turi ir kitos šalys: Prancūzija, Belgija, Vokietija, Amerika ir netgi Rusija. Ir tų šalių gyventojai visai nemanė, kad jiems naudinga pavirsti alkanais airiško tipo žemės nuomininkais vien didesnei Anglijos kapitalistų garbei ir didesniam jų turtėjimui. Jie įsisteigė nuosavus fabrikus ir ėmė gaminti ne tik sau, bet ir kitoms šalims; dėl to pramonės monopolis, kurį Anglija turėjo beveik šimtą metų, dabar negrįžtamai buvo pakirstas.

Tačiau Anglijos pramonės monopolis yra kertinis Anglijos dabartinės visuomeninės santvarkos akmuo. Netgi esant šiam monopoliui, rinkos atsilikdavo nuo didėjančio Anglijos pramonės gamybinio pajėgumo; to rezultatas buvo kas dešimt metų pasikartojančios krizės. O dabar naujos rinkos kaskart darosi vis didesnė retenybė, tad net negrams Konge primetama civilizacija, siekiant jiems įbrukti Mančesterio kartūną, Stafordširo molio indus ir Birmingemo metalo dirbinius. Kas gi bus tada, kai žemyno ir ypač Amerikos prekės ims plūsti vis didesniais kiekiais, kai Anglijos fabrikams vis dar priklausanti liūto dalis, aprūpinant visą pasaulį prekėmis, kasmet ims mažėti? Į šį klausimą tegu atsako prekybos laisvė, ta universali priemonė!

Aš ne pirmasis tai nurodau. Jau 1883 metais Britanijos asociacijos[14] suvažiavime Sautporte jos ekonominės sekcijos pirmininkas p. Inglis Palgreivas tiesiog pasakė, kad Anglijai didelio pelno dienos jau praėjo ir tolesnis įvairių stambių pramonės šakų vystymasis sustojo. Beveik galima pasakyti, kad Angliją apima sustingimas.

Bet kuo visa tai baigsis? Kapitalistinė gamyba *negali* stovėti vietoje: ji turi augti ir plėstis arba mirti. Jau dabar vien Anglijos liūto dalies, aprūpinant pasaulio rinką, apribojimas reiškia, iš vienos pusės, sustingimą, skurdą, kapitalo perteklių, o iš antros — neturinčių užsiėmimo darbininkų perteklių. Kas bus tuomet, kai metinė gamyba iš viso liausis augusi? Štai kur

yra kapitalistinės gamybos Achilo kulnis. Nuolatinis plėtimasis yra būtina jos gyvavimo sąlyga, o šis nuolatinis plėtimasis dabar yra negalimas. Kapitalistinė gamyba atsiduria aklavietėje. Kasmet Anglijai vis aštriau iškyla klausimas: kas turi žūti — nacija ar kapitalistinė gamyba. Kuri tam pasmerkta?

O darbininkų klasė? Jeigu net 1848—1868 metų neregėto prekybos ir pramonės plėtimosi laikotarpiu jai teko gyventi tokiame skurde, jeigu net tuomet didžiulės jos daugumos padėtis geriausiu atveju tebuvo laikinai pagerėjusi ir tik nedidelė privilegijuota, apsaugota mažuma ilgiau turėjo naudos, tai kas gi bus, kai šis klestėjimo laikotarpis pagaliau pasibaigs, kai dabartinis slegiantis sustingimas ne tik dar labiau padidės, bet kai ši sustiprėjusi žudančio prislėgtumo būklė pasidarys chroniška, normali Anglijos pramonės būklė?

Tiesa yra tokia: kol gyvavo Anglijos pramonės monopolis, Anglijos darbininkų klasė turėjo šiokios tokios naudos iš to monopolio. Ta nauda darbininkų tarpe pasiskirstydavo labai nelygiai; didžiausia dalis atitekdavo privilegijuotai mažumai, bet ir plačiosioms masėms bent kartais kai kas nubyrėdavo. Štai ta priežastis, kodėl Anglijoje, mirus ovenizmui, nebebuvo socializmo. Sužlugus Anglijos pramonės monopoliui, jos darbininkų klasė neteks tos privilegijuotos padėties. Vieną gražią dieną ji visa, neišskiriant nė privilegijuotos ir vadovaujančios mažumos, atsidurs tokioje pat būklėje, kaip ir kitų šalių darbininkai. Štai kodėl Anglijoje vėl pasirodys socializmas".

Taip aš rašiau savo straipsnyje 1885 metais. Angliškojo leidimo pratarmėje 1892 m. sausio 11 d. aš tęsiau:

„Prie šio padėties, kokią aš ją įsivaizdavau 1885 metais, apibūdinimo maža ką teturiu pridurti. Jau nebereikia kalbėti, kad šiuo metu „Anglijoje iš tikrųjų vėl pasirodė socializmas", ir plačiai pasirodė: visokių atspalvių socializmas, sąmoningas ir nesąmoningas socializmas, socializmas proza ir eilėmis, darbininkų klasės socializmas ir buržuazijos socializmas. Juk iš tiesų ši baisi baidyklė — socializmas tapo ne tik gerbtinas, bet jis jau dėvi fraką ir nerangiai drybso svetainių minkštasuoliuose. Tai dar kartą rodo, koks nepataisomas yra to baisiojo „gerosios visuomenės" despoto — buržuazinės viešosios nuomonės nepastovumas, ir dar kartą pateisina panieką, kurią mes, senosios kartos socialistai, nuolat jautėme šiai viešajai nuomonei. Bet šiaipjau mes neturime pagrindo būti nepatenkinti šiuo nauju požymiu.

Aš manau, kad kur kas svarbesnis dalykas už šią laikiną madą puikauti buržuazijos sluoksniuose atskiestu socializmu ir netgi svarbesnis už tuos laimėjimus, kuriuos socializmas aplamai pasiekė Anglijoje, yra Londono Ist-Endo pabudimas. Ši begalinio skurdo buveinė jau liovėsi buvusi stovinti bala, kokia ji buvo dar prieš šešerius metus. Ist-Endas nusikratė tamsia neviltimi; jis vėl atgimė gyvenimui ir pasidarė „naujojo junionizmo",

t. y. plačiųjų „neapsišvietusių“ darbininkų masių organizacijos tėvynė. Nors ši organizacija kai kuriais atžvilgiais ir įgavo senųjų „apsišvietusių“ darbininkų sąjungų formą, vis dėlto jos pobūdis iš esmės yra kitoks. Senosios sąjungos saugo tradicijas tos epochos, kurioje jos atsirado; samdomojo darbo sistemą jos laiko amžina, galutine tvarka, kurią geriausiu atveju jos galinčios šiek tiek sušvelninti savo narių naudai. Priešingai, naujosios sąjungos buvo kuriamos tokiais laikais, kai tikėjimas samdomojo darbo sistemos amžinumu jau buvo smarkiai pakirstas. Jų kūrėjai ir vadovai buvo arba sąmoningi socialistai, arba jausmo socialistai; masės, kurios jais pasekė ir kurios sudaro jų jėgą, buvo šiurkščios, užguitos, ir darbininkų klasės aristokratija į jas žiūrėjo iš aukšto. Bet jos turi vieną labai didelį pranašumą: jų psichika dar tebėra niekieno nepaliesta dirva, visiškai laisva nuo paveldėtų, „garbingųjų“ buržuazinių prietarų, kurie apsuka galvas geriau gyvenantiems „seniesiems junionistams“. Ir dabar mes matome, kaip šios naujosios sąjungos paveržia viso darbininkų judėjimo vadovavimą ir vis labiau traukia paskui save turtingus ir išdidžius „senuosius“ tredjunionus.

Be abejo, Ist-Endo veikėjai padarė didelių klaidų; bet klaidų padarydavo ir jų pirmtakai, jų padaro dar ir šiuo metu socialistai doktrinieriai, kurie prieš juos riečia nosį. Didelė klasė, kaip ir didelė nacija, iš nieko taip greitai nepasimoko, kaip iš savo klaidų pasekmių. Ir nepaisant visokių klaidų praeityje, šiuo metu ir ateityje, Londono Ist-Endo pabudimas pasilieka vienas iš didžiausių ir vaisingiausių mūsų šimtmečio pabaigos įvykių, ir aš džiaugiuosi ir didžiuojuosi, kad man teko jo sulaukti“.

Nuo to laiko, kai aš parašiau šias eilutes, praėjo šeši mėnesiai, ir Anglijos darbininkų judėjimas vėl gerokai pažengė į priekį. Parlamento rinkimai, kurie įvyko prieš kelias dienas, abiem oficialioms partijoms, konservatoriams ir liberalams, kuo aiškiausiai parodė, kad nuo šiol joms abiem teks skaitytis su trečiąja partija, darbininkų partija. Ši darbininkų partija tiktai kuriasi; kai kurie jos elementai dar tik nusikrato visokiais paveldėtais prietarais — buržuaziniais, senais junionistiniais ir netgi jau doktrinieriškais socialistiniais,— kad pagaliau galėtų susitelkti jiems visiems bendru pagrindu. Ir vis dėlto juos vienijantis instinktas jau dabar toks stiprus, jog jis nulėmė lig šiol Anglijoje neregėtus rinkimų rezultatus [15]. Londone iškelia savo kandidatūras du darbininkai, kurie atvirai pareiškia esą socialistai; liberalai neišdrįsta iškelti prieš juos savo kandidato, ir šie abu socialistai išrenkami didžiule ir netikėta balsų dauguma. Midlsbro mieste darbininkų kandidatas stoja prieš liberalą ir konservatorių ir per rinkimus nugali juos; tačiau tie naujieji darbininkų kandidatai, kurie sudarė sąjungą su liberalais, visi, išskyrus vieną, beviltiškai pralaimėjo. Iš ankstesnių vadinamųjų darbininkų atstovų, t. y. žmonių, kuriems atleidžiama tai, kad

jie priklauso darbininkų klasei, nes jie patys yra pasiruošę mielai paskandinti šią savybę savo liberalizmo vandenyne, — įžymiausias senojo junionizmo atstovas Henris Brodherstas triukšmingai pralaimėjo rinkimuose, nes jis pasisakė prieš aštuonių valandų darbo dieną. Dviejose Glazgovo rinkiminėse apygardose, vienoje Solfordo rinkiminėje apygardoje ir daugelyje kitų nepriklausomieji darbininkų kandidatai stojo prieš abiejų senųjų partijų kandidatus; jie pralaimėjo, bet taip pat pralaimėjo ir kandidatai liberalai. Trumpai tariant, daugelyje didelių miestų ir pramonės centrų rinkiminių apygardų darbininkai griežtai atsisakė nuo bet kokių ryšių su abiem senosiomis partijomis ir dėl to pasiekė tiesioginių arba netiesioginių laimėjimų, kokių nebuvo pasiekę nė vienų ankstesnių rinkimų metu. Ir darbininkai neapsakomai tuo džiaugiasi. Pirmą kartą jie pamatė ir pajuto, ką jie gali, panaudodami savo rinkimų teisę savo klasės interesams. Prietaringas tikėjimas „didžiąja liberalų partija", viešpatavęs Anglijos darbininkų tarpe beveik keturiasdešimt metų, sugriuvo. Jie iš įtikinančių pavyzdžių pamatė, kad jie, darbininkai, yra svarbiausia jėga Anglijoje, kai jie nori ir žino, ko jie nori; 1892 metų rinkimai buvo pradžia, kai jie jau žinojo, ko jie nori. Viskuo kita pasirūpins darbininkų judėjimas žemyne; vokiečiai ir prancūzai, kuriems taip gausiai atstovaujama parlamentuose ir vietos valdžios organuose, savo tolesniais laimėjimais žadins anglų tarpe jau prasidėjusio lenktyniavimo dvasią. Ir kai netolimoje ateityje pasirodys, kad naujasis parlamentas negali pradėti dirbti, valdžioje esant p. Gladstonui, o p. Gladstonas negali veikti, esant šiam parlamentui, tada Anglijos darbininkų partija jau bus pakankamai organizuota, kad galėtų visam laikui padaryti galą tokiam žaidimui, kai abi senosios partijos tartum supynėse pakaitomis iškyla į valdžią ir kaip tik tuo siekia įamžinti buržuazijos viešpatavimą.

F. Engelsas

Londonas, 1892 m. liepos 21 d.

Į DIDŽIOSIOS BRITANIJOS DARBININKŲ KLASĘ[16]

Darbininkai!

Jums aš skiriu veikalą, kuriame mėginau nupiešti savo tėvynainiams vokiečiams tikrą jūsų gyvenimo sąlygų, jūsų kančių ir kovų, jūsų vilčių ir siekimų vaizdą. Aš gana ilgai gyvenau jūsų tarpe ir šiek tiek pažįstu jūsų gyvenimo padėtį. Aš ją labai rimtai ir atidžiai tyrinėjau, studijavau įvairius oficialius ir neoficialius dokumentus, kuriuos tik pavyko man gauti, bet visa tai manęs nepatenkino. Aš siekiau daugiau, negu vien *abstraktaus* mano tiriamo dalyko žinojimo, aš norėjau jus matyti jūsų butuose, stebėti kasdieninį jūsų gyvenimą, kalbėtis su jumis apie jūsų gyvenimo sąlygas ir vargus, būti jūsų kovų prieš socialinę ir politinę jūsų engėjų valdžią liudytoju. Taip aš ir padariau. Aš atsisakiau turtingųjų draugijos ir banketų, jų portveino ir šampano ir savo laisvalaikį paskyriau beveik išimtinai bendravimui su paprastais *darbininkais;* aš tuo džiaugiuosi ir kartu didžiuojuosi. Džiaugiuosi todėl, kad tuo būdu, gilindamasis į tikrąjį jūsų gyvenimą, aš turėjau galimybę naudingai praleisti nemaža valandų, kurios kitaip būtų bergždžiai nuėjusios saloniniams plepalams ir įkyriam etiketui; didžiuojuosi todėl, kad tai man davė progos prideramai iškelti engiamą ir šmeižiamą klasę, kurią, nepaisant visų jos trūkumų ir visų jos padėties negerovių, vis dėlto gerbia kiekvienas, nebent išskyrus anglų verteivą; didžiuojuosi dar ir todėl, kad tai mane įgalino apginti anglų tautą nuo augančios paniekos, kuri kilo prieš ją kontinente kaip neišvengiama jūsų valdančiosios buržuazijos šiurkščios bei savanaudiškos politikos ir aplamai jos elgesio pasekmė.

Turėdamas kartu nemaža galimybių stebėti buržuaziją, jūsų priešininkę, aš labai greit įsitikinau, kad jūs esate teisūs, visiškai teisūs, nelaukdami iš jos jokios paramos. Jos interesai yra diametraliai priešingi jūsų interesams, nors ji nuolat stengiasi įrodyti priešinga ir įtikinti jus, kad ji nuoširdžiai užjaučia jūsų likimui. Jos darbai paneigia jos žodžius. Tikiuosi, esu surinkęs daugiau negu pakankamai įrodymų, kad buržuazija — ką ji bekalbėtų — iš tikrųjų neturi jokio kito tikslo, kaip tik

TO THE WORKING CLASSES

OF

GREAT-BRITAIN.

Working Men!

To you I dedicate a work, in which I have tried to lay before my German Countrymen a faithful picture of your condition, of your sufferings and struggles, of your hopes and prospects. I have lived long enough amidst you to know something about your circumstances; I have devoted to their knowledge my most serious attention, I have studied the various official and non-official documents as far as I was able to get hold of them — I have not been satisfied with this, I wanted more than a mere *abstract* knowledge of my subject, I wanted to see you in your own homes, to observe you in your every-day life, to chat with you on your condition and grievances, to witness your struggles against the social and political power of your oppressors. I have done so: I forsook the company and the dinner-parties, the port-wine and champaign of the middle-classes, and devoted my leisure-hours almost exclusively to the intercourse with plain Working Men; I am both glad and proud of having done so. Glad, because thus I was induced to spend many a happy hour in obtaining a knowledge of the realities of life — many an hour,

F. Engelso kreipimosi „Į Didžiosios Britanijos darbininkų klasę“ pirmasis puslapis

lobti iš jūsų darbo, kol ji gali parduoti jo produktą, ir pasmerkti jus bado mirčiai, kai tik ji negalės gauti pelno iš šios netiesioginės prekybos žmonių mėsa. Ką ji yra padariusi, kad galėtų įrodyti savo apsimestinį palankumą jums? Ar ji kada nors rimtai atkreipė dėmesį į jūsų vargus? Ar ji ką nors jums padarė, išskyrus tai, kad apmokėjo pusę tuzino įvairių tyrimo komisijų, kurių didžiulės ataskaitos yra pasmerktos amžinai gulėti tarp bereikalingų popierių krūvų vidaus reikalų ministerijos lentynose? Ar ji bent pamėgino iš savo trūnijančių Mėlynųjų knygų parengti nors vieną lengvai paskaitomą knygą, kurioje kiekvienas galėtų be didelio vargo susirasti medžiagos apie didžiulės „laisvais gimusių britų" daugumos gyvenimo padėtį? Žinoma, ji to nepadarė; tai vis tokie reikalai, apie kuriuos ji nemėgsta kalbėti. Ji paliko svetimšaliui pranešti civilizuotam pasauliui apie tą žeminančią padėtį, kurioje jūs priversti gyventi.

Esu svetimšalis *jai,* bet, tikiuosi, — ne *jums.* Nors mano anglų kalba, gal būt, nėra tobula, bet vis dėlto tikiuosi, kad ji bus jums *suprantama.* Beje, nė vienas darbininkas nei Anglijoje, nei Prancūzijoje niekada nelaikė manęs svetimšaliu. Su didžiausiu pasitenkinimu aš įsitikinau, kad jūs laisvi nuo nacionalinių prietarų ir nacionalinio puikavimo, tų pragaištingų jausmų, kurie galų gale tėra *stambaus masto egoizmas* [*wholesale selfishness*]. Aš mačiau, kaip jūs pritariate kiekvienam, — ar tai būtų anglas, ar ne, — kuris nuoširdžiai skiria savo jėgas žmonijos pažangai, aš mačiau, kaip jūs žavitės visa tuo, kas kilnu ir gera, ar tai būtų atsiradę jūsų gimtojoje žemėje, ar ne. Aš įsitikinau, kad jūs esate daugiau, negu vien *anglai,* vienos atsiskyrusios nacijos nariai; aš įsitikinau, kad jūs esate ***žmonės,*** didžios ir internacionalinės šeimos — ***žmonijos*** — nariai, kurie suprato, kad jų interesai sutampa su visos žmonijos interesais. Ir, matydamas, kad jūs esate šios *„vieningos ir nedalomos"* *žmonijos* šeimos nariai, ***žmonės*** kilniausia šio žodžio prasme, aš, kaip ir daugelis kitų kontinente, karštai sveikinu kiekvieną jūsų laimėjimą ir linkiu jums kuo greičiausios sėkmės.

Tad ženkite į priekį, kaip žengėte lig šiol! Dar daug jums reikia nuveikti; būkite tvirti, būkite bebaimiai,— jūsų laimėjimas užtikrintas, ir nė vienas žingsnis, kurį jūs žengėte į priekį, nežus mūsų bendram reikalui — visos *žmonijos* reikalui!

Fridrichas Engelsas

Barmenas (Reino Prūsija),
1845 m. kovo 15 d.

ĮŽANGA

Anglijos darbininkų klasės istorija prasideda nuo antrosios XVIII amžiaus pusės, nuo garo mašinos ir medvilnės perdirbimo mašinų išradimo. Šie išradimai, kaip yra žinoma, paskatino pramonės revoliuciją — revoliuciją, kuri vienu metu pakeitė visą civilinę visuomenę ir kurios pasaulinę istorinę reikšmę tik dabar pradedama suprasti. Anglija yra klasikinė to perversmo šalis; tas perversmas buvo tuo galingesnis, kuo tyliau jis vyko, todėl Anglija taip pat yra klasikinė svarbiausio jo rezultato, proletariato, išsivystymo šalis. Tik Anglijoje proletariatas gali būti visapusiškai studijuojamas, apimant visus jo santykius.

Mes čia tuo tarpu neliesime nei tos revoliucijos istorijos, nei jos didžiulės reikšmės dabarčiai ir ateičiai. Tai bus vėlesnio, didesnio veikalo objektas. Šiuo metu mes apsiribosime tik tuo, kas yra būtina tolesniems faktams išsiaiškinti, dabartinei Anglijos proletarų padėčiai suprasti.

Prieš pradedant naudotis mašinomis, žaliavos buvo suverpiamos ir audžiamos darbininko namuose. Žmona su dukterimis verpdavo siūlus, iš kurių jos vyras ausdavo audinius; jei šeimos tėvas pats siūlų neperdirbdavo, jie būdavo parduodami. Tokios audėjų šeimos daugiausia gyveno kaime, netoli miestų, ir galėjo iš savo uždarbio gana gerai verstis, nes vietinė rinka audinių paklausos prasme dar tebebuvo lemiama ir beveik vienintelė rinka, o ryšium su svetimų rinkų užkariavimu ir prekybos išsiplėtimu atsiradusi konkurencijos visagalybė dar nedarė juntamo poveikio darbo užmokesčiui. Čia prisidėjo nuolatinis paklausos augimas vietinėje rinkoje, kuris vyko kartu su lėtu gyventojų daugėjimu ir tuo būdu aprūpino darbu visus darbininkus, ir ta aplinkybė, kad darbininkai negalėjo tarpusavyje smarkiai konkuruoti, nes jų butai buvo išmėtyti kaimo vietovėse. Tuo būdu audėjas dažniausiai galėdavo šiek tiek susitaupyti ir išsinuomoti nedidelį žemės sklypą, kurį jis dirbdavo savo laisvalaikiu, — o laisvalaikio jis turėjo tiek, kiek norėjo, nes austi jis galėjo tuomet, kai norėjo, ir tiek, kiek norėjo. Tiesa, jis buvo blogas žemdirbys, jo ūkis buvo tvarkomas nerūpestingai ir

todėl neduodavo daug realių pajamų; tačiau, šiaip ar taip, jis nebuvo proletaras, jis, kaip sako anglai, buvo įsmeigęs mietą į savo gimtąją žemę, jis buvo sėslus ir visuomenėje stovėjo viena pakopa aukščiau už dabartinį Anglijos darbininką.

Tuo būdu darbininkų būvis buvo gana jaukus; jie gyveno dorai ir ramiai, taikiai ir garbingai, jų materialinė padėtis buvo žymiai geresnė už jų palikuonių padėtį; jiems nereikėjo persidirbti, jie nedirbo daugiau, negu norėjo, o vis dėlto užsidirbdavo tiek, kiek jiems reikėjo; jie turėjo laisvo laiko sveikam darbui savo darže arba lauke — darbui, kuris pats savaime jau buvo jiems poilsis, — be to, jie dar galėjo dalyvauti savo kaimynų pramogose ir žaidimuose; o visi tie žaidimai — kėglis, kamuolio žaidimas ir t. t. — padėjo jiems išsaugoti sveikatą ir sustiprinti savo kūną. Tai buvo daugiausia stiprūs, liemeningi žmonės, kūno sudėjimu mažai tesiskyrę arba visai nesiskyrę nuo savo kaimynų valstiečių. Jų vaikai augo sveikame kaimo ore, o jeigu jiems ir tekdavo padėti savo tėvams dirbti, tai vis dėlto tik retkarčiais, ir, žinoma, apie aštuonių arba dvylikos valandų darbo dieną nebuvo nė kalbos.

Galima lengvai įsivaizduoti, koks buvo moralinis ir intelektualinis šios klasės lygis. Atskirti nuo miestų, kuriuose jie niekada nebūdavo, nes verpalus ir audinius jie atiduodavo keliaujantiems agentams, gaudami iš jų užmokestį, — taip atskirti, kad seni žmonės, kurie gyveno visai arti miestų, vis dėlto niekad juose nesilankydavo, kol pagaliau mašinos, atėmusios jų uždarbį, privertė juos eiti į miestus ieškoti darbo,— jie buvo tokio pat moralinio ir intelektualinio lygio, kaip ir valstiečiai, su kuriais jie, be to, dažniausiai dar palaikė tiesioginius ryšius, nuomodami iš jų nedidelius žemės sklypus. Į savo *skvairą* — įžymiausią apylinkės žemvaldį — jie žiūrėjo kaip į savo natūralų valdovą, jie klausdavo jį patarimų, pateikdavo jam spręsti smulkius savo ginčus ir reikšdavo jam visokią pagarbą, kurią sąlygojo tokie patriarchaliniai santykiai. Jie buvo „garbingi“ žmonės ir geri šeimų tėvai, gyveno dorovingai, nes jie neturėjo jokios progos nedorovingai gyventi — smuklių ir lindynių arti nebuvo, o aludininkas, kuris retkarčiais numalšindavo jų troškulį, pats buvo garbingas žmogus ir dažniausiai stambus žemės nuomininkas, kuris prekiavo geru alumi, laikėsi griežtos tvarkos ir vakarais anksti uždarydavo savo alinę. Vaikus jie ištisą dieną laikydavo savo namuose ir auklėjo juos paklusnius tėvams ir dievobaimingus; patriarchaliniai šeimos santykiai nebuvo pažeidžiami, kol patys vaikai susituokdavo; jauni žmonės augo idiliškai naivūs ir patiklūs kartu su savo žaidimų draugais iki pat vestuvių, ir nors lytiniai santykiai iki sutuoktuvių buvo beveik įprastinis reiškinys, bet tai atsitikdavo tik tuomet, kai abi pusės pripažindavo savo moralinę pareigą susituokti, ir paskesnės vedybos vėl viską sutvarkydavo. Trumpai tariant,

tuometiniai Anglijos pramonės darbininkai gyveno ir mąstė taip, kaip šiuo metu dar kai kur gyvena ir mąsto Vokietijos darbininkai, — atsiskyrę ir užsidarę, be dvasinės veiklos ir be smarkių gyvenimo padėties svyravimų. Retas jų mokėjo skaityti, o dar mažiau — rašyti, jie reguliariai lankė bažnyčią, nepolitikavo, nemaištavo, negalvojo, domėjosi fiziniais pratimais, su įskiepytu iš mažens pagarbumu klausėsi šventojo rašto ir, būdami kuklūs bei nusižeminę, puikiai sugyveno su labiau privilegijuotomis visuomenės klasėmis. Bet užtat jie buvo negyvi dvasiškai, gyveno tesirūpindami savo smulkiais privačiais interesais, savo audimo staklėmis ir daržiuku, ir nieko nežinojo apie tą galingą judėjimą, kuris už jų kaimo ribų buvo apėmęs visą žmoniją. Jie jautėsi gerai, ramiai vegetuodami, ir, jei ne pramonės revoliucija, jie niekad nebūtų atsisakę tokio gyvenimo, tiesa, labai romantiško ir malonaus, bet vis dėlto žmogaus neverto gyvenimo. Jie ir nebuvo žmonės, o tebuvo darbo mašinos nedaugeliui aristokratų, kurie ligi to laiko vadovavo istorijai. Pramonės revoliucija tik užbaigė reikalą, visiškai pavertusi darbininkus paprastomis mašinomis ir atėmusi iš jų paskutinę savarankiškos veiklos liekaną, bet tuo ji privertė juos galvoti ir reikalauti žmoniškos padėties. Kaip Prancūzijoje politika, taip Anglijoje pramonė ir aplamai civilinės visuomenės judėjimas įtraukė į istorijos srautą tas paskutines klases, kurios dar buvo abejingos bendriems žmonijos interesams.

Pirmas išradimas, kuris iš pagrindų pakeitė tuometinę Anglijos darbininkų padėtį, buvo *dženi,* kurią pagamino audėjas *Džemsas Hargrivsas* iš Standhilo prie Blekberno, Šiaurės Lankašire (1764). Ši mašina buvo grubus vėliau išrastos miulės prototipas ir buvo varoma rankos jėga, bet vietoj vieno verpsto, kaip yra paprastame ratelyje, ji turėjo šešiolika — aštuoniolika verpstų, kuriuos suko vienas darbininkas. Tai įgalino gaminti kur kas daugiau verpalų, negu ligi tol; jei anksčiau, kai vienam audėjui dirbo trys verpėjos, visuomet trūkdavo verpalų ir audėjas dažnai turėdavo jų laukti, tai dabar verpalų buvo daugiau, negu esami darbininkai galėjo jų suausti. Audinių paklausa, kuri ir šiaip augo, šiuo metu dar labiau padidėjo, kritus audinių kainoms, nes nauja mašina sumažino verpalų gamybos kaštus. Reikėjo daugiau audėjų, ir jų uždarbis padidėjo. Dabar, kai audėjas galėjo daugiau uždirbti su savo staklėmis, jis palaipsniui metė savo žemdirbystės darbus ir užsiėmė vien audimu. Tais laikais šeima iš keturių suaugusių ir dviejų vaikų, kurie buvo panaudojami verpalams suvyti, kasdien dirbdama dešimt valandų, galėjo uždirbti 4 sv. st. (28 prūsiškuosius talerius) per savaitę, o dažnai ir daugiau, jei reikalai klojosi gerai ir buvo pakankamai darbo; gana dažnai vienas audėjas uždirbdavo su savo staklėmis 2 sv. st. per savaitę. Tuo būdu palaipsniui visiškai išnyko žemę dirbančių audėjų klasė, — ji

virto nauja klase — grynais audėjais, kurie gyveno vien iš darbo užmokesčio, neturėjo jokios nuosavybės, net tariamos nuomojamo žemės sklypelio nuosavybės, ir todėl pasidarė *proletarais* (working men). Čia prisidėjo ir ta aplinkybė, kad išnyko pirmesnieji verpėjo ir audėjo santykiai. Ligi šiol, kiek tai buvo galima, buvo verpiama ir audžiama po vienu stogu. Dabar, kai dženi pareikalavo tokių pat stiprių rankų, kaip ir audimo staklės, ir vyrai pradėjo verpti, verpimas taip pat pasidarė vienintelis pragyvenimo šaltinis ištisoms šeimoms; tuo tarpu kitos šeimos, atvirkščiai, padėjo į šalį dabar pasenusį, savo amžių atgyvenusį ratelį ir, jeigu jos neturėjo lėšų nusipirkti dženi, jos buvo priverstos gyventi vien iš šeimos tėvo audimo staklių. Tai buvo pradžia to begalinio darbo pasidalijimo, koks išsivystė vėlesnėje audimo ir verpimo pramonėje.

Jau šios pirmos ir toli gražu dar netobulos mašinos pasirodymas ne tik sukėlė *pramonės proletariato* vystymąsi, bet ir davė postūmį *žemės ūkio proletariatui* atsirasti. Ligi to laiko buvo daugybė smulkių žemės savininkų, vadinamųjų jomenų, kurie vegetavo taip pat ramiai ir be jokių dvasinių interesų, kaip ir jų kaimynai, žemę dirbantieji audėjai. Jie dirbo savo žemės sklypelius visiškai senais, netobulais savo tėvų metodais ir priešinosi kiekvienai naujovei su tokiu atkaklumu, koks yra būdingas įpročio žmonėms, per daugelį kartų nepatyrusiems jokių pakitimų. Jų tarpe buvo taip pat daug smulkių nuomininkų, bet nuomininkų ne dabartine šio žodžio prasme, o žmonių, kurie pagal nuomos paveldėjimo sutartį arba pagal seną paprotį gavo iš savo tėvų ir senelių savo žemės sklypelius ir ligi to laiko jautėsi juose taip tvirtai, tartum jie būtų jų nuosavybė. Dabar, pramonės darbininkams atsisakius žemdirbystės, atsirado daugybė laisvų žemės sklypų, ir juose įsikūrė nauja klasė — *stambūs nuomininkai,* kurie nuomojo po penkiasdešimt, šimtą, du šimtus ir daugiau akrų, vadinamieji tenants-at-will (t. y. nuomininkai, kurių nuomos sutartį kasmet buvo galima nutraukti), kurie, geriau įdirbdami žemę ir turėdami stambesnį ūkį, sugebėjo pakelti žemės sklypų pajamingumą. Jie galėjo savo produktus parduoti pigiau, negu smulkus jomenas, todėl pastarajam nieko daugiau nebeliko, kaip parduoti savo žemės sklypą, kuris jau nebegalėjo jo išmaitinti, ir arba įsigyti dženi ar audimo stakles, arba parsisamdyti stambiam nuomininkui padieniu darbininku, žemės ūkio proletaru. Jo įgimtas nerangumas ir nesugebėjimas įveikti iš protėvių paveldėtą nerūpestingumą įdirbant savo žemės sklypą nepaliko jam kitokios išeities, nes jis turėjo konkuruoti su žmonėmis, tvarkančiais savo išsinuomotą ūkį protingesniais pagrindais ir turinčiais visus pranašumus, kuriuos teikia stambus ūkis ir kapitalų įdėjimas dirvai pagerinti.

Tačiau pramonės vystymasis čia nesustojo. Atskiri kapitalistai įrengė dženi dideliuose pastatuose ir pradėjo varyti jas

vandens jėga, o tai davė jiems galimybę sumažinti darbininkų skaičių ir savo verpalus pardavinėti pigiau už pavienius verpėjus, kurie varė mašiną vien ranka. Dženi buvo nuolat tobulinama, todėl mašinos labai greitai pasendavo ir jas tolydžio reikėjo perdirbinėti arba net visai mesti į šalį; ir jei kapitalistas, naudodamas vandens jėgą, dar galėjo išsilaikyti ir su senesnėmis mašinomis, tai pavieniam verpėjui ilgainiui tai pasidarė nebeįmanoma. Ir jeigu jau tai davė pradžią fabrikų sistemai, tai ji labiau išsivystė pasirodžius *vateriui,* kurį 1767 metais išrado *Ričardas Arkraitas,* kirpėjas iš *Prestono,* Šiaurės Lankašire. Ši mašina, kuri vokiečių kalba paprastai vadinama Kettenstuhl, šalia garo mašinos yra svarbiausias XVIII amžiaus išradimas mechanikos srityje. Iš anksto buvo numatyta, kad ją varys *mechaninis variklis,* ir ji buvo pagrįsta visai naujais principais. Sujungęs dženi ir vaterio savybes, *Samuelis Kromptonas* iš *Fervudo,* Lankašire, 1785 metais išrado *miulę,* o kai maždaug tuo pačiu metu Arkraitas išrado *karšimo* ir *knatelinę mašiną,* medvilnės verpimo šakoje ėmė vyrauti tik fabrikinis būdas. Palaipsniui šias mašinas, jas nežymiai pakeitus, buvo pradėta naudoti vilnoms verpti, o vėliau (pirmajame XIX amžiaus dešimtmetyje) ir linams verpti, tuo būdu ir iš čia išstumiant rankų darbą. Tačiau ir tuo nebuvo pasitenkinta: paskutiniais XVIII amžiaus metais dr. *Kartraitas,* kaimo kunigas, išrado *mechanines audimo stakles* ir apie 1804 metus taip jas patobulino, kad jos sėkmingai galėjo konkuruoti su rankiniais audėjais; visų šių mašinų reikšmė dvigubai padidėjo ryšium su *garo mašina,* kurią *Džemsas Vatas* išrado 1764 metais ir kuri 1785 metais buvo pritaikyta verpimo mašinoms varyti.

Dėka šių išradimų, kurie vėliau kasmet dar buvo tobulinami, *mašinų darbas nugalėjo rankų darbą* svarbiausiose Anglijos pramonės šakose, ir visa tolesnė Anglijos pramonės istorija tepasakoja apie tai, kaip rankų darbas užleido mašinoms vieną poziciją po kitos. Rezultatas buvo tas, kad, iš vienos pusės, sparčiai krito visų tekstilės prekių kainos, suklestėjo prekyba ir pramonė, buvo užkariautos beveik visos muitais neapsaugotos užsienio rinkos, sparčiai augo kapitalai ir nacionalinis turtas, o iš kitos — dar sparčiau gausėjo proletariatas, darbininkų klasė neteko bet kokios nuosavybės, bet kokio tikrumo užsidirbti, vyko demoralizacija, politinis bruzdėjimas ir iškilo visi tie Anglijos turtingiesiems labai nemalonūs faktai, kuriuos mes nagrinėsime šioje knygoje. Anksčiau mes jau matėme, kokį perversmą visuomeniniuose žemutinių klasių santykiuose sukėlė viena netgi tokia netobula mašina, kaip dženi, todėl mūsų jau nebenustebins tas poveikis, kurį padarė ištisa sistema vienas kitą papildančių tiksliai pagamintų mechanizmų, kurie gauna iš mūsų žaliavas ir grąžina mums išaustus audinius.

Tačiau panagrinėkime kiek smulkiau, kaip vystėsi Anglijos pramonė *, ir pradėkime nuo svarbiausios jos šakos — *medvilnės pramonės.* 1771—1775 metais buvo vidutiniškai kasmet įvežama mažiau kaip 5 mil. svarų medvilnės žaliavos; 1841 metais buvo įvežta 528 mil. svarų, o 1844 metais įvežimas sudarys mažiausia 600 mil. svarų. 1834 metais Anglija išvežė 556 mil. jardų medvilninių audinių, 76½ mil. svarų medvilninių verpalų ir už 1 mil. 200 tūkst. sv. st. medvilninių mezginių. Tais pat metais medvilnės pramonėje dirbo daugiau kaip 8 mil. verpstų, 110 tūkst. mechaninių ir 250 tūkst. rankinių audimo staklių, neskaitant vaterių, ir, *Mak-Kulocho* apskaičiavimu, visoje Jungtinėje karalystėje iš šios pramonės šakos tiesiog arba netiesiog tuo metu gyveno beveik pusantro milijono žmonių, iš kurių 220 tūkst. dirbo vien fabrikuose; tuose fabrikuose buvo sunaudota varomosios energijos: garo — 33 tūkst. arklio jėgų ir vandens — 11 tūkst. arklio jėgų. Dabar visi šie skaičiai toli gražu pralenkti, ir galima drąsiai pasakyti, kad 1845 metais mašinų galingumas ir jų skaičius, taip pat ir darbininkų skaičius bus pusantro karto didesnis negu 1834 metais. Šios pramonės centras yra *Lankaširas* — grafystė, kurioje ji atsirado ir kurią ji ištisai revoliucionizavo, iš atkampios, blogai įsisavintos pelkės paversdama ją gyva, veiklia apylinke; per aštuoniasdešimt metų ji dešimteriopai padidino šios grafystės gyventojų skaičių ir, tartum burtų lazdelės mostelėjimu, sukūrė tokius milžiniškus miestus, kaip *Liverpulis* ir *Mančesteris,* kurie kartu turi 700 tūkst. gyventojų, ir jiems gretimus miestus: *Boltoną* (60 tūkst.), *Ročdeilį* (75 tūkst.), *Oldemą* (50 tūkst.), *Prestoną* (60 tūkst.), *Aštoną* ir *Steilibridžą* (40 tūkst.) ir daugelį kitų fabrikų miestų. Pietų Lankaširo istorijoje buvo didžiausių naujųjų laikų stebuklų, nors apie juos niekas nekalba, o visus tuos stebuklus įvykdė medvilnės pramonė. Be to, *Glazgovas* Škotijoje yra centras antrojo medvilnės rajono, kuris apima *Lanarkširą* ir *Renfruširą,* ir čia svarbiausio miesto gyventojų skaičius nuo to laiko, kai buvo įdiegta ši pramonės šaka, padidėjo nuo 30 tūkst. iki 300 tūkst. *Notingemo* ir *Derbio kojinių gamyba* taip pat gavo naują postūmį, sumažėjus verpalų kainoms, ir antrą postūmį ryšium su tuo, kad, patobulinus mezgimo mašiną, vienomis staklėmis iš karto buvo galima megzti dvi kojines. *Nėrinių gamyba* taip pat pasidarė svarbi pramonės šaka, kai 1777 metais buvo išrasta *tiulio mašina;* netrukus po to *Lindlis* išrado *nėrimo mašiną,* o 1809 metais *Hitkotas* — *bobinetinę mašiną.* Tuo nėrinių gamyba buvo be galo supaprastinta, ir jų pa-

* Remdamiesi knyga: Porter. „Progress of the Nation". London, 1836 — I vol., 1838 — II vol., 1843 — III vol. [Porteris. „Nacijos progresas". Londonas, 1836 — I t., 1838 — II t., 1843 — III t.] (oficialiais duomenimis) ir kitais daugiausia taip pat oficialiais šaltiniais.

(1892 m.) Kai kurios čia pateiktos istorinės pramonės perversmo apybraižos detalės nėra tikslios, bet 1843—1844 metais geresnių šaltinių nebuvo [17]. *(Engelso papildymas vokiškajame 1892 metų leidime.)*

klausa, jiems atpigus, taip išaugo, jog dabar šioje pramonės šakoje dirba ne mažiau kaip 200 tūkst. žmonių. Svarbiausieji jos centrai yra *Notingemas, Lesteras* ir Vakarų Anglija (*Viltširas, Devonširas* ir kt.). Taip pat išsiplėtė ir nuo medvilnės pramonės priklausančios darbo šakos — balinimas, dažymas ir marginimas. *Balinimui* vietoj deguonies pradėjus naudoti *chlorą,* sparčiai besivystant chemijai, kuri padarė įtakos *dažymui* ir *marginimui,* padarius visą eilę puikiausių išradimų mechanikos srityje, kurie paveikė kartūno marginimą, šios darbo šakos vėl gavo postūmį, kuris kartu su medvilnės pramonės augimo sąlygotu šių šakų gaminių prekybos išsiplėtimu atvedė jas į neregėtą suklestėjimą.

Tokia pat veikla išsivystė ir *perdirbant vilną.* Ligi tol vilnos perdirbimas buvo svarbiausia Anglijos pramonės šaka, bet tų metų produkcija yra niekis palyginti su dabartine gamyba. 1782 metais visa per pirmesnius trejus metus surinkta vilna gulėjo dar neperdirbta dėl darbininkų trūkumo; ji būtų ir toliau gulėjusi, jei į pagalbą nebūtų atėjusios naujai išrastos mašinos, kurios ją suverpė. Šios mašinos buvo kuo sėkmingiausiai pritaikytos vilnos verpimui. Dabar vilnos perdirbimo apygardose prasidėjo toks pat spartus vystymasis, kokį mes matėme medvilnės rajonuose. 1738 metais *Vakarinėje Jorkširo apygardoje* buvo pagaminta 75 tūkst. gabalų vilnonių audinių, o 1817 metais — 490 tūkst., ir vilnos pramonė ėmė taip sparčiai plėstis, jog 1834 metais jau buvo išvežta vilnonių audinių 450 tūkst. gabalų daugiau negu 1825 metais. 1801 metais buvo perdirbta 101 mil. svarų vilnos (iš jų 7 mil. svarų importinės), o 1835 metais buvo perdirbta 180 mil. svarų (iš jų 42 mil. svarų importinės). Svarbiausias šios pramonės centras yra Vakarinė Jorkširo apygarda, kur, ypač *Bradforde,* ilga angliška vilna perdirbama į verpalus mezgimui ir t. t., o kituose miestuose, kaip *Lidsas, Halifaksas, Hadersfildas* ir t. t., trumpa vilna perdirbama į suktus verpalus, iš kurių gaminami audiniai; toliau, toji *Lankaširo* dalis, kuri ribojasi su Jorkširu, *Ročdeilio* apylinkės, kur greta medvilnės perdirbimo gaminama daug flanelės, ir pagaliau *Vakarų Anglija,* kur gaminama labai plona gelumbė. Gyventojų skaičiaus augimas čia taip pat vertas dėmesio:

	1801 m.		1831 m.	
Bradforde	29 000	gyventojų	77 000	gyventojų
Halifakse	63 000	„	110 000	„
Hadersfilde	15 000	„	34 000	„
Lidse	53 000	„	123 000	„
o visoje Vakarinėje Jorkširo apygardoje	564 000	„	980 000	„

Nuo 1831 metų gyventojų skaičius padidėjo mažiausia 20—25%. 1835 metais visoje Jungtinėje karalystėje vilną verpė 1313 fabrikų, kuriuose dirbo 71 300 darbininkų; beje, šis skaičius

teapima nedidelę dalį tos didžiulės žmonių masės, kuri betarpiškai ir netiesiogiai gyvena iš vilnos perdirbimo, ir beveik visai neapima audėjų.

Linų pramonėje pažanga prasidėjo vėliau, nes čia natūralios žaliavos savybės labai apsunkino verpimo mašinų panaudojimą. Tiesa, jau paskutiniais XVIII šimtmečio metais Škotijoje buvo mėginama jas panaudoti, tačiau tik 1810 metais prancūzui *Žirarui* pavyko praktiškai įgyvendinti *linų verpimą* mašinomis. Bet ir Žiraro mašinos buvo britų žemėje reikiamai įvertintos tik po to, kai jos buvo Anglijoje patobulintos ir pradėtos visuotinai naudoti *Lidse, Dandyje* ir *Belfaste*. Tuomet Anglijos linų pramonė ėmė sparčiai vystytis. 1814 metais į Dandį buvo įvežta 3 tūkst. tonų * linų, 1833 metais — 19 tūkst. tonų linų ir 3400 tonų kanapių. Airiškos drobės įvežimas į Didžiąją Britaniją padidėjo nuo 32 mil. jardų (1800 m.) iki 53 mil. jardų (1825 m.), iš jų didelė dalis buvo vėl išvežta; angliškų ir škotiškų lininių audinių išvežimas padidėjo nuo 24 mil. jardų (1820 m.) iki 51 mil. (1833 m.). 1835 metais veikė jau 347 linų verpyklos, kuriose dirbo 33 tūkst. darbininkų; iš jų pusė buvo Pietų Škotijoje, daugiau kaip 60 — Vakarinėje Jorkširo apygardoje (Lidsas ir apylinkės), 25 — Belfaste, Airijoje, o likusios — Dorsetšire ir Lankašire. Lininiai audiniai gaminami Pietų Škotijoje, kai kuriose Anglijos vietovėse, bet ypač Airijoje.

Taip pat sėkmingai anglai ėmėsi *šilko perdirbimo*. Žaliavą jie gaudavo iš Pietų Europos ir Azijos jau suverptą, ir svarbiausias jų darbas buvo susukti plonus siūlus *(tramą)*. Iki 1824 m. aukštas šilko žaliavos muitas (4 šilingai už svarą) labai varžė Anglijos šilko pramonę, kuriai vienintelė rinka ryšium su apsauginiais muitais buvo Anglija ir jos kolonijos. Dabar įvežamasis muitas buvo sumažintas iki 1 penso, ir fabrikų skaičius tuojau pat žymiai padidėjo. Per vienerius metus dvejinimo verpstų skaičius išaugo nuo 780 tūkst. iki 1 mil. 180 tūkst., ir nors 1825 metų prekybos krizė trumpam laikui suparaližavo šią pramonės šaką, bet vis dėlto jau 1827 metais šioje šakoje buvo gaminama daugiau, negu bet kada anksčiau, nes anglų įgudimas ir praktika technikos srityje užtikrino jų sukimo mašinoms pirmenybę palyginti su gremėzdiškais jų konkurentų įrengimais. 1835 metais Didžiojoje Britanijoje buvo 263 šilko sukimo fabrikai, kuriuose dirbo 30 tūkst. darbininkų; fabrikai daugiausia buvo sukoncentruoti *Češire (Maklsfildas, Kongltonas* ir apylinkės), *Mančesteryje* ir *Somersetšire*. Be to, yra dar daugybė fabrikų, kurie perdirba šilko kokono atliekas; iš jų gaminami specialūs verpalai (spunsilk), kuriais anglai aprūpina net Paryžiaus ir Lijono audimo fabrikus. Taip perdirbtas šilkas audžiamas daugiausia Škotijoje (*Peislyje* ir kt.) ir Londone *(Spitalfildse)*, bet taip pat *Mančesteryje* ir kai kuriose kitose vietose.

---

* Anglų tona lygi 2240 anglų svarų, beveik 1000 kilogramų.

Tačiau milžiniškas Anglijos pramonės pakilimas, kuris prasidėjo 1760 metais, neapsiribojo vien audinių gamyba. Kartą duotas postūmis apėmė visas pramoninės veiklos sritis, ir daugybė išradimų, kurie nieko bendro neturėjo su aukščiau paminėtais išradimais, įgavo du kartus didesnę reikšmę, nes jų pasirodymas sutapo su bendru pagyvėjimu. Bet dabar, praktiškai įrodžius didžiulę mechaninės energijos reikšmę pramonei, buvo imtasi visų priemonių šiai energijai visapusiškai panaudoti, kad iš jos galėtų pelnytis atskiri išradėjai ir fabrikantai; be to, jau pati mašinų, kuro ir žaliavų paklausa betarpiškai pareikalavo, kad masė darbininkų ir atskiros pramonės šakos dvigubai padidintų savo veiklą. Pasirodžius garo mašinai, pirmą kartą įgijo reikšmę didžiuliai Anglijos *anglies telkiniai;* tik dabar atsirado *mašinų gamyba,* o kartu su ja pradėta daugiau domėtis *geležies rūdynais,* kurie teikė žaliavą šiai gamybai. Padidėjus vilnos vartojimui, pakilo Anglijos avininkystė, o didėjant vilnos, linų ir šilko įvežimui, augo Anglijos prekybos laivynas. Daugiausia pakilo *geležies gamyba.* Gausūs Anglijos geležies rūdynai ligi to laiko buvo menkai eksploatuojami; geležies rūdos lydymui visuomet buvo naudojama medžio anglis, kurios, besivystant žemdirbystei ir naikinant miškus, buvo vis mažiau pagaminama, ir ji nuolat brango. Praeitame šimtmetyje pirmą kartą šiam tikslui pradėta naudoti perkaitintą akmens anglį (koksą), o nuo 1780 m. buvo atrastas naujas būdas, įgalinęs koksu išlydytą geležį, iš kurios ligi to laiko tebuvo gaunamas ketus, taip pat paversti kaliąja geležimi. Šį metodą, kurį sudaro lydymo metu į geležį įsimaišančio gryanglio atskyrimas, anglai vadina pudlingavimu; Anglijos geležies gamybai jis atskleidė visiškai naują veiklos sritį. Aukštakrosnes pradėta statyti 50 kartų didesnes negu anksčiau, karštas pūtimas supaprastino rūdos lydymą, ir geležies gamyba dėl to taip atpigo, jog iš jos buvo pradėta gaminti daugybę daiktų, kurie anksčiau buvo gaminami iš medžio arba akmens. 1788 metais *Tomas Peinas,* žinomas demokratas, pastatė Jorkšire pirmą geležinį tiltą, po kurio buvo statoma daugybė kitų tiltų, ir šiuo metu beveik visi tiltai, ypač geležinkelių, statomi iš ketaus, o Londone iš šios medžiagos yra pastatytas tiltas netgi per Temzę (Sautvorko tiltas); geležiniai stulpai, geležiniai mašinų stovai ir t. t. pasidarė įprastas reiškinys, o, įvedus dujų apšvietimą ir pradėjus tiesti geležinkelius, Anglijos geležies gamybai atsirado naujos realizavimo sritys. Vinis ir sraigtus palaipsniui buvo pradėta gaminti taip pat mašinomis. *Hantsmenas,* šefildietis, 1760 metais išrado plieno liejimo būdą, kuris pašalino daug nereikalingų darbų ir įgalino gaminti visiškai naujus pigius gaminius. Panaudojusi geresnės kokybės žaliavas, tobulesnius įrankius bei naujas mašinas ir įgyvendinusi didelį darbo padalijimą, Anglijos metalo dirbinių gamyba tuomet pirmą kartą

įgavo savo reikšmę. *Birmingemo* gyventojų skaičius padidėjo nuo 73 tūkst. (1801 m.) iki 200 tūkst. (1844 m.), *Šefildo* gyventojų skaičius padidėjo nuo 46 tūkst. (1801 m.) iki 110 tūkst. (1844 m.), o anglies suvartojimas vien šiame mieste pasiekė 1836 metais 515 tūkst. tonų. 1805 metais buvo išvežta 4300 tonų geležies dirbinių ir 4600 tonų ketaus, 1834 metais — 16 200 tonų geležies dirbinių ir 107 tūkst. tonų ketaus, o visa geležies gamyba, kuri 1740 metais neviršijo 17 tūkst. tonų, 1834 metais pasiekė beveik 700 tūkst. tonų. Vien ketaus lydymui kasmet sunaudojama daugiau kaip 3 mil. tonų anglies, ir net neįmanoma įsivaizduoti, kokią didžiulę reikšmę įgijo per pastaruosius šešiasdešimt metų *anglies kasyklos*. Šiuo metu eksploatuojami visi Anglijos ir Škotijos anglies telkiniai, ir vien *Nortumberlendo* ir *Durhamo* kasyklos duoda kasmet daugiau kaip 5 mil. tonų anglies eksportui; jose dirba 40—50 tūkst. darbininkų. Laikraščio „Durham Chronicle“ [18] pateiktais duomenimis, abiejose minėtose grafystėse buvo eksploatuojama:

1753 metais	....	14	anglies kasyklų
1800 „	....	40	„ „
1836 „	....	76	„ kasyklos
ir 1843 „	....	130	„ kasyklų

Be to, dabar visos kasyklos eksploatuojamos kur kas intensyviau, negu anksčiau. Kur kas intensyviau dabar eksploatuojami ir *alavo, vario* bei *švino rūdynai,* o, išsivysčius *stiklo gamybai,* kartu atsirado nauja pramonės šaka — *keramikos dirbinių gamyba,* kuri apie 1763 metus įgijo ypatingą reikšmę *Džozajaus Vedžvudo* dėka. Jis visą keramikos dirbinių gamybą pagrindė moksliniais principais, padėjo vystytis geresniam skoniui ir įsteigė *keramikos dirbtuves* (potteries) *Šiaurės Stafordšire,* 8 kvadratinių anglų mylių apygardoje, kuri anksčiau buvo nederlinga dykuma, o dabar yra nusėta fabrikais ir gyvenamaisiais namais ir išmaitina daugiau kaip 60 tūkst. žmonių.

Į šį bendrą srautą buvo viskas įtraukta. Įvyko perversmas ir *žemdirbystėje.* Ir ne tik žemės valdymas bei jos dirbimas perėjo, kaip mes matėme, į kitas rankas,— žemės ūkis buvo ir kitu atžvilgiu paliestas. Stambūs nuomininkai įdėjo kapitalą dirvai pagerinti, nugriovė nereikalingus aptvėrimus, nusausino ir patręšė žemę, ėmė naudoti geresnius padargus ir įvedė ūkyje sistemingą sėjomainą (cropping by rotation). Jiems padėjo ir mokslų pažanga: seras *H. Devis* sėkmingai pritaikė chemiją žemdirbystėje, o mechanikos išsivystymas davė stambiems nuomininkams daug pranašumų. Be to, padidėjus gyventojų skaičiui, žemės ūkio produktų paklausa taip išaugo, jog Anglija — nors 1760—1834 metų laikotarpiu 6 840 540 akrų nedirbamos žemės buvo paversta ariama dirva — iš šalies, kuri išveždavo grūdus, pasidarė grūdus įvežančia šalimi.

Lygiai taip pat intensyviai buvo tiesiami *keliai*. Nuo 1818 iki 1829 metų Anglijoje ir Velse buvo nutiesta 1000 anglų mylių įstatymo nustatyto 60 pėdų pločio plentų ir beveik visi seni plentai buvo atnaujinti pagal *Mak-Adamo* sistemą. *Škotijoje* viešųjų darbų žinyba nuo 1803 m. nutiesė devynis šimtus mylių plentų ir pastatė daugiau kaip tūkstantį tiltų. Tuo būdu kalnuotosios Škotijos gyventojai iš karto buvo priartinti prie civilizacijos. Anksčiau kalniečiai daugiausia vertėsi brakonieriavimu ir kontrabanda; dabar jie pasidarė uoliais žemdirbiais ir amatininkais, ir nors gelų kalbai išsaugoti yra įsteigtos specialios mokyklos, gelų-keltų papročiai ir kalba greit pasiduoda anglų civilizacijos įtakai. Tas pat buvo ir *Airijoje*. Tarp *Korko, Limeriko* ir *Kerio* grafysčių lig šiol buvo dykvietė be jokių pravažiuojamųjų kelių, kuri dėl savo neprieinamumo buvo visų nusikaltėlių prieglauda ir keltų-airių tautybės tvirtovė Pietų Airijoje; joje buvo nutiesti keliai, tuo būdu ir šis užkampis pasidarė prieinamas civilizacijai. Visoje Didžiojoje Britanijoje, o ypač Anglijoje, kuri prieš šešiasdešimt metų turėjo tokius pat blogus kelius, kaip tuometinė Vokietija ir Prancūzija, dabar nutiestas puikiausių plentų tinklas, ir visi jie, kaip ir beveik viskas Anglijoje, yra privačių verslovininkų darbas, nes valstybė nedaug prie to teprisidėjo arba visai neprisidėjo.

Iki 1755 m. Anglija beveik visai neturėjo *kanalų*. 1755 metais Lankašire buvo iškastas kanalas nuo *Sanki-Bruko* iki *Sent-Helenso,* o 1759 metais *Džemsas Brindlis* nutiesė pirmą didelį kanalą, *hercogo Bridžvoterio* kanalą, nuo *Mančesterio* ir aplinkinių anglies kasyklų į *Mersio* upės žiotis ir netoli *Bartono* akveduku pervedė per *Ervelo* upę. Nuo šio momento prasideda Anglijos kanalų statyba, kuriai Brindlis pirmas suteikė reikšmę. Netrukus buvo iškasta daugybė kanalų visomis kryptimis ir upės buvo padarytos tinkamos laivybai. Vienoje *Anglijoje* yra 2200 mylių kanalų ir 1800 mylių laivybai tinkamų upių; *Škotijoje* buvo įrengtas *Kaledono kanalas,* kuris kerta visą šalį; *Airijoje* taip pat buvo iškasti įvairūs kanalai. Ir šie įrenginiai, kaip ir geležinkeliai bei plentai, beveik visi yra privačių asmenų ir kompanijų darbas.

Geležinkeliai buvo nutiesti tik pastaruoju metu. Pirmas didesnis geležinkelis buvo nutiestas iš *Liverpulio* į *Mančesterį* (atidarytas 1830 metais); nuo to laiko visi stambūs miestai buvo tarpusavyje sujungti geležinkeliais. Londonas su Sauthemptonu, Braitonu, Duvru, Kolčesteriu, Kembridžu, Ekseteriu (per Bristolį) ir Birmingemu; Birmingemas su Glosteriu, Liverpuliu, Lankasteriu (per Niutoną ir Viganą ir per Mančesterį ir Boltoną), toliau su Lidsu (per Mančesterį ir Halifaksą ir per Lesterį, Derbį ir Šefildą), o Lidsas — su Huliu ir Niukaslu (per Jorką). Čia dar reikia pridėti daugybę smulkių statomų ir projektuojamų linijų, kurios netrukus duos galimybę iš Edinburgo nuvykti į Londoną per vieną dieną.

Garas revoliucionizavo ne tik sausumos susisiekimo priemones, jis suteikė naują pobūdį ir vandens susisiekimo priemonėms. Pirmas garlaivis buvo nuleistas į vandenį 1807 metais Hudzono upėje, Šiaurės Amerikoje; Didžiojoje Britanijoje pirmas garlaivis buvo nuleistas 1811 metais Klaido upėje. Nuo to laiko Anglijoje buvo pastatyta daugiau kaip 600 garlaivių, ir 1836 metais Anglijos uostuose jų buvo daugiau kaip 500.

Tokia trumpais bruožais yra paskutinių šešiasdešimties metų Anglijos pramonės istorija, kuriai nėra nieko panašaus žmonijos metraščiuose. Prieš šešiasdešimt—aštuoniasdešimt metų Anglija buvo tokia šalis, kaip ir visos kitos: joje miestai buvo maži, pramonė buvo nežymi ir menkai išvystyta, gyventojų nedaug, ir tie patys daugiausia žemdirbiai. Dabar Anglija yra šalis, nepanaši į jokią kitą šalį, turinti pustrečio milijono gyventojų sostinę, milžiniškus fabrikų miestus, turinti pramonę, kuri visą pasaulį aprūpina savo gaminiais ir beveik viską gamina nepaprastai sudėtingomis mašinomis; Anglija dabar turi daug darbščių, išsilavinusių gyventojų, kurių du trečdaliai dirba pramonėje * ir kurie priklauso visai kitokioms klasėms, maža to, kurie sudaro visai kitokią naciją su kitais papročiais ir kitais poreikiais, negu anksčiau. Pramonės revoliucija turi tokią pat reikšmę Anglijai, kaip politinė revoliucija — Prancūzijai ir kaip revoliucija filosofijoje — Vokietijai. Ir 1760 metų Anglija nuo 1844 metų Anglijos skiriasi mažiausia tiek pat, kiek ancien régime ** Prancūzija nuo Liepos revoliucijos Prancūzijos. Tačiau svarbiausias šio pramonės perversmo vaisius yra Anglijos proletariatas.

Mes jau matėme, kaip, įvedus mašinas, atsirado proletariatas. Spartus pramonės vystymasis pareikalavo darbo rankų; pakilo darbo užmokestis, todėl minios darbininkų kėlėsi iš žemdirbystės apygardų į miestus. Labai sparčiai didėjo gyventojų skaičius, ir beveik visas prieauglis teko proletarų klasei. Be to, Airijoje tik nuo XVIII amžiaus įsiviešpatavo ramybė; ir čia gyventojų skaičius, kuris ankstesnių neramumų metu dėl anglų žiaurumų buvo sumažėjęs daugiau kaip vienu dešimtadaliu, ėmė sparčiai augti, ypač nuo to laiko, kai pramonės suklestėjimas patraukė daugelį airių į Angliją. Taip atsirado stambūs Didžiosios Britanijos fabrikų ir prekybos miestai, kurių mažiausia trys ketvirtadaliai gyventojų priklauso darbininkų klasei, o smulkiąją buržuaziją tesudaro krautuvininkai ir labai negausūs amatininkai. Tačiau nauja pramonė tik todėl taip išaugo, kad ji įrankius pakeitė mašinomis, dirbtuves — fabrikais ir tuo būdu vidurinės klasės darbo elementus pavertė dirbančiais proletarais, o ligšiolinius stambius pirklius — fabrikantais; ji išstū-

---

* Angliškuose 1887 ir 1892 metų leidimuose po žodžio „pramonėje" yra žodžiai „ir prekyboje". *Red.*

** — senosios santvarkos. *Red.*

mė smulkiąją buržuaziją ir visus gyventojų skirtumus suvedė į priešingumą tarp darbininkų ir kapitalistų. Tas pat įvyko ne tik pramonėje siaurąja šio žodžio prasme, bet ir amatuose ir net prekyboje. Vietoj buvusių meistrų ir jų pameistrių atsirado stambūs kapitalistai ir darbininkai, neturintieji jokios vilties pakilti aukščiau savo klasės; amatai pasidarė fabrikine gamyba, buvo griežtai įgyvendintas darbo pasidalijimas, ir smulkūs meistrai, negalėję konkuruoti su stambiomis įmonėmis, buvo nustumti į proletariato eiles. Tačiau kartu, panaikinus ligšiolinę amatų gamybą, išnykus smulkiajai buržuazijai, darbininkui buvo atimta bet kokia galimybė pačiam pasidaryti buržua. Lig šiol jis visada tikėjosi įsigyti kur nors savo dirbtuvę, pasidaryti meistru ir vėliau, gal būt, pasisamdyti pameistrius; bet dabar, kai patys meistrai buvo fabrikantų išstumti, kai savarankiškai įmonei įrengti reikėjo didelių kapitalų, darbininkų klasė pirmąkart tikrai pasidarė pastovia gyventojų klase, o anksčiau darbininko padėtis dažnai būdavo tik etapas pereinant į buržua padėtį. Kas dabar gimė darbininku, tas neturi kitos perspektyvos, kaip tik likti proletaru visą amžių. Štai kodėl tik dabar proletariatas įstengia pradėti savarankišką judėjimą.

Tuo būdu atsirado ta didžiulė darbininkų masė, kuri dabar užpildo visą Didžiąją Britaniją ir kurios socialinė padėtis kasdien vis labiau patraukia civilizuoto pasaulio dėmesį.

Darbininkų klasės padėtis — tai didžiulės anglų tautos daugumos padėtis. Klausimas, koks turi būti likimas šių milijonų beturčių, kurie šiandien suvalgo tai, ką jie vakar uždirbo, kurie savo sumanumu ir savo darbu sukūrė Anglijos didybę, kurie kasdien vis labiau supranta savo jėgą ir kasdien vis atkakliau reikalauja jiems priklausančios visuomenės gėrybių dalies,— šis klausimas, priėmus reformos bilį [19], pasidarė nacionalinis klausimas. Visus bent kiek svarbesnius parlamento debatus galima suvesti į šį klausimą, ir jeigu Anglijos buržuazija lig šiol to nenori pripažinti, jeigu ji mėgina išvengti šio didžiulio klausimo ir savo pačios interesus iškelti kaip tikrai nacionalinius interesus, tai vis dėlto tai jai visiškai nieko nepadeda. Kiekvienoje parlamento sesijoje darbininkų klasės klausimas įgyja vis didesnę reikšmę, o buržuazijos interesų svarba kaskart mažėja, ir nors buržuazija yra pagrindinė ir net vienintelė jėga parlamente, vis dėlto paskutinėje 1844 metų sesijoje diskusijos vyko vien darbininkų klausimu (beturčių įstatymas, fabrikų įstatymas, ponų ir tarnų santykių įstatymas)[20]. Tomas Dankombas, darbininkų klasės atstovas žemuosiuose rūmuose, buvo centrinė sesijos figūra, tuo tarpu liberalinė buržuazija, reikalavusi panaikinti grūdų įstatymus, ir radikalinė buržuazija, kuri pasiūlė nemokėti mokesčių, vaidino visai menką vaidmenį. Net diskusijos dėl Airijos iš esmės tebuvo diskusijos apie Airijos proletariato padėtį ir apie tai, kaip jam padėti. Tačiau jau seniai laikas, kad

Anglijos buržuazija nusileistų darbininkams, kurie ne prašo, bet grasina ir reikalauja; juk greit, gal būt, jau bus per vėlu.

Tačiau, nepaisant to, Anglijos buržuazija ir ypač fabrikantai, kurie betarpiškai lobsta iš darbininkų skurdo, nenori nieko žinoti apie šį skurdą. Manydama, kad ji yra galinga, nacijai atstovaujanti klasė, buržuazija gėdijasi atskleisti viso pasaulio akyse šią Anglijos opą; ji nenori pripažinti, kad darbininkai vargsta, nes kaip tik *jai*, turtingai pramonininkų klasei, tenka moralinė atsakomybė už tą jų skurdą. Tuo paaiškinamas tas pajuokiantis šypsnys, su kuriuo apsišvietę anglai — o tik juos, t. y. buržuaziją, ir pažįsta kontinentas — paprastai atsako, kai pradedama kalbėti apie darbininkų padėtį; tuo paaiškinamas visai buržuazijai būdingas visiškas nežinojimas viso to, kas liečia darbininkus; tuo paaiškinamos tos juokingos klaidos, kurias ji daro parlamente ir už jo sienų, kada kalbama apie proletariato padėtį; tuo paaiškinamas jos linksmas nerūpestingumas tuo metu, kai žemė slysta jai iš po kojų ir kasdien gali įgriūti,— ir ši netolima katastrofa yra taip pat neišvengiama, kaip yra neišvengiamas matematikos arba mechanikos dėsnio veikimas; tuo paaiškinama ta nuostabi aplinkybė, kad anglai dar neturi nė vienos pilnavertės knygos apie savo darbininkų padėtį, nors jie jau kažin kiek metų „tiria“ ir „taiso“ šią padėtį. Tačiau tai paaiškina ir tą didelį visos darbininkų klasės, nuo Glazgovo iki Londono, pasipiktinimą turtuoliais, kurie sistemingai išnaudoja darbininkus, o paskui negailestingai palieka juos likimo valiai. Nepraeis daug laiko — beveik galima tai apskaičiuoti — ir šis pasipiktinimas turės pasireikšti revoliucija; palyginti su šia revoliucija pirmoji prancūzų revoliucija ir 1794 metai atrodys kaip vaikų žaidimas.

PRAMONĖS PROLETARIATAS

Ta eilė, kuria mes turime išnagrinėti įvairius proletariato būrius, savaime iškyla iš pirmiau išdėstytos proletariato atsiradimo istorijos. Pirmieji proletarai atsirado pramonėje ir buvo tiesiog jos sukurti; todėl mes pirmiausia atkreipsime dėmesį į *pramonės darbininkus,* t. y. į tuos, kurie perdirba žaliavas. Medžiagos, t. y. žaliavų ir kuro, gavyba pramonei įgijo reikšmę tik įvykus pramonės perversmui, ir tik tada galėjo atsirasti naujas proletariato būrys: *anglies kasyklų ir rūdynų darbininkai.* Trečioje eilėje pramonė paveikė *žemės ūkį* ir ketvirtoje — *Airiją,* todėl šia tvarka mes ir parodysime atitinkamas proletariato kategorijas. Mes taip pat pamatysime, kad įvairių darbininkų, nebent išskyrus airius, išsilavinimo laipsnis tiesiog priklauso nuo jų ryšių su pramone, vadinasi, kad pramonės darbininkai geriausiai supranta savo interesus, kalnakasiai jau blogiau juos supranta, o žemės ūkio darbininkai jų beveik visai nesupranta. Tokį susipratimo laipsniškumą rasime ir pačių pramonės proletarų tarpe: mes pamatysime, kad fabrikų darbininkai — tie pramonės revoliucijos pirmagimiai — nuo pat pradžių ir lig šiol buvo darbininkų judėjimo branduolys ir kad kiti darbininkai dėjosi prie judėjimo tuo pačiu mastu, kuriuo pramonės perversmas apimdavo jų amatą. Tuo būdu mes iš Anglijos pavyzdžio, stebėdami darbininkų judėjimo ir pramonės vystymosi atitikimą, geriau suprasime istorinę pramonės reikšmę.

Bet kadangi šiuo metu jau beveik visas pramonės proletariatas yra judėjimo apimtas ir atskirų jo būrių padėtis, kaip tik todėl, kad jie visi dirba pramonėje, turi daug ką bendro, tai mes iš pradžių išdėstysime bendrus bruožus, kad vėliau galėtume kuo smulkiau išnagrinėti kiekvieną atskirą grupę ir jos būdingas savybes.

Jau anksčiau esame parodę, kaip pramonė centralizuoja nuosavybę nedaugelio rankose. Ji reikalauja stambių kapitalų, kurių pagalba ji sukuria milžiniškas įmones, tuo nuskurdindama

amatais besiverčiančią smulkiąją buržuaziją, ir pajungia sau gamtos jėgas, kad galėtų išstumti iš rinkos pavienį amatininką. Darbo pasidalijimas, vandens ir ypač garo jėgos panaudojimas, mašinų pritaikymas — štai tie trys stambūs svertai, kuriais pramonė, pradedant nuo XVIII šimtmečio vidurio, išklibina senojo pasaulio ramsčius. Smulkioji pramonė sukūrė buržuaziją, stambioji pramonė sukūrė darbininkų klasę ir nedaugelį buržuazijos išrinktųjų iškėlė į sostą, bet tik tam, kad juo tikriau galėtų kada nors juos nuversti. O tuo tarpu yra neginčijamas ir lengvai paaiškinamas faktas, kad gausi „senų gerų laikų" smulkioji buržuazija buvo pramonės panaikinta ir ji iš savo tarpo išskyrė turtingus kapitalistus, iš vienos pusės, ir beturčius darbininkus — iš kitos *.

Tačiau centralizuojanti pramonės tendencija tuo neapsiriboja. Gyventojai centralizuojami taip pat, kaip ir kapitalas; ir tai yra visai natūralu, nes pramonėje į žmogų, į darbininką, žiūrima tik kaip į tam tikrą kapitalą, kuris pats save atiduoda naudotis fabrikantui, o už tai fabrikantas moka jam palūkanas, vadinamas darbo užmokesčiu. Stambi pramonės įmonė reikalauja daugelio darbininkų, kurie dirbtų drauge vienoje patalpoje; tie darbininkai turi kartu gyventi: net prie nedidelio fabriko jie sudaro visą kaimą. Jie turi tam tikrus poreikius, kuriems patenkinti reikia dar kitų žmonių. Todėl čia apsigyvena amatininkai, siuvėjai, batsiuviai, kepėjai, mūrininkai ir staliai. Tokio kaimo gyventojai, ypač jaunoji karta, išmoksta dirbti fabrike, pripranta prie to darbo, ir, kai pirmasis fabrikas jau nebegali aprūpinti darbu visų norinčiųjų,— o tai yra visai natūralu,— darbo užmokestis krinta ir dėl to šioje vietoje įsikuria nauji fabrikantai. Taip kaimas pasidaro miesteliu, o miestelis dideliu miestu. Kuo miestas yra didesnis, tuo naudingiau jame įsikurti: čia yra ir geležinkelis, ir kanalai, ir plentai; apmokytų darbininkų pasirinkimas vis didėja; dėl statybos verslovininkų ir mašinų fabrikantų konkurencijos čia, kur viskas yra po ranka, naujas įmones galima organizuoti pigiau, negu tolimesnėse vietovėse, kur pirma reikia pristatyti ne tik statybinę medžiagą ir mašinas, bet ir statybininkus bei fabrikų darbininkus; čia yra rinka, birža, kur susitinka pirkėjai; čia palaikomas tiesioginis ryšys su rinkomis, kurios tiekia žaliavas ir paima pagamintas prekes. Tai sąlygoja nepaprastai greitą stambių fabrikų miestų augimą. — Tiesa, kaimas savo ruožtu turi palyginti su miestu tą pranašumą, kad ten paprastai pigiau galima pasisamdyti darbininkų. Tuo būdu kaimas ir fabrikų miestas nuolat konkuruoja, ir jei šiandien pranašumas yra miesto pusėje, tai rytoj darbo užmokestis kaime taip smarkiai kris, kad naujus fabrikus

---

* Plg. čia mano „Politinės ekonomijos kritikos metmenis" žurnale „Deutsch-Französische Jahrbücher" [21]. Šiame veikale kalbama apie „laisvą konkurenciją"; tačiau pramonė tėra laisvos konkurencijos praktika, o pastaroji — tik pramonės principas.

bus naudingiau statyti kaime. Tačiau centralizuojanti pramonės tendencija ir čia pilnutinai galioja, todėl kiekvienas kaime pastatytas naujas fabrikas turi savyje fabrikų miesto užuomazgą. Jei šios pašėlusios pramonės varžybos galėtų tęstis dar šimtą metų, tai kiekviena Anglijos pramonės apygarda pavirstų vienu didžiuliu fabrikų miestu, o Mančesteris ir Liverpulis susitiktų kur nors prie Voringtono arba Niutono. Ši gyventojų centralizacija vyksta tokiu pat būdu ir prekyboje, todėl keletas didelių uostų, kaip Liverpulis, Bristolis, Hulis ir Londonas, monopolizuoja beveik visą Didžiosios Britanijos jūrų prekybą.

Kadangi šiuose stambiuose miestuose pramonė ir prekyba yra labiausiai išsivysčiusios, tai šio išsivystymo pasekmės proletariato atžvilgiu čia aiškiausiai ir pasireiškia. Čia nuosavybės centralizacija pasiekė aukščiausią tašką; čia radikaliausiai yra panaikinti senų gerų laikų papročiai ir santykiai; čia taip toli nužengta, jog žodžiai „Old merry England" * jau niekam nieko nebesako, nes apie „Old England" jau niekas nebežino net iš senolių atsiminimų bei pasakojimų. Čia yra tik turtuolių klasė ir beturčių klasė, nes smulkioji buržuazija kasdien vis labiau nyksta. Smulkioji buržuazija, kuri anksčiau buvo pastoviausia klasė, dabar pasidarė judriausia klasė; ją dar tebesudaro nedaugelis praeities liekanų ir žmonės, kurie trokšta pralobti, pasipelnymo riteriai ir spekuliantai tikrąja šio žodžio prasme, iš kurių vienas, gal būt, pralobs ten, kur devyniasdešimt devyni subankrutuos, o iš tų devyniasdešimt devynių daugiau kaip pusė gyvena tik bankrutavimais.

Tačiau didžiulę šių miestų gyventojų daugumą sudaro proletarai, ir mes dabar išnagrinėsime, kaip jie gyvena, kaip juos veikia stambūs miestai.

* —„Puiki senoji Anglija". *Red.*

STAMBŪS MIESTAI

Toks miestas, kaip Londonas, po kurį galima vaikščioti ištisas valandas, neprieinant jo krašto ir neaptinkant nė mažiausio ženklo, kuris rodytų, kad netoliese yra plynas laukas,— toks miestas yra kažkas ypatingo. Ši milžiniška centralizacija, šis pustrečio milijono žmonių susitelkimas *vienoje* vietoje šimteriopai padidino šių pustrečio milijono žmonių jėgas; tai pavertė Londoną pasaulio prekybos sostine, sukūrė milžiniškus dokus ir surinko tūkstančius laivų, kurių visuomet pilnutėlė Temzė. Aš nežinau nieko įspūdingesnio už Temzės vaizdą, kai iš jūros pusės priplauki Londono tiltą. Daugybė namų, iš abiejų pusių, ir ypač iš Vuličo pusės, laivų statyklos, išilgai abiejų krantų begalė laivų, kurie vis glaudžiau ir glaudžiau susitelkia ir pagaliau palieka tik siaurą ruožą upės viduryje, kuriuo nuolat zuja šimtai garlaivių,— visa tai nepaprastai didinga, grandioziška, jog negali susivokti ir imi stebėtis Anglijos didybe dar prieš įžengęs į Anglijos žemę *.

Tačiau kokių aukų visa tai pareikalavo,— galima nustatyti tik vėliau. Tik pasitrankęs keletą dienų svarbiausiomis gatvėmis, su dideliu vargu prasistūmęs pro žmonių minias, begalines karietų ir vežimų virtines, tik pabuvojęs pasaulinio miesto „bloguose kvartaluose“, pradedi pastebėti, kad šie londoniečiai turėjo paaukoti geriausius savo žmogiškos prigimties bruožus, kol sukūrė visus tuos civilizacijos stebuklus, kurių pilnas jų miestas, kad šimtai juose slypinčių jėgų liko nepanaudotos ir buvo sugniuždytos, o jų sąskaita nedaugelis tų jėgų pilnutinai išsivystė ir dar galėjo gausėti, susijungdamos su kitų jėgomis. Jau pati gatvių kamšatis yra kažkas biauraus, kuo piktinasi žmogaus prigimtis. Argi tie šimtai tūkstančių, tie visų klasių ir visų luomų atstovai, kurie grūdasi gatvėse, argi jie *visi* nėra žmonės, turintys vienodas savybes ir gabumus ir vienodai sie-

* (1892 m.) Tai buvo parašyta maždaug prieš 50 metų, labai gražių burlaivių laikais. Šiuo metu tokie laivai, jeigu jie ir atplaukia į Londoną, pasilieka dokuose, o Temzė pilnutėlė aprūkusių, biaurių garlaivių. *(Engelso pastaba vokiškajame 1892 m. leidime.)*

kiantys laimės? Ar galų gale savo laimei pasiekti jie *visi* neturi vienodų priemonių ir būdų? O vis dėlto jie prabėga vienas pro kitą, tarytum nebūtų tarp jų nieko bendro, tarytum jie vienas kitam visai nerūpėtų, ir tik vieninteliu klausimu jie tylėdami yra susitarę — einant šaligatviu, laikytis dešinės, kad viena priešais kitą einančios minios nesusidurtų; ir čia niekam nė į galvą neateina bent žvilgterėti į kitus. Šiurkštus abejingumas, bejausmis atskirumas kiekvieno žmogaus, kuriam terūpi jo privatūs interesai, yra tuo biauresni ir užgaulesni, kuo labiau tie pavieniai žmonės yra susitelkę nedideliame plote. Ir nors mes žinome, kad šis kiekvieno atskirumas, šis siauras egoizmas visur yra svarbiausias šiuolaikinės mūsų visuomenės principas, vis dėlto šie bruožai niekur neiškyla taip begėdiškai nuogi ir tokie išdidūs, kaip čia, didmiesčio maišatyje. Žmonijos susiskaidymas į monadas, iš kurių kiekviena turi savo atskirą gyvenimo principą ir savo atskirą tikslą, šis atomų pasaulis pasiekia čia savo viršūnę.

Iš čia taip pat išplaukia, kad socialinis karas, visų karas prieš visus, čia yra atvirai paskelbtas. Panašiai kaip mielasis Štirneris, žmonės žiūri vienas į kitą tik kaip į subjektą, kuriuo galima pasinaudoti; kiekvienas išnaudoja kitą, ir iš čia išeina, kad stipresnysis pajungia silpnesnįjį ir kad saujelė stipriųjų, t. y. kapitalistų, *viską* pasiglemžia, tuo tarpu daugeliui silpnųjų, t. y. beturčių, vos belieka pragyvenimui.

Ir visa tai, ką galima pasakyti apie Londoną, galima taip pat pasakyti apie Mančesterį, Birmingemą ir Lidsą, apie visus stambius miestus. Visur barbariškas abejingumas, užkietėjęs egoizmas, iš vienos pusės, ir neregėtas skurdas — iš kitos, visur — socialinis karas, kiekvieno namas yra apgultas, visur — tarpusavio plėšimas, prisidengiant įstatymu, ir visa tai daroma taip begėdiškai, taip atvirai, jog šiurpą kelia mūsų visuomeninės santvarkos pasekmės, kurios čia iškyla taip ryškiai, ir jau niekas mūsų nebestebina, nebent tai, kad šiame pašėlusiame sūkuryje viskas lig šiol dar nesudužo į šipulius.

Kadangi ginklas šiame socialiniame kare yra kapitalas, t. y. tiesioginis arba netiesioginis pragyvenimo reikmenų ir gamybos priemonių turėjimas, tai aišku, kad visos tokios padėties negerovės tenka beturčiui. Niekas juo nesirūpina; įstumtas į šį viską susiurbiantį sūkurį, jis kaip įmanydamas turi jame prasimušti. Jeigu jam pavyks susirasti darbo, t. y. jeigu buržuazija maloniai sutiks iš jo pelnytis, tuomet jo laukia darbo užmokestis, kurio vos beužteks gyvybei palaikyti; o jeigu jis nesusiras darbo, tuomet jis gali vogti, jei nebijo policijos, arba mirti badu, o policija jau pasirūpins, kad jis mirtų tyliai, nesudrumsdamas buržuazijos ramybės. Man būnant Anglijoje, tiesiog iš bado mirė didžiausią pasipiktinimą keliančiomis aplinkybėmis mažiausia 20—30 žmonių, ir retai tebuvo galima sutikti prisiekusiuosius, kurie turėjo drąsos atvirai tai pripažinti, apžiūrint

lavoną. Kad ir kokie aiškūs bei nedviprasmiški būtų liudytojų parodymai, buržuazija, iš kurios tarpo buvo išrinkti prisiekusieji, visuomet mokėdavo išvengti baisaus sprendimo: „Mirė badu“. Buržuazija *negali* tokiais atvejais pasakyti teisybės: tai reikštų pačiai sau paskelbti nuosprendį. Tačiau kur kas daugiau žmonių miršta ne tiesiog iš bado, bet dėl jo pasekmių: nuolatinė maisto stoka sukelia mirtinas ligas ir didina aukų skaičių; ji taip išsekina organizmą, kad tam tikri atvejai, kurie kitomis sąlygomis praeitų visiškai laimingai, neišvengiamai sukelia sunkius susirgimus ir baigiasi mirtimi. Anglijos darbininkai vadina tai socialiniu nužudymu ir šiuo nuolat vykdomu nusikaltimu kaltina visą visuomenę. Argi jie neteisūs?

Žinoma, visuomet badu miršta tik pavieniai žmonės. Tačiau ar darbininkas yra tikras, kad rytoj neprieis ir jo eilė? Kas užtikrins jam darbą? Jei rytoj jo šeimininkas kokiu nors pagrindu arba be pagrindo jį atleis, kas jam laiduos, kad jis su savo šeima galės išsiversti tol, kol susiras kitą šeimininką, kuris jam „duos duonos kąsnį“? Kas įtikins darbininką, kad darbui gauti užtenka noro dirbti, kad sąžiningumas, darbštumas, taupumas ir visos kitos dorybės, kurias jam rekomenduoja išmintingoji buržuazija, tikrai yra jam kelias į laimę? Niekas. Darbininkas žino, ką jis turi šiandien, ir taip pat žino, kad nuo jo paties nepriklauso, ar jis ir rytoj ką nors turės; jis žino, kad kiekvienas menkniekis, kiekvienas darbdavio užgaidas, kiekvienas prekybos sutrikimas vėl gali jį nustumti į tą baisų sūkurį, iš kurio jis laikinai išsigelbėjo ir, kuriame atsidūrus, sunku, dažnai neįmanoma, išsilaikyti paviršiuje. Jis žino, kad jeigu jis šiandien gali pragyventi, tai jis anaiptol nėra tikras, kad ir rytoj galės.

Tačiau smulkiau panagrinėkime tą padėtį, į kurią socialinis karas pastato beturčių klasę. Pažiūrėkime, kokį butą, kokius drabužius ir kokį maistą iš tikrųjų duoda visuomenė darbininkui, atlygindama už jo darbą, kokį gyvenimą ji užtikrina tiems, kurie daugiausia prisideda prie visuomenės gyvenimo. Pradėkime nuo buto.

Kiekviename dideliame mieste yra vienas arba keletas „blogų kvartalų“, kuriuose susikimšusi gyvena darbininkų klasė. Tiesa, varguomenė dažnai gyvena nuošaliose gatvelėse prie pat turtuolių rūmų, bet paprastai jai paskiriama visai atskira teritorija, kurioje ji pati, toli nuo laimingesnių klasių akių, turi verstis, kaip išmano. Tie blogi kvartalai visuose Anglijos miestuose yra beveik vienodi; tai blogiausieji namai blogiausioje miesto dalyje, dažniausiai ilga virtinė beveik visur netvarkingai išdėstytų dviejų arba vieno aukšto plytinių pastatų, kurių rūsiai, kur galima, taip pat yra apgyventi. Tokie trijų—keturių kambarių ir virtuvės namukai vadinami kotedžais ir visoje Anglijoje, išskyrus kai kurias Londono dalis, yra įprastiniai darbininkų klasės butai. Čia net gatvės paprastai negrįstos, duobėtos, nešvarios, pilnos augalinių ir gyvulinių atmatų, be vandens nutekėjimo

griovių arba nuotakų, bet užtat su niekad neišdžiūstančiais, dvokiančiais klanais. Neteisingas ir netvarkingas viso miesto kvartalo užstatymas apsunkina ventiliaciją, o kadangi čia daug žmonių gyvena nedideliame plote, tai galima lengvai įsivaizduoti, koks yra oras šiuose darbininkų rajonuose. Be to, esant geram orui, gatvės yra džiovinimo vieta: skersai gatvę, nuo vieno namo iki kito, nutiesiamos virvės, kurios apkarstomos šlapiais skalbiniais.

Susipažinkime su kai kuriais iš tų blogų kvartalų. Pradėkime nuo *Londono* *, garsiosios Londono „varnų gūžtos" (rookery), *Sent-Džailso,* kurį pagaliau šiuo metu perkirto kelios plačios gatvės, todėl jis turės būti panaikintas. Sent-Džailsas yra labiausiai apgyventos miesto dalies viduryje, visai netoli nuo Oksford-strito ir Ridžent-strito, nuo Trafalgar-skvero ir Strendo; jį supa puikios, plačios gatvės, kuriomis vaikštinėja Londono aukštuomenė. Čia be tvarkos prigrūsta daugybė aukštų trijų—keturių aukštų namų, gatvės siauros, kreivos ir nešvarios, tačiau judėjimas jose nė kiek ne mažesnis, kaip pagrindinėse miesto gatvėse; skirtumas tėra tas, kad Sent-Džailse galima pamatyti tik darbininkų klasės žmones. Gatvėse prekiaujama; pintinės daržovių ir vaisių — viskas, žinoma, blogos kokybės ir beveik netinka valgyti — dar labiau susiaurina praėjimą, be to, jos, kaip ir mėsos krautuvės, skleidžia biaurų kvapą. Namai nuo rūsio iki pat pastogės prikimšti gyventojų, jie iš oro ir iš vidaus labai nešvarūs ir taip atrodo, kad joks žmogus nenorėtų juose gyventi. Tačiau visa tai dar niekis palyginti su butais ankštuose kiemuose ir skersgatviuose, į kuriuos įeinama pro dengtus praėjimus tarp namų ir kuriuose viskas taip nešvaru ir pasenę, kad net aprašyti neįmanoma; čia beveik nepamatysi lango su sveikais stiklais, sienos griūva, durų staktos ir langų rėmai sulūžę ir vos besilaiko, durys sukaltos iš senų lentų arba jų visai nėra — šiame vagių kvartale durų, tiesą sakant, ir nereikia, nes čia nėra ko vogti. Visur krūvos šiukšlių ir pelenų, o prie durų išpilamos pamazgos sudaro dvokiančius klanus. Čia gyvena vargingiausieji iš vargingųjų, blogiausiai apmokami darbininkai, greta vagių, apgavikų ir prostitucijos aukų. Daugumas jų yra airiai arba airių kilmės, ir net tie, kurie dar nėra pasinėrę juos gaubiančiame moralinio supuvimo sūkuryje, kasdien vis daugiau smunka, kasdien vis labiau netenka jėgų priešintis demoralizuojančiai skurdo, purvo ir baisios aplinkos įtakai.

Tačiau Sent-Džailsas nėra vienintelis Londono „blogas kvartalas". Milžiniškame gatvių labirinte yra šimtai ir tūkstančiai paslėptų gatvelių ir skersgatvių, kurių namai yra perdaug blogi

* Kai aš jau buvau tai aprašęs, man pasitaikė žurnale „Illuminated Magazine" (1844 m. spalis) perskaityti straipsnį apie Londono darbininkų kvartalus, kuris daugelyje vietų beveik pažodžiui, o iš esmės visur pilnutinai atitinka mano aprašymą. Straipsnis pavadintas: „Neturtingųjų butai. Iš gydytojo užrašų knygutės".

kiekvienam, kas dar turi kokią nors galimybę išsinuomoti žmoniškesnį butą,— ir tokių baisiausio skurdo prieglobsčių galima dažnai užtikti tiesiog greta puikių turtuolių namų. Štai neseniai, apžiūrėjus vieną lavoną, vietovė prie pat Portman-skvero, labai padorios viešos aikštės, buvo apibūdinta kaip „daugybės purvo ir skurdo demoralizuotų airių“ buveinė. Tokiose gatvėse, kaip Long-Eikras, ir kitose, nors ir ne aristokratiškose, bet vis dėlto padoriose gatvėse yra daugybė gyvenamų rūsių, iš kurių į dienos šviesą išlenda liguisti vaikai ir pusiau alkanos, nudriskusios moterys. Visai netoli nuo Druri-Leino teatro, antrojo teatro Londone, yra keletas blogiausių miesto gatvių: *Čarlz-stritas, King-stritas* ir *Parker-stritas*. Jų namuose taip pat nuo rūsio iki pačios pastogės gyvena tik vargingos šeimos. *Sent-Džono* ir *Sent-Margaretos* parapijose Vestminsteryje, Statistikos draugijos žurnalo duomenimis, 1840 metais 5366 darbininkų šeimos gyveno 5294 „butuose“, jeigu juos galima taip pavadinti; vyrai, moterys ir vaikai, iš viso 26 830 žmonių, nepaisant amžiaus ir lyties, buvo bendrai susikimšę; iš ką tik minėto šeimų skaičiaus trys ketvirtadaliai turėjo tik po vieną kambarį. Aristokratiškoje *Sent-Džordžo* parapijoje, Hanover-skvere, tokiomis pat sąlygomis gyveno, pagal tą patį šaltinį, 1465 darbininkų šeimos, iš viso apie 6000 žmonių; ir čia daugiau kaip du trečdaliai viso šeimų skaičiaus turėjo kiekviena ne daugiau kaip po vieną kambarį. Ir kaip šių nelaimingųjų, pas kuriuos net vagis nesitiki ką nors surasti, skurdą išnaudoja turtingųjų klasės, prisidengdamos įstatymu! Anksčiau minėtuose biauriuose namuose netoli Druri-Leino imamas toks nuomos mokestis: du kambariai rūsyje — 3 šil. (1 taleris) į savaitę, vienas kambarys pirmame aukšte — 4 šil., antrame aukšte — $4^1/_2$ šil., trečiame aukšte — 4 šil. ir kambarys pastogėje — 3 šil. Tuo būdu vien alkani Čarlz-strito gyventojai kasmet sumoka namų savininkams 2000 sv. st. (14 tūkst. talerių) duoklės, minėtos 5366 šeimos Vestminsteryje kasmet sumoka 40 tūkst. sv. st. (270 tūkst. talerių) buto nuomos.

Tačiau didžiausias darbininkų rajonas yra į rytus nuo Tauerio — *Vaitčepele* ir *Betnal-Grine,* kur sukoncentruota pagrindinė Londono darbininkų masė. Paklausykime, ką sako apie savo parapijos būklę p. *G. Olstonas,* Sent-Filipso bažnyčios Betnal-Grine pastorius:

„Čia yra 1400 namų, kuriuose gyvena 2795 šeimos arba apie 12 tūkst. žmonių. Plotas, kuriame gyvena ši daugybė gyventojų, yra mažesnis kaip 160 000 kvadratinių jardų (1440 000 kvadratinių pėdų); esant tokiam susigrūdimui, dažnai vyras, jo žmona, keturi—penki vaikai, o kartais dar senelis ir senelė gyvena viename 100—144 kvadratinių pėdų kambaryje, kuriame jie dirba, valgo ir miega. Aš manau, kol Londono vyskupas neatkreipė visuomenės dėmesio į šią nepaprastai skurdžią parapiją, čia, vakarinėje miesto dalyje, apie ją buvo žinoma ne daugiau, kaip apie Australijos arba Pietų Okeanijos laukinius. Tereikia savo akimis pamatyti šių nelaimingųjų kančias, pažiūrėti, kaip blogai jie maitinasi, kaip jie palaužti ligų ir nedarbo, ir prieš mus atsiveria toks nepaprastas bejėgiškumas ir skurdas, kad tokia nacija, kaip

mūsų, turėtų to gėdytis. Aš trejus metus buvau pastoriumi netoli Hadersfildo, kai fabrikai dirbo blogiausiai; tačiau aš niekada nebuvau matęs tokio beviltiško skurdo, kokį pamačiau Betnal-Grine. Visoje apylinkėje vargu ar atsiras bent *vienas* šeimos tėvas iš dešimties, kuris turėtų kitus drabužius, išskyrus darbo rūbus, bet ir tie yra vieni skudurai; daugelis jų naktį neturi kuo užsikloti, išskyrus šiuos skudurus, o jų guolis yra maišas šiaudų arba drožlių“ [22].

Jau vien iš šio aprašymo matyti, kaip prastai tie butai atrodo. Pilnesniam vaizdui susidaryti mes paseksime dar keletą anglų valdininkų, kuriems kartais tenka aplankyti kai kuriuos proletarų butus.

1843 metų lapkričio 16 d. p. Karteris, Sario tardytojas, apžiūrėjo 45 metų amžiaus *Anos Golvei* lavoną. Ta proga laikraščiai aprašė mirusios butą. Londone, Bermondsi-strite, Vait-Lajon-kortas Nr. 3, kartu su savo vyru ir 19 metų sūnumi ji gyveno mažame kambarėlyje, kuriame nebuvo nei lovos, nei patalynės, nei kokių nors baldų. Mirusioji gulėjo šalia savo sūnaus ant krūvos plunksnų, kurios dengė beveik nuogą jos kūną, nes nebuvo nei antklodės, nei paklodės. Plunksnos taip tvirtai buvo aplipusios visą jos kūną, kad gydytojas negalėjo apžiūrėti lavono, kol jis nebuvo nuvalytas, o tada gydytojas nustatė, kad jis nepaprastai sulysęs ir visas sukandžiotas parazitų. Dalis kambario grindų buvo išplėšta, ir visa šeima naudojosi ta skyle kaip išviete.

1844 metų sausio 15 d., pirmadienį, į policijos teismą Voršip-strite, Londone, buvo atvesti du berniukai, nes iš alkio jie pavogė krautuvėje pusiau žalią karvės koją ir čia pat ją suvalgė. Policijos teisėjas pareikalavo tolesnio ištyrimo ir gavo iš policijos tokį paaiškinimą: šių vaikų motina buvo atsargos kareivio, vėliau policininko, našlė, kuri po vyro mirties liko su devyniais vaikais ir labai vargo. Ji, neapsakomai skursdama, gyveno Pulz-pleiso 2-me numeryje, Kvaker-strite, Spitalfildse. Atvykęs policininkas rado ją kartu su šešiais vaikais tiesiog susikimšusius mažame sandėliuke, kuriame nebuvo jokių baldų, išskyrus dvi senas pintas kėdes be dugnų, staliuką su dviem sulūžusiomis kojomis, šukėtą puoduką ir mažą dubenėlį. Židinyje nė pėdsako ugnies, o kampe — krūvelė skarmalų, kuriuos moteris galėtų susidėti į prijuostę, bet tai buvo visos šeimos patalas. Užsiklodavo jie savo skurdžiais drabužiais. Vargšė moteris jam papasakojo, jog pernai ji turėjo parduoti savo lovą, kad galėtų gauti maisto; paklodes ji užstatė pas bakalėjininką už tam tikrus maisto produktus ir aplamai buvo priversta viską parduoti, kad tik gautų duonos.— Policijos teisėjas davė šiai moteriai žymią pašalpą iš beturčių skardinės.

1844 m. vasario mėn. policijos teisėjui Marlboro-strite buvo nurodyta, kad 60 metų našlė Tereza Bišop ir jos 26 metų serganti duktė yra reikalingos pašalpos. Jos gyveno Braun-strite Nr. 5, prie Grosvenor-skvero, mažame sandėliuke, ne didesniame, kaip spinta, visiškai be jokių baldų. Kampe buvo keletas

skarmalų, ant kurių abi moterys miegojo; dėžė buvo kartu ir stalas, ir kėdė. Motina šiek tiek uždirbdavo kaip valytoja. Kaip parodė sandėliuko savininkas, jos taip gyveno nuo 1843 metų gegužės mėn., po truputį parduodamos arba įkeisdamos viską, ką jos dar turėjo, ir vis dėlto nuomos niekada nemokėjo. — Policijos teisėjas davė joms 1 sv. st. pašalpą iš beturčių skardinės.

Aš anaiptol nenoriu teigti, kad *visi* Londono darbininkai gyvena taip vargingai, kaip trys nurodytos šeimos. Aš puikiai žinau, kad ten, kur visuomenė visiškai sumindžiojo vieną, dešimt gyvena šiek tiek geriau. Bet aš tvirtinu, kad tūkstančiai darbščių ir sąžiningų šeimų, kur kas sąžiningesnių ir labiau gerbtinų, negu visi Londono turtuoliai drauge paimti, gyvena tokioje nežmoniškoje padėtyje ir kad kiekvieną proletarą — kiekvieną be išimties — gali ištikti toks pat likimas be jokios jo kaltės ir nepaisant visų jo pastangų to išvengti.

Tačiau vis dėlto tie, kurie dar turi bent kokią pastogę, yra laimingi palyginti su benamiais. Londone kiekvieną rytą 50 tūkst. žmonių keliasi, nežinodami, kur jie nakvos sekančią naktį. Laimingiausieji iš jų, kuriems pavyksta išsaugoti lig vakaro vieną kitą pensą, nueina į vadinamuosius nakvynės namus (lodging-house), kurių yra daugybė visuose dideliuose miestuose ir kuriuose už savo pinigus jie susiranda prieglobstį. Tačiau koks tas prieglobstis! Namas nuo viršaus iki apačios prikimštas lovų; kiekviename kambaryje stovi keturios, penkios, šešios lovos — tiek, kiek jų gali tilpti. Kiekvienoje lovoje susikimšę guli keturi, penki, šeši žmonės, taip pat tiek, kiek jų gali tilpti, — ligoniai ir sveiki, seni ir jauni, vyrai ir moterys, girti ir blaivūs, visi be jokios tvarkos sudribę. Čia būna visokių ginčų, peštynių ir sužalojimo atvejų, o jei lovos draugai tarpusavyje sutinka, tai išeina dar blogiau: susitariama dėl vagysčių arba padaromi tokie dalykai, kurių žvėriškumui nusakyti nėra žodžių mūsų žmoniškesnėje kalboje. O kaip tie, kurie negali sumokėti už tokią nakvynę? Tie miega tenai, kur susiranda vietos, — pasažuose, arkose, kokioje nors kertėje, kur policija arba namų savininkai nedrumsčia jiems ramybės. Kai kuriems pavyksta patekti į prieglaudas, kurios vienur kitur buvo steigiamos privačios labdarybės lėšomis, kiti miega ant suolų parkuose, po pat karalienės Viktorijos langais. Paklausykime, ką rašė „Times“ [23] 1843 metų spalio mėn.:

„Iš vakar mūsų paskelbto policijos pranešimo matyti, kad vidutiniškai apie penkiasdešimt žmonių kasnakt nakvoja parkuose, neturėdami jokios apsaugos nuo blogo oro, išskyrus medžius ir keletą įdubimų krantinėse. Daugiausia tai jaunos, kareivių suvedžiotos merginos, atvežtos į sostinę ir svetimame mieste paliktos likimo valiai, badui ir skurdui su visu padūkusiu ankstyvos nedorybės nerūpestingumu.

Tai iš tikrųjų baisu. Beturčių bus visur. Skurdas visur susiras sau kelią ir su visu savo biaurumu apsistos didelio ir turtingo miesto širdyje. Tūkstantyje daugiamilijoninės sostinės siaurų gatvių ir skersgatvių visada bus, kaip mums atrodo, daug vargo, daug tokių dalykų, kurie užgauna akį, arba tokių, kurie niekada neiškils aikštėn.

Tačiau kad rajone, kuriame sutelkti turtai, džiaugsmas ir prabanga, kad šalia Sent-Džemso karališkosios rezidencijos, prie pat puikių Beisvoterio rūmų, kur ribojasi senas ir naujas aristokratiškas kvartalas, kad rajone, kur šiuolaikinės statybos rafinuotas menas nepaliko nė vienos vargdienių lūšnos, tokioje vietoje, kuri, atrodytų, yra skirta vien turtuolių malonumui,— kad *čia* kerotų skurdas ir badas, ligos ir nedorybės su visomis savo baisybėmis, žudydamos kūną ir sielą, — visa tai iš tiesų siaubinga!

Didžiausi malonumai, kokius tik gali suteikti fizinė sveikata, dvasinė veikla, nekalti pomėgiai, o čia pat — visiškas skurdas! Turtai, puikūs salonai, linksmas juokas, nerūpestingas, bet žiaurus juokas greta turtuoliui nežinomų skurdo kančių! Džiaugsmas, kuris nesąmoningai, bet žiauriai tyčiojasi iš apačioje aimanuojančiųjų skausmo! Čia susidūrė ir kovoja visi priešingumai, išskyrus nedorybę, kuri veda į pagundą, ir nedorybę, kuri pasiduoda pagundai... Tačiau visi tegu viena teatmena: puikiausiame turtingiausio pasaulyje miesto kvartale kasmet kiekvieną naktį, žiemą, galima rasti moterų, jaunų savo amžiumi, bet senų savo nuodėmėmis ir kančiomis, visuomenės paniekintų, dar gyvų, bet pūvančių nuo bado, purvo ir ligų. Tegu žmonės to neužmiršta ir išmoksta ne teorizuoti, o veikti. Dievas žino — šiuo metu tokiai veiklai yra daug erdvės!"

Aš anksčiau kalbėjau apie benamių nakvynės namus. Kaip jie perpildyti, parodys mums du pavyzdžiai. Naujoje „benamių prieglaudoje" Aper-Ogl-strite, kuri kasnakt gali priglausti 300 žmonių, nuo jos atidarymo, 1844 metų sausio 27 d., iki kovo 17 d. vieną naktį arba keletą naktų nakvojo 2740 žmonių; nors atėjo palankesnis metų laikas, bet skaičius norinčių patekti į šią, kaip ir į kitas prieglaudas Vaitkros-strite ir Vopinge labai padidėjo, todėl kiekvieną naktį daugelis benamių neranda čia prieglobsčio dėl vietos stokos.— Kitoje, centrinėje prieglaudoje Pleihaus-Jarde per pirmuosius tris 1844 metų mėnesius kiekvieną naktį vidutiniškai nakvojo 460 žmonių, iš viso 6681 žmogus, ir buvo išdalyta 96 141 porcija duonos. Ir vis dėlto vadovaujantis komitetas pareiškė, kad ši įstaiga galėsianti šiek tiek patenkinti skurstančiuosius tik tuo atveju, jeigu ir rytinėje miesto dalyje bus atidaryta benamių prieglauda.

Palikime Londoną ir pereikime iš eilės kitus didelius Jungtinės karalystės miestus. Paimkime pirmiausia *Dubliną,* miestą, į kurį įvažiavimas iš jūros pusės yra toks pat žavingas, kaip įvažiavimas į Londoną yra didingas; Dublino įlanka yra gražiausia Britų salose, ir airiai neretai lygina ją su Neapolio įlanka. Pats miestas taip pat yra labai gražus, o aristokratiški jo kvartalai yra geriau ir skoningiau išplanuoti, negu bet kurio kito Anglijos miesto. Bet užtat ir Dublino beturčių kvartalai yra baisiausi ir biauriausi pasaulyje. Tiesa, čia iš dalies kaltas nacionalinis airių būdas, nes tik purve airiams jauku. Bet kadangi kiekviename dideliame Anglijos ir Škotijos mieste mes randame tūkstančius airių ir visi vargdieniai palaipsniui nugrimzta į tokį pat purvą, tai skurdas Dubline nėra kažkas specifiško, būdingo tik airių miestui, o yra kažkas bendro visiems stambiems viso pasaulio miestams. — Dublino beturčių kvartalai yra išmėtyti po visą miestą, ir tiesiog neįmanoma apsakyti, kaip ten nešvaru, kokie ten primityvūs ir netinkami gyventi namai,

kokios apleistos gatvės. Apie beturčių susigrūdimą tuose kvartaluose galima susidaryti vaizdą iš darbo rūmų inspektorių pranešimo *, kuriame sakoma, kad 1817 metais Barak-strito 52 namuose, turinčiuose 390 kambarių, gyveno 1318 žmonių, o Čerč-strito ir gretimų gatvių 71 name, turinčiame 393 kambarius,— 1997 žmonės.

„Šiame ir gretimame kvartale yra keletas dvokiančių (foul) gatvelių ir vidinių kiemų, daugelis rūsių gauna šviesą tik pro duris, o jų gyventojai neretai miega ant plikos žemės, nors daugumas vis dėlto turi lovas. Bet užtat, pavyzdžiui, Nikolson-korte 28 mažuose, menkuose kambarėliuose 151 žmogus gyvena taip skurdžiai, kad visame kieme tepavyko surasti tik dvi lovas ir dvi antklodes".

Skurdas Dubline yra toks didelis, jog viena labdarybės įstaiga, priklausanti „Kovos su elgetavimu draugijai", kasdien priima 2500 žmonių,— t. y. *vieną* procentą visų gyventojų,— kuriuos dieną maitina ir vakare vėl paleidžia.

Kažką panašaus mums pasakoja dr. Alisonas apie *Edinburgą*. Dėl puikios vietos šis miestas vadinamas naujųjų laikų Atėnais, bet ir čia puikus aristokratiškas kvartalas naujoje miesto dalyje smarkiai skiriasi nuo Senamiesčio, kuriame nepaprastai skursta varguomenė. Alisonas teigia, kad ši didelė miesto dalis yra tokia pat nešvari ir biauri, kaip ir blogiausieji Dublino kvartalai, todėl „Kovos su elgetavimu draugija" ir Edinburge turėtų šelpti tokį pat didelį skaičių vargstančiųjų, kaip ir Airijos sostinėje. Alisonas net sako, kad beturčiai Škotijoje, ypač Edinburge ir Glazgove, gyvena blogiau, negu bet kuriame kitame Jungtinės karalystės rajone, ir kad labiausiai skursta ne airiai, bet škotai. Senosios Edinburgo bažnyčios pastorius dr. Li 1836 metais štai ką papasakojo religinio auklėjimo komisijai:

„Aš niekur anksčiau nesu matęs tokio skurdo, koks yra šioje parapijoje. Žmonės neturi nei baldų, nei jokio kito turto; dažnai *viename* kambaryje gyvena dvi poros sutuoktinių. *Vieną* dieną aš aplankiau septynis namus, kuriuose nebuvo lovų, o kai kuriuose nebuvo net šiaudų; 80 metų amžiaus seniai miega ant medinių grindų, beveik visi gyventojai miega naktį nenusirengę. Viename rūsyje aš aptikau dvi škotų šeimas, kurios neseniai buvo atvykusios iš kaimo; du vaikai mirė tuoj jiems atvykus į miestą, o trečias buvo bemirštąs mano apsilankymo metu; kiekvienai šeimai kertėje gulėjo po krūvą nešvarių šiaudų; be to, rūsyje, kuriame buvo taip tamsu, jog net dieną nebuvo galima jame atpažinti žmogaus, dar buvo laikomas asilas.— Reikia turėti akmeninę širdį, kad būtų galima žiūrėti į tokį skurdą tokioje šalyje, kaip Škotija".

Tokius pat faktus praneša dr. Henenas žurnale „Edinburgh Medical and Surgical Journal". Iš vienos parlamentinės ata-

---

* Pranešimas cituojamas knygoje: Dr. W. P. Alison, F. R. S. E., fellow and late President of the Royal College of Physicians etc. etc. „Observations on the Management of the Poor in Scotland and its Effects on the Health of Great Towns". Edinburgh, 1840 [Dr. V. P. Alisonas, Karališkosios chirurgų draugijos narys ir buvęs prezidentas ir t. t. ir t. t. „Pastabos apie beturčių globą Škotijoje ir jos įtaką sanitarinei didelių miestų būklei". Edinburgas, 1840]. Autorius, religingas toris, yra istoriko Arčibaldo Alisono brolis.

skaitos * matyti, kaip nešvaru Edinburgo beturčių namuose; beje, tokiomis sąlygomis to ir tegalima laukti. Naktį vištos įsitaiso ant lovų galų, šunys ir net arkliai nakvoja *viename* kambaryje su žmonėmis, todėl savaime suprantama, kad tokiuose butuose yra baisiai nešvaru, dvokia, kad juose pilna visokių parazitų. Edinburgo pastatų išdėstymas yra tokiai biauriai butų būklei daugiau negu palankus. Senamiestis nutįsęs abiem kalvos atšlaitėmis, o kalvos viršūne eina svarbiausioji gatvė (high street). Nuo šios svarbiausiosios gatvės abiem kryptimis nusileidžia į pakalnę daugybė siaurų kreivų gatvelių, kurios dėl daugelio jų daromų posūkių vadinamos wynds **; šios gatvelės ir sudaro proletarinę miesto dalį. Škotijos miestuose namai iš viso statomi aukšti, penkių—šešių aukštų, kaip Paryžiuje, ir, priešingai Anglijai, kur kiekvienas kiek galėdamas stengiasi turėti atskirą namuką, juose gyvena daugybė įvairių šeimų; dėl to dar labiau padidėja daugelio žmonių susigrūdimas nedideliame plote.

„Šios gatvės,— sakoma vieno anglų žurnalo straipsnyje apie miestų darbininkų sanitarines gyvenimo sąlygas ***,— dažnai yra tokios siauros, jog iš vieno namo lango galima peržengti į priešais esančio namo langą; be to, namai tokie aukšti, tiek daug aukštų vienas ant kito prigriozdinta, jog šviesa vos tepasiekia kiemus ir gatves tarp namų. Šioje miesto dalyje nėra nei kloakų, nei jokių duobių arba išviečių prie namų, todėl visi nešvarumai, visos atmatos ir ekskrementai, mažiausia 50 tūkst. žmonių, kiekvieną naktį išmetami į griovį. Todėl, kaip bebūtų šluojamos gatvės, vis tiek lieka jose daugybė džiūstančio, baisiai dvokiančio purvo, kurį ne tik nemalonu matyti bei užuosti, bet kuris nepaprastai yra žalingas ir gyventojų sveikatai. Tad ar galima stebėtis, kad tokiose vietose nepaisoma ne tik sveikatos ir papročių, bet ir paprasčiausių padorumo taisyklių? Dar daugiau, visi, kuriems teko arčiau pažinti šios vietovės gyventojų padėtį, gali paliudyti, kaip čia yra paplitusios ligos, skurdas ir demoralizacija. Visuomenė čia yra nusmukusi iki tokio žemo ir skurdaus lygio, kad jo ir aprašyti negalima. — Vargingosios klasės butai aplamai yra labai nešvarūs ir, matyt, niekad nebuvo valomi. Tai dažniausiai vienas vienintelis kambarys, kuris, nors ir labai blogai vėdinamas, vis dėlto visuomet yra šaltas, nes langų stiklai išmušti ir blogai pritaikyti jų rėmai; be to, jis paprastai būna drėgnas ir iš dalies žemėje, baldai visuomet menki arba jų visai nėra, tad glėbys šiaudų dažnai yra visos šeimos patalas, kuriame sumišai vienas greta kito guli vyrai ir moterys, vaikai ir seniai. Vandens tegalima gauti tik iš viešo siurblio, ir sunkumas jį atgabenti, suprantama, visais atžvilgiais yra palankus nešvarumams plisti".

---

* „Report to the Home Secretary from the Poor-Law Commissioners, on an Inquiry into the Sanitary Condition of the Labouring Classes of Great Britain". With Appendices. Presented to both Houses of Parliament in July 1842.— 3 vols. in folio [„Beturčių įstatymo komisijos pateikta vidaus reikalų ministrui ataskaita apie Didžiosios Britanijos dirbančiųjų klasių sanitarinių gyvenimo sąlygų ištyrimo rezultatus". Su priedais. Pateikta abiem parlamento rūmams 1842 metų liepos mėn.— 3 tomai in folio]. — Šią medžiagą, kurią sudaro gydytojų ataskaitos, surinko ir sutvarkė Edvinas Čedvikas, beturčių įstatymo komisijos sekretorius.

** — vingiai. *Red.*

*** „The Artizan" — mėnesinis žurnalas — 1843 metų spalio mėn.

Kituose dideliuose uostamiesčiuose nėra geriau. *Liverpulyje*, nepaisant visos jo prekybos, prabangos ir turtų, darbininkai gyvena tokiomis pat barbariškomis sąlygomis. Ne mažiau kaip penktadalis jo gyventojų, t. y. daugiau kaip 45 tūkst. žmonių, gyvena ankštuose, tamsiuose, drėgnuose ir blogai vėdinamuose rūsiuose, kurių mieste yra 7862. Čia dar reikia pridėti 2270 vidinių kiemų (courts), t. y. mažų aikštelių, kurios iš visų keturių pusių užstatytos namais ir teturi vieną siaurą, paprastai dengtą įėjimą, vadinasi, ten neįmanoma *jokia* ventiliacija, dažniausiai labai nešvaru ir ten gyvena beveik vieni proletarai. Smulkiau tokius kiemus aptarsime, kai kalbėsime apie Mančesterį. *Bristolyje* kartą buvo aplankyta 2800 darbininkų šeimų ir išaiškinta, kad 46% iš jų turėjo tik po vieną kambarį.

Visiškai tokią pat padėtį mes matome fabrikų miestuose. *Notingeme* yra iš viso 11 tūkst. namų, iš jų 7—8 tūkst. pastatyti taip, kad jie užpakalinėmis sienomis susiliečia, todėl ištraukiamoji ventiliacija yra negalima; be to, dažniausiai keletui namų tėra viena bendra išvietė. Neseniai įvykdytas patikrinimas parodė, kad daugelis namų yra pastatyti ant negilių nutekamųjų griovių, kurie buvo uždengti tik grindų lentomis. Lesteryje, Derbyje ir Šefilde — toks pat vaizdas. Apie *Birmingemą* anksčiau minėtas žurnalo „Artizan" straipsnis štai ką praneša:

„Senesnėse miesto dalyse yra daug nešvarių ir apleistų vietų, kuriose pilna niekad neišdžiūstančių klanų ir daugybė atmatų. Birmingeme labai daug vidinių kiemų, daugiau kaip 2 tūkst., ir tenai gyvena didesnė darbininkų dalis. Paprastai jie yra ankšti, nešvarūs, blogai vėdinami, turi biaurius nutekėjimo griovius; aplink kiekvieną iš jų pastatyta 8—20 namų, kurie oro tegauna dažniausiai tik iš vienos pusės, nes jų užpakalinė siena yra bendra su kitu namu, o kiemo centre paprastai būna įrengta atmatų duobė arba kažkas panašaus, kurios nešvarumo tiesiog negalima aprašyti. Tačiau reikia pastebėti, kad naujesni kiemai yra protingiau suplanuoti ir švaresni; be to, net senesniuose kiemuose kotedžai yra mažiau sugrūsti, negu Mančesteryje ir Liverpulyje, todėl epideminių susirgimų metu Birmingeme buvo kur kas mažiau mirties atvejų, negu, pavyzdžiui, Vulverhemptone, Dadlyje ir Bilstone, kurie yra tik kelios mylios nuo jo. Birmingeme beveik nėra butų rūsiuose, nors rūsiai kartais panaudojami ne pagal paskirtį ir juose įrengiamos dirbtuvės. Gausu nakvynės namų proletarams (daugiau kaip 400); dažniausiai jie yra vidiniuose kiemuose miesto centre, beveik visi baisiai nešvarūs ir priplėkę; tai — prieglobstis elgetoms, valkatoms" (trampers, apie tikslią šio žodžio prasmę — vėliau), „vagims ir prostitutėms, kurie čia, nepaisydami jokio padorumo arba patogumo, valgo, geria, rūko ir miega tokioje atmosferoje, kokią tegali pakelti tik šie nusmukę žmonės".

Glazgovas daugeliu atžvilgių panašus į Edinburgą: tie patys skersgatviai (wynds), tie patys aukšti namai. Apie šį miestą žurnalas „Artizan" štai ką pastebi:

„Darbininkų klasė čia sudaro apie 78% visų gyventojų" (kurių yra apie 300 tūkst.) „ir gyvena tokiose miesto dalyse, kurios savo skurdu ir nešvara pralenkia baisiausius Sent-Džailso ir Vaitčepelo užkampius, Dublino priemiesčius ir Edinburgo wynds. Tokių rajonų yra daugybė miesto centre — į pietus nuo Trongeto, į vakarus nuo Druskos turgavietės, Kaltone, kiek nuošaliau nuo Aukštosios gatvės ir t. t.; tai — begaliniai labirintai siauručių gatvių ir vingiuotų skersgatvių, į kuriuos beveik kiekviename žingsnyje išeina

kiemai arba akligatviai, apstatyti senais, blogai vėdinamais, daugiaaukščiais, apgriuvusiais namais be vandentiekio. Tie namai yra grūste prigrūsti gyventojų. Kiekviename aukšte gyvena po tris ar keturias šeimas, maždaug 20 asmenų, o kartais kiekvienas atskiras aukštas išnuomojamas nakvynei, tada viename kambaryje ne sutalpinama, bet, tiksliau pasakius, sugrūdama po 15—20 žmonių. Šie kvartalai yra skurdžiausios, labiausiai demoralizuotos ir nusmukusios gyventojų dalies prieglobstis, ir juos reikia laikyti šaltiniu tų baisių drugio epidemijų, kurios iš čia nusiaubia visą Glazgovą".

Paklausykime, kaip šias miesto dalis aprašo *Dž. K. Saimonsas,* vyriausybinės komisijos rankinių audėjų padėčiai ištirti narys *:

„Man teko matyti skurdą blogiausiose jo fazėse tiek mūsų šalyje, tiek ir kontinente, bet, kol neaplankiau Glazgovo labirintų, aš netikėjau, kad kurioje nors civilizuotoje šalyje galėtų būti tiek nusikaltimų, skurdo ir ligų. Blogiausiuose nakvynės namuose viename kambaryje ant grindų sumišai miega 10, 12, o kartais ir 20 žmonių — pusiau arba visai nuogų visokio amžiaus vyrų ir moterų. Paprastai (generally) šios patalpos yra tokios nešvarios, drėgnos ir senos, kad joks žmogus ten nepastatytų net savo arklio".

O kitoje vietoje autorius rašo:

„Glazgovo lindynėse gyvena nuo 15 tūkst. iki 30 tūkst. žmonių, kurie tolydžio keičiasi. Ši miesto dalis susideda vien iš siaurų gatvių ir keturkampių kiemų, kurių viduryje būtinai yra mėšlynas. Kad ir kokia biauri buvo tų namų išorė, vis dėlto aš nesitikėjau išvysti tokį nešvarumą ir skurdą, koks buvo viduje. Kai kuriuose iš tų nakvynės namų, kuriuos mes" (vyresnysis policijos inspektorius kapitonas Mileris ir Saimonsas) „aplankėme naktį, grindys buvo ištisai nuklotos žmonių kūnais: vyrai ir moterys, vieni apsirengę, kiti pusiau nuogi, gulėjo sumišai, kartais po 15—20 žmonių viename kambaryje. Jų patalas buvo sluoksnis suplėkusių šiaudų ir keletas numestų skarmalų. Čia nebuvo jokių baldų arba jų tebuvo labai maža, ir vien ugnis židinyje teikė toms lindynėms šiokį tokį gyvenamosios patalpos vaizdą. Vagystės ir prostitucija buvo svarbiausieji šių gyventojų pajamų šaltiniai. Matyt, niekas nė negalvoja išvalyti šias Augijaus arklides, panaikinti šį pragaro urvą, šį nusikaltimų, purvo ir infekcijų lizdą, esantį pačiame antrojo karalystės miesto centre. Nuodugniausiai patikrinęs blogiausius kitų miestų rajonus, aš niekada nieko panašaus nesu pastebėjęs nei gyventojų moralinio bei fizinio nusmukimo atžvilgiu, nei jų susigrūdimo atžvilgiu. — Vietos valdžios organai pripažino, kad dauguma šio kvartalo namų yra pasenę ir netinka gyventi, bet kaip tik šie namai yra daugiausia apgyventi, nes pagal įstatymą už juos draudžiama imti nuompinigius".

Stambi pramonės apygarda Britų salų centre, tirštai apgyventa *Vakarų Jorkširo* ir *Pietų Lankaširo* sritis, turinti daug fabrikų miestų, nė kiek neatsilieka nuo kitų didelių miestų. Vilnos pramonės rajonas Vakarinėje Jorkširo apygardoje yra puiki kalvota, žalumynais apaugusi vietovė, kurios aukštumos į vakarus darosi vis statesnės, kol pasiekia aukščiausią savo tašką — skardingą Blekston-Edžo keterą, kuri yra Airijos ir Vokiečių jūros takoskyra. Ero upės, prie kurios yra Lidso miestas, slėnis ir Kolderio upės slėnis, kuriuo eina Mančesterį su Lidsu

---

* „Arts and Artisans at Home and Abroad". By J. C. Symons. Edinburgh, 1839 [Dž. K. Saimonsas. „Amatai ir amatininkai pas mus ir užsienyje". Edinburgas, 1839]. — Pats autorius, matyt, yra škotas, priklauso liberalų partijai ir todėl yra fanatiškai priešiškas kiekvienam savarankiškam darbininkų judėjimui. Pacituotos vietos yra 116 ir sek. puslapiuose.

jungiąs geležinkelis, yra gražiausios Anglijos vietovės; jose gausu fabrikų, kaimų ir miestų. Iš pilko skaldyto akmens pastatyti namai atrodo tokie gražūs ir švarūs palyginti su pajuodusiais Lankaširo plytų pastatais, kad į juos tiesiog malonu žiūrėti. Bet kai patenki į pačius miestus, tai nedaug juose terandi malonumo. Kaip rašo tas pats „Artizan" kitoje vietoje,— o aš įsitikinau, kad jis rašo teisingai,— *Lidsas* yra

„nuolaidžioje atšlaitėje, kuri nusileidžia į Ero upės slėnį. Ši upė, darydama vingius, maždaug pusantros mylios * teka per miestą ir atodrėkių arba smarkių liūčių metu plačiai išsilieja. Aukštesnės, vakarinės miesto dalys yra gana švarios tokiam dideliam miestui, bet žemumoje išilgai upės ir į ją įtekančių upokšnių (becks) išsidėstę kvartalai yra nešvarūs, ankšti ir jau vien dėl to sutrumpina juose gyvenančių žmonių, ypač mažų vaikų, amžių. Čia dar pridėsime biaurią būklę darbininkų rajonų prie Kirkgeito, Marč-Leino, Kros-strito ir Ričmond-rodo, kurių gatvės dažniausiai neturi nei grindinio, nei nutekamųjų griovių, netvarkingai užstatytos namais su daugybe kiemų ir akligatvių ir visiškai neturi net paprasčiausių švaros palaikymo priemonių. Viso šito, kartu paėmus, mums užtenka išsiaiškinti, kodėl šiuose nelaiminguose purvo ir skurdo rajonuose yra toks didelis mirtingumas.— Kai patvinsta Ero upė" (tarp kita ko, ši upė, kaip ir visos kitos pramonei panaudojamos upės, į miestą įteka švari ir skaidri, o kitoje miesto pusėje išteka drumzlina, juoda ir dvokianti, užteršta visokiais nešvarumais), „gyvenamuosius namus ir rūsius dažnai taip užlieja vanduo, jog tenka jį išpumpuoti į gatvę; tokiu metu, net jeigu yra kloakos, vanduo jose pakyla ir užlieja rūsius **, sukeldamas tvaikius, sieros vandenilio įsodrintus garus ir palikdamas biaurias, sveikatai nepaprastai žalingas nuosėdas. 1839 metų pavasario potvynio metu kloakų užliejimo pasekmės buvo tokios žalingos, kad pagal civilinės būklės aktų registratoriaus ataskaitą šioje miesto dalyje per atitinkamą metų ketvirtį dviem gimimams teko trys mirties atvejai, kai tuo tarpu visose kitose miesto dalyse per tą patį metų ketvirtį santykis buvo atvirkščias, t. y. dviem mirties atvejams teko trys gimimai".

Kitose tirštai apgyventose miesto dalyse visiškai nėra nutekamųjų griovių, arba jie taip blogai įrengti, jog neduoda jokios naudos. Kai kuriose gatvėse namų rūsiai retai kada išdžiūsta; kituose kvartaluose daugelis gatvių yra padengtos storu sluoksniu klampaus purvo. Veltui gyventojai retkarčiais mėgina pataisyti tokias gatves, pelenais užpildami duobes; be to, visur priversta šiukšlių, o iš namų išpilamos pamazgos taip ir pasilieka telkšoti, kol jas išdžiovina vėjas ir saulė (plg. miesto tarybos ataskaitą, įdėtą į „Statistical Journal", 2 tomas, 404 psl.). — Paprastas kotedžas Lidse užima ne daugiau kaip dvidešimt penkių kvadratinių jardų plotą ir dažniausiai turi rūsį, vieną gyvenamąjį kambarį ir miegamąjį. Šios ankštos, dieną ir naktį žmonių pilnos patalpos yra papildoma grėsmė ne tik gyventojų sveikatai, bet ir jų dorovei. Ir kaip šiuose butuose yra susigrūdę gyventojai, matyti iš anksčiau cituotos ataskaitos apie sanitarines darbininkų klasės gyvenimo sąlygas:

---

* Visur, kur tekste kalbama apie mylias, turimos galvoje anglų mylios; 69,5 anglų mylios atitinka 1 pusiaujo laipsnį, vadinasi, apytikriai penkios — 1 vokiečių mylią.

** Nereikia užmiršti, kad šie „rūsiai" nėra sandėliai, o yra žmonių butai.

„Lidse mums teko matyti kambarius, kuriuose broliai, seserys ir pašaliniai abiejų lyčių gyventojai miega drauge su tėvu ir motina; čia kyla tokios pasekmės, apie kurias pagalvojus žmogų sukrečia šiurpas“.

Tas pat yra *Bradforde,* kuris išsidėstęs tik septynios mylios nuo Lidso, keleto slėnių sankryžoje, nedidelės, juodos kaip derva, dvokiančios upės krante. Iš aplinkinių kalvų stebint miestą giedrą sekmadienį,— nes darbo dienomis jį gaubia pilki anglies dūmų debesys,— jis atrodo labai gražiai; tačiau pačiame mieste viešpatauja tokia pat nešvara ir tokios pat nepakeliamos gyvenimo sąlygos, kaip ir Lidse. Senesni miesto kvartalai yra stačiose atšlaitėse, jų gatvės siauros ir kreivos. Skersgatviuose, akligatviuose ir kiemuose kėkso krūvos šiukšlių ir purvo; namai seni, nešvarūs ir labai nejaukūs, o prie pat upės ir pačiame slėnyje aš esu užėjęs namų, kurių apatinis aukštas, pusiau įkastas kalno atšlaitėje, buvo visai netinkamas gyventi. Aplamai vietos slėnio centre, kur tarp aukštų fabrikų suspausti darbininkų butai, yra blogiausiai užstatytos ir nešvariausios visame mieste. Naujesniuose Bradfordo, kaip ir kiekvieno kito fabrikų miesto, rajonuose kotedžai išdėstyti tvarkingiau, taisyklingomis eilėmis, bet ir čia yra visos minėtos blogybės, susijusios su įprastine darbininkų aprūpinimo butais tvarka, kurią mes plačiau paliesime, kalbėdami apie Mančesterį. Tą pat galima pasakyti ir apie kitus Vakarinės Jorkširo apygardos miestus, būtent apie *Barnslį, Halifaksą* ir *Hadersfildą.* Pastarasis dėl savo žavingos vietovės ir naujausios architektūros iš tolo yra gražiausias iš visų Jorkširo ir Lankaširo fabrikų miestų, tačiau ir jame yra blogų kvartalų. Miesto gyventojų susirinkimo paskirtas komitetas miestui apžiūrėti savo 1844 metų rugpiūčio 5 d. ataskaitoje rašo:

„Yra žinoma, kad Hadersfilde ištisos gatvės ir daug skersgatvių bei kiemų nėra grįsti ir neturi nei kloakų, nei jokių kitokių nešvarumų nutekėjimo įrengimų; šiose vietose susikaupia visokios atmatos, purvas ir šiukšlės, kurios palaipsniui švinksta ir pūva; beveik visur telkšo nešvaraus vandens klanai, — dėl viso to čia esantieji butai yra blogi ir nešvarūs, ir jie tampa visam miestui grėsmę sukeliančių ligų židiniais“ [24].

Jei pereisime arba pervažiuosime traukiniu Blekston-Edžą, tai įžengsime į tą klasikinę žemę, kurioje Anglijos pramonė sukūrė tobuliausią savo kūrinį ir kurioje prasidėjo bet koks Anglijos darbininkų judėjimas, — į *Pietų Lankaširą* su jo centru *Mančesteriu.* Čia mes vėl matome gražią kalvotą vietovę, kuri į vakarus nuo takoskyros nestačiais šlaitais nusileidžia į Airijos jūrą ir kuri išraižyta žavingais, žaliu kilimu nuklotais Riblo, Ervelo ir Mersio upių bei jų intakų slėniais; prieš šimtą metų didesnė šios vietovės dalis buvo labai pelkėta ir retai apgyventa, o šiuo metu ji nusėta miestais ir kaimais ir yra tirščiausiai apgyventa Anglijos dalis. Lankaširas, o ypač Mančesteris, yra tiek Anglijos pramonės gimtinė, tiek ir jos centras. Mančesterio birža yra visų pramoninio gyvenimo svyravimų termometras; Mančesteryje šiuolaikinė gamyba pasiekė savo tobulumą. Pietų

Lankaširo medvilnės pramonėje gamtos jėgų panaudojimas, rankų darbo išstūmimas mašinomis (ypač mechaninėmis audimo staklėmis ir miulėmis) ir darbo pasidalijimas pasiekė aukščiausią savo išsivystymo laipsnį, ir jeigu šiuos tris elementus mes pripažinome būdingais šiuolaikinės pramonės požymiais, tai turime sutikti, kad ir šiuo atžvilgiu medvilnės perdirbimas nuo pat pradžių buvo ir lig šiol tebėra visų kitų pramonės šakų priešakyje. Tačiau ir šiuolaikinės pramonės pasekmės darbininkų klasei turėjo čia išsivystyti pilniausiai bei gryniausiu pavidalu, ir pramonės proletariatas turėjo čia pasirodyti savo klasikine forma. Garo jėgos ir mašinų panaudojimo, taip pat darbo pasidalijimo sąlygotas darbininko pažeminimas ir proletariato mėginimas pakilti iš šios pažeminimo būklės čia taip pat turėjo pasiekti savo viršūnę ir būti kuo aiškiausiai įsisąmonintas. Taigi dėl to, kad Mančesteris yra klasikinis šiuolaikinės pramonės miestas, taip pat ir dėl to, kad aš jį gerai pažįstu, kaip ir savo gimtąjį miestą, ir geriau, negu jį pažįsta dauguma jo gyventojų, — aš šiek tiek ilgiau apie jį kalbėsiu.

Esantieji aplink Mančesterį miestai darbininkų kvartalų atžvilgiu mažai tesiskiria nuo centrinio miesto, — tik jų darbininkai, tur būt, sudaro dar didesnę gyventojų dalį, negu pačiame Mančesteryje. Tai grynai pramonės miestai, ir visi jų prekybos reikalai tvarkomi Mančesteryje ir per Mančesterį; visais atžvilgiais jie priklauso nuo Mančesterio, ir todėl juose gyvena tik darbininkai, fabrikantai ir smulkūs krautuvininkai, o Mančesteryje vis dėlto yra gana žymus skaičius prekybininkų, ypač daug komiso kontorų ir didelių mažmeninių prekių parduotuvių. Todėl nors *Boltonas, Prestonas, Viganas, Beris, Ročdeilis, Midltonas, Heivudas, Oldemas, Aštonas, Steilibridžas, Stokportas* ir kiti turi po trisdešimt, penkiasdešimt, septyniasdešimt ir net iki devyniasdešimt tūkstančių gyventojų, tačiau beveik visi jie yra tiesiog didelės darbininkų gyvenvietės, kuriose yra įsiterpę fabrikai ir kurias kerta keletas svarbiausių gatvių su abipus išsirikiavusiomis krautuvėmis. Šios gyvenvietės turi keletą užmiestinių kelių, o išilgai tų kelių driekiasi fabrikantų sodai ir namai, panašūs į vilas. Patys miestai užstatyti blogai ir netaisyklingai, su nešvariais kiemais, gatvėmis ir užkampiais, pilni anglies dūmų. Jų namai, pastatyti iš kadaise ryškiai raudonų, bet laikui bėgant pajuodavusių plytų, kurios čia yra universali statybinė medžiaga, turi labai niūrią išvaizdą. Butai rūsiuose čia yra įprastinis reiškinys; tokie požeminiai urvai įrengiami visur, kur tik galima, ir juose gyvena žymi gyventojų dalis.

Blogiausias šių miestų po Prestono ir Oldemo yra *Boltonas* — už vienuolikos mylių į šiaurės vakarus nuo Mančesterio. Kiek aš esu pastebėjęs, ne kartą apsilankęs mieste, jis turi tik vieną ir, be to, gana nešvarią pagrindinę gatvę, Dinsgeitą, kuri kartu yra ir turgavietė; net esant geriausiam orui, ji atrodo kaip niūri, atstumianti skylė, nors ją, be fabrikų, tesupa žemi

vieno—dviejų aukštų namai. Čia, kaip ir visur, senesnė miesto dalis yra ypatingai apleista ir negraži. Per miestą teka kažkoks juodas vanduo, apie kurį sunku pasakyti, ar tai upokšnis, ar ilga virtinė dvokiančių klanų. Jis savo ruožtu prisideda prie visiško ir šiaipjau nešvaraus oro užnuodijimo.

Toliau seka *Stokportas,* kuris nors ir yra prie Mersio upės Češiro pusėje, vis dėlto priklauso Mančesterio pramonės apygardai. Jis taip įsispraudęs siaurame slėnyje išilgai Mersio, kad jo gatvės, stačiai nusileisdamos žemyn viename krante, taip pat staigiai pakyla kitame krante, o geležinkelio linija iš Mančesterio į Birmingemą aukštu viaduku eina per miestą ir visą slėnį. Stokportas visoje apygardoje yra niūriausias ir labiausiai aprūkęs miestelis ir iš tikrųjų daro labai nemalonų įspūdį, ypač stebint jį nuo viaduko. Tačiau dar nemalonesnį įspūdį daro ilgomis eilėmis visame mieste, nuo vidurio slėnio iki kalvų viršūnės, pastatyti proletarų kotedžai ir butai rūsiuose. Aš neprisimenu, ar kuriame nors kitame šios apygardos mieste man teko matyti palyginti tiek daug apgyventų rūsių.

Keletas mylių į šiaurės rytus nuo Stokporto yra *Ašton-ander-Lainas,* vienas iš naujausių fabrikinių šios vietovės centrų. Jis išsidėstęs kalvos atšlaitėje. Tos kalvos papėdėje teka kanalas ir Teimo upė. Miestas aplamai pastatytas pagal naujesnę, taisyklingesnę sistemą. Penkios ar šešios ilgos lygiagretės gatvės eina išilgai kalvos, jas stačiu kampu kerta kitos gatvės, kurios nusileidžia į slėnį. Tokia gatvių išdėstymo sistema išstumia fabrikus iš miesto centro, juo labiau, kad ir šiaip noras būti arčiau vandens ir vandens kelio visuomet skatino sutelkti visus fabrikus slėnio apačioje; taigi čia fabrikai ir yra susigrūdę, ir čia jie išleidžia iš savo kaminų tirštus dūmus. Dėl tokio statybų išdėstymo Aštonas turi kur kas malonesnę išvaizdą, negu daugumas kitų fabrikų miestų; gatvės yra plačios ir švaresnės, ryškiai raudoni kotedžai atrodo naujesni ir jaukesni. Tačiau ši nauja darbininkų kotedžų statybos sistema turi ir savo blogąsias puses, nes už kiekvienos tokios gatvės slepiasi daug nešvaresnė užpakalinė gatvė, į kurią eina siaurutis skersgatvis. Nors aš nesu matęs Aštone nė vieno pastato, kuris galėtų turėti daugiau kaip penkiasdešimt metų, — išskyrus keletą namų pakraštyje, — bet ir čia yra gatvių, kurių kotedžai blogi, pasenę, su išklibusiomis, krentančiomis plytomis mūro kertėse, su sutrūkusiomis sienomis ir viduje nukritusiu tinku; šios gatvės, nešvarios ir pajuodusios nuo suodžių, atrodo nė kiek ne geriau už kitų apygardos miestų gatves; skirtumas gal tik tas, kad Aštone jos yra ne taisyklė, bet išimtis.

Viena mylia toliau į rytus yra *Steilibridžas,* taip pat prie Teimo upės. Jei mes iš Aštono užkopsime į kalną, tai jo viršūnėje mes iš dešinės ir iš kairės pamatysime gražius didelius sodus su puikiais į vilas panašiais namais, daugiausia pastatytais Elžbietos stiliumi, kuris su gotiškuoju stiliumi turi tiek pat

bendro, kiek protestantų-anglikonų tikyba su apaštališkąja Romos katalikų tikyba. Dar šimtas žingsnių — ir slėnyje pasirodo Steilibridžas. Tačiau koks tai griežtas kontrastas palyginti su puikiomis vilomis ir net su kukliais Aštono kotedžais! Steilibridžas yra siauroje, vingiuotoje dauboje, dar siauresnėje, negu Stokporto slėnis, abu jos šlaitai be jokios tvarkos užstatyti kotedžais, namais ir fabrikais. Vos įėję į miestą, pastebime, kad jau pirmieji kotedžai yra ankšti, aprūkę, seni ir begriūvą, o kokie yra pirmieji namai, toks yra ir visas miestas. Tik keletas gatvių eina siauru slėnio dugnu, o daugumas jų, skersai ir įstrižai susikirsdamos, vingiuoja į viršų ir į apačią slėnio šlaitais. Dėl to, kad gatvės yra tokios stačios, beveik visų namų pirmas aukštas yra pusiau įkastas į žemę. Kokia daugybė kiemų, užpakalinių gatvių ir užkampių susidaro dėl tokio chaotiško statybos būdo, galima pamatyti nuo kalno, nuo kurio miestas vietomis atsiskleidžia kaip iš paukščių perspektyvos. Jei mes čia dar pridėsime baisų purvą, tai pagaliau suprasime, kodėl Steilibridžas, nepaisant savo apylinkių grožio, daro tokį biaurų įspūdį.

Tačiau užteks apie šiuos mažesnius miestus. Kiekvienas iš jų turi ką nors savito, bet aplamai darbininkai gyvena juose visai taip pat, kaip ir Mančesteryje. Todėl aš ir parodžiau tik kiekvieno iš jų užstatymo savybes; belieka pridurti, kad visos bendro pobūdžio pastabos apie darbininkų butus Mančesteryje yra pilnutinai taikytinos ir aplink jį esantiems miestams. Tad pereikime dabar prie paties centrinio miesto.

Mančesteris yra išsidėstęs kalvų grandinės pietų atšlaitės papėdėje. Tos kalvos tęsiasi nuo Oldemo tarp Ervelo upės ir Medloko upės slėnių ir baigiasi *Kersol-Muro* kalva, kuri kartu yra Mančesterio hipodromas ir „Šventasis kalnas“ [25]. Pats Mančesteris yra kairiajame Ervelo krante, tarp šios upės ir dviejų mažesnių upių, Erko ir Medloko, kurios čia įteka į Ervelą. Dešiniajame Ervelo krante, suspaustas staigiame šios upės vingyje, yra *Solfordas,* o toliau į vakarus — *Pendltonas;* į šiaurę nuo Ervelo yra Aukštutinis ir Žemutinis *Brotonas;* į šiaurę nuo Erko — *Čitem-Hilas;* į pietus nuo Medloko yra *Hiulmas;* toliau į rytus — *Čorlton-on-Medlokas,* o dar toliau, gerokai į rytus nuo Mančesterio, — *Ardvikas.* Visą šią namų masę įprasta vadinti Mančesteriu, ir jis turi tikriausiai daugiau, o ne mažiau kaip 400 tūkst. gyventojų. Pats miestas taip savotiškai pastatytas, kad žmogus gali jame gyventi daugelį metų, kasdien vaikščioti gatvėmis ir nė karto nebūti darbininkų kvartale ar net nesusidurti su darbininkais, — kol jis vaikščios tik savo reikalais arba eis pasivaikščioti. Daugiausia taip yra dėl to, kad, nesąmoningai, be žodžių susitarus, taip pat visai sąmoningai apskaičiavus, darbininkų rajonai yra griežčiausiai atribojami nuo tų miesto dalių, kurios yra skirtos buržuazijai, o ten, kur to negalima daryti atvirai, tai daroma prisidengiant gailestingumu. Mančesterio centre yra gana didelis — maždaug pusės mylios ilgio ir tokio

pat pločio — prekybos rajonas, kurį beveik ištisai sudaro kontoros ir prekių sandėliai (warehouses). Beveik visas šis rajonas yra negyvenamas, naktį jis visai ištuštėja, jame nelieka nė vieno žmogaus, ir tik budintieji policininkai su savo žibintais vaikšto siauromis ir tamsiomis gatvėmis. Šią vietovę kerta kelios svarbios gatvės, kuriose yra didžiulis judėjimas ir kurių apatiniuose namų aukštuose yra įrengtos puošnios parduotuvės; šiose gatvėse viršutiniai aukštai kai kur yra apgyventi, ir čia gyvenimas gatvėse nenutrūksta iki vėlyvos nakties. Išskyrus šį prekybos rajoną, visas Mančesteris tikrąja šio žodžio prasme, visas Solfordas ir Hiulmas, žymi Pendltono ir Čorltono dalis, du trečdaliai Ardviko ir atskiri Čitem-Hilo ir Brotono kvartalai — visa tai yra vienas darbininkų rajonas, kuris tarsi juosta, turinti vidutiniškai pusantros mylios pločio, supa prekybos kvartalą. Už šios juostos gyvena aukštoji ir vidutinė buržuazija, vidutinė — tiesiose gatvėse netoli darbininkų kvartalų, būtent Čorltone ir toliau esančiose Čitem-Hilo dalyse, o aukštoji — dar toliau, vilų tipo namuose Čorltono ir Ardviko užmiesčiuose arba daug gryno oro turinčiose Čitem-Hilo, Brotono ir Pendltono aukštumose — gryname, sveikame kaimo ore, ištaiginguose patogiuose butuose, pro kuriuos kas penkiolika minučių arba kas pusvalandį pravažiuoja į miestą omnibusai. Ir čia įdomiausia yra tai, kad ši turtingoji pinigų aristokratija gali pravažiuoti visus tuos darbininkų kvartalus, norėdama trumpiausiu keliu patekti į savo kontoras, esančias miesto centre, net nepastebėdama, kad netoliese, iš dešinės ir iš kairės, klesti purvas ir skurdas. Taip yra dėl to, kad svarbiausias gatves, kurios nuo biržos visomis kryptimis eina į miesto pakraščius, sudaro dvi beveik nenutrūkstamos krautuvių eilės, vadinasi, šios gatvės priklauso vidutinei ir smulkiajai buržuazijai, kuri jau vien dėl savo naudos nori ir gali rūpintis tuo, kad jos gerai atrodytų ir būtų švarios. Tiesa, šios krautuvės vis dėlto yra giminingos tiems rajonams, kurie yra už jų, todėl prekybos kvartaluose ir netoli buržuazijos rajonų jos yra elegantiškesnės, negu ten, kur jos užstoja nešvarius darbininkų kotedžus. Tačiau ir tokiose vietose jos vis dėlto yra pakankamai švarios, kad paslėptų nuo turtingų, turinčių stiprius skilvius ir silpnus nervus ponų ir ponių akių tą skurdą ir purvą, kuris papildo jų turtą ir prabangą. Štai, pavyzdžiui, abipus Dinsgeito gatvės, einančios nuo senos bažnyčios tiesiai į pietus, iš pradžių yra išsidėstę prekių sandėliai ir fabrikai, kuriuos paskui pakeičia antraeilės krautuvės ir keletas alinių, o toliau į pietus, kur baigiasi prekybos kvartalas,— dar menkesnės krautuvės, kurios kuo toliau, tuo nešvaresnės ir tarp kurių vis dažniau pasitaiko alinių ir smuklių, kol pagaliau pietiniame gatvės gale pati krautuvių išvaizda nekelia jokių abejonių, kad jų klientai yra darbininkai ir tik darbininkai. Taip pat atrodo ir Market-stritas, kuris eina nuo biržos į pietryčius: iš pradžių — puošnios pirmaeilės parduotuvės, o viršutiniuose aukštuose — kontoros ir prekių

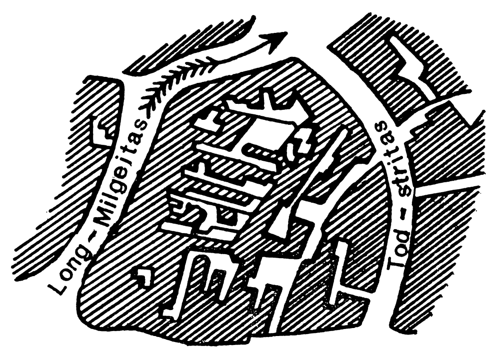
sandėliai; toliau (Pikadilyje) — milžiniški viešbučiai ir prekių sandėliai; dar toliau (London-rode), prie Medloko upės, — fabrikai, smuklės ir krautuvės žemesniems buržuazijos sluoksniams ir darbininkams; paskui prie Ardvik-Grino išsidėstę aukštosios ir vidutinės buržuazijos gyvenamieji namai, o už jų dideli dar turtingesnių fabrikantų ir pirklių sodai ir vilos. Tuo būdu, pažįstant Mančesterį tik iš jo svarbiausių gatvių, galima *spręsti* apie gretimus joms kvartalus, bet, tepamačius vien jas, labai retai pavyksta susidaryti *tikrą* pačių darbininkų rajonų vaizdą. — Aš labai gerai žinau, kad tokia veidmainiška statybos sistema yra daugiau ar mažiau savybinga visiems dideliems miestams; aš taip pat žinau, kad mažmeniniai prekybininkai jau dėl paties jų prekybos pobūdžio turi įsikurti svarbiausiose gatvėse, kuriose yra didelis judėjimas; aš žinau, kad tokiose gatvėse visada yra daugiau gerų, negu blogų namų, ir kad netoliese jų žemės kaina yra aukštesnė, negu nuošalesnėse vietose. Bet vis dėlto aš niekur nesu matęs, kad darbininkų klasė taip nuosekliai būtų atskiriama nuo pagrindinių gatvių, kad visa tai, kas gali užgauti buržuazijos akį ir nervus, būtų taip rūpestingai pridengiama, kaip tai daroma čia, Mančesteryje. O tuo tarpu kaip tik Mančesteris mažiau, negu bet kuris kitas miestas, buvo statomas pagal tam tikrą planą arba pagal policijos nurodymus; priešingai, jis kūrėsi daugiau atsitiktinai. Jei mes čia dar pasvarstysime, kodėl buržuazija taip karštai įtikinėja, kad darbininkams, esą, puikiai klojasi, tai mums paaiškės, kad miestas taip gėdingai buvo planuojamas ne be liberaliųjų fabrikantų, Mančesterio „big whigs“ *, žinios.

Čia dar paminėsiu, kad beveik visi fabrikai yra išdėstyti išilgai trijų miestą kertančių upių arba įvairių kanalų, o dabar pradedu pačių darbininkų kvartalų aprašymą. Pirmiausia pažvelkime į Mančesterio Senamiestį, kuris yra tarp šiaurinės prekybos kvartalo ribos ir Erko upės. Čia gatvės, net geresnės iš jų, tokios kaip Tod-stritas, Long-Milgeitas, Viti-Grovas ir Šer-Hilas, yra siauros ir kreivos, namai nešvarūs, seni ir suirę, o statyba skersgatviuose — visiškai biauri. Jei nuo senos bažnyčios eisime Long-Milgeito gatve, tai iš dešinės tuojau pamatysime eilę senoviškų namų, kurių nė vienas fasadas neišliko neiškrypęs; tai yra liekanos seno, ikipramoninio Mančesterio, kurio buvę gyventojai su savo palikuoniais persikėlė į geriau užstatytus miesto rajonus, o namus, kurie jiems buvo perdaug blogi, užleido darbininkams, kurių tarpe buvo daug airių. Čia iš tiesų mes matome beveik nepridengtą darbininkų kvartalą, nes niekam nerūpi, kad bent krautuvės ir smuklės atrodytų gatvėje kiek švariau. Bet visa tai dar niekis palyginti su tais skersgatviais ir kiemais, kurie yra antroje eilėje; į juos tegalima patekti

* Žodžių žaismas: „big whigs“ reiškia „svarbūs asmenys“, taip pat „didieji vigai“. *Red.*

tik per siaurus dengtus praėjimus, kuriuose negali net du žmonės prasilenkti. Tokio netvarkingo, priešingo visoms protingoms architektūros taisyklėms namų prigriozdinimo, tokio ankštumo, kai namai yra tiesiog vienas su kitu sulipdyti, net įsivaizduoti negalima. Ir čia kalti ne vien išlikę senojo Mančesterio pastatai. Savo viršūnę netvarka pasiekė tik paskutiniu metu, nes visur, kur ankstesnių epochų statybos būdas buvo palikęs bent vieną sprindį neužstatyto ploto, vėliau buvo pradėta statyti priestatus, kol pagaliau tarp namų neliko nė mažiausio tarpelio, kuriame dar būtų galima ką nors pastatyti. Savo žodžiams patvirtinti aš čia pateikiu nedidelės Mančesterio plano dalies piešinį. Tai anaiptol nėra blogiausias sklypas, ir jis sudaro mažiau kaip dešimtadalį viso Senamiesčio.

Šio piešinio pakanka apibūdinti, kaip neprotingai buvo užstatomas visas šis rajonas, ypač prie Erko upės. Erko krantas pietų pusėje čia yra labai status ir aukštas — nuo 15 iki 30 pėdų; šioje stačioje atšlaitėje dažniausiai yra trys eilės namų, kurių žemutinė eilė iškyla tiesiog iš upės, tuo tarpu viršutinės eilės fasadas jau pasiekia kalvos viršūnės lygį ir yra nukreiptas į Long-Milgeito gatvę. Be to, ant upės kranto dar stovi fabrikai — žodžiu, ir čia pastatai yra taip pat suspausti ir taip pat netvarkingai išdėstyti, kaip ir žemutinėje Long-Milgeito gatvės dalyje. Iš dešinės ir kairės daugybė dengtų praėjimų eina iš svarbiausiosios gatvės į daugelį kiemų, o, užėjus tenai, pamatai tokią nešvarą ir tokią baisią netvarką, kurių negalima su niekuo palyginti; ypač tai liečia į Erką nusileidžiančius kiemus; čia, be abejonės, yra patys biauriausi butai, kokius man lig šiol teko matyti. Viename šių kiemų prie pat įėjimo, kur baigiasi dengtas praėjimas, yra išvietė, kuri neturi durų ir yra tokia nešvari, jog gyventojai gali išeiti į kiemą arba į gatvę tik per stovintį pūvančio šlapimo ir ekskrementų klaną, kuris telkšo aplink išvietę. Tai yra pirmas kiemas prie Erko upės aukščiau Diusi-bridžo tilto, — jei kas norėtų tuo įsitikinti; žemiau, prie pat upės, yra keletas odų įmonių, kurios visą apylinkę užteršia pūvančių gyvulinių atliekų kvapu. Į žemiau Diusi-bridžo tilto esančius kiemus nusileidžiama daugiausia siaurais nešvariais laiptais, o į namus tegalima patekti tik per krūvas sąšlavų ir purvo. Pirmasis kiemas žemiau tilto vadinamas Alens-kortu; tuo metu, kai siautė cholera, jis buvo toks, kad sanitarinė policija įsakė jį ištuštinti,

išvalyti ir aprūkyti chloru; daktaras Kėjus vienoje brošiūroje* duoda pasibaisėtiną tuometinį šio kiemo vaizdą. Nuo to laiko pastatai jame, matyti, buvo iš dalies nugriauti ir naujai pastatyti; šiaip ar taip, jei mes nuo Diusi-bridžo tilto pažvelgsime žemyn, tai ir dabar pamatysime dar nemaža sienų griuvėsių ir dideles šiukšlių krūvas greta keleto naujai pastatytų namų. Nuo šio tilto matomas reginys — mūrinė žmogaus aukščio siena rūpestingai dengia jį nuo neaukšto ūgio praeivių žvilgsnių — aplamai yra būdingas visam rajonui. Toli apačioje teka arba, tikriau sakant, vos juda Erkas, siaura, juoda, dvokianti upė, pilna nešvarumų ir atmatų, kurias ji išplauna dešiniajame, sekliame krante. Esant sausam orui, šiame krante lieka ilga eilė biauriausių juodai žalsvų dumblo klanų, iš kurių nuolat kyla tvaikių dujų burbulai ir sklinda toks kvapas, kurio negalima pakęsti net viršuje, ant tilto, 40 ar 50 pėdų virš vandens lygio. Be to, pati upė kiekviename žingsnyje yra pertverta aukštomis užtvankomis, prie kurių dumblas ir atmatos kaupiasi storu sluoksniu ir pūva. Aukščiau tilto išsidėstę aukšti odų fabrikai, dar aukščiau — dažyklos, kaulų malūnai ir dujų gamyklos; jų skystos ir kietos atmatos nuleidžiamos į tą pačią Erko upę, kuri, be to, dar priima tai, kas įplaukia iš visų aplinkinių kloakų ir išviečių. Tuo būdu galima lengvai įsivaizduoti, kokias nuosėdas palieka ši upė. Žemiau tilto matyti šiukšlynai, atmatos, purvas ir griuvėsiai kiemuose, esančiuose kairiajame, aukštame krante; namai visur stovi arti vienas kito, o kadangi šlaitas yra status, tai matyti kiekvieno jų nedidelė dalis; visi jie aprūkę, apgriuvę, seni, išdužusiais langų stiklais ir sulūžusiais langų rėmais; užpakalyje stovi seni kareivinių tipo fabrikų pastatai. — Dešiniajame, žemame krante matyti ilga virtinė namų ir fabrikų. Antras namas iš galo — griuvėsiai be stogo — pilnas šiukšlių, o trečias — taip žemai pastatytas, kad jo apatinis aukštas yra negyvenamas ir todėl neturi nei langų, nei durų. Užpakalyje jų yra beturčių kapinės, Liverpulio ir Lidso geležinkelio stotys, o už jų darbo namai, Mančesterio „beturčių bastilija“, kuri, tarytum citadelė, nuo kalvos pro aukštas dantuotas sienas grėsmingai žiūri į kitame krante esančius darbininkų kvartalus.

Aukščiau Diusi-bridžo kairysis krantas darosi nuolaidesnis, o dešinysis, atvirkščiai, statesnis, tačiau butai abiejuose Erko krantuose yra veikiau blogesni, negu geresni. Jei čia pasuksime nuo svarbiausios gatvės, vis nuo to paties Long-Milgeito, į kairę, tai paklysime; iš vieno kiemo patenki į kitą, eini kažkokiais užkampiais, siaurais, nešvariais skersgatviais ir praėjimais, kol po

---

* „The Moral and Physical Condition of the Working Classes, employed in the Cotton Manufacture in Manchester“. By James Ph. Kay, Dr. Med. 2nd edit. 1832 [Dž. F. Kėjus, medicinos daktaras. „Moralinė ir fizinė Mančesterio medvilnės pramonėje dirbančių darbininkų padėtis“. 2-sis leid., 1832]. — Autorius neskiria darbininkų klasės aplamai nuo fabrikų darbininkų, bet šiaip — tai puiki knyga.

kelių minučių visiškai susipainioji ir net nežinai, kur pasukti. Visur pusiau arba visai sugriuvę pastatai, kai kuriuose iš tikrųjų jau niekas nebegyvena, o čia tai labai daug ką sako; namuose retai užtiksi medines arba akmenines grindis, bet užtat beveik visur — sulūžę, blogai pritaikyti langai ir durys, ir koks purvas! Visur krūvos šiukšlių, atmatų ir mėšlo, vietoj nutekamųjų griovių — niekad neišdžiūstantieji klanai ir toks biaurus kvapas, jog dėl jo vieno bent kiek kultūringesnis žmogus negalėtų tokiame rajone gyventi. Neseniai, ilginant Lidso geležinkelį, kuris čia eina per Erko upę, dalis šių kiemų ir skersgatvių buvo nugriauta, bet užtat kiti pirmą kartą atsivėrė stebėtojo akiai. Štai prie pat geležinkelio tilto yra kiemas, kuris savo nešvara ir biauria išore toli gražu pralenkia visus kitus kiemus kaip tik dėl to, kad anksčiau jis buvo taip iš visų pusių užstatytas, jog tik su dideliu vargu tebuvo galima į jį patekti; ir jei ne plyšys, kuris buvo pramuštas statant geležinkelio tiltą, aš pats niekada nebūčiau suradęs šio kiemo, nors man ir atrodė, kad aš puikiai pažįstu visą šią apylinkę. Eidamas išraustu krantu tarp kuolų su nutiestomis virvėmis skalbiniams džiauti, patenki į šį chaosą mažų vieno aukšto ir vieno buto namelių, kurių dauguma neturi jokių grindų, išskyrus žemę, ir teturi vieną kambarį, kuris kartu yra ir virtuvė, ir gyvenamasis kambarys, ir miegamasis. Viename tokiame urve, kuris tebuvo vos šešių pėdų ilgio ir penkių pločio, aš mačiau dvi lovas, — ir kokios tai buvo lovos bei patalynės! — kurios, stovėdamos tarp laiptų ir židinio, buvo užėmusios kone visą kambarį. Daugelyje kitų lūšnų aš *ničnieko* nemačiau, nors durys buvo plačiai atidarytos ir gyventojai stovėjo prie įėjimo, atsirėmę į duris. Prie durų visur šiukšlės ir purvas; kad po šiuo purvu buvo kažkoks grindinys, nebuvo matyti, o tik vietomis tai buvo galima kojomis pajusti. Visą šią žmonių apgyventų tvartų daugybę iš dviejų pusių gaubė namai ir fabrikas, o iš trečios — upė. Be siauro takelio išilgai kranto, iš ten eina tik vienas siauras dengtas praėjimas — į kitą, beveik taip pat blogai užstatytą ir tokį pat nešvarų namų labirintą.

Tačiau užteks! Taip yra užstatytas visas Erko upės krantas. Tai be jokio plano pririoglintų namų chaosas; tie namai daugiau ar mažiau netinkami gyventi, ir jų nešvarus vidus visiškai atitinka aplink esantį purvą. Ar gali juose gyvenantieji žmonės būti švarūs? Čia nėra tinkamų sąlygų net natūraliausiems ir kasdieniniams poreikiams patenkinti. Išviečių čia taip reta, kad jos arba kiekvieną dieną perpildomos, arba yra per toli, ir daugumas gyventojų negali jomis naudotis. Kaip šiems žmonėms nusiprausti, jei arti tėra nešvarus Erko upės vanduo, o vandentiekis ir siurbliai yra tik „padoriose“ miesto dalyse! Tad iš tikrųjų negalima kaltinti šių šiuolaikinės visuomenės helotų, kad jų butai nėra švaresni už kiaulides, kurios vietomis yra įsiterpusios tarp jų lūšnų! Juk nesidrovi namų savininkai išnuomoti tokius butus, kaip tie šeši ar septyni rūsiai pakrantėje kiek

žemiau Skotland-bridžo, kurių grindys, esant žemam vandens lygiui, yra mažiausia dviem pėdomis žemiau Erko upės paviršiaus, tekančios apie šešias pėdas nuo jų, arba kaip viršutinis aukštas kitame krante šiek tiek aukščiau tilto esančio kampinio namo, kurio apatinis aukštas yra negyvenamas ir neturi nei durų, nei langų! O juk tokie atvejai nėra reti visame šiame rajone. Čia reikia pažymėti, kad tokį atdarą apatinį aukštą, nesant geresnės vietos, visi kaimynai paprastai naudoja kaip išvietę!

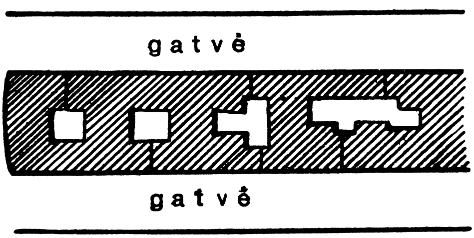
Palikime Erką ir vėl sugrįžkime į darbininkų butų centrą kitoje Long-Milgeito gatvės pusėje, kur mes patenkame į kiek naujesnį kvartalą, kuris driekiasi nuo Sent-Maiklso bažnyčios iki Viti-Grovo ir Šed-Hilo. Čia bent šiek tiek daugiau tvarkos. Vietoj chaotiškos statybos mes čia matome bent ilgas tiesias gatves ir akligatvius arba pagal tam tikrą planą užstatytus, daugiausia keturkampius kiemus; bet jeigu anksčiau kiekvienas atskiras namas buvo statomas savavališkai, visiškai neatsižvelgiant į kitų išsidėstymą, tai dabar čia taip užstatoma beveik kiekviena gatvė ir kiekvienas kiemas. Gatvė eina čia viena, čia kita kryptimi, kiekviename žingsnyje patenki į akligatvį arba į užkampį, kurį praėjęs vėl atsiduri tenai, iš kur esi atėjęs,— ir kas nėra ilgesnį laiką šiame labirinte gyvenęs, tas čia jokiu būdu nesusivoks. Gatvės ir kiemai čia vėdinami — jei šis žodis iš viso taikytinas šiam rajonui — taip pat blogai, kaip ir Erko upės rajone; ir jei šis rajonas vis dėlto turi tam tikrų pranašumų palyginti su Erko slėnyje esančiu rajonu, — čia namai, žinoma, naujesni, gatvėse bent vietomis yra nutekamieji grioviai, — tai, iš kitos pusės, čia beveik kiekvieno namo rūsys yra apgyventas, o Erko upės slėnyje tai pasitaiko retai kaip tik dėl to, kad ten namai yra senesni ir dar nerūpestingiau pastatyti. Aplamai purvas, šiukšlių ir pelenų krūvos, klanai gatvėse yra abiejuose kvartaluose, o tame rajone, apie kurį mes dabar kalbame, be to, dar yra kita gyventojų švaros atžvilgiu labai bloga aplinkybė, būtent — daugybė kiaulių, kurios čia visur bastosi gatvėmis, knaisioja purvą arba yra uždarytos mažuose tvarteliuose, kurie įrengti kiemuose. Čia, kaip ir daugumoje Mančesterio darbininkų kvartalų, kiaulių penėtojai išsinuomoja kiemus ir įrengia juose kiaulides; beveik kiekviename kieme yra vienas arba net keli tokie atitverti kampai, kur kiemo gyventojai meta visas atliekas ir šiukšles; kiaulės nuo to tunka, bet užtat oras, ir šiaipjau tvankus šiuose iš visų keturių pusių užstatytuose kiemuose, nuo pūvančių augalinių ir gyvulinių medžiagų darosi visiškai blogas. Per šį kvartalą buvo nutiesta plati, gana tvarkinga gatvė — Miler-stritas; tuo būdu čia pat greta jos esantieji nešvarūs kiemai buvo gan sėkmingai pridengti; tačiau jei iš smalsumo užsuksi bent į vieną iš gausių į kiemus einančių praėjimų, tai kas dvidešimt žingsnių vėl pamatysi minėtą kiaulidę tikrąja šio žodžio prasme.

Toks yra Mančesterio Senamiestis. Dar kartą perskaitęs savo aprašymą, turiu prisipažinti, kad aš ne tik nieko neperdėjau, bet, priešingai, net nepakankamai ryškiai parodžiau, koks nešvarus, niūrus ir apgriuvęs, kaip priešingai visiems švaros, vėdinimo ir higienos reikalavimams yra užstatytas šis rajonas, kuriame gyvena mažiausia dvidešimt — trisdešimt tūkstančių žmonių. Ir toks kvartalas yra antro Anglijos miesto, pirmojo pasaulinio fabrikų miesto centre! Norint sužinoti, kaip maža tereikia žmogui erdvės, kad jis galėtų judėti, kaip maža jam blogiausiu atveju tereikia oro — ir kokio oro! — kad jis galėtų kvėpuoti, kaip maža jam tereikia patogumų, kad jis galėtų gyventi, užtenka pabuvoti Mančesteryje. Tiesa, tai *senas* miestas, — ir tuo remiasi vietos gyventojai, kai su jais kalbama apie biaurią šio žemės pragaro būklę, — bet kas iš to? Juk tai, kas čia daugiausia kelia mūsų pasibiaurėjimą ir pasipiktinimą, yra naujausios kilmės, priklauso *pramonės epochai.* Tuos keletą šimtų namų, kurie priklauso senajam Mančesteriui, ankstesni jų gyventojai jau seniai paliko; ir tik pramonė sukimšo į juos minias darbininkų, kurie dabar tenai gyvena; tik pramonė užstatė kiekvieną žemės gabalėlį tarp šių senų namų, kad aprūpintų pastoge tas mases, kurias ji pritraukė iš žemdirbystės sričių ir iš Airijos; tik pramonė leidžia tų tvartų savininkams aukštomis kainomis išnuomoti juos žmonėms kaip butus, išnaudoti darbininkų skurdą, sugriauti tūkstančių žmonių sveikatą, kad tik jie *patys* galėtų lobti; tik pramonė sudarė galimybę, kad vos išsivadavęs iš baudžiavinės priklausomybės darbininkas vėl būtų laikomas negyva medžiaga, *daiktu,* kad jis būtų uždaromas bute, kuris bet kam kitam yra per blogas ir kuris suteikiamas jam už jo užsidirbtus pinigus, kol galutinai sugrius. Visa tai padarė tiktai pramonė, kuri be šių darbininkų, be jų skurdo ir vergovės negalėtų egzistuoti. Tiesa, šis kvartalas iš pat pradžių buvo blogai suplanuotas, todėl sunku buvo iš jo ką nors labai gero padaryti. Tačiau ar yra bent ką nors padarę žemės savininkai ir vietos valdžia šiems kvartalams pagerinti perstatymo metu? Priešingai, kur dar buvo laisvas kampelis, jie pastatė namą, kur dar buvo antras išėjimas, jis buvo užstatytas. Besivystant pramonei, didėjo žemės kaina, ir kuo labiau ji didėjo, tuo neprotingiau ir netvarkingiau buvo užstatoma kiekviena žemės pėda, visiškai nepaisant gyventojų sveikatos ir patogumų, o tesiekiant kuo didesnio pelno, nes *kad ir kokia bloga bus lūšna, visada atsiras skurdžius, kuris už geresnę nepajėgia mokėti.* Bet juk tai yra Senamiestis, ir tai buržuaziją nuramina; tad pažiūrėkime, kaip atrodo *Naujamiestis* (the New Town).

Naujamiestis, taip pat vadinamas Airių miestu (the Irish Town), yra nusidriekęs kitoje Senamiesčio pusėje, ant molingos kalvos tarp Erko upės ir Sent-Džordž-rodo. Jis visai nepanašus į miestą. Ant pliko molžemio, kur net žolė neauga, yra netvarkingai išmėtytos atskiros namų eilės arba gatvių labirintai,

panašūs į mažus kaimelius. Namų, arba tiksliau — kotedžų, būklė yra bloga: jie niekuomet neremontuojami, apskretę purvu, turi drėgnus ir nešvarius gyvenamus rūsius. Gatvės yra negrįstos, neturi nutekamųjų griovių, bet užtat čia gausu kiaulių kolonijų: kiaulės yra uždarytos mažuose kiemeliuose ir tvartuose arba laisvai vaikštinėja kalvos šlaitu. Gatvėse čia tiek daug purvo, jog tik esant labai sausam orui galima jomis praeiti, neįklimpus iki kulkšnių. Netoli Sent-Džordž-rodo atskiri užstatyti žemės plotai yra dar arčiau vienas kito. Čia mes matome ištisą eilę gatvelių, akligatvių, užkampių ir kiemų, kurie tuo labiau yra suspausti ir netvarkingai išdėstyti, kuo arčiau mes esame nuo miesto centro. Tiesa, čia dažniau pasitaiko grįstų gatvių arba bent grįstų šaligatvių su vandens nutekėjimo grioviais, bet purvas, bloga namų, o ypač rūsių būklė yra tokia pat.

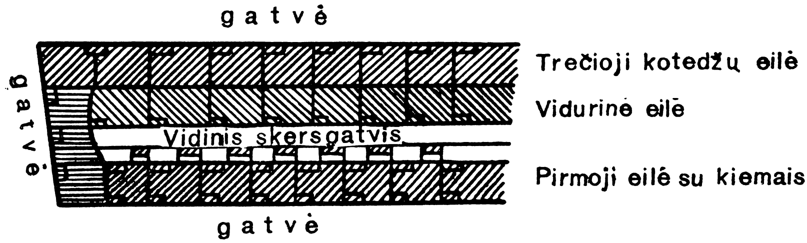
Čia reikia padaryti keletą bendrų pastabų apie Mančesteriui būdingą darbininkų kvartalų užstatymą. Mes jau esame matę, kad Senamiestyje namų sugrupavimas daugiausia yra visai atsitiktinis. Kiekvienas namas yra pastatytas visiškai nepaisant kitų namų, ir netaisyklingos formos plotas tarp keleto namų, nesant kito žodžio, vadinamas kiemu (court). Kiek naujesnėse to paties kvartalo dalyse ir kituose darbininkų kvartaluose, kurie atsirado pirmaisiais pramonės klestėjimo metais, mes užtinkame kiek planingesnį namų išdėstymą. Plotas tarp dviejų gatvių yra paskirstomas į taisyklingesnius, daugiausia keturkampius kiemus, kurie iš pat pradžių buvo užstatomi maždaug taip, kaip parodyta šiame piešinyje; į juos iš gatvių eina dengti praėjimai. Jei vėdinimą apsunkinanti visai neplaninga namų statyba buvo gyventojų sveikatai labai žalinga, tai ši sistema, kai darbininkai uždaromi į kiemus, iš visų pusių apgaubtus pastatais, yra jai dar žalingesnė. Čia negali būti jokio oro judėjimo: pačių namų dūmtraukiai, kūrenant krosnis, yra vienintelės angos, pro kurias ištraukiamas tvankus kiemo oras *. Be to, tokiuose kiemuose namai daugiausia yra pastatyti dviem eilėmis ir todėl užpakalinė siena yra bendra dviem namams. Vadinasi, jau šito užtenka, kad geras, skersas vėdinimas

* Ir vis dėlto vienas išmintingas anglų liberalas teigia, — „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje", — kad šie kiemai yra gero miestų sutvarkymo pavyzdys, nes jie, tarytum daugybė nedidelių atvirų aikštelių, pagerina vėdinimą ir padeda oro judėjimui! Gal būt, taip ir būtų, jei kiekvienas kiemas turėtų du arba keturis plačius, iš viršaus atvirus ir vienas priešais kitą esančius praėjimus, kuriais oras galėtų laisvai cirkuliuoti, bet jie *niekada* neturi net dviejų tokių iš viršaus atvirų praėjimų, labai retai būna vienas, o beveik visi turi tik siaurus dengtus praėjimus.

būtų negalimas. O kadangi gatvių priežiūros policija nesidomi šių kiemų būkle, nes visa, kas išmetama iš namų, čia ir lieka gulėti, tai netenka stebėtis dėl čia esamo purvo ir krūvų pelenų bei nešvarumų. Man dar teko būti kiemuose, — jie išsidėstę išilgai Miler-strito, — kurie mažiausia puse pėdos yra žemiau pagrindinės gatvės. Tačiau juose nėra jokių griovių nutekėti vandeniui, kuris čia susikaupia esant lietingam orui!

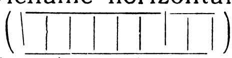
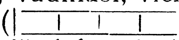
Vėliau atsirado kita namų išdėstymo sistema, kuri dabar yra įprastinė. Šiuo metu darbininkų kotedžai beveik niekada nestatomi pavieniui, o visada statomi dešimtimis ar net šimtais; įmonininkas iš karto stato ištisą gatvę arba dvi—tris gatves, kurios šitaip planuojamos: pirmą eilę — žr. pateiktą brėžinį — sudaro aukštesnio rango kotedžai. Jie laimingi, nes turi užpakalinį išėjimą ir nedidelį kiemą, ir už juos imamas didžiausias nuomos mokestis. Šių kotedžų kiemai išeina į siaurą vidinį skersgatvį (back-street), užstatytą iš abiejų galų, kur tegalima patekti tik iš vienos pusės siauru takeliu arba dengtu praėjimu. Į šį skersgatvį išeinantieji kotedžai yra pigiausi ir iš viso labiausiai apleisti. Užpakalinė jų siena yra bendra su trečios eilės kotedžais, kurių durys išeina į kitą gatvę. Jie yra pigesni už pirmos eilės kotedžus, bet brangesni už antros eilės kotedžus. Taigi gatvės yra išdėstytos maždaug taip:

Esant tokiai namų išdėstymo sistemai, pirmos eilės kotedžai yra gana gerai vėdinami, o trečios eilės — bent ne blogiau už atitinkamus kotedžus, pastatytus pagal ankstesnę sistemą; užtat vidurinės eilės kotedžai geriausiu atveju yra vėdinami taip pat blogai, kaip ir į kiemus išeinantieji namai, o vidinis skersgatvis yra toks pat nešvarus ir taip pat biauriai atrodo, kaip ir kiemai. Įmonininkai teikia pirmenybę šiai namų išdėstymo sistemai, nes ji sutaupo jiems vietos ir įgalina sėkmingiau išnaudoti geriau apmokamus darbininkus, aukštesne kaina nuomojant jiems pirmos ir trečios eilės kotedžus.

Šias tris kotedžų statymo formas randame visame Mančesteryje, pagaliau visame Lankašire ir Jorkšire, dažnai sumišai, bet daugiausia pakankamai atskirtas, kad jau iš jų būtų galima apytikriai spręsti apie vienos ar kitos miesto dalies amžių. Trečioji sistema, vidinių skersgatvių sistema, absoliučiai vyrauja dideliame darbininkų rajone į rytus nuo Sent-Džordž-rodo, iš abiejų Oldem-rodo ir Greit-Ankots-strito pusių, ir dažniausiai

užtinkama taip pat kituose Mančesterio ir jo priemiesčių darbininkų rajonuose.

Minėtame dideliame rajone, kuris žinomas Ankotso pavadinimu, išilgai kanalų yra išsidėstę dauguma stambiausių Mančesterio fabrikų — milžiniški šešių—septynių aukštų pastatai, kurie savo lieknais kaminais yra aukštai iškilę virš žemų darbininkų kotedžų. Todėl šio rajono gyventojai daugiausia yra fabrikų darbininkai, o blogiausiose gatvėse — rankiniai audėjai. Arčiausiai miesto centro esančios gatvės yra seniausios ir todėl blogiausios, bet užtat jos grįstos ir turi nutekamuosius griovius; aš priskiriu prie jų gatves, kurios yra lygiagretės ir artimiausios Oldem-rodui ir Greit-Ankots-stritui. Toliau į šiaurės rytus yra keletas naujai užstatytų gatvių; čia kotedžai gražūs ir švarūs, durys ir langai nauji ir ką tik nudažyti, patalpos vidus švariai išbaltintas; pačiose gatvėse daugiau oro, o neužstatyti sklypai tarp jų yra platesni ir jų pasitaiko dažniau. Tačiau tai galima pasakyti tik apie nedidelį gyvenamųjų namų skaičių. Čia dar reikia pridėti, kad beveik kiekviename kotedže yra įrengtas gyvenamas rūsys, kad daugelis gatvių negrįstos ir neturi nutekamųjų griovių, o svarbiausia, kad ši graži išorė tėra regimybė, iš kurios po dešimt metų nebeliks nė ženklo. Dalykas yra tas, kad pačių kotedžų statyba yra nė kiek ne geresnė už gatvių išdėstymą. Iš pirmo žvilgsnio visi tokie kotedžai atrodo labai gražūs ir solidūs, akys gali gėrėtis masyviomis plytų sienomis, ir jei pereisime *naujai užstatytas* darbininkų gatves, neužsukdami į vidinius skersgatvius ir atidžiai neįsižiūrėdami į namų statybą, tai galėsime sutikti su liberaliųjų fabrikantų teigimu, kad niekur darbininkai neturi tokių gerų butų, kaip Anglijoje. Bet jeigu arčiau įsižiūrėsime, tai pamatysime, kad šių kotedžų sienos yra visiškai plonos. Išorinės rūsio sienos, kurios išlaiko pagrindinio aukšto ir stogo svorį, geriausiu atveju yra vienos plytos storio, t. y. kiekviename horizontaliniame sluoksnyje plytos susiduria savo šonais (); bet aš esu matęs nemaža tokio pat aukščio kotedžų — kai kuriuos net statymo metu, — kurių išorinės sienos buvo tik pusės plytos storio, nes plytos buvo mūrijamos ne skersai, bet išilgai, vadinasi, viena prie kitos buvo jungiamos ne šonais, bet galais (). Tai iš dalies daroma taupant medžiagą, bet iš dalies ir todėl, kad statybos verslovininkai niekada nėra žemės savininkai, o pagal anglų paprotį tik nuomoja ją dvidešimčiai, trisdešimčiai, keturiasdešimčiai, penkiasdešimčiai metų arba devyniasdešimt devyneriems metams; suėjus šiam terminui, sklypas su visais pastatais vėl atitenka žemės savininkui, kuris neprivalo atlyginti turėtų išlaidų. Štai kodėl nuomininkui svarbu statyti tokius namus, kurie, suėjus nuomos sutarties terminui, neturėtų jokios vertės; o kadangi tokie kotedžai dažnai statomi tik dvidešimt ar trisdešimt metų prieš sueinant šiam terminui,

tai aišku, kad verslovininkai per daug jiems neišleis. Čia dar prisideda ir ta aplinkybė, kad šie verslovininkai, kurie dažniausiai yra statybos kontorų savininkai arba fabrikantai, iš dalies nenorėdami sumažinti savo iš nuomos gaunamo pelno, iš dalies dėl to, kad baigiasi užstatyto sklypo nuomos laikas, maža teskiria arba visai neskiria lėšų remontui; prekybos krizių metu, kai daugelis darbininkų netenka uždarbio, dažnai ištisos gatvės stovi tuščios, o ryšium su tuo kotedžai labai greit pradeda irti ir darosi nebetinkami gyventi. Paprastai visi yra tos nuomonės, kad darbininkų butai tinka gyventi vidutiniškai tik keturiasdešimt metų. Tai gana keista, ypač kai žiūri į gražias, masyvias naujai pastatytų kotedžų sienas, kurios, atrodo, galėtų stovėti keletą šimtmečių; bet vis dėlto yra taip: jau statant kotedžą, rodomas šykštumas, niekuomet nedaromas joks remontas, namai dažnai stovi tušti, gyventojai nuolat keičiasi, be to, gyventojai, daugiausia airiai, per paskutinius dešimt metų prieš pasibaigiant nuomos terminui naikina butus, gana dažnai sulaužydami medines dalis krosnims kūrenti,— visa tai po keturiasdešimties metų paverčia tuos kotedžus griuvėsiais. Tuo ir paaiškinamas tas faktas, kad, nors Ankotso rajonas buvo pastatytas tik pramonės suklestėjimo metu, o daugiausia tik šiame šimtmetyje, jame yra daugybė senų, sugriuvusių namų, o didesnė dalis namų jau dabar vos besilaiko ir netrukus bus visai netinkami gyventi. Aš jau nekalbu apie tai, kiek tuo būdu iššvaistoma kapitalo, kiek dar metų visas šis kvartalas galėtų būti švarus, tvarkingas ir apgyventas, jei statybai ir vėlesniam remontui būtų skiriama šiek tiek daugiau lėšų. Mane tedomina namų ir jų gyventojų būklė, o šiuo klausimu reikia pasakyti, kad nėra žalingesnės ir labiau demoralizuojančios darbininkų apgyvendinimo sistemos, kaip ši. Darbininkas todėl yra priverstas gyventi tokiame biauriame kotedže, kad jis neįstengia mokėti už geresnį, arba todėl, kad geresnio nėra arti fabriko, kuriame jis dirba, o gal ir todėl, kad kotedžai priklauso fabrikantui, ir jis tik tada darbininką samdo, kai šis išsinuomoja jo kotedžą. Suprantama, keturiasdešimties metų termino ne taip jau griežtai laikomasi: jei namai yra tirštai apgyventoje miesto dalyje ir tuo būdu, net esant aukštai žemės nuomai, visada galima tikėtis rasti nuomininkų, tuomet ir patys namų savininkai imasi tam tikrų priemonių, norėdami ir po keturiasdešimties metų šiaip taip išlaikyti namus tokioje būklėje, kad juose būtų galima gyventi. Tačiau, aišku, jie daro tik tai, kas yra iš tikrųjų būtina, ir tie remontuoti butai yra kaip tik patys blogiausi. Kartais, kilus epidemijos grėsmei, atbunda šiaipjau labai stipriai mieganti sanitarinės policijos sąžinė; policija tada išeina patikrinti darbininkų kvartalų ir uždaro daug rūsių ir kotedžų; taip, pavyzdžiui, buvo atsitikę daugelyje skersgatvių prie Oldem-rodo; tačiau visa tai neilgai trunka; butuose, kuriuose buvo uždrausta gyventi, tuoj vėl atsirasdavo gyventojų, o namų savininkai, suradę naujų

gyventojų, iš to turėdavo tik naudos: juk žinoma, kad sanitarinė policija čia jau ne taip greitai vėl atvyks!

Šis rytų ir šiaurės rytų Mančesterio pakraštys yra vienintelis, kuriame buržuazija nestatė sau namų. Tai paaiškinama tuo, kad čia dešimt ar vienuolika mėnesių per metus pučiantys vakarų ir pietvakarių vėjai visų fabrikų — o jų yra nemaža — dūmus visada varo šia kryptimi. O dūmais tegali kvėpuoti darbininkai.

Į pietus nuo Greit-Ankots-strito yra didelis pusiau užstatytas darbininkų rajonas — kalvotas, plikas žemės ruožas, kuriame namai išdėstyti atskiromis netvarkingomis eilėmis arba stačiakampiais. Tarp jų yra neužstatytų sklypų, kurie yra nelygūs, molingi, juose neauga žolė ir todėl, esant lietingam orui, per juos vos begalima išbristi. Visi kotedžai čia nešvarūs ir seni, dažnai pastatyti giliose daubose ir aplamai primena Naujamiestį. Ta dalis, kurią kerta Birmingemo geležinkelis, yra tankiausiai užstatyta, vadinasi, ir blogiausia. Čia, be galo vingiuodama, slėniu teka Medloko upė. Šis slėnis vietomis nėra geresnis už Erko upės slėnį. Iš abiejų šios, taip pat kaip derva juodos, vos tekančios ir dvokiančios upės pusių, nuo tos vietos, kur ji pasiekia miestą, iki jai susijungus su Ervelo upe, driekiasi plati fabrikų ir darbininkams skirtų namų juosta; visi tie namai yra nepaprastai blogi. Krantas čia dažniausiai status ir užstatytas iki pat upės lygiai taip pat, kaip mes tai esame matę prie Erko upės; namai ir gatvės yra blogai išdėstyti tiek iš Mančesterio pusės, tiek ir iš Ardviko, Čorltono ir Hiulmo pusės. Tačiau biauriausia vieta — jei aš smulkiai norėčiau aprašyti kiekvieną atskirą vietą, tai aš niekad negalėčiau baigti — yra Mančesterio pusėje į pietvakarius nuo Oksford-rodo; ji vadinama Mažąja Airija (Little Ireland). Gana gilioje dauboje, kurią puslankiu juosia Medloko upė ir iš visų keturių pusių supa aukšti fabrikai, statūs užstatyti krantai arba aukšti pylimai, dviem grupėmis yra sutelkta apie 200 kotedžų, kurių užpakalinės sienos dažniausiai yra bendros dviem namams; čia iš viso gyvena apie 4 tūkst. žmonių, beveik vien airiai. Kotedžai yra seni, nešvarūs ir labai maži, gatvės — nelygios, duburiuotos, iš dalies negrįstos ir be nutekamųjų griovių. Daugybė nešvarumų, atmatų ir baisiausio purvo klakso visur tarp stovinčių klanų, ir jų kvapas užteršia orą, kuris ir šiaipjau yra tamsus ir sunkus nuo viso tuzino fabrikų kaminų dūmų. Visur laksto daugybė apdriskusių vaikų ir moterų, tokių pat nešvarių, kaip tos kiaulės, kurios čia voliojasi šiukšlių krūvose ir klanuose. Trumpai tariant, visas šis lizdas teikia tokį nemalonų, tokį atstumiantį reginį, kokio nėra net blogiausiuose kiemuose prie Erko upės. Žmonės, kurie gyvena šiuose apgriuvusiuose kotedžuose, už išdužusių, aliejuota drobe aptrauktų langų, už plyšėtų durų su pusiau supuvusiomis staktomis arba tamsiuose drėgnuose rūsiuose, šiame neapsakomame purve ir smarvėje, šioje tartum tyčia apnuodytoje atmosferoje,— šie žmonės iš tikrųjų negali nenusmukti iki žemiausios žmonių gyvenimo pa-

kopos,— toks yra įspūdis ir tokia išvada, kurią prieis kiekvienas, susipažinęs vien su išoriniu šio rajono vaizdu. Tačiau ką jis pasakys, išgirdęs, kad kiekvienoje šių lūšnų, turinčioje daugiausia du kambarius ir mansardą, o kartais ir rūsį, gyvena vidutiniškai dvidešimt žmonių, kad visame rajone apytikriai šimtui dvidešimt žmonių tenka viena išvietė, kuria, žinoma, beveik niekad negalima naudotis, ir kad šiandien, palaimingais 1844 metais, nepaisant visų gydytojų pamokymų, nepaisant choleros metu sanitarinės policijos sukelto triukšmo dėl padėties Mažojoje Airijoje, padėtis yra beveik tokia pat, kaip ir 1831 metais? — Dr. Kėjus pasakoja *, kad ne tik rūsiai, bet dargi pirmieji visų šio rajono namų aukštai yra drėgni, kad anksčiau daugelis rūsių buvo užpilti žemėmis, bet vėliau jie vėl pamažu buvo atkasami, o dabar juose apgyvendinti airiai, kad viename rūsyje, kurio grindys buvo žemiau upės lygio, vanduo nuolat sunkėsi pro moliu užkimštą skylę, todėl gyventojas, rankinis audėjas, kiekvieną rytą turėjo iš savo rūsio tą vandenį išsemti ir išpilti į gatvę!

Šiek tiek žemiau, kairėje Medloko upės pusėje, yra Hiulmas, kuris, tiesą sakant, tėra didelis darbininkų kvartalas ir jo būklė beveik niekuo nesiskiria nuo Ankotso rajono būklės. Tankiau užstatytose dalyse pastatai yra daugiausia blogi ir vos besilaiko, mažiau apgyventose dalyse — naujesni, geriau vėdinami, bet dauguma jų paskendę purve. Tiek tenai, tiek ir čia kotedžai stovi drėgnoje vietoje, bendras reiškinys — vidiniai skersgatviai ir gyvenamieji rūsiai. Kitame Medloko upės krante, pačiame Mančesteryje, yra antras didelis darbininkų rajonas, kuris nusidriekęs abiem Dinsgeito pusėmis iki prekybos kvartalo ir daugelyje vietų nė kiek neatsilieka nuo Senamiesčio. Kaip tik prie pat prekybos kvartalo, tarp Bridž-strito ir Kei-strito, Princes-strito ir Piter-strito, vietomis namai yra dar labiau sugrūsti, negu ankščiausiuose Senamiesčio kiemuose. Čia yra ilgų siaurų skersgatvių, o tarp jų ankštų kiemų su užkampiais ir pasažų, kurių išėjimai ir įėjimai įrengti taip netvarkingai, kad jei gerai nepažįsti kiekvieno pasažo ir kiekvieno kiemo, tai kiekvieną minutę gali šiame labirinte patekti į akligatvį arba išeiti visai ne ten, kur norėjai. Šiame ankštame, apleistame ir nešvariame rajone gyvena, anot dr. Kėjaus, labiausiai demoralizuota Mančesterio gyventojų dalis; jie gyvena iš vagysčių arba prostitucijos; atrodo, kad šis jo teigimas yra teisingas ir šiuo metu. 1831 metais į šį rajoną atvykusi sanitarinė policija nustatė, kad čia yra taip pat nešvaru, kaip ir prie Erko upės arba Mažojoje Airijoje (galiu paliudyti, kad ir šiuo metu padėtis nedaug kuo tepagerėjo), ir kad, tarp kita ko, Parlament-strite viena išvietė tenka 380 žmonių, o Parlament-pesidže — 30-čiai tirštai apgyventų namų.

---

* Dr. Kėjus, cituotas veikalas.

Persikėlę per Ervelo upę, mes patenkame į Solfordo miestą, kuris yra viename šios upės sudarytų pusiasalių. Solfordas turi 80 tūkst. gyventojų ir iš esmės yra didelis darbininkų rajonas, kurį kerta viena vienintelė plati gatvė. Kadaise Solfordas turėjo didesnę reikšmę, negu Mančesteris. Tuomet jis buvo visos aplinkinės vietovės centras; ta vietovė ir dabar tebevadinama jo vardu (Salford Hundred). Taigi ir čia yra gana senas ir todėl šiuo metu labai nesveikas, nešvarus ir apleistas rajonas; jis išsidėstęs priešais senąją Mančesterio bažnyčią, o jo būklė yra tokia pat bloga, kaip ir Senamiesčio, esančio kitoje Ervelo pusėje. Kiek toliau nuo upės yra naujesnis kvartalas; tačiau jis taip pat egzistuoja jau daugiau kaip 40 metų ir todėl yra pakankamai apgriuvęs. Visame Solforde tematyti kiemai ir siauros gatvelės, kurios yra tokios ankštos, jog man priminė pačias ankščiausias gatves, kokias kada nors teko matyti, būtent siauras Genujos gatveles. Šiuo atžvilgiu Solfordo statyba, vidutiniškai imant, yra žymiai blogesnė už Mančesterio; tą pat reikia pasakyti ir apie švarą. Jei Mančesteryje policija bent retkarčiais — kartą per šešis arba dešimt metų — pasirodo darbininkų rajonuose, uždaro blogiausius butus ir įsako išvalyti nešvariausias šių Augijaus arklidžių vietas, tai, atrodo, Solforde ji to niekad nėra padariusi. Siauri abipus Čepel-strito, Gringeito ir Gravel-Leino esantieji skersgatviai ir kiemai tikriausiai nė karto nebuvo valomi nuo pat jų užstatymo. Dabar aukštu viaduku virš šių gatvių eina Liverpulio geležinkelis, todėl kai kurie nešvariausi užkampiai yra panaikinti. Bet ar tai padėjo? Važiuodami šiuo viaduku ir žvelgdami žemyn, mes dar matome pakankamai purvo ir skurdo, o jei ryšimės pereiti tas gatveles ir pro atviras duris bei langus žvilgterėti į rūsių ir namų vidų, tai galėsime lengvai įsitikinti, kad Solfordo darbininkai gyvena tokiuose butuose, kur apie švarą ir patogumus negali būti nė kalbos. Visai tokia pat padėtis yra ir atokesniuose Solfordo kvartaluose, Islingtone, Ridžent-rode ir už Boltono geležinkelio. Darbininkų butai, esantieji tarp Oldfild-rodo ir Kros-Leino, kur abipus Houp-strito daugybės kiemų ir gatvelių būklė yra labai bloga, nešvaros ir gyventojų susigrūdimo atžvilgiu lenktyniauja su Mančesterio Senamiesčiu. Šioje apylinkėje užtikau vieną žmogų, iš pažiūros apie 60 metų amžiaus, gyvenantį karvės tvartelyje; šioje negrįstoje keturkampėje dėžėje, kurioje nebuvo nei langų, nei grindų, nei aslos, jis įrengė kažką panašaus į dūmtraukį, pasistatė lovą ir joje gyveno, nors lietaus vanduo ir varvėjo pro blogą, pusiau supuvusį stogą. Šis žmogus buvo per senas ir per silpnas, kad galėtų reguliariai dirbti; jis vertėsi, savo karučiu perveždamas mėšlą ir kt.; prie pat jo tvarto buvo srutų klanas.

Tokie yra įvairūs Mančesterio darbininkų rajonai, kuriuos aš pats turėjau progos stebėti 20 mėnesių. Susumavęs savo klajonių po šias apylinkes rezultatus, turiu pasakyti, kad beveik visi 350 tūkst. Mančesterio ir jo priemiesčių darbininkų gyvena blo-

guose, drėgnuose ir nešvariuose kotedžuose, o gatvės, kuriose stovi tie kotedžai, dažniausiai yra taip pat labai blogos ir nešvarios, nutiestos visiškai nesirūpinant ventiliacija, o tesiekiant užtikrinti kuo didesnį pelną verslovininkui — trumpai tariant, Mančesterio darbininkų butuose apie švarą, patogumus, vadinasi, ir jaukumą negali būti nė kalbos; šiuose butuose gali gerai ir patogiai jaustis tik išsigimę, degradavę, intelektualiniu ir moraliniu atžvilgiu iki gyvulio būklės nusmukę, fiziškai liguisti žmonės. Ir ne aš vienas tai teigiu: mes matėme, kad dr. Kėjus visai taip pat aprašo darbininkų butus, o šiems teiginiams papildyti aš dar pateiksiu liberalo, pripažinto ir fabrikantų labai gerbiamo autoriteto, fanatiško bet kokio savarankiško darbininkų judėjimo priešininko, pono *Senioro* * žodžius:

„Apžiūrėdamas fabrikų darbininkų butus Airių mieste, Ankotse ir Mažojoje Airijoje, aš stebėjausi tik tuo, kaip tokiuose butuose galima išlaikyti pakenčiamą sveikatą. Šie miestai — nes pagal užimamą plotą ir gyventojų skaičių jie yra miestai — buvo pastatyti rūpinantis vien tiesiogine spekuliuojančių statybos verslovininkų nauda ir niekuo daugiau. Dailidystės kontoros savininkas ir mūrijimo kontoros savininkas susivienija, norėdami nupirkti" (t. y. tam tikram metų skaičiui išsinuomoti) „keletą statybinių sklypų ir užstatyti juos vadinamaisiais namais; vienoje vietoje mes užtikome ištisą gatvę išilgai vingiuoto griovio, kuris, be jokių kasimo išlaidų, buvo panaudotas kuo gilesniems rūsiams įrengti — rūsiams ne sandėliukams, bet žmonių butams. *Šioje gatvėje nė vienas namas neišvengė choleros*. Bendrai paėmus, šių priemiesčių gatvės yra negrįstos, viduryje — krūvos mėšlo arba klanai; namai pastatyti taip, kad jų užpakalinė siena yra bendra dviem namams, juose nėra ventiliacijos ir drenažo, o ištisos šeimos teturi rūsyje arba mansardoje po kertę".

Aš jau anksčiau esu minėjęs tą nepaprastą veiklą, kurią sanitarinė policija choleros metu išvystė Mančesteryje. Kai ši epidemija ėmė plisti, pabūgo visa šio miesto buržuazija. Staiga buvo prisiminta apie nesveikus varguomenės butus ir pradėta drebėti, pagalvojus, kad kiekvienas šių blogų kvartalų gali pasidaryti epidemijos židiniu, iš kurio savo pragaištingą veikimą epidemija gali išplėsti visomis kryptimis, prasiskverbdama ir į turtingųjų klasės gyvenamąsias vietas. Tuojau pat buvo sudaryta sanitarinė komisija, kuri turėjo šiuos rajonus ištirti ir apie jų būklę pateikti miesto tarybai smulkų pranešimą. Dr. Kėjus, kuris pats buvo kiekvieną atskirą policijos apylinkę, išskyrus 11-ąją, specialiai apžiūrėjusios komisijos narys, pateikia iš jos ataskaitos atskiras ištraukas. Iš viso buvo apžiūrėtas 6951 namas — žinoma, tik *pačiame* Mančesteryje, išskyrus Solfordą ir kitus priemiesčius; iš jų 2565-ių namų vidų reikėjo skubiai išbaltinti, 960-je namų nebuvo laiku atliktas reikalingas remontas (were out of repair), 939 neturėjo užtektinai nutekamųjų griovių, 1435 buvo drėgni, 452 — blogai vėdinami, 2221 — be-

* Nassau W. Senior. „Letters on the Factory Act to the Rt. Hon. the President of the Board of Trade (Chas. Poulett Thomson Esq.)". London, 1837, p. 24 [Nasau V. Senioras. „Laiškai apie fabrikų įstatymą prekybos ministrui (Čarlzui Poletui Tomsonui, eskvairui)". Londonas, 1837, 24 psl.].

išviečių. Iš apžiūrėtų 687 gatvių 248 buvo negrįstos, 53 — tik dalinai grįstos, 112 — blogai vėdinamos, 352 gatvėse telkšojo niekada neišdžiūstantieji klanai, jose buvo krūvos nešvarumų, atmatų ir pan. — Suprantama, išvalyti tokias Augijaus arklides prieš prasidedant cholerai buvo tiesiog neįmanoma. Todėl buvo pasitenkinta tuo, kad buvo išvalyta keletas labiausiai apleistų skersgatvių, o visa kita liko po senovei; savaime suprantama, kad išvalytose vietose, kaip tai matyti iš Mažosios Airijos, po kelių mėnesių vėl atsirado anksčiau buvęs purvas. Kai dėl tų butų vidaus, tai ši komisija praneša tą pat, ką esame girdėję apie Londoną, Edinburgą ir kitus miestus:

„Dažnai visa airių šeima miega sausakimšai *vienoje* lovoje; dažnai krūva nešvarių šiaudų ir seno maišinio audeklo antklodė yra bendras gultas visai be išimties šeimai, kurios nariai yra vargo, atbukimo ir pasileidimo vienodai nusmukdyti. Inspektoriai dažnai rasdavo viename dviejų kambarių name dvi šeimas; viename kambaryje visi jie miegojo, o antras kambarys buvo bendras valgomasis ir virtuvė; dažnai net daugiau kaip viena šeima gyvena drėgname vieno kambario rūsyje, kurio dvokiančiu oru kvėpuoja 12—16 čia susigrūdusių žmonių; prie šių ir kitų ligų židinių prisideda dar ir tai, kad čia pat laikomos kiaulės ir telkiasi kitokie baisūs nešvarumai“ *.

Čia mes turime pridurti, kad daugelis šeimų, kurios pačios turi tik vieną kambarį, priima pas save už tam tikrą atlyginimą valgytojus ir nakvynininkus, kad tokie abiejų lyčių įnamiai neretai net miega su sutuoktiniais vienoje lovoje ir kad, pavyzdžiui, Mančesteryje, kaip praneša „Ataskaita apie sanitarines darbininkų klasės gyvenimo sąlygas“, buvo nustatyti daugiau kaip šeši atvejai, kai vyras, jo žmona ir suaugusi svainė miegojo *vienoje* lovoje. Viešų nakvynės namų čia taip pat yra labai daug. Dr. Kėjus nurodo, kad 1831 metais pačiame Mančesteryje jų buvo 267, o nuo to laiko jų turėjo žymiai pagausėti. Kiekvienas nakvynės namas priima nuo 20 iki 30 klientų, taigi iš viso kiekvieną naktį susiranda juose prieglobstį 5—7 tūkst. žmonių. Šie namai ir jų lankytojai yra tokie pat, kaip ir kituose miestuose. Kiekviename kambaryje tiesiog ant grindų be jokių lovų yra penki—septyni gultai, kuriuose sumišai miega tiek žmonių, kiek jų būna. Tur būt, nėra reikalo pasakoti, kokia fizinė ir moralinė atmosfera viešpatauja šiuose ištvirkimo lizduose. Kiekvienas toks namas yra nusikaltimų židinys ir žmones piktinančių veiksmų arena, ir, jei ne prievartinis nedorybės centralizavimas, tie veiksmai, gal būt, niekad nebūtų padaryti. *Gaskelas* ** nuro-

---

* Dr. Kėjus, cituotas veikalas, 32 psl.

** P. Gaskell. „The Manufacturing Population of England, its Moral, Social and Physical Condition „and the Changes, which have arisen from the Use of Steam-Machinery. With an Examination of Infant Labour“. „Fiat Justitia“.— 1833 [P. Gaskelas. „Pramonėje dirbantieji Anglijos gyventojai, jų moralinė, socialinė ir fizinė būklė ir garo mašinų panaudojimo sąlygoti pakitimai; kartu vaikų darbo tyrinėjimas“. „Fiat Justitia“. — 1833]. — Šiame veikale daugiausia vaizduojama darbininkų padėtis Lankašire. Autorius yra liberalas, bet jis rašė tokiu metu, kai liberalui dar nebuvo privaloma liaupsinti darbininkų „gerovę“. Todėl jis dar yra bešališkas ir aiškiai mato da-

do, kad vien pačiame Mančesteryje apie 20 tūkst. žmonių gyvena rūsiuose. Žurnalas „Weekly Dispatch“ praneša, kad „pagal oficialias ataskaitas“ rūsiuose gyvena 12% visų darbininkų, o tai, aplamai imant, sutampa su Gaskelo nurodytu skaičiumi: jei bendras darbininkų skaičius yra 175 tūkst., tai 12% sudarys 21 tūkstantį. Priemiesčiuose gyvenamųjų rūsių *mažiausia* yra tiek pat, taigi rūsiuose gyvenančių žmonių visame Mančesteryje bus ne mažiau kaip 40—50 tūkst. Tiek apie darbininkų butus didmiesčiuose. Tai, kaip patenkinami darbininkų buto poreikiai, gali būti rodikliu, kaip patenkinami visi kiti jų poreikiai. Iš to jau galima padaryti išvadą, kad šiuose nešvariuose urvuose tegyvena nuskurę ir blogai besimaitinantys gyventojai. Taip iš tikrųjų ir yra. Didžiulės darbininkų daugumos drabužiai yra labai blogi. Jau pati medžiaga, iš kurios jie siuvami, toli gražu nėra tinkama; drobė ir vilna jau beveik išnykusi iš abiejų lyčių aprangos, o ją pakeitė medvilnė. Marškiniai siuvami iš balinto arba marginto kartūno, moterų suknelės — daugiausia taip pat iš raštuoto kartūno, o vilnonį apatinuką retai tepamatysi padžiautą ant virvės. Vyrai dažniausiai nešioja pliso ar kurios nors kitos sunkios medvilninės medžiagos kelnes ir tokios pat medžiagos švarką arba striukę. Plisas (fustian) tapo net darbininkų drabužių sinonimu: darbininkai vadinami ir jie patys save vadina fustian-jackets *, skirtingai nuo ponų, vilkinčių gelumbės drabužiais (broadcloth),— pastarieji vartojami ir buržuazijai pavadinti. Kai Fergiusas O'Konoras, čartistų vadas, 1842 metų sukilimo metu atvyko į Mančesterį, jis didžiam darbininkų džiaugsmui vilkėjo pliso kostiumu. Skrybėlės Anglijoje yra įprastinė ir darbininkų drabužių dalis; jų esama įvairiausių formų: apskritos, kūgio arba cilindro formos, plačiakraštės, siaurakraštės arba visai be atbrailų; tik jaunesni žmonės fabrikų miestuose dėvi kepures. Kas neturi skrybėlės, tas iš popieriaus pasidaro sau žemą, keturkampę kepuraitę. Visa darbininkų apranga — net jeigu mes pripažinsime ją gera — mažai teatitinka klimatą. Drėgnas Anglijos klimatas ir dažnai besikeičiąs oras daugiau, negu bet koks kitas, sukelia peršalimus, todėl beveik visa buržuazija yra priversta dėvėti apatinius baltinius iš flanelės; be to, beveik visi nešioja flanelės antkrūtinius, palaidines ir pilvaraiščius. Darbininkų klasei yra neprieinamos ne tik

---

bartinės padėties ir ypač fabrikų sistemos trūkumus. Bet užtat jis rašė dar *iki* Factories Inquiry Commission [Fabrikų tyrimo komisijos] ir paėmė iš nepatikimų šaltinių daugelį teiginių, kuriuos komisijos ataskaita vėliau paneigė. Dėl šios priežasties ir dėl to, kad autorius, kaip ir Kėjus, suplaka darbininkų klasę aplamai su fabrikų darbininkais, atskirai paėmus, šiuo veikalu, nors iš viso jis yra geras, reikia naudotis atsargiai, kai kalbama apie atskiras detales. — Įžangoje pateikta proletariato vystymosi istorija yra daugiausia paimta iš šio veikalo.

* — pliso striukės. *Red.*

šios apsisaugojimo priemonės, bet ji beveik niekada neįstengia panaudoti drabužiams nė siūlelio vilnos. Nors jos dėvimos medvilninės medžiagos yra storesnės, šiurkštesnės ir sunkesnės už vilnonį audinį, vis dėlto jos žymiai mažiau, negu jis, apsaugo nuo šalčio ir drėgmės, o dėl savo storumo ir dėl medžiagos savybių ilgiau lieka drėgnos ir aplamai nėra tokios standžios, kaip veltas vilnonis audinys. O jei darbininkas kartą ir įstengia įsigyti vilnonį sekmadieninį švarką, tai jis priverstas eiti į „pigią krautuvę", kurioje tegali nusipirkti blogos, vadinamos „devil's dust" * medžiagos, pagamintos „tik pardavimui, bet ne dėvėjimui"; po poros savaičių ši medžiaga suplyšta arba prasitrina; arba jis turi iš prekiautojo senais daiktais nusipirkti seną padėvėtą švarką, kurio geriausias laikas jau seniai praėjo ir kuris jam tetarnaus vos keletą savaičių. Bet čia dar prisideda ir ta aplinkybė, kad daugumos darbininkų apranga yra bloga ir kad laikas nuo laiko iškyla reikalas geresnius drabužius nešti į lombardą. Labai didelio skaičiaus darbininkų, ypač airių kilmės, drabužiai yra vieni skudurai, kurių dažnai net lopyti nebeįmanoma arba kurie yra tiek sulopyti, jog net pirmykštės spalvos jau nebegalima nustatyti. Anglai arba Anglijos airiai vis dėlto tokius drabužius dar lopo ir šiame mene nuostabiai toli yra nužengę — uždėti vilnonės medžiagos arba maišinio audeklo lopą ant pliso ir atvirkščiai nesudaro jiems jokių sunkumų,— bet tikrieji, imigravusieji airiai beveik niekada nelopo; jie taiso drabužį tik didžiausio būtinumo atveju, kai kyla pavojus suplyšti jam į dvi dalis. Paprastai marškinių skutai kyšo pro švarko ar kelnių skyles. Šie airiai dėvi, kaip sako Tomas Karleilis **,

„skarmalus, kuriuos nusivilkti ir užsivilkti yra viena iš sunkiausių operacijų, atliekama tik šventadieniais ir šiaip ypač palankiu laiku".

Airiai taip pat įvedė anksčiau Anglijoje nežinomą įprotį vaikščioti basomis. Dabar visuose fabrikų miestuose matome daugybę basų žmonių, ypač vaikų ir moterų, o tai pamažu ima plisti ir vargingesnių anglų tarpe.

Kokie yra drabužiai, tokia ir mityba. Darbininkams tenka valgyti tai, kas turtingųjų klasei yra perdaug bloga. Dideliuose Anglijos miestuose galima gauti visų geriausių produktų, bet jie brangiai kainuoja; tačiau darbininkas, kuris turi pragyventi iš savo keleto skatikų, negali tiek išleisti. Be to, savo darbo užmokestį jis dažniausiai gauna tik šeštadienį vakare,— nors jau pradėta mokėti penktadieniais, bet ši labai gera tvarka toli gra-

* — pažodžiui: „velnio dulkės"; audinys, gaminamas iš senų, kedenimo mašinos (anglų kalba — devil) perdirbtų vilnonių medžiagų. *Red.*

** Thomas Carlyle. „Chartism". London, 1840, p. 28 [Tomas Karleilis. „Cartizmas". Londonas, 1840, 28 psl.]. — Apie Tomą Karleilį žr. vėliau.

žu dar ne visur įvesta, — ir tuo būdu darbininkas šeštadienį vakare, tik apie ketvirtą, penktą ar septintą valandą, atvyksta į turgavietę, kurioje buržuazija jau iki pietų išsirinko viską, kas buvo geriausio. Iš ryto turgavietėje gausu geriausių dalykų, bet, kai ateina darbininkai, jų jau nebūna, o jei netgi ir būtų, tai darbininkai, tur būt, neįstengtų jų nupirkti. Bulvės, kurias perka darbininkas, dažniausiai yra blogos, daržovės — suvytusios, sūris — senas ir blogos kokybės, lašiniai — apkartę, mėsa — liesa, sena, kieta, senų, dažnai nesveikų ar net nudvėsusių gyvulių, dažnai jau pašvinkusi. Pardavėjai dažniausiai yra smulkūs prekybininkai, kurie superka blogas prekes, ir kaip tik dėl jų blogos kokybės jie gali jas taip pigiai parduoti. Vargingiausieji darbininkai dar turi griebtis ypatingų priemonių, kad už savo nedidelius pinigus galėtų nusipirkti kad ir labai blogos kokybės jiems būtinų produktų. Kadangi šeštadienį, 12 valandą vakaro, visos krautuvės turi būti uždaromos, o sekmadienį nieko pardavinėti nebegalima, tai tos prekės, kurios iki pirmadienio ryto gali sugesti, nuo dešimtos iki dvyliktos valandos parduodamos pusdykiai. Tačiau devynios dešimtosios to, kas dar buvo likę dešimtą valandą vakaro, sekmadienio rytą jau nebetinka vartoti, ir kaip tik šie produktai puošia vargingiausios klasės sekmadienio stalą. Mėsa, kurią gauna darbininkai, labai dažnai jau nebetinka vartoti, bet kadangi ji jau nupirkta, tai ją reikia suvalgyti. 1844 metų sausio 6 d. (jei aš neklystu) Mančesteryje posėdžiavo turgaus teismas (court leet), kuris vienuolika mėsininkų nubaudė už tai, kad jie pardavinėjo vartoti netinkamą mėsą. Kiekvienas iš jų turėjo visą galviją arba kiaulę, arba keletą avių, arba 50—60 svarų mėsos; visa tai nebetiko vartoti ir buvo konfiskuota. Iš vieno tų mėsininkų buvo konfiskuotos 64 kalėdų šventėms paruoštos farširuotos žąsys, kurios nebuvo parduotos Liverpulyje ir todėl buvo nugabentos į Mančesterį, kur jau sušvinkusios ir dvokiančios pateko į turgų. Visą šią istoriją tuomet aprašė laikraštis „Manchester Guardian"[26], nurodydamas pavardes ir baudų sumas. Šešių savaičių laikotarpiu, nuo liepos 1 d. iki rugpiūčio 14 d., tas pats laikraštis pranešė apie tris panašius atvejus; liepos 3 d. numeryje rašoma, kad Heivude buvo konfiskuota 200 svarų kiaulė, kurią, rastą nebegyvą ir net pašvinkusią, mėsininkas sukapojo ir nugabeno parduoti; liepos 31 d. numeryje pasakojama, kad du Vigano mėsininkai, kurių vienas jau anksčiau buvo taip nusižengęs, buvo nubausti 2 ir 4 sv. st. bauda už tai, kad jie pardavinėjo vartoti netinkamą mėsą; rugpiūčio 10 d. numeris praneša, kad iš vieno Boltono krautuvininko buvo konfiskuoti ir viešai sudeginti 26 vartoti netinkami kumpiai, o krautuvininkas buvo nubaustas 20 šil. bauda. Tačiau tai anaiptol ne visi atvejai, netgi šešios savaitės nėra vidurkis, pagal kurį būtų galima apskaičiuoti metinį vidurkį. Dažnai būna laikotarpių, kai kiekvienas

du kartus į savaitę išeinančio laikraščio „Guardian“ numeris pateikia tokių atvejų iš Mančesterio arba kaimyninių fabrikų rajonų. Čia dar reikia turėti galvoje tą faktą, kad daug atvejų lieka turgaus inspektorių nepastebėti, nes prekyvietės yra nusidriekusios išilgai visų svarbiausių gatvių, be to, jie turgus menkai prižiūri. Kaipgi kitaip būtų galima paaiškinti, kodėl taip įžūliai pardavinėjami ištisi pašvinkę skerdiniai? O jei pagalvosime ir apie tai, kokia didelė turi būti pagunda, esant visiškai menkoms mūsų anksčiau nurodytoms baudoms, jei pagalvosime, koks jau turi būti mėsos gabalas, kad inspektoriai galėtų jį konfiskuoti kaip visai netinkamą vartoti, tai jokiu būdu nepatikėsime, kad darbininkai vidutiniškai gauna geros kokybės ir maistingą mėsą. Tačiau darbininkai dar ir kitais atžvilgiais kenčia nuo buržuazijos gobšumo. Prekiautojai ir fabrikantai, netekę bet kokio atsakomybės jausmo, falsifikuoja visus maisto produktus, visiškai nepaisydami sveikatos tų, kurie turės juos suvalgyti. Anksčiau mes esame pateikę laikraščio „Manchester Guardian“ parodymus, o dabar pasiklausykime kito buržuazijos laikraščio, — aš mėgstu, kai liudija mano priešininkai, — pasiklausykime laikraščio *„Liverpool Mercury“*.

„Sūdytas sviestas parduodamas kaip šviežias arba jo gabalą uždengus šviežio sviesto sluoksniu, arba duodant paragauti iš viršuje padėto šviežio sviesto gabalo, po to atsveriant sūdytą sviestą, arba išplaunant druską ir tuomet sviestą parduodant kaip šviežią. — Cukrus sumaišomas su grūstais ryžiais arba su kitais pigiais produktais ir parduodamas gryno cukraus kaina. Muilo gamybos atliekos taip pat sumaišomos su kitais produktais ir parduodamos kaip cukrus. Į maltą kavą primaišoma cikorijos arba kitokių pigių produktų; ir net nemalta kava būna su priemaišomis, kurioms suteikiama kavos pupelių forma. Į kakavą labai dažnai įmaišoma smulkiai sugrūsto rusvo molio, kuris ištrinamas su avies taukais, kad lengviau susimaišytų su tikra kakava. Arbatžolės sumaišomos su erškėčio lapais ir kitokiomis šiukšlėmis, arba vartotos arbatžolės džiovinamos, pakepinamos ant įkaitintos varinės skardos, kad jos vėl atgautų spalvą, ir parduodamos kaip šviežios. Pipirai sumaišomi su ankščių dulkėmis ir t. t. Portveinas tiesiog fabrikuojamas (iš dažančių medžiagų, alkoholio ir t. t.), nes visiems yra žinoma, kad vien Anglijoje portveino išgeriama daugiau, negu jo gali duoti visi Portugalijos vynuogynai, o tabakas visais pavidalais, kokiais jis parduodamas, sumaišomas su biauriausiomis įvairių rūšių medžiagomis“.

(Aš galiu pridurti, kad ryšium su visuotinai paplitusiu tabako falsifikavimu keletas žymiausių Mančesterio tabako pirklių pernai vasarą viešai pareiškė, kad be falsifikavimo jų įmonės negalinčios egzistuoti ir kad nė vienas cigaras, kuris kainuoja mažiau kaip 3 pensus, nėra pagamintas iš gryno tabako.) Aišku, čia neapsiribojama vien maisto produktų falsifikavimu, kurio pavyzdžių galėčiau pateikti dar visą tuziną, — tame tarpe nurodyti niekšišką įprotį į miltus primaišyti gipso arba kreidos. Apgaudinėjama parduodant bet kokias prekes: flanelė, kojinės ir t. t. ištempiamos, kad atrodytų ilgesnės, o jau po pirmo plovimo jos vėl susitraukia; siaura gelumbė parduodama kaip pusantro ar trimis coliais platesnė; keramikos dirbiniai glazūruojami taip plonai, jog glazūros beveik nebelieka, o tas truputis

tuojau suskyla, — yra šimtai ir kitokių niekšiškumų. — Tout comme chez nous *. Bet kas, jei ne darbininkai, turi dažniausiai nukentėti nuo blogų šios apgaulės padarinių? Turtuolis neapgaunamas, nes jis įstengia mokėti aukštas kainas didelėse krautuvėse, kurioms svarbu turėti gerą vardą ir kurios, pardavinėdamos blogas, falsifikuotas prekes, daugiausia pakenktų pačios sau; turtuolis yra gero maisto išlepintas ir, būdamas išrankus, lengviau atskiria apgaulę. Tačiau skurdžius, darbininkas, kuriam keletas skatikų turi didelę reikšmę, kuris už nedidelius pinigus turi įsigyti daug prekių, kuris negali ir neįstengia griežtai paisyti kokybės, nes jam niekuomet nebuvo progos lepinti savo skonio, kaip tik jis gauna visas šias falsifikuotas, dažnai net apnuodytas prekes; jis priverstas eiti pas smulkius krautuvininkus, gal būt, priverstas netgi pirkti kreditan, o šie krautuvininkai, kurie dėl menko savo kapitalo ir didelių prekybos išlaidų visiškai neįstengia vienodos kokybės prekes pardavinėti taip pigiai, kaip stambūs mažmenininkai, yra priversti sąmoningai ar nesąmoningai apsirūpinti falsifikuotomis prekėmis jau dėl to, kad iš jų reikalaujama pardavinėti pigesnėmis kainomis ir jie turi konkuruoti su kitais krautuvininkais. Be to, jei stambus mažmenininkas, įdėjęs į savo įmonę didelį kapitalą, išaiškinus apgaulę, neteks savo kredito ir nusigyvens, tai ko neteks smulkus krautuvininkas, aprūpinąs prekėmis kurią nors vieną gatvę, jeigu jis ir bus apkaltintas apgaudinėjimu? Netekęs pasitikėjimo Ankotse, jis persikels į Čorltoną arba Hiulmą, kur jo niekas nepažįsta ir kur jis vėl iš naujo pradės apgaudinėti. O įstatyminės baudos skiriamos tiktai nedaugeliu falsifikavimo atvejų, jei kartu nepažeidžiamos akcizo taisyklės. — Tačiau Anglijos darbininkas apgaunamas ne tik prekių kokybės, bet ir jų kiekybės atžvilgiu. Smulkūs krautuvininkai dažniausiai turi netikrus matus bei svarsčius, ir policijos ataskaitose kasdien pranešama apie daugybę baudų už tokius nusižengimus. Kad šis apgaulės būdas yra visuotinai paplitęs fabrikų apygardose, gali parodyti keletas ištraukų iš laikraščio „Manchester Guardian"; jos teapima trumpą laikotarpį; be to, aš čia neturiu *visų* numerių.

„Guardian", 1844 m. birželio 16 d. Teismo sesija *Ročdeilyje.* 4 krautuvininkai nubausti nuo 5 iki 10 šil. pabauda už sumažinto svorio svarsčių naudojimą. — Teismo sesija *Stokporte.* 2 krautuvininkai nubausti 1 šil. pabauda: pas vieną iš jų surasti septyni sumažinto svorio svarsčiai ir neteisingos svarstyklės; abu jau anksčiau buvo įspėti.

„Guardian", birželio 19 d. Teismo sesija *Ročdeilyje.* Vienam krautuvininkui priteista 5 šilingai ir dviem valstiečiams 10 šilingų pabaudos.

---

* — Visai taip, kaip pas mus. *Red.*

„Guardian“, birželio 22 d. *Mančesterio* taikos teismas 19 krautuvininkų nubaudė nuo $2^1/_2$ šilingo iki 2 svarų sterlingų pabaudomis.

„Guardian“, birželio 26 d. Teismo sesija *Aštone*. 14 krautuvininkų ir valstiečių nubausti nuo $2^1/_2$ šilingo iki 1 svaro sterlingų pabaudomis. — Mažoji teismo sesija *Haide*. 9-ms valstiečiams ir krautuvininkams priteista sumokėti teismo išlaidas ir 5 šil. pabaudą.

„Guardian“, liepos 6 d. *Mančesteris*, 16-ai krautuvininkų priteista sumokėti teismo išlaidas ir iki 10 šil. pabaudos.

„Guardian“, liepos 13 d. *Mančesteris*, 9 krautuvininkai nubausti nuo $2^1/_2$ iki 20 šil. pabaudomis.

„Guardian“, liepos 24 d. *Ročdeilis*, 4 krautuvininkai nubausti nuo 10 iki 20 šil. pabaudomis.

„Guardian“, liepos 27 d. *Boltonas*, 12-ai krautuvininkų ir smuklininkų priteista sumokėti teismo išlaidas.

„Guardian“, rugpiūčio 3 d. *Boltonas*, trys krautuvininkai nubausti nuo $2^1/_2$ iki 5 šil. pabaudomis.

„Guardian“, rugpiūčio 10 d. *Boltonas*, vienas krautuvininkas nubaustas 5 šil. pabauda.

Dėl tų pačių priežasčių daugiausia darbininkai apgaudinėjami tiek prekių kokybės atžvilgiu, tiek ir jų kiekybės atžvilgiu.

Savaime suprantama, kad įprastinis kiekvieno darbininko maistas priklauso nuo uždarbio. Geriau apmokami darbininkai, ypač tokie fabrikų darbininkai, kurių kiekvienas šeimos narys įstengia kiek nors užsidirbti, tuo laikotarpiu, kai visi turi darbo, maitinasi gerai: kiekvieną dieną valgoma mėsa, vakare — lašiniai ir sūris. Tie darbininkai, kurie mažiau užsidirba, mėsą valgo tik sekmadieniais arba du—tris kartus per savaitę, bet užtat jie valgo daugiau bulvių ir duonos; palaipsniui leisdamiesi žemyn, gyvulinį maistą užtinkame jau tik su bulvėmis sumaišytų spirgučių pavidalu; dar žemiau išnyksta ir tai, o telieka sūris, duona, avižinių miltų tyrė (porridge) ir bulvės; žemiausios pakopos darbininkų, airių, maistas tėra vien bulvės. Be to, visur dar geriama silpna arbata, kuri kartais šiek tiek pasaldinama cukrum, užbaltinama pienu arba į ją įpilama truputis degtinės; arbata Anglijoje ir net Airijoje laikoma tokiu pat būtinu ir nepakeičiamu gėrimu, kaip pas mus kava, ir jos nebegeriama tenai, kur visuomet viešpatauja didžiausias vargas. — Tačiau visa tai būna tik tada, kai darbininkas dirba; kai jis neturi darbo, viskas priklauso nuo atsitiktinumo, ir jis valgo tai, ką jam kas nors davė, ką jis prisiduoneliavo arba — pavogė; jeigu jis nieko negauna, tuomet jis tiesiog badmiriauja, o tai mes esame jau anksčiau parodę. Savaime suprantama, kad tiek maisto kiekis, tiek ir jo kokybė priklauso nuo uždarbio ir kad blogiau apmokami darbininkai, ypač jeigu jų šeimos gausios, badauja ir turėdami darbą; o tokių blogiau apmokamų darbininkų yra labai daug. Ypač Londone, kur darbininkų konku-

rencija didėja tokiu pat mastu, kaip ir gyventojų skaičius, ši darbininkų grupė yra labai gausi; tačiau mes jų užtinkame ir visuose kituose miestuose. Čia jie verčiasi kaip įmanydami; neturėdami kitokio maisto, jie valgo bulvių lupenas, daržovių liekanas, supuvusius vaisius * ir godžiai puola viską, kas turi bent krislelį maistingos medžiagos. O jei savaitės uždarbis būna išleidžiamas dar prieš pasibaigiant savaitei, tai gana dažnai paskutinėmis savaitės dienomis šeima iš viso negauna jokio maisto arba tegauna jo tiek, kiek yra būtina, kad nemirtų badu. Suprantama, dėl tokio gyvenimo kyla daugybė ligų. Jei pradedama sirgti, ypač jei tai ištinka tėvą — pagrindinį šeimos maitintoją, kurio įtemptas darbas reikalauja daugiausia maisto, o, jo nesant, jis pirmas ir suserga, — tuomet šeimoje prasideda nepaprastas vargas ir tuomet labai ryškiai pamatome, kaip žiauriai visuomenė palieka likimo valiai savo narius, kai jiems labiausiai reikalinga pagalba.

Baigdami dar kartą trumpai reziumuokime pateiktus faktus. Dideliuose miestuose gyvena daugiausia darbininkai, nes geriausiu atveju vienas buržua tenka dviem, dažnai ir trims, o kai kur net keturiems darbininkams; tie darbininkai neturi jokios nuosavybės ir gyvena iš darbo užmokesčio, kurio beveik visada vos teužtenka maistui; į atomus susiskaidžiusi visuomenė jais visai nesirūpina, palieka jiems patiems rūpintis savimi ir savo šeimomis, bet neduoda tam tikslui veiksmingų ir pastovių priemonių; todėl kiekvienas darbininkas, net geriausias, kiekvienu atveju gali likti be duonos, t. y. jam visuomet gresia bado pavojus, o daugelis ir iš tiesų badauja; darbininkų butai visur blogai suplanuoti, blogai pastatyti, blogai užlaikomi, blogai vėdinami, drėgni ir nesveiki; gyventojai susikimšę labai mažose patalpose, ir dažniausiai *viename* kambaryje miega mažiausia *viena* šeima; butų vidus įrengtas skurdžiai, priklausomai nuo vargingumo laipsnio, o kai kur visai nėra net būtiniausių baldų; darbininkų drabužiai, vidutiniškai imant, yra taip pat menki, o daugelio tiesiog skudurai; maistas iš esmės blogas, dažnai beveik netinkamas valgyti, daugeliu atvejų, bent protarpiais, jo taip pritrūksta, jog sunkiausiais atvejais mirštama iš bado. Tuo būdu darbininkų klasės padėtį stambiuose miestuose galima įsivaizduoti kaip visą eilę pakopų: geriausiu atveju — laikinai pakenčiamas gyvenimas, už įtemptą darbą — geras atlyginimas, geras butas ir aplamai neblogas maistas — žinoma, visa tai gera ir pakenčiama tik darbininko požiūriu; blogiausiu atveju — baisus skurdas, kuris gali net atimti iš darbininko pastogę ir pasmerkti jį bado mirčiai; vidutinė padėtis yra kur kas artimesnė blogiausiam, o ne geriausiam atvejui. Ir šios skirtingos pakopos nėra tvirtai nustatytos atskiroms, aiškiai apibrėžtoms

* „Weekly Dispatch", 1844 m. balandžio ar gegužės mėn., pagal dr. Sautvudo Smito ataskaitą apie varguomenės padėtį Londone.

darbininkų grupėms, todėl negalima pasakyti, kad šiam darbininkų sluoksniui sekasi gerai, o anam — blogai arba — kad taip buvo, taip yra, taip ir bus. Atvirkščiai, jei vietomis taip ir yra, jei, bendrai paėmus, atskiros darbo sritys turi tam tikrų pranašumų palyginti su kitomis, tai aplamai kiekvienos darbo šakos darbininkų padėtis yra labai nepastovi, todėl kiekvienam darbininkui gali tekti pereiti visas pakopas, pradedant nuo tariamo komforto ir baigiant didžiausiu skurdu, netgi bado mirtimi. Ir beveik kiekvienas Anglijos proletaras gali daug papasakoti apie savo laimės nepastovumą. Dabar smulkiau panagrinėkime šio reiškinio priežastis.

KONKURENCIJA

„Įžangoje“ mes matėme, kaip konkurencija jau pačioje pramonės vystymosi pradžioje sukūrė proletariatą, didindama, augant audinių paklausai, darbo užmokestį už audimą ir tuo būdu skatindama valstiečius audėjus užleisti savo žemės ūkį, kad daugiau galėtų užsidirbti audimo staklėmis; mes matėme, kaip konkurencija, įsigalėjus stambių ūkių sistemai, išstūmė smulkius valstiečius, kaip ji nusmukdė juos iki proletarų padėties ir paskui dalinai išvarė į miestus; mes toliau matėme, kaip konkurencija sužlugdė didesnę dalį smulkiosios buržuazijos ir ją taip pat pavertė proletarais, kaip ji centralizavo kapitalą nedaugelio rankose, o gyventojus — stambiuose miestuose. Tokie buvo įvairūs būdai ir priemonės, kuriomis konkurencija, visiškai įsigalėjusi ir laisvai išvysčiusi visas savo pasekmes šiuolaikinėje pramonėje, sukūrė proletariatą ir didino jo skaičių. Mums dabar teks išnagrinėti jos įtaką jau esamam proletariatui. Ir čia mes iš pradžių turime panagrinėti atskirų darbininkų tarpusavio konkurencijos pasekmes.

Konkurencija yra pilnutinė šiuolaikinėje civilinėje visuomenėje vykstančio visų karo prieš visus išraiška. Šis karas, karas dėl gyvenimo, dėl egzistavimo, dėl *visko,* vadinasi, būtinumo atveju žūtbūtinis karas, vyksta ne tik tarp įvairių visuomenės klasių, bet ir tarp atskirų tų klasių narių; kiekvienas pastoja kitam kelią, todėl kiekvienas ir stengiasi pašalinti visus tuos, kurie jam trukdo, ir užimti jų vietą. Darbininkai tarpusavyje konkuruoja, ir buržua tarpusavyje konkuruoja. Mechaninėmis staklėmis audžiantis audėjas konkuruoja su rankinėmis staklėmis audžiančiu audėju, bedarbis arba blogai apmokamas audėjas, audžiantis rankinėmis staklėmis, konkuruoja su dirbančiu arba geriau apmokamu audėju ir stengiasi jį išstumti. Ši darbininkų tarpusavio konkurencija yra jiems blogiausia šiuolaikinių santykių pusė, ji yra aštriausias buržuazijos ginklas prieš proletariatą. Tuo paaiškinamas darbininkų siekimas organizuojant sąjungas panaikinti šią konkurenciją, tuo paaiškinamas

buržuazijos įniršis prieš tas sąjungas ir jos džiūgavimas, kai suduodamas joms smūgis.

Proletaras yra bejėgis; paliktas pačiam sau, jis nė vienos dienos negali gyventi. Buržuazija turi visų pragyvenimo reikmenų plačiausiąja šio žodžio prasme monopolį. Visa, kas proletarui reikalinga, jis tegali gauti tik iš šios buržuazijos, kurios monopolį saugo pati valstybė. Vadinasi, teisiškai ir faktiškai proletaras yra buržuazijos vergas; ji gali kaip nori elgtis su jo gyvybe. Ji siūlo jam pragyvenimo reikmenis, bet už „ekvivalentą“ — už jo darbą; ji netgi sudaro jam iliuziją, tarytum jis veikia laisva valia, tarytum jis laisvai, be prievartos, kaip savarankiškas žmogus sudaro su ja sutartį. Gera laisvė, kai proletarui nieko kito nebelieka, kaip tik pasirašyti buržuazijos jam pasiūlytas sąlygas arba mirti iš bado ir šalčio, nuogam ir basam ieškoti prieglobsčio pas miško žvėris! Geras „ekvivalentas“, kurio dydis visiškai priklauso nuo buržuazijos malonės! — O jei proletaras yra toks kvailas, kad jis verčiau nori mirti badu, negu sutikti su „teisingais“ buržua, savo *„natūralaus viršininko“* *, pasiūlymais, tai ką gi — lengvai atsiras kitas: pasaulyje proletarų užtenka, ir ne visi yra tokie kvaili, ne visi nori verčiau mirti, negu gyventi.

Tokia yra proletarų tarpusavio konkurencija. Jei tik *visi* proletarai pareikštų norą verčiau mirti badu, negu dirbti buržuazijai, tai pastaroji turėtų atsisakyti savo monopolio. Tačiau taip nėra ir vargu ar gali būti, todėl buržuazijos reikalai vis dar geri. Ši darbininkų konkurencija turi tik *vieną* ribą — joks darbininkas nesutiks dirbti už atlyginimą, kuris būtų mažesnis už jo egzistavimui reikalingą sumą; jeigu jam lemta mirti badu, tai jis verčiau mirs dykinėdamas, negu dirbdamas. Žinoma, ši riba yra santykinė; vienam reikia daugiau, kitam — mažiau, vienas yra pripratęs prie didesnių patogumų, kitas — prie mažesnių; šiuo metu dar kiek kultūringesnio anglo poreikiai yra didesni, negu airio, kuris vilki skarmalais, maitinasi bulvėmis ir miega kiaulidėje. Tačiau tai netrukdo airiui konkuruoti su anglu ir palaipsniui mažinti anglų darbininko uždarbį, o kartu ir jo kultūros lygį iki airių darbininko lygio. Kai kuriems darbams, tame tarpe beveik visiems pramonės darbams, atlikti yra reikalingas tam tikras kultūros lygis, todėl jau pačios buržuazijos naudai darbo užmokestis čia turi būti pakankamai aukštas, kad darbininkas galėtų išsilaikyti tam tikrame lygyje. Ką tik imigravęs, pirmame pasitaikiusiame tvarte prisiglaudęs airis, kuris bent kiek pakenčiamame bute nelaikomas ilgiau, kaip savaitę, nes jis viską prageria ir negali sumokėti nuomos, būtų blogas fabriko darbininkas; todėl fabrikų darbininkams tenka mokėti tiek, kad jie galėtų pratinti savo vaikus prie reguliaraus darbo; tačiau jokiu būdu ne daugiau, kad jie negalėtų išsiversti

* Toks yra mėgstamas Anglijos fabrikantų posakis.

be savo vaikų uždarbio ir nepadėtų savo vaikams tapti kuo nors kitu, kaip tik paprastais darbininkais. Ir čia riba, darbo užmokesčio minimumas, yra santykinė: jei šeimoje visi dirba, tai atskiras jos narys gali gauti atitinkamai mažiau, ir buržuazija, norėdama sumažinti darbo užmokestį, plačiai panaudoja mašininio darbo jai suteiktą galimybę samdyti moteris bei vaikus ir gauti iš to didelę naudą. Žinoma, ne kiekvienoje šeimoje visi nariai yra darbingi, ir tokiai šeimai būtų blogai, jeigu jai reikėtų dirbti už visai darbingai šeimai apskaičiuotą darbo užmokesčio minimumą; todėl čia nustatomas tam tikras darbo užmokesčio vidurkis, ir tokiomis sąlygomis šeima, kurioje visi dirba, gyvena gana gerai, o šeima, kurioje darbingų žmonių yra mažiau, — gana blogai. Tačiau blogiausiu atveju kiekvienas darbininkas verčiau atsisakys to menkučio komforto arba kultūros, prie kurių jis yra pripratęs, kad tik galėtų šiaip taip egzistuoti; jis verčiau gyvens kiaulidėje, negu po atviru dangum, verčiau dėvės skarmalus, negu kad visai neturės drabužių, verčiau mis tiktai bulvėmis, negu badmiriaus. Jis verčiau pasitenkins, laukdamas geresnių laikų, puse darbo užmokesčio, negu sutiks atsidurti gatvėje ir visų akivaizdoje mirti badu, kaip tai yra atsitikę daugeliui netekusių duonos kąsnio. Vadinasi, tas truputis, tas šiek tiek daugiau už nieką yra darbo užmokesčio minimumas. Ir jei darbininkų yra daugiau, negu buržuazijai reikalinga samdyti, vadinasi, jei konkurencinės kovos pabaigoje vis dėlto lieka tam tikras skaičius darbininkų, kurie nesuranda darbo, tai jie kaip tik turi badmiriauti: juk buržua, tur būt, neduos jiems darbo, jeigu jis negalės pelningai parduoti jų darbo produktų.

Visa tai mums rodo, kas yra darbo užmokesčio minimumas. Kai dėl maksimumo, tai jį nustato buržua tarpusavio konkurencija, nes mes matėme, kad ir jie konkuruoja. Buržua savo kapitalą tegali padidinti tik prekyboje arba pramonėje, o abiem atvejais jam reikalingi darbininkai. Jie netiesiogiai jam reikalingi ir tuo atveju, kai jis atiduoda savo kapitalą už palūkanas, nes be prekybos ir pramonės niekas jam palūkanų už kapitalą neduos, niekas negalės panaudoti jo kapitalo. Vadinasi, buržua iš tiesų yra reikalingas proletaras, bet ne betarpiškai gyvenimui — juk jis gali maitintis iš savo kapitalo, — darbininkas jam reikalingas kaip prekybos objektas arba kaip nešulinis gyvulys, kad jis galėtų pelnytis. Proletaras gamina buržua prekes, kurias šis pelningai parduoda. Vadinasi, kai šių prekių paklausa didėja, taigi, kai visi tarpusavyje konkuruojantieji darbininkai pradeda dirbti, o gal jų netgi trūksta, darbininkai nustoja konkuravę, ir tarpusavyje konkuruoti pradeda buržua. Darbininkų ieškantis kapitalistas labai gerai žino, kad kylančios kainos, padidėjus paklausai, duos jam didesnį pelną, todėl jis verčiau sutinka mokėti kiek didesnį atlyginimą, negu išleisti iš rankų visą pelną. Jis atsisako dešros, laukdamas kumpio, o kada jį

gauna, jis nepavydi darbininkui dešros. Tokiu būdu vienas kapitalistas paveržia iš kito darbininkus, ir darbo užmokestis didėja. Tačiau jis tedidėja tiek, kiek tai leidžia didėjanti paklausa. Jei kapitalistas, kuris šiek tiek aukoja iš savo nepaprastai didelio pelno, turi ką nors paaukoti ir iš savo paprasto, t. y. vidutinio pelno, tai jis jau tikrai pasirūpins, kad nereikėtų mokėti daugiau už vidutinį darbo užmokestį.

Iš to mes galime nustatyti, kas yra vidutinis darbo užmokestis. Vidutinėmis sąlygomis, t. y. kai nei darbininkai, nei kapitalistai neturi pagrindo ypatingai tarpusavyje konkuruoti, kai yra *kaip tik tiek* darbininkų, kiek gali būti samdoma reikalaujamoms prekėms pagaminti, darbo užmokestis yra šiek tiek didesnis už minimumą. Kiek darbo užmokestis yra didesnis už minimumą, tai priklauso nuo darbininkų vidutinių poreikių ir jų kultūros lygio. Jei darbininkai įpratę keletą kartų per savaitę valgyti mėsą, tai kapitalistai turės prisitaikyti ir mokėti darbininkams tokį darbo užmokestį, kuris įgalintų juos turėti tokį maistą. Ir tas užmokestis nebus mažesnis, nes darbininkai tarpusavyje nekonkuruoja, vadinasi, jiems nėra reikalo tenkintis mažesniu; jis nebus ir didesnis, nes, kapitalistams tarpusavyje nekonkuruojant, jiems nėra pagrindo vilioti darbininkus ypatingais priedais.

Anglijos šiuolaikinės pramonės sąlygos yra labai komplikuotos, todėl šis darbininkų vidutinių poreikių ir vidutinio kultūringumo lygis pasidarė labai sudėtingas ir, kaip jau anksčiau buvo pasakyta, atskiroms darbininkų grupėms įvairus. Tačiau daugumas pramonės darbų reikalauja tam tikro įgudimo ir reguliarumo, o kadangi tam būtinas atitinkamas kultūringumo laipsnis, tai vidutinis darbo užmokestis turi būti toks, kad jis darbininką skatintų įsigyti tą įgudimą ir paklusti tam darbo reguliarumui. Todėl vidutinis pramonės darbininkų darbo užmokestis yra didesnis už paprastų nešikų, padienių darbininkų ir t. t. darbo užmokestį, ypač didesnis už kaimo darbininkų darbo užmokestį; čia, žinoma, prisideda ir ta aplinkybė, kad miestuose brangesni maisto produktai.

Kitais žodžiais tariant, teisiškai ir faktiškai darbininkas yra turtingųjų klasės, buržuazijos, vergas; jis todėl yra jos vergas, kad jis parduodamas kaip prekė ir kad jo, kaip prekės, kaina kyla ir krinta. Darbininkų paklausai padidėjus, padidėja ir darbininkų kaina, o jų paklausai sumažėjus, krinta ir jų kaina; jei paklausa tiek sumažėja, jog tam tikras darbininkų skaičius negali būti parduotas, „užsiguli“, tai kaip tik jie ir lieka gulėti, o kadangi vien tik gulėdami darbininkai gyventi negali, tai jie ir miršta badu. Mat, kalbant politinės ekonomijos kalba, jų pragyvenimo išlaidos „neatsigamins“, bus bergždžiai išleisti pinigai, o tokiam reikalui joks žmogus neduos savo kapitalo. Čia p. Maltaus gyventojų skaičiaus teorija yra visai teisinga. Visas dabartinės ir senos atviros vergovės skirtumas tėra tas,

kad šiuolaikinis darbininkas *atrodo* esąs laisvas, nes jis parduodamas ne iš karto, o dalimis, dienai, savaitei, metams, ir ne vienas savininkas jį parduoda kitam, bet jis pats, būdamas ne atskiro asmens, o visos turtingųjų klasės vergas, turi save tokiu būdu parduoti. Jam iš esmės yra tas pat, ir nors, iš vienos pusės, toji tariama laisvė jam ir turėtų suteikti tam tikrą *realią* laisvę, bet, iš kitos pusės, iškyla ta negerovė, kad joks žmogus neužtikrina jam pragyvenimo, kad jo ponas, buržuazija, kiekvienu momentu gali išmesti jį lauk ir pasmerkti bado mirčiai, jei tik jo darbas ir jo egzistavimas jau nebeteikia jai naudos. Tuo tarpu buržuazijai ši tvarka yra kur kas naudingesnė už seną vergovę: kada panorės, ji gali savo žmones atleisti, dėl to neprarasdama įdėto kapitalo; ir iš viso darbas jai atliekamas daug pigiau, negu atsieina vergų darbas, kaip tai, ją paguosdamas, apskaičiavo Adomas Smitas *.

Taigi iš to išeina, kad Adomas Smitas yra visai teisus, kitoje vietoje tvirtindamas:

„Darbininkų paklausa, kaip ir bet kurios *kitos prekės* paklausa, reguliuoja darbininkų gaminimą, gaminamų žmonių skaičių, spartina šį gaminimą, kai jis vyksta per lėtai, stabdo jį, kai jis vyksta perdaug sparčiai".

Čia vyksta visai tas pat, kas ir su kiekviena kita preke: jei darbininkų per maža, tuomet kyla jų kainos, t. y. darbo užmokestis, darbininkams sekasi geriau, gausėja vedybos, gaminama daugiau žmonių, auga daugiau vaikų, kol prigaminama pakankamai darbininkų; jei darbininkų per daug, — jų kainos krinta, prasideda nedarbas, skurdas, badmiriavimas ir dėl to kyla epidemijos, kurios pasiima „gyventojų perteklių". Ir Maltus, toliau išvystęs ką tik minėtą Smito teiginį, yra taip pat savotiškai teisus, teigdamas, kad pasaulyje visada yra gyventojų perteklius, kad jame visada per daug žmonių; jis tėra neteisus, tvirtindamas, kad pasaulyje yra daugiau žmonių, negu jų gali išmaitinti esamieji maisto ištekliai. „Gyventojų perteklius" daugiau atsiranda dėl darbininkų tarpusavio konkurencijos, kuri kiekvieną atskirą darbininką priverčia kasdien dirbti tiek, kiek tik jam leidžia jo jėgos. Jei fabrikantas kasdien gali samdyti dešimt darbininkų devynioms valandoms, tai, darbininkams dirbant dešimt valandų per dieną, jis tegalės samdyti devynis

---

* „Buvo sakoma, kad vergo nusidėvėjimas padengiamas jo pono lėšomis, tuo tarpu laisvo darbininko — to darbininko sąskaita. Tačiau iš tikrųjų ir laisvo darbininko nusidėvėjimo išlaidos tenka ponui. Padieniams darbininkams, tarnams ir t. t. mokamas bet kokios rūšies atlyginimas turi būti tokio dydžio, kad jis įgalintų juos tęsti padienių darbininkų ir tarnų giminę sutinkamai su visuomenėje didėjančia, pastovia ar mažėjančia tokių žmonių paklausa. Tačiau nors laisvo darbininko nusidėvėjimas taip pat padengiamas jo pono lėšomis, jis vis dėlto, kaip taisyklė, atsieina ponui daug mažiau, negu vergo nusidėvėjimas. Vergo jėgoms atnaujinti arba atkurti skirtą fondą paprastai tvarko apsileidęs ponas arba neatidus prižiūrėtojas" ir t. t. (A. Smith. „Wealth of Nations" [A. Smitas. „Tautų turtas"], I, 8, Mak-Kulocho keturtomio leidinio 134 psl.).

darbininkus, o dešimtasis liks be darbo. O jei fabrikantas tokiu metu, kai darbininkų paklausa nėra labai didelė, grasindamas atleidimu, gali priversti tuos devynis darbininkus už tą patį darbo užmokestį dirbti kasdien dar vieną valandą, vadinasi, dešimt valandų, tai jis dešimtąjį atleidžia ir sutaupo sau jo darbo užmokestį. Tai, kas čia parodyta atskiru atveju, visoje nacijoje vyksta dideliu mastu. Darbininkų tarpusavio konkurencijos iki maksimumo padidintas kiekvieno atskiro darbininko darbo našumas, darbo pasidalijimas, mašinų įvedimas, gamtos jėgų panaudojimas daugeliui darbininkų atima darbą. Tačiau tie bedarbiai darbininkai pasitraukia iš rinkos; jie daugiau nebepajėgia ko nors pirkti, vadinasi, to prekių kiekio, kurio jie anksčiau reikalavo, dabar jau niekas nebereikalauja, taigi ir gaminti jų nebereikia; tuo būdu šių prekių gamyboje anksčiau dirbę darbininkai taip pat lieka be darbo, taip pat pasitraukia iš rinkos, ir tai vyksta toliau vis tuo pačiu ciklu arba, tiksliau sakant, tai vyktų toliau, jei neiškiltų kitos aplinkybės. Ta aplinkybė, kad pramonėje įvedamos anksčiau nurodytos priemonės produkcijai padidinti, ilgainiui sumažina gaminamų prekių kainas ir todėl padidina vartojimą; tuo būdu didelė dalis darbo netekusių darbininkų, žinoma, po ilgai trukusių kančių, pagaliau vėl susiranda darbo naujose darbo šakose. Jei čia dar prisideda, kaip kad Anglijoje per paskutinius šešiasdešimt metų, svetimų rinkų užkariavimas ir su tuo susijęs nepaliaujamas ir spartus pramonės prekių paklausos didėjimas, tai didėja ir darbininkų paklausa, o kartu ta pačia proporcija didėja ir gyventojų skaičius. Taigi Didžiosios Britanijos gyventojų skaičius ne mažėjo, o nepaprastai greit didėjo ir tebedidėja; ir, nors pramonė vis dar sparčiai vystosi, nors, aplamai paėmus, didėja darbininkų paklausa, vis dėlto Anglijoje, kaip pripažįsta oficialios partijos (t. y. toriai, vigai ir radikalai), nuolat yra atliekamų gyventojų, kurie nesuranda sau darbo, ir nuolatinė darbininkų *tarpusavio* konkurencija iš esmės yra didesnė, negu konkurencija *dėl* darbininkų.

Kas gi sukelia tą prieštaravimą? Pats pramonės ir konkurencijos pobūdis ir jo sąlygotos prekybos krizės. Esant dabartinei netvarkingai pragyvenimo reikmenų gamybai ir jų paskirstymui, kai siekiama ne betarpiškai patenkinti poreikius, bet gauti pelno, esant tokiai sistemai, kai kiekvienas dirba ir lobsta savo rizika, kiekvienu momentu gali prasidėti sustingimas. Pavyzdžiui, Anglija aprūpina daugelį šalių įvairiausiomis prekėmis. Net jeigu fabrikantas ir žino, kiek kokių prekių kasmet suvartojama kiekvienoje atskiroje šalyje, tai vis dėlto jis nežino, kokių atsargų ten esama kiekvienu atskiru momentu, ir dar mažiau žino, kiek prekių siunčia tenai jo konkurentai. Iš amžinai svyruojančių kainų jis tegali padaryti apytikrę išvadą apie esamas atsargas ir poreikius, todėl jam tenka siųsti savo prekes turint viltį, kad pavyks; tikrovėje viskas vyksta aklai, dau-

giau ar mažiau pasikliaujant atsitiktinumu. Gavęs bent kiek palankesnį pranešimą, kiekvienas siunčia viską, ką tik gali; todėl netrukus tokia rinka perpildoma prekių, pardavimas sustingsta, pinigai negrįžta, kainos krinta, o Anglijos pramonė nebeturi savo darbininkams darbo. Pramonės vystymosi pradžioje toks sustingimas apsiribodavo atskiromis gamybos šakomis ir atskiromis rinkomis; tačiau centralizuojantis konkurencijos veikimas pasireiškia tuo, kad darbininkai, netekę darbo vienoje pramonės šakoje, metasi į kitą pramonės šaką, kurioje lengviausia įsisavinti darbą, o prekės, neparduotos vienoje rinkoje, permetamos į kitas rinkas; tuo būdu atskiros mažos krizės pamažu susilieja ir iš tokio laipsniško jų susiliejimo kyla ištisa eilė periodiškai pasikartojančių krizių. Tokia krizė pasikartoja kas penkeri metai po trumpo suklestėjimo ir visuotinės gerovės laikotarpio; vietinė rinka ir visos svetimos rinkos yra perpildytos Anglijos gaminių, kurie tik iš lėto tegali būti suvartoti; sustingsta beveik visų pramonės šakų vystymasis; smulkesnieji fabrikantai ir pirkliai, kurie nebegali išsilaikyti, kol sugrįš jų kapitalai, bankrutuoja, stambesnieji didžiausio krizės paaštrėjimo metu nebesudarinėja komercinių santorių, sustabdo savo mašinas arba dirba tik „trumpą laiką“, t. y. apytikriai tik pusę dienos; darbo užmokestis krinta, nes vyksta bedarbių konkurencija, trumpėja darbo laikas ir negalima pelningai parduoti prekių; visur darbininkų tarpe plečiasi skurdas, o jei atskiri darbininkai ir turėjo menkas santaupas, tai jos labai greit išleidžiamos, labdarybės įstaigos apgulamos, mokestis beturčių reikalams padidinamas dvigubai, trigubai ir vis dėlto jo nebeužtenka, badaujančių skaičius padidėja, ir staiga atsiranda pasibaisėjimą keliantis didžiulis gyventojų „perteklius“. Tai trunka tam tikrą laiką: „pertekliniai“ gyventojai šiaip taip išsiverčia arba, jeigu jiems tai nepavyksta, — žūsta; labdarybė ir beturčių įstatymai daugeliui padeda savo egzistavimą šiaip taip pratęsti; kiti šen ten gauna darbo tokiose šakose, kurias konkurencija mažiau tepaliečia, kurios nėra labai glaudžiai susijusios su stambiąja pramone, ir šiaip taip išsilaiko, — juk nedaug tereikia žmogui, kad jis galėtų kurį laiką egzistuoti! — Palaipsniui padėtis gerėja: susikaupusios prekių atsargos suvartojamos, bendra prislėgta prekybininkų ir pramonininkų nuotaika neleidžia per greit užpildyti spragas, kol pagaliau didėjančios kainos ir palankūs iš visur gaunami pranešimai vėl atgaivina veiklą. Bet rinkos dažniausiai yra labai toli; kol pirmos naujos prekių siuntos galės jas pasiekti, paklausa, o kartu ir kainos tolydžio didėja; vyksta varžybos dėl pirmųjų atgabenamų prekių, pirmieji pardavimai dar labiau pagyvina apyvartą, laukiamos prekių siuntos žada dar aukštesnes kainas. Laukdami, kad kainos dar labiau pakils, pirkliai pradeda supirkinėti prekes spekuliacijai, ir tuo būdu iš apyvartos išimamos vartojimui skirtos prekės kaip tik tuomet, kai jų labiausiai reikia. Spekuliacija dar labiau kelia

kainas, nes ji ir kitus paskatina pirkti ir graibstyti naujas prekių siuntas. Visa tai sužino Anglija, fabrikantai vėl pradeda apsukriai dirbti, steigiami nauji fabrikai, imamasi visų priemonių, siekiant išnaudoti palankų laikotarpį. Čia irgi prasideda spekuliacija, darydama tokią pat įtaką, kaip ir užsienio rinkose, keldama kainas, išimdama iš apyvartos vartojimui skirtas prekes ir tuo būdu nepaprastai įtempdama pramonės gamybą. Tada atsiranda „nesolidžių" spekuliantų, kurie dirba, remdamiesi fiktyviu kapitalu, gyvena iš kreditų ir nusigyvena, jeigu jiems nepavyksta tuojau pat sėkmingai parduoti supirktas prekes; jie metasi į šias visuotines chaotiškas lenktynes dėl piniginio pelno, savo pačių nežabota aistra didina netvarką ir skubotumą, o tai savo ruožtu beprotiškai kelia kainas ir plečia gamybą. Išsivysto pašėlusi veikla, kuri patraukia net pačius ramiausius ir labiausiai prityrusius žmones. Pradedama taip kalti, verpti ir austi, tarytum visą žmoniją reikėtų iš naujo aprengti, tarytum mėnulyje būtų atrasta keletas tūkstančių milijonų naujų vartotojų. Staiga nesolidūs užsienio spekuliantai, kuriems reikia pinigų, pradeda prekes pardavinėti — suprantama, žemiau rinkos kainos, nes reikalas skubus; vieną pardavimą seka daugelis kitų, kainos svyruoja, pabūgę spekuliantai meta savo prekes į rinką, rinkoje kyla netvarka, kreditas sukrėstas, viena firma po kitos sustabdo mokėjimus, vienas bankrotas seka kitą, ir tada konstatuojama, kad čia pat vietoje ir kelyje yra tris kartus daugiau prekių, negu jų reikia vartojimui. Žinios pasiekia Angliją, kur tuo tarpu vis dar iš visų jėgų tebegaminama; paniška baimė ir čia apima visus protus, bankrotai užsienyje sukelia bankrotus Anglijoje, be to, sustingimas dar sužlugdo daug firmų, išgąsdinti pirkliai ir čia visas atsargas meta į rinką, o tuo dar labiau padidinama baimė. Taip prasideda krizė, kuri vėl išeina visai tą patį kelią, kaip ir pirmesnioji, ir kurią vėliau vėl pakeičia suklestėjimo laikotarpis. Taip tolydžio ir vyksta — suklestėjimas, krizė, suklestėjimas, krizė, ir šis amžinas ratas, kuriuo juda Anglijos pramonė, išeinamas, kaip jau buvo pasakyta, kas penkeri ar šešeri metai.

Iš to aišku, kad Anglijos pramonei visą laiką, išskyrus trumpus didžiausio suklestėjimo laikotarpius, reikia turėti darbo neturinčių darbininkų rezervą, kad būtų galima pagaminti daugybę prekių, kurių reikalauja rinka didžiausio pagyvėjimo mėnesiais. Šis rezervas didėja ar mažėja priklausomai nuo rinkos būklės, įgalinančios samdyti mažesnę ar didesnę to rezervo dalį. O jei didžiausio rinkos pagyvėjimo metu, bent protarpiais, žemės ūkio apygardos, Airija bei pakilimo mažiau paliestos pramonės šakos ir gali duoti fabrikams tam tikrą skaičių darbininkų, tai, iš vienos pusės, jų yra visai nedaug ir, iš kitos pusės, jie taip pat priklauso rezervui, tesiskirdami vien tuo, kad tik greitas suklestėjimas atskleidė jų priklausymą šiam rezervui. Šiems darbininkams perėjus į gyvesnes darbo šakas, vietoje iš-

siverčiama be jų, o kad mažiau būtų pastebimas jų iškritimas, dirbama ilgiau, samdomos moterys ir paaugliai, ir jeigu, prasidėjus krizei, jie atleidžiami, tai, sugrįžę atgal, jie pamato, kad jų vietos užimtos ir kad jie nebereikalingi — bent daugumas jų. Šis rezervas, kuriam krizės metu priklauso nepaprastai daug žmonių, o tais laikotarpiais, kuriuos galima laikyti tarpiniais tarp klestėjimo ir krizės, — taip pat gerokas skaičius žmonių, — kaip tik šis rezervas yra Anglijos „pertekliniai gyventojai", kurie palaiko savo skurdų egzistavimą elgetaudami ir vagiliaudami, valydami gatves, rinkdami arklių mėšlą, perveždami krovinius karučiais arba asilais, versdamiesi išnešiojamąja prekyba arba dirbdami atskirus atsitiktinius smulkius darbus. Visuose didmiesčiuose mes matome daugybę tokių žmonių, kurie iš mažo atsitiktinio uždarbio, kaip sako anglai, „palaiko kūną ir sielą". Paminėtina yra tai, kokiose darbo šakose šie „pertekliniai gyventojai" susiranda sau prieglobstį. Londono gatvių šlavėjai (crossing sweeps) yra žinomi visame pasaulyje; tačiau lig šiol ne tik šias kryžkeles, bet ir svarbiausias kitų didmiesčių gatves valydavo bedarbiai, kuriuos šiam tikslui pasamdydavo beturčių globos arba gatvių priežiūros valdybos; dabar atsirado mašina, kuri kasdien tarška gatvėmis, atimdama iš bedarbių paskutinį duonos kąsnį. Dideliuose keliuose, kurie eina į miestus ir kuriuose didelis kinkomojo transporto judėjimas, galima pastebėti daugybę žmonių su nedideliais vežimėliais; rizikuodami gyvybe, tarp greit ten ir atgal riedančių karietų ir omnibusų jie renka pardavimui šviežią arklių mėšlą; už tai jie dažniausiai dar turi kas savaitė sumokėti gatvių priežiūros valdybai keletą šilingų, o daugelyje vietovių tai iš viso uždrausta, nes tokiu atveju gatvių priežiūros valdybos negali parduoti kaip trąšas savo sąšlavų, kuriose nėra pakankamai arklių mėšlo. Laimingi yra tie „pertekliniai", kurie gali įsigyti karutį ir vežioti juo krovinius; dar laimingesni tie, kuriems pavyksta gauti pinigų asilui ir vežimėliui įsigyti — asilas pats turi susirasti pašaro arba jis gauna šiek tiek sugraibstytų atmatų ir tuo būdu vis dėlto gali duoti truputį pajamų.

Daugumas „perteklinių" griebiasi išnešiojamosios prekybos. Ypač šeštadienio vakarais, kai visi gyventojai darbininkai būna gatvėse, mes matome daugybę žmonių, besiverčiančių šiuo verslu. Batraiščius, petnešas, juosteles, apelsinus, tešlainius, trumpai tariant, visokiausias smulkmenas siūlo daugybė vyrų, moterų ir vaikų. Be to, ir kitu laiku nuolat matome gatvėse stovinčius arba vaikštinėjančius tokius apelsinų, tešlainių, džindžer-bir arba netl-bir * pardavėjus. Degtukai ir panašūs reikmenys, antspaudinis lakas, patentuoti žiebtuvėliai ir t. t. taip pat

* Du gaivinantieji ir putojantieji gėrimai; pirmas paruošiamas iš vandens, cukraus ir trupučio imbiero, o antras — iš vandens, cukraus ir dilgėlių; abu gėrimus mėgsta darbininkai, ypač blaivininkai.

yra šių žmonių prekiavimo objektai. Kiti — vadinamieji jobbers * — slankioja gatvėmis, ieškodami atsitiktinių smulkių darbų; kai kam iš jų pavyksta susirasti darbo tai dienai, bet daugelis nėra tokie laimingi.

„Prie visų Londono dokų vartų,— pasakoja Londono rytų apygardos pastorius V. Čampnis,— kiekvieną žiemos rytą dar prieš auštant pasirodo šimtai varguolių, kurie, tikėdamiesi gauti tai dienai darbo, laukia atidarant vartus, o kai jaunesnieji, stipresnieji ir dokų administracijai daugiausia pažįstami pasamdomi dirbti, šimtai nusivylimo prislėgtų žmonių grįžta į savo skurdžius butus" [27].

O kas belieka šiems žmonėms, jei ne elgetauti, kai jie nesusiranda darbo ir nenori sukilti prieš visuomenę? Todėl nereikia stebėtis daugybe elgetų, kurie dažniausiai yra darbingi žmonės ir su kuriais policijai nuolat reikia kovoti. Tačiau šių žmonių elgetavimas yra ypatingo pobūdžio. Toks žmogus vaikštinėja su savo šeima gatvėmis, ieško progos sudainuoti graudžią dainą arba tiesiog kreipiasi į praeivius, prašydamas išmaldos. Ir nuostabu, kad šiuos elgetas mes sutinkame beveik vien darbininkų kvartaluose, kad jie gyvena iš išmaldų, kurias jiems duoda beveik vieni darbininkai. Kartais visa šeima tyliai stovi kurioje nors gatvėje esant dideliam judėjimui ir, netardama nė žodžio, veikia praeivius tik savo bejėgiška išvaizda. Ir čia jie tesitiki užuojautos vien darbininkų, kurie iš savo patyrimo žino, kas yra badas, ir kurie kiekvienu momentu gali patekti į tokią pat būklę; ir iš tikrųjų tą nebylų, bet vis dėlto nepaprastai graudinantį kreipimąsi mes girdime beveik tik tokiose gatvėse, kuriose dažnai lankosi darbininkai, ir tomis valandomis, kuriomis darbininkai ten praeina; dažniausiai tai būna šeštadienio vakarais, kai pagrindinėse gatvėse atsiskleidžia darbininkų kvartalų „paslaptys" ir kai buržuazija, kiek tai yra galima, pasitraukia iš šių tokiu būdu užterštų apylinkių. O kuris iš „perteklinių" turi pakankamai drąsos ir aistros atvirai pasipriešinti visuomenei ir į buržuazijos prieš jį vedamą *slaptą* karą atsakyti *atviru* karu prieš buržuaziją, tas pradeda vogti, grobti ir žudyti.

Pagal beturčių įstatymo komisijos narių ataskaitas tokių „perteklinių" Anglijoje ir Velse vidutiniškai yra pusantro milijono, Škotijoje jų skaičiaus nustatyti negalima, nes ten neveikia beturčių įstatymai, o apie Airiją mes kalbėsime atskirai. Į šiuos pusantro milijono, tarp kitko, teįeina tie, kurie iš tikrųjų kreipiasi pagalbos į beturčių globos valdybą; čia neįeina daugybė žmonių, kurie išsiverčia, nesinaudodami šia labai atstumiančia kraštutine priemone; bet užtat žymi nurodyto skaičiaus dalis tenka žemdirbystės apygardoms, vadinasi, apie ją čia nekalbama. Krizės metu šis skaičius, be abejo, smarkiai padidėja, ir skurdas pasiekia aukščiausią laipsnį. Paimkime, pavyzdžiui, 1842 metų krizę, nes ji, kaip paskutinė, ir buvo stipriausia: juk

* — darbininkai, neturintieji nuolatinio darbo. *Red.*

krizių intensyvumas didėja joms besikartojant, todėl artimiausioji, kuri, tur būt, prasidės vėliausiai 1847 metais, iš visa ko sprendžiant, bus dar smarkesnė ir ilgiau užtruks. Šios krizės metu mokestis beturčių reikalams visuose miestuose pasiekė lig šiol neregėtą dydį. Tarp kitko, *Stokporte* nuo kiekvieno sumokėtos buto nuomos svaro sterlingų turėjo būti mokamas aštuonių šilingų mokestis beturčių reikalams, taigi vien šis mokestis sudarė 40 procentų viso miesto nuompinigių sumos; be to, ištisos gatvės buvo tuščios, mieste buvo daugiau kaip 20 tūkst. gyventojų mažiau negu paprastai, ir ant tuščių namų durų buvo užrašai: Stockport to let — Stokportas išnuomojamas. Boltone, kur ankstesniais metais mokesčiu beturčių reikalams apdedama nuompinigių suma buvo vidutiniškai 86 tūkst. sv. st. per metus, ji sumažėjo iki 36 tūkst. sv. st.; užtat pagalbos reikalingų beturčių skaičius padidėjo iki 14 tūkst., vadinasi, sudarė daugiau kaip 20 procentų visų gyventojų. Lidse beturčių globos valdyba turėjo 10 tūkst. sv. st. atsargos fondą, kuris kartu su surinktais 7 tūkst. sv. st. buvo visas sunaudotas dar prieš krizei pasiekus aukščiausią savo tašką. Taip buvo visur. Ataskaitoje, kurią 1843 metų sausio mėn. vienas Lygos prieš grūdų įstatymus komitetas pateikė apie pramonės apygardų padėtį 1842 metais ir kuri buvo pagrįsta smulkiais fabrikantų duomenimis, sakoma, kad mokestis beturčių reikalams buvo vidutiniškai du kartus didesnis negu 1839 metais ir kad nuo to laiko pašalpos reikalingų žmonių skaičius padidėjo tris ar net penkis kartus; kad daugybė prašytojų priklauso tokiai žmonių kategorijai, kurie niekada anksčiau pašalpos neprašė, ir t. t.; kad darbininkų klasė turi maisto produktų dviem trečdaliais mažiau negu 1834—1836 metais; kad mėsos suvartojimas žymiai sumažėjo — kai kuriose vietovėse — 20 procentų, kitur — iki 60 procentų; kad ir tie eiliniai amatininkai, kalviai, mūrininkai ir t. t., kurie net didžiausio sustingimo laikotarpiais paprastai dar turėdavo užtektinai darbo, taip pat nukentėjo dėl darbo stokos ir darbo užmokesčio sumažinimo ir kad net dabar, 1843 m. sausio mėn., darbo užmokestis dar tolydžio tebekrinta. O juk tai fabrikantų ataskaitos!

Alkani darbininkai, kurių šeimininkai uždarė savo fabrikus ir negalėjo jiems duoti darbo, stovėjo visur gatvėse, elgetavo pavieniui arba grupėmis, būriais apguldavo plentus, prašydami praeivius pašalpos, — tačiau jie prašė pašalpos ne šliauždami ant kelių kaip paprasti elgetos, bet savo skaičiumi, savo išvaizda ir savo žodžiais grėsmingai jos reikalavo. Taip buvo visuose pramonės rajonuose — nuo Lesterio iki Lidso ir nuo Mančesterio iki Birmingemo. Čia vienoje, čia kitoje vietoje kildavo neramumai, pavyzdžiui, liepos mėnesį Šiaurės Stafordširo molinių indų dirbtuvėse; darbininkai baisiai nerimavo, kol pagaliau rugpiūčio mėnesį fabrikų apygardose prasidėjo visuotinis sukilimas. Kai 1842 metų lapkričio pabaigoje aš atvykau į Mančesterį, dar visur gatvių kampuose stovėjo daugybė bedarbių

ir dar nedirbo daug fabrikų; artimiausiais mėnesiais iki 1843 metų vidurio šie nelaisvanoriški dykinėtojai palaipsniui išnyko, ir fabrikai vėl pradėjo dirbti.

Apie tą baisų skurdą ir vargą, kuris viešpatauja bedarbių tarpe tokios krizės metu, man, tur būt, nė kalbėti nėra reikalo. Mokesčio beturčių reikalams neužtenka, toli gražu neužtenka; turtingųjų labdarybė yra it smūgis į vandenį, kurio poveikis čia pat išnyksta; elgetavimas maža kam tepadeda, nes elgetaujančių labai daug. Jei tokiu metu smulkūs krautuvininkai, kol jie pajėgia, nepardavinėtų darbininkams kreditan — beje, jie vėliau už tai atsiima su kaupu — ir jei darbininkai vienas kitam nepadėtų, kol jie gali, tai kiekvienos krizės metu daugybė „perteklinių", be abejo, mirtų badu. Bet kadangi sunkiausias laikotarpis vis dėlto trumpas — metai, daugiausia dveji arba pustrečių, tai daugumas, baisiai vargdami, šiaip taip išsikapanoja. Kad kiekviena krizė, netiesiogiai, dėl ligų ir t. t. pareikalauja daug aukų, mes pamatysime vėliau. Tuo tarpu panagrinėsime kitą Anglijos darbininkų pažeminimo priežastį, kuri tolydžio tebeveikia, vis giliau ir giliau smukdydama šią klasę.

AIRIŲ IMIGRACIJA

Jau ne vieną kartą, pasitaikius progai, mes esame minėję airius, kurie persikėlė į Angliją, o dabar smulkiau panagrinėsime šios imigracijos priežastis ir pasekmes.

Anglijos pramonė nebūtų galėjusi taip sparčiai išsivystyti, jei Anglija nebūtų turėjusi didelio vargingų Airijos gyventojų rezervo, kuriuo ji galėjo disponuoti. Airis savo tėvynėje nieno negalėjo nustoti, o Anglijoje jis galėjo daug ką laimėti; ir nuo to laiko, kai Airijoje buvo sužinota, kad rytinėje šv. Jurgio kanalo pusėje stiprios rankos gali susirasti užtikrintą darbą ir gerą atlyginimą, kiekvienais metais minios airių atvyksta į Angliją. Manoma, kad lig šiol tuo būdu imigravo daugiau kaip milijonas žmonių ir kad kasmet imigruoja dar 50 tūkst. airių, kurie beveik visi metasi į pramonės rajonus, ypač į didmiesčius, ir ten sudaro žemiausią gyventojų sluoksnį. Štai Londone yra 120 tūkst., Mančesteryje — 40 tūkst., Liverpulyje — 34 tūkst., Bristolyje — 24 tūkst., Glazgove — 40 tūkst., Edinburge — 29 tūkst. vargingų airių *. Šie žmonės, užaugę beveik be jokios kultūros, iš jaunystės pripratę prie visokių vargų, grubūs, linkę girtauti, nesirūpiną ateitimi, persikelia į Angliją ir visus savo šiurkščius papročius perduoda tam Anglijos gyventojų sluoksniui, kuris tikrai turi maža patraukimo mokslui ir moralumui. Tačiau leiskime pasisakyti Tomui Karleiliui **.

„Visuose mūsų plentuose ir vieškeliuose jūs susiduriate su laukiniais mileziečių *** veidais, kurie išreiškia dirbtinį gudrumą, niekšiškumą, beprotiškumą, skurdą ir pašaipą. Važiuojąs pro šalį vežikas anglas suduoda botagu mileziečiui; šis jį iškeikia savo kalba, nusiima skrybėlę ir prašo išmaldos. Tai didžiausia blogybė, su kuria šalis turi kovoti. Džiugus skarmalais

* Archibald Alison, High Sheriff of Lanarkshire. „The Principles of Population, and their Connection with Human Happiness". 2 vols. 1840 [Arčibaldas Alisonas, vyresnysis Lanarkširo šerifas. „Gyventojų skaičiaus pagrindai ir jų ryšys su žmonijos gerove". 2 tomai, 1840]. Šis Alisonas yra prancūzų revoliucijos istorikas ir, kaip ir jo brolis dr. V. P. Alisonas, — religingas toris.

** „Chartism", 28, 31 ir tol. psl.

*** Milezijus — Airijos senovės keltų karalių vardas.

apsivilkęs laukinis visada yra pasiruošęs dirbti bet kokį darbą, kuriam tereikia stiprių rankų ir stiprios nugaros, už tokį atlyginimą, už kurį jis galės nusipirkti bulvių. Uždarui jam tereikia druskos; jis visai patenkintas nakvoja pirmoje pasitaikiusioje kiaulidėje arba šuns būdoje, apsigyvena daržinėje ir dėvi skarmalus, kuriuos nusivilkti ir užsivilkti yra viena iš sunkiausių operacijų, atliekama tik šventadieniais ir šiaip ypač palankiu laiku. Anglas, kuris negali dirbti tokiomis sąlygomis, negauna darbo. Nekultūringas airis ne savo geromis savybėmis, o jų priešybėmis, išstumia čiabuvį anglą ir ateina į jo vietą. Jis gyvena purve, niekuo nesirūpindamas, girtaudamas, apgaudinėdamas ir sudarydamas demoralizacijos bei netvarkos židinį. Žmogus, kuris dar stengiasi plaukti, laikytis paviršiuje, čia gali matyti pavyzdį, kaip galima egzistuoti, nesilaikant paviršiuje, skęstant... Visi mato, kad žemesniųjų Anglijos darbininkų sluoksnių padėtis vis labiau artėja prie padėties airių darbininkų, kurie su jais konkuruoja visose rinkose; kad visi darbai, kuriems tereikia fizinės jėgos, o ne didelio įgudimo, atliekami ne už anglams mokamą darbo užmokestį, bet už tokį, kuris artėja prie airiams mokamo darbo užmokesčio, t. y. už truputį didesnį, negu reikia „savo alkiui numalšinti blogiausios rūšies bulvėmis tik trisdešimt savaičių per metus“, — už truputį didesnį, bet, kiekvienam naujam garlaiviui atplaukus iš Airijos, vis labiau artėjantį prie šio lygio“.

Atmetę perdėtą ir vienpusišką nacionalinio airių būdo pasmerkimą, mes turime pripažinti, kad Karleilis čia visai teisus. Šie airių darbininkai, kurie už 4 pensus ($3^1/_2$ zilbergrošo) persikelia į Angliją, dažnai stačiom sugrūsti garlaivio denyje kaip galvijai, visur susisuka gūžtą. Blogiausi butai jiems yra pakankamai geri; savo drabužiais jie maža tesirūpina, kol juos dar galima lopyti, avalynės jie iš viso nepažįsta; jie maitinasi bulvėmis ir tik bulvėmis; ką jie uždirba daugiau, tą prageria. Ar reikia tokiems žmonėms didelio atlyginimo? Blogiausiuose visų didmiesčių kvartaluose gyvena airiai; visur, kur tik koks rajonas pagarsėjo ypatinga nešvara ir ypatingu apleistumu, galima būti tikram, kad daugiausia sutiksi keltų veidus, kuriuos iš pirmo žvilgsnio atskirsi nuo čiabuvių anglosaksiškų fizionomijų, ir išgirsi tęsiamą, aspiruotą airišką tarimą, kurio tikras airis niekad neužmirš. Kalbant airių-keltų kalba kartais man tekdavo girdėti net tirščiausiai apgyventose Mančesterio dalyse. Daugumas rūsiuose gyvenančių šeimų beveik visur yra airių kilmės. Trumpai tariant, airiai atrado, kaip sako dr. Kėjus, kas yra gyvenimo poreikių minimumas, o dabar moko to dalyko anglų darbininkus. Jie taip pat atsivežė purvą ir girtavimą. Nešvara, tapusi antra airio prigimtimi, nėra tokia kenksminga kaime, kur žmonės gyvena išsisklaidę; tačiau čia, stambiuose miestuose, kur yra susitelkę daug žmonių, ji kelia pasibaisėjimą ir grėsmę. Ir čia milezietis, kaip jis buvo įpratęs namie, išmeta visus nešvarumus ir atmatas prie pat savo buto durų; tuo būdu susidaro klanai ir krūvos nešvarumų, kurie užteršia darbininkų kvartalus ir užkrečia jų orą. Kaip kitados namie, jis pasistato prie namo kiaulidę, o jeigu jis negali to padaryti, jis kiaulę laiko savo kambaryje. Šis naujas nenormalus gyvulių auginimo didmiesčiuose būdas yra grynai airių kilmės. Airis yra taip prisirišęs prie savo kiaulės, kaip arabas prie savo arklio, skirtu-

mas čia tėra tas, kad jis ją parduoda, kai tik ji būna gerai nupenėta skersti, o šiaip jis kartu su ja valgo ir miega, jo vaikai su ja žaidžia, ant jos jodinėja ir voliojasi kartu su ja purve, ir tai tūkstančius kartų galima pamatyti visuose Anglijos didmiesčiuose. O koks purvas, kaip viskas apleista pačiuose butuose, to nė įsivaizduoti negalima. Prie baldų airis visai nepratęs; krūva šiaudų, keletas dėvėti visai netinkamų skarmalų — to jam ir pakanka guoliui. Pagalys, sulūžusi kėdė, sena dėžė vietoj stalo — daugiau jam nieko ir nereikia; arbatinukas, keletas puodų ir šukių — to jam užtenka įsirengti virtuvei, kuri kartu yra miegamasis ir gyvenamas kambarys. O jeigu jis pristigo kuro, jis viską, ką turi degamo, — kėdes, durų staktas, atbrailas, grindų lentas, jei tik jos yra, — meta į židinį. Be to, kam gi reikia jam daug erdvės? Airijoje jo molinėje pirkelėje tebuvo *viena* patalpa visiems namų reikalams; daugiau kaip vieno kambario šeimai ir Anglijoje nereikia. Tuo būdu šis daugelio žmonių susigrūdimas viename kambaryje — toks reiškinys dabar visur labai paplitęs — taip pat daugiausia yra atsivežtas airių. O kadangi vargšas žmogelis vis dėlto turi turėti *kiek nors* malonumo ir kadangi visus kitus malonumus visuomenė padarė jam neprieinamus, tai jis eina į smuklę ir geria degtinę. Degtinė yra vienintelis daiktas, kuris sušvelnina airio gyvenimą, — degtinė ir nebent dar jo nerūpestingas, linksmas temperamentas, todėl jis ir mėgaujasi degtine, kol visiškai nusigeria. Pietietiškas, lengvapėdiškas airio charakteris, jo šiurkštumas, kuris kone prilygina jį laukiniui, jo panieka visiems žmoniškesniems pomėgiams, kurie jam neprieinami kaip tik dėl to jo šiurkštumo, jo nešvarumas ir skurdas — visa tai skatina jo palinkimą girtauti; pagunda yra per didelė, jis negali jai atsispirti ir, kai tik gauna pinigų, jis turi juos pragerti. Tačiau ar gali būti kitaip? Jei visuomenė sudaro jam tokią padėtį, kurioje jis *beveik neišvengiamai* turi pasidaryti girtuokliu, jei visuomenė visai juo nesirūpina ir leidžia jam virsti laukiniu, — kaip ta visuomenė gali jį paskui pasmerkti, kai jis iš tikrųjų tampa girtuokliu?

Štai su kokiu konkurentu anglų darbininkui tenka kovoti, — su konkurentu, kuris yra žemiausioje išsivystymo pakopoje, kokia iš viso tegali būti civilizuotoje šalyje, ir kuriam todėl reikalingas ir mažesnis atlyginimas, negu bet kam kitam. Todėl, kaip teigia Karleilis, anglų darbininko darbo užmokestis visose šakose, kuriose airis gali su juo konkuruoti, vis labiau ir labiau mažinamas. O tokių darbo šakų yra daug. Visos šakos, kurios tereikalauja nedaug arba visai nereikalauja įgudimo, yra airiui atviros. Tiesa, tiems darbams, kuriems atlikti reikia ilgamečio mokymosi arba nuolatinės reguliarios veiklos, netvarkingas, nenuorama ir girtuoklis airis netinka. Norėdamas pasidaryti mechaniku (mechanic anglų kalba vadinamas kiekvienas mašinų gamybos darbininkas), fabriko darbininku, jis pirmiausia turėtų įsisavinti anglų kultūrą ir anglų papročius, trumpai tariant,

iš esmės pasidaryti anglu. Tačiau kur darbas yra paprastas, ne toks tikslus, kur reikia daugiau jėgos, negu įgudimo, ten airis tinka lygiai taip pat, kaip ir anglas. Štai kodėl šiose darbo šakose tiek daug yra airių; rankinių audėjų, mūrininkų pameistrių, nešikų, juodadarbių ir pan. tarpe yra daugybė airių, ir šios tautybės žmonių skverbimasis daug prisidėjo prie to, kad čia sumažėjo darbo užmokestis ir pablogėjo darbininkų klasės padėtis. O jei į kitas darbo šakas prasiskverbę airiai ir turėjo pasidaryti kultūringesni, tai vis dėlto jie pakankamai daug išlaiko savo senų papročių, kad ir čia neigiamai veiktų savo darbo draugus anglus, kuriuos ir šiaipjau veikia airių aplinka. Nes jeigu beveik kiekviename didmiestyje penktadalis arba ketvirtadalis darbininkų yra airiai arba airiškame purve užaugę airių vaikai, tai nereikia stebėtis, kad visos darbininkų klasės gyvenimas, jos papročiai, jos intelektualinis ir moralinis išsivystymas, visas jos charakteris yra perėmęs žymią dalį šių airiškų bruožų; iš to darosi aišku, kodėl šiuolaikinės pramonės ir jos artimiausių pasekmių sąlygojama ir šiaipjau pasibaisėtina Anglijos darbininkų padėtis galėjo dar labiau pablogėti.

IŠVADOS

Gana plačiai susipažinę, kokiomis sąlygomis gyvena Anglijos miestų darbininkų klasė, mes kaip tik dabar turime iš tų faktų padaryti tolesnes išvadas ir jas savo ruožtu palyginti su tikrove. Tad pasižiūrėkime, kuo tokiomis aplinkybėmis yra virtę patys darbininkai, kokie jie žmonės, kokia jų fizinė, intelektualinė ir moralinė būklė.

Jei vienas asmuo padaro kitam fizinę žalą ir būtent tokią žalą, dėl kurios nukentėjęs miršta, mes tai vadiname nužudymu; jei žudikas iš anksto žinojo, kad žala bus mirtina, mes jo veiksmą vadiname tyčiniu nužudymu. Tačiau jei visuomenė * šimtams proletarų sudaro tokią padėtį, kad jie neišvengiamai pasmerkti priešlaikinei, nenatūraliai mirčiai, kuri yra tokia pat prievartinė, kaip ir mirtis nuo kardo arba kulkos; jei visuomenė tūkstančiams žmonių atima reikiamas gyvenimo sąlygas, sudaro jiems tokią padėtį, kad jie *negali* gyventi; jeigu ji stipria įstatymo ranka tol verčia juos gyventi tokiomis sąlygomis, kol ateina mirtis, kaip neišvengiama tų sąlygų išdava; jeigu ji žino, labai gerai žino, kad tie tūkstančiai žmonių turi žūti kaip tokių sąlygų aukos ir vis dėlto palieka tas sąlygas,— tai yra

---

* Kai aš čia, taip pat ir kitose vietose kalbu apie visuomenę kaip apie atsakingą visumą, turinčią savo teises ir pareigas, aš, suprantama, turiu galvoje tą *visuomenės* dalį, kuriai priklauso *valdžia,* vadinasi, tą klasę, kuri šiuo metu viešpatauja politiniu ir socialiniu atžvilgiu ir tuo yra kartu atsakinga ir už padėtį tų žmonių, kuriems ji neleidžia dalyvauti valdžioje. Ši viešpataujanti klasė Anglijoje, kaip ir visose kitose civilizuotose šalyse, yra buržuazija. Tačiau, kad visuomenė ir ypač buržuazija privalo bent apsaugoti kiekvieno visuomenės nario *gyvybę,* rūpintis, pavyzdžiui, tuo, kad niekas nemirtų badu, šio teiginio mano skaitytojams *vokiečiams* nėra reikalo įrodinėti. Jei aš rašyčiau anglų buržuazijai, tai, be abejo, būtų kitaip. *(Engelso pastaba 1845 metų leidime.)*

O dabar ir Vokietijoje padėtis tokia pat. Mūsų vokiškieji kapitalistai visiškai pasiekė anglų lygį — bent šia prasme — palaimingais 1886 metais. *(Engelso prierašas amerikiniame 1887 metų leidime.)*

(1892 m.) Kaip viskas per 50 metų pasikeitė! Šiandien anglų buržua tarpe pasitaiko žmonių, kurie pripažįsta visuomenės pareigas atskiriems jos nariams. O vokiečių tarpe?!? *(Engelso prierašas vokiškajame 1892 metų leidime.)*

visai toks pat tyčinis nužudymas, kaip ir atskiro asmens nužudymas, bet tik netiesioginis, klastingas nužudymas, kurio niekas negali išvengti, kuris neatrodo kaip nužudymas, nes niekas nemato žudiko, nes žudikai yra visi ir kartu niekas, nes aukos mirtis atrodo kaip natūrali mirtis, nes tai yra ne tiek veiksmo nuodėmė, kiek neveikimo nuodėmė. Bet vis dėlto tai yra tyčinis nužudymas. O dabar aš turėsiu įrodyti, kad Anglijos visuomenė kiekvieną dieną ir kiekvieną valandą atlieka tokius veiksmus, kuriuos Anglijos darbininkų laikraščiai visiškai teisingai apibūdina kaip socialinį nužudymą; kad Anglijos visuomenė sudarė darbininkams tokią padėtį, kurioje jie negali nei išsaugoti savo sveikatos, nei ilgai gyventi; kad ji nuolat po truputį griauna tų darbininkų sveikatą ir prieš laiką nuvaro juos į kapus. Toliau aš turėsiu įrodyti, kad visuomenė *žino,* kokią žalą tokia padėtis daro darbininkų sveikatai ir gyvybei, ir kad ji vis dėlto nieko nedaro tai padėčiai pagerinti. Kad ji *žino* savo santvarkos padarinius, vadinasi, kad jos veiksmai yra ne paprastas nužudymas, bet tyčinis nužudymas, aš jau įrodau pateikdamas oficialius dokumentus, parlamento ir vyriausybės ataskaitas žudymo faktui nustatyti.

Kad aprašytomis sąlygomis gyvenanti klasė, taip blogai aprūpinta netgi būtiniausiais pragyvenimo reikmenimis, negali būti sveika ir negali sulaukti gilios senatvės,— tai savaime suprantama. Tačiau dar kartą panagrinėkime atskiras sąlygas, ir specialiai tuo požiūriu, kaip jos veikia darbininkų sveikatą. Jau pati gyventojų centralizacija stambiuose miestuose daro labai neigiamą įtaką; Londono oras niekad negali būti toks švarus, niekad negali turėti tiek deguonies, kaip kurios nors kaimiškos vietovės oras; pustrečio milijono plaučių ir pustrečio šimto tūkstančių krosnių, sutelktų trijų—keturių geografinių kvadratinių mylių plote, suvartoja nepaprastai daug deguonies, kurį labai sunku papildyti, nes pats miesto statybos būdas savaime apsunkina vėdinimą. Kvėpavimo ir degimo gaminamas anglies dvideginis dėl didesnio savo lyginamojo svorio lieka gatvėse, o pagrindinė oro srovė pralekia virš namų stogų. Gyventojų plaučiai negauna reikiamo kiekio deguonies, o iš to kyla fizinis ir dvasinis nusilpimas ir gyvybinės energijos sumažėjimas. Nors dėl šios priežasties didmiesčių gyventojai daug rečiau už kaimiečius, gyvenančius gryname normaliame ore, suserga aštriais, ypač uždegiminiais susirgimais, bet užtat jie daugiau serga chroniškomis ligomis. Jei gyvenimas didmiesčiuose jau savaime blogai veikia sveikatą, tai kokia didelė ir kenksminga turi būti užteršto oro įtaka darbininkų kvartaluose, kur, kaip mes esame matę, yra sukaupta viskas, kas tik begali teršti orą. Kaime, kur visomis kryptimis laisvai cirkuliuoja oras, gal būt, nėra jau taip žalinga, kai prie pat namo yra klanas nešvarumų; bet didmiesčio centre, iš visų pusių užstatytose ir nuo bet kokios oro traukos atskirtose gatvėse ir kiemuose, yra visai kitaip. Visokios pūvančios gyvulinės ir augalinės medžiagos išskiria dujas,

kurios yra tikrai žalingos sveikatai, o kadangi šios dujos negali laisvai pasišalinti, tai jos turi užkrėsti orą. Todėl didmiesčių darbininkų kvartaluose esantys nešvarumai ir stovintys klanai sukelia labai blogas pasekmes visuomenės sveikatingumui, nes kaip tik jie išskiria žalingas dujas; tą pat galima pasakyti apie garus, kylančius iš užterštų upių. Tačiau tai dar toli gražu ne viskas. Iš tikrųjų kelia pasipiktinimą šiuolaikinės visuomenės elgesys su didžiule varguolių mase. Jie sutraukiami į didmiesčius, kur turi kvėpuoti blogesniu oru, negu savo gimtajame kaime. Jie suvaromi į kvartalus, kurie dėl jų išplanavimo yra vėdinami blogiau, negu visi kiti. Iš jų atimamos visos priemonės švarai palaikyti, iš jų atimamas vanduo, nes vandentiekis įrengiamas tik už pinigus, o upės tokios užterštos, kad jos nebetinka švaros tikslams; jie verčiami mesti ir pilti visas atmatas ir sąšlavas, visą nešvarų vandenį, o dažnai net biauriausius nešvarumus bei mėšlą tiesiog į gatvę, nes iš jų atimtos visos priemonės nusikratyti tais nešvarumais kaip nors kitaip; tokiu būdu jie patys verčiami užteršti savo kvartalus. Bet ir to dar neužtenka. Varguomenė turi pakelti visas blogybes. Jei miesto gyventojai aplamai jau yra per daug susigrūdę, tai kaip tik *varguomenė* priversta gyventi dar ankščiau. Negana to, kad gatvės oras yra užterštas, tuzinai jų suvaromi į vieną kambarį, todėl oras, kuriuo jie naktį kvėpuoja, tiesiog gali užtroškinti. Jiems skiriami drėgni butai, urvai rūsiuose, į kuriuos vanduo sunkiasi iš apačios, arba mansardos, į kurias vanduo patenka iš viršaus. Namai jiems statomi taip, kad užterštas oras negali iš jų pasišalinti. Jiems duodami blogi, suplyšę arba visai nestiprūs drabužiai ir blogas, falsifikuotas ir sunkiai suvirškinamas maistas. Jiems sukeliamos nepaprastai erzinančios besikaitaliojančios nuotaikos, įdiegiamas nuolatinis svyravimas tarp baimės ir vilties, jie piudomi kaip laukiniai žvėrys, jiems neleidžiama nusiraminti ir pradėti ramų gyvenimą. Iš jų atimami visi malonumai, išskyrus lytinį pasitenkinimą ir girtavimą, bet užtat kasdien darbe išsekinamos visos jų dvasinės ir fizinės jėgos, ir tuo jie tolydžio skatinami baisiam nesaikingumui naudojantis tiktai dviem jiems prieinamais malonumais. Ir jeigu visa tai jų nepalaužia, jeigu jie visa tai ištveria, jie tampa nedarbo auka krizės metu; tuomet iš jų atimamas ir tas truputis, kuris lig šiol jiems dar buvo paliktas.

Ar gali tokiomis sąlygomis vargingųjų klasė būti sveika ir ilgai gyventi? Ar galima šiuo atveju laukti ko nors kito, jei ne labai didelio mirtingumo, nepaliaujamų epidemijų, tikrai progresuojančio darbininkų klasės fizinio nusilpimo? Pažiūrėkime, kokie yra faktai.

Daugelis mums įrodinėja, kad darbininkų butai blogose miesto dalyse kartu su kitomis šios klasės gyvenimo sąlygomis sudaro palankią dirvą daugybei ligų. Anksčiau cituotame žurnalo „Artizan“ straipsnyje visai teisingai teigiama, kad būtina

tokių gyvenimo sąlygų išdava turi būti plaučių susirgimai, kurie iš tikrųjų ypač dažnai pasitaiko darbininkų tarpe. Kad užterštas Londono ir ypač darbininkų kvartalų oras yra labai palankus džiovai plisti, parodo bloga daugelio gatvėje sutinkamų žmonių išvaizda. Jei anksti rytą, kai visi eina į darbą, šiek tiek pasivaikščiosime gatvėmis, tai nustebsime matydami daugybę žmonių, kurie atrodo kaip pusiau džiovininkai arba kaip tikri džiovininkai. Net Mančesteryje žmonės *taip* neatrodo; tų išblyškusių, ištįsusių, siauromis krūtinėmis ir įdubusiomis akimis šmėklų, kurios sutinkamos kiekviename žingsnyje, tų nusilpusių, bejėgių, nerodančių jokios energijos veidų tiek daug aš esu matęs tik Londone, nors ir Šiaurės Anglijos fabrikų miestuose džiova kasmet pasiima nemaža aukų. Su džiova dar konkuruoja, be kitų plaučių susirgimų ir skarlatinos, visų pirma šiltinė — liga, kuri baisiausiai nusiaubia darbininkus. Ši visuotinai paplitusi nelaimė oficialiose ataskaitose apie darbininkų klasės sveikatos būklę paaiškinama tiesiog blogomis butų sąlygomis, nes butai blogai vėdinami, drėgni ir nešvarūs. Ši ataskaita, kuri, nereikia užmiršti, buvo parengta žymiausių Anglijos gydytojų, remiantis kitų gydytojų duomenimis, teigia, kad net vienas blogai vėdinamas kiemas, vienas akligatvis be nutekamųjų griovių, ypač kai žmonės gyvena ankštai ir netoliese yra pūvančių organinių medžiagų, gali sukelti ir beveik visada sukelia karštligę. Ši karštligė beveik visur yra to paties pobūdžio ir beveik visais atvejais virsta aiškia šiltine. Ja sergama visų didelių miestų darbininkų rajonuose ir net atskirose blogai užstatytose ir apleistose mažesnių gyvenviečių gatvėse, bet labiausiai ji paplitusi bloguose kvartaluose, nors, be abejo, pavienių jos aukų būna ir geresniuose rajonuose. Londone ji siautėja jau gana seniai; ypač smarki jos epidemija 1837 metais paskatino paruošti minėtą oficialią ataskaitą. Pagal dr. *Sautvudo Smito* metinę ataskaitą apie Londono karštligės ligoninę 1843 metais šioje ligoninėje gydėsi 1462 ligoniai, 418 daugiau negu bet kuriais ankstesniais metais. Ši liga nepaprastai siautėjo Londono rytų, šiaurės ir pietų rajonų drėgnuose ir nešvariuose kvartaluose. Daugelis šių ligonių buvo iš kaimų atvykę darbininkai, kuriems kelyje ir atvykus teko baisiai vargti, pusnuogiams ir alkaniems nakvoti gatvėse; jie nesurado darbo ir tokiomis sąlygomis susirgo karštlige. Šie žmonės patekdavo į ligoninę tokie nusilpę, jog reikėdavo jiems duoti nepaprastai daug vyno, konjako, amonio preparatų ir kitokių gaivinančių priemonių. 16,5% visų ligonių mirė. Šia piktybine karštlige sergama ir Mančesteryje; blogesniuose Senamiesčio, Ankotso, Mažosios Airijos ir kituose darbininkų kvartaluose ji beveik niekada neišnyksta, bet vis dėlto čia, kaip ir aplamai *Anglijos* miestuose, ji nėra taip paplitusi, kaip to galima būtų laukti. Užtat Škotijoje ir Airijoje šiltinė siaučia nepaprastai smarkiai; Edinburge ir Glazgove ji pašėlusiai siautėjo 1817 metais bran-

gymečio laikotarpiu, 1826 ir 1837 metais po prekybos krizių ir kiekvieną kartą, pasiautėjusi kokius trejus metus, kuriam laikui ji šiek tiek nurimdavo. Edinburge 1817 m. epidemijos metu karštlige sirgo apie 6 tūkst. žmonių, o 1837 m.— apie 10 tūkst., ir, epidemijai pasikartojus, kiekvieną kartą padidėja ne tik ligonių skaičius, bet ir ligos smarkumas ir mirties atvejų procentas *. Tačiau ligos siautėjimas visais ankstesniais laikotarpiais atrodo kaip vaikų žaidimas palyginti su tuo, kaip ji pasireiškė po 1842 metų krizės. Šeštadalis visos Škotijos varguomenės sirgo karštlige, ir liga nepaprastai greit buvo klajojančių elgetų pernešama iš vienos vietos į kitą, bet vidurinių ir aukštųjų visuomenės klasių ji nepalietė. Per du mėnesius karštlige sirgo daugiau žmonių, negu per ankstesnius 12 metų. Glazgove 1843 metais karštlige sirgo 12% gyventojų, iš viso 32 tūkst. žmonių, kurių 32% mirė, tuo tarpu Mančesteryje ir Liverpulyje mirtingumas paprastai siekia tik 8%. Ligos krizė būdavo septintą ir penkioliktą dieną; ligos krizės dienomis ligonio oda paprastai darydavosi geltona, ir ši aplinkybė, autoriaus nuomone, įrodo, kad ligos priežastis taip pat yra dvasinis susijaudinimas ir baimė **. Ir Airijoje šios epideminės karštligės yra dažnas reiškinys. Per 1817—1818 metų 21 mėnesį Dublino ligoninėje gulėjo 39 tūkst. šiltine sergančių ligonių, o per vienerius vėlesnius metus, kaip tvirtina šerifas Alisonas (knygos „Gyventojų skaičiaus pagrindai" antrajame tome), net 60 tūkst. ligonių. Korke karštligės ligoninė 1817—1818 metais turėjo priimti septintą dalį visų gyventojų, Limerike tuo pačiu metu persirgo ketvirta dalis, o *bloguose* Voterfordo *kvartaluose* — devyniolika dvidešimtųjų visų gyventojų ***.

Jei prisiminsime sąlygas, kuriomis gyvena darbininkai, jei pagalvosime, kokie prigrūsti jų butai, kaip kiekviena kertė prikimšta žmonių, kad ligoniai ir sveiki miega *viename* kambaryje, *vienoje* lovoje, tai mes dar nustebsime, kad tokia užkrečiama liga, kaip toji karštligė, daugiau nebeplinta. Ir jei turėsime galvoje, kokia menka medicinos pagalba suteikiama ligoniams, kiek daug ligonių visai negauna gydytojo patarimų ir nežino net paprasčiausių dietos taisyklių, tai mirtingumas mums atrodys dar nežymus. Dr. Alisonas, kuris gerai pažįsta šią ligą, nurodo, kad ligos priežastis yra varguomenės skurdas ir beviltiška jų padėtis, kaip tai nurodoma ir cituotoje ataskaitoje; jis teigia, kad skurdas ir nepakankamas gyvenimo poreikių patenkinimas daro organizmą neatsparų užsikrėtimui, o epidemiją — iš viso labai pavojingą ir skatina ją greit plisti. Jis įrodo, kad tiek Škotijoje, tiek ir Airijoje kiekvieną kartą, prieš prasidedant šiltinės epidemijai, būna tam tikras skurdo — prekybos krizės

* Dr. Alisonas. „Varguomenės globa Škotijoje".

** Dr. Alisonas — pranešime, kuris buvo padarytas Britanijos asociacijos mokslo vystymui skatinti posėdyje Jorke, 1844 m. spalio mėn.

*** Dr. Alisonas. „Varguomenės globa Škotijoje".

ar nederliaus — laikotarpis ir kad liga siaučia beveik tik darbininkų klasės tarpe. Reikėtų dar pažymėti, kad, anot jo, daugumas šiltine sirgusių žmonių buvo šeimų tėvai, t. y. kaip tik tie, kurie ypač reikalingi savo artimiesiems; tą pat sako daugumas jo cituotų gydytojų airių.

Tiesioginė įvairių kitų ligų priežastis yra ne tiek darbininkų buto sąlygos, kiek jų mityba. Ir šiaipjau sunkiai suvirškinamas darbininkų maistas visai netinka mažiems vaikams; ir vis dėlto darbininkas neturi nei lėšų, nei laiko, kad galėtų savo vaikus aprūpinti labiau tinkamu maistu. Čia dar prisideda labai paplitęs paprotys duoti vaikams vyno ar net opijaus. Visa tai kartu su kitomis gyvenimo sąlygomis, kurios žalingai veikia fizinį vaikų vystymąsi, sukelia įvairiausias virškinimo organų ligas, kurios palieka pėdsakus visam gyvenimui. Beveik visi darbininkai daugiau ar mažiau serga skilvio ligomis ir vis tiek yra priversti visą laiką valgyti tą maistą, kuris buvo jų ligos priežastis. Antra vertus, iš kur jie gali žinoti, kas jiems yra žalinga? Pagaliau jeigu ir žinotų, ar jie galėtų laikytis tinkamesnės dietos, kol jų gyvenimo sąlygos ir įpročiai nėra pasikeitę? — O dėl tokio blogo virškinimo jau vaikystėje išsivysto naujos ligos. Skrupulu serga beveik visi darbininkai, o skrupulu persirgusių tėvų vaikai taip pat serga skrupulu, ypač jei pirmykštė ligos priežastis veikia ir vaikus, kurie paveldėjo iš tėvų palinkimą sirgti šia liga. Antra šio nepakankamo kūno maitinimo vaikui beaugant pasekmė yra rachitas (angliška liga, antaugos sąnariuose), kuris taip pat labai dažnai užtinkamas pas darbininkų vaikus. Kaulų kietėjimas sulėtėja, aplamai sulėtėja skeleto vystymasis, ir šalia įprastinių rachito reiškinių gana dažnai pastebimas kojų ir stuburo iškrypimas. Man, tur būt, nėra reikalo pasakoti, kad visos šios ligos dar labiau paaštrėja dėl darbininkų gyvenimo nepastovumo, kuris atsiranda ryšium su prekybos svyravimais, nedarbu ir darbo užmokesčio sumažėjimu krizių metu. Laikinas maisto trūkumas, kurį tam tikrą laiką turi patirti beveik kiekvienas darbininkas ne mažiau kaip vieną kartą savo gyvenime, dar labiau pablogina ir šiaipjau blogos, bet vis dėlto bent kiekio atžvilgiu pakankamos mitybos pasekmes. Vaikai, kurie kaip tik tuo metu, kai maistas jiems labiausiai reikalingas, vaikšto pusiau alkani, — o kiek tokių būna kiekvienos krizės metu ir net geriausiais klestėjimo laikotarpiais, — tokie vaikai neišvengiamai turi būti labai silpni, turi sirgti skrupulu ir rachitu. O kad jie tokie yra, rodo jų išvaizda. Nepakankama priežiūra, o tam yra pasmerkta daugybė darbininkų vaikų, palieka neišdildomus pėdsakus ir visą darbininkų klasę veda prie išsigimimo. Jei čia dar pridursime, kad ši klasė dėvi netinkamus drabužius, kurie negali apsaugoti nuo peršalimo, kad sergantieji darbininkai yra priversti dirbti tol, kol dar laikosi ant kojų, kad, darbininkui sergant, jo šeima turi baisiai skursti ir kad dėl to ligonis paprastai negauna jokios medicini-

nės pagalbos, — tai galima bus apytikriai įsivaizduoti, kokia yra Anglijos darbininkų sveikatos būklė. Beje, aš čia sąmoningai visai nekalbu apie žalingas darbo pasekmes atskirose pramonės šakose esamomis sąlygomis.

Čia dar prisideda ir kiti veiksniai, kurie silpnina daugelio darbininkų sveikatą. Visų pirma girtavimas. Visos vilionės, visos galimos pagundos susijungia, skatindamos darbininką girtauti. Degtinė jam yra beveik vienintelis malonumų šaltinis, ir viskas susiklosto taip, kad trauktų jį prie to šaltinio. Darbininkas grįžta iš darbo namo pavargęs ir suglebęs; jo butas nejaukus, drėgnas, niūrus ir nešvarus; jam būtinai reikia išsiblaškyti, jam reikia *kažko,* dėl ko vertėtų dirbti, kas sunkią rytojaus dieną padarytų pakenčiamą; jo nuovargį, nesmagią ir prislėgtą nuotaiką, kurią iš dalies sukėlė jo bloga sveikata, ypač virškinimo sutrikimas, nepaprastai sustiprina ir pablogina visos kitos jo gyvenimo sąlygos, jo egzistavimo netikrumas, jo priklausymas nuo visokių atsitiktinumų, jo negalėjimas ką nors padaryti savo padėčiai užtikrinti. Nuo blogo oro ir blogo maisto nusilpęs jo kūnas būtinai reikalingas tam tikro išorinio paskatinimo; jo poreikis pasižmonėti tegali būti patenkintas smuklėje; jis aplamai neturi jokios kitos vietos, kur galėtų susitikti su savo draugais. Ir kaip tokiomis aplinkybėmis darbininkas gali nejausti didelio patraukimo gerti, kaip jis gali atsispirti girtavimo pagundai? Priešingai, tokiomis aplinkybėmis daugybei darbininkų *atsiranda* moralinis ir fizinis būtinumas girtauti. Tačiau ir be šių daugiau fizinių priežasčių, kurios skatina darbininką girtauti, veikia dar daugumos pavyzdys, nepakankamas auklėjimas, negalimumas apsaugoti jaunus žmones nuo pagundos, daugeliu atvejų tiesioginė įtaka girtuoklių tėvų, kurie patys vaišina savo vaikus degtine, įsitikinimas, kad pasigėrus bent keletui valandų galima užmiršti gyvenimo skurdą ir jungą; šios ir šimtai kitokių aplinkybių veikia taip smarkiai, jog iš tikrųjų negalima kaltinti darbininkų už jų palinkimą gerti. Girtavimas čia jau nebe yda, už kurią būtų galima pasmerkti patvirkusį žmogų; jis pasidaro būtinu reiškiniu, neišvengiama tam tikrų sąlygų išdava, bent kada jos veikia netekusį valios objektą. Teatsako už tai tie, kurie darbininką padarė tokiu objektu. Tačiau kaip neišvengiamai didžiulė darbininkų masė pasiduoda girtavimui, taip pat neišvengiamai girtavimas žaloja savo aukų dvasią ir kūną. Girtavimas padidina palinkimą ligoms, kurias sukelia darbininkų gyvenimo sąlygos, jis skatina plaučių ir skrandžio ligų vystymąsi ir labai padeda atsirasti ir plisti šiltinei.

Kita darbininkų klasės fizinių kančių priežastis yra ta, kad susirgimo atveju jie negali gauti prityrusių gydytojų pagalbos. Tiesa, daugelis labdarybės įstaigų stengiasi čia padėti; pvz., Mančesterio ligoninė kasmet aptarnauja apie 22 tūkst. ligonių, kurių tam tikra dalis priimami į ligoninę, o kitiems gydytojai padeda patarimais ir vaistais. Bet ką visa tai reiškia miestui,

kuriame, Gaskelo apskaičiavimu *, trys ketvirtadaliai visų gyventojų kasmet reikalingi gydytojų pagalbos? Anglų gydytojai reikalauja didelio atlyginimo, o darbininkai neįstengia jo mokėti. Vadinasi, jiems belieka arba apsieiti be gydytojų pagalbos, arba jie priversti kreiptis į pigius šundaktarius ir naudoti šarlataniškus vaistus, kurie galų gale padaro daugiau žalos negu naudos. Daugybė tokių šundaktarių verčiasi gydymo verslu visuose Anglijos miestuose; jie skelbimais, afišomis ir kitokiomis gudrybėmis įsigyja klientūrą vargingųjų klasių tarpe. Be to, parduodama daugybė vadinamųjų patentuotų vaistų (patent medicines) nuo visokių esamų ir nesamų ligų: Morisono piliulės, Paro gyvybės piliulės, dr. Meinveringo piliulės ir tūkstančiai kitokių piliulių, esencijų ir balzamų; visi jie turi savybę gydyti visas pasaulyje esamas ligas. Tiesa, šiuose vaistuose retai būna tiesiog žalingų medžiagų, bet vis dėlto labai dažnai, kai juos vartojama tankiai ir dideliais kiekiais, jie žaloja organizmą, o kadangi neišmanantiems darbininkams visuose skelbimuose sakoma — kiek jų besuvartotum, niekuomet nebus per daug, tai nereikia stebėtis, jei darbininkai, yra reikalas ar ne, nuolat suvartoja didelį jų kiekį. Nėra nieko nepaprasto, jei Paro gyvybės piliulių gamintojas per savaitę parduoda 20—25 tūkst. dėžučių šių gydomųjų piliulių, kurias vienas geria nuo vidurių užkietėjimo, kitas — nuo viduriavimo, trečias — nuo drugio, bendro nusilpimo ir visokių negalavimų. Kaip mūsiškiai valstiečiai vokiečiai mėgsta tam tikrais metų laikais statytis taures arba nuleisti sau kraują, taip dabar anglų darbininkai geria savo patentuotus vaistus, tuo darydami sau žalos ir sukišdami į tų vaistų fabrikanto kišenę savo pinigus. Viena iš žalingiausių tų patentuotų priemonių yra gėrimas, pagamintas iš opijaus preparatų, dažniausiai iš liaudanumo, ir parduodamas „Godfrey's Cordial" ** pavadinimu. Moterys, kurios dirba namuose ir turi prižiūrėti savo arba svetimus vaikus, girdo juos tuo gėrimu, kad jie ramiai gulėtų ir, kaip daugelis mano, kad jie sustiprėtų. Jos dažnai pradeda duoti vaikams to gėrimo tuoj po jų gimimo, visai nežinodamos žalingų šios „stiprinančios" priemonės padarinių, ir girdo juo tol, kol vaikai miršta. Kuo nejautresnis opijaus veikimui darosi vaiko organizmas, tuo didesnės dozės jam duodamos. Kai šis gėrimas nebegelbsti, duodama ir gryno liaudanumo, dažnai po 15—20 lašų iš karto. Notingemo tardytojas liudijo vyriausybinėje komisijoje ***, kad *vienas* vaistininkas, jo paties prisipažinimu, per vienerius metus sunaudojo 13 centnerių sirupo tai „Godfrey's Cordial" paruošti. Galima lengvai įsivaizduoti, kokios yra tokio gydymo pasekmės kūdi-

* „Pramonėje dirbantieji Anglijos gyventojai", VIII sk.

** — „stiprinanti Godfrio mikstūra". *Red.*

*** „Report of Commission of Inquiry into the Employment of Children and Young Persons in Mines and Collieries and in the Trades and Manufactures in which Numbers of them work together, not being included under the Terms of the Factories' Regulation Act." First and Second Reports [„Ata-

kiams. Jie išblykšta, suglemba, nusilpsta ir dažniausiai miršta net nesulaukę dvejų metų. Šis vadinamasis vaistas labai plačiai vartojamas visuose Anglijos didmiesčiuose ir pramonės apygardose.

Visų šių įtakų pasekmė yra visuotinis fizinis darbininkų nusilpimas. Jų tarpe retai galima sutikti stiprius, gražaus kūno sudėjimo ir sveikus žmones — bent jau daugiausia uždarose patalpose dirbančių pramonės darbininkų tarpe, o čia apie juos ir tekalbama. Jie beveik visi yra silpnoki, stambaus, bet nestipraus sudėjimo, liesi, išblyškę, turi silpnai išsivysčiusius raumenis, nebent išskyrus tuos raumenis, kurie ypatingai įtempiami dirbant. Beveik visi jie kenčia dėl blogo virškinimo, todėl visi daugiau ar mažiau serga hipochondrija, yra niūrūs ir blogai nusiteikę. Nusilpęs jų organizmas yra neatsparus ligoms, todėl jie labai dažnai serga, anksti sensta ir jauni miršta. Tai nenuginčijamai įrodo mirtingumo lentelės.

Pagal vyriausiojo civilinės būklės aktų įrašų tvarkytojo Dž. Grehemo ataskaitą mirtingumas visoje Anglijoje ir Velse sudaro kasmet truputį mažiau kaip $2^1/_4$ procento, t. y. kasmet iš 45 žmonių miršta *vienas* *. Bent toks buvo 1839—1840 metų vidurkis; sekančiais metais mirtingumas šiek tiek sumažėjo — tik iš 46 žmonių mirdavo vienas. Tačiau stambiuose miestuose santykis yra visai kitoks. Aš čia turiu oficialias mirtingumo lenteles (paskelbtas laikraštyje „Manchester Guardian“ 1844 m. liepos 31 d.), pagal kurias mirtingumas kai kuriuose stambiuose miestuose atrodo šitaip: Mančesteryje kartu su Solfordu ir Čorltonu 1 iš 32,72, o be Solfordo ir Čorltono — 1 iš 30,75; Liverpulyje kartu su Vest-Derbiu (priemiesčiu) 1 iš 31,90, o be Vest-Derbio — 1 iš 29,90, tuo tarpu visose nurodytose Češiro, Lankaširo ir Jorkširo apygardose,— o jos apima daugybę kaimiškų arba pusiau kaimiškų apygardų ir, be to, daugelį miestelių, — kuriose gyvena 2 172 506 žmonės, mirtingumo vidurkis yra 1 iš 39,80. Kokios blogos yra miestų darbininkų gyvenimo sąlygos, rodo Preskoto (Lankaširas) gyventojų mirtingumas; tai apygarda, kurioje gyvena angliakasiai, o kadangi darbas kasyklose neigiamai veikia sveikatą, tai joje sveikatingumo būklė yra dar blogesnė, negu žemdirbystės apygardose. Tačiau darbininkai gyvena kaime, ir jų mirtingumas yra 1 iš 47,54, vadinasi, beveik $2^1/_2$ mažesnis už visos Anglijos vidurkį. Visi šie suvestiniai duomenys paimti iš 1843 metų mirtingumo lentelių. Dar

---

skaita komisijos, tiriančios vaikų ir paauglių panaudojimą kasyklose ir rūdynuose, taip pat tuose amatuose ir gamybos šakose, kuriuose daugelis jų dirba, bet jiems netaikomas darbo fabrikuose apribojimo įstatymas“. Pirmoji ir antroji ataskaita]. Greindžerio pranešimas, antrojoje ataskaitoje. Paprastai cituojama „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitos“ pavadinimu. Tai viena iš geriausių oficialių ataskaitų, kurioje yra daugybė labai vertingų, bet ir labai baisių faktų. Pirmoji ataskaita buvo paskelbta 1841 metais, o antroji — dviem metais vėliau.

* „Fifth Annual Report of Reg. Gen. of Births, Deaths and Marriages“ [„Penktoji metinė gimimų, mirimų ir santuokų registravimo valdybos ataskaita“].

didesnis mirtingumas yra Škotijos miestuose: Edinburge 1838—1839 metais 1 iš 29, o 1831 metais Senamiestyje net 1 iš 22; Glazgove, dr. Kaveno duomenimis („Gimimų ir mirimų statistika Glazgove")[28], nuo 1830 metų mirdavo vidutiniškai 1 iš 30, o atskirais metais 1 iš 22—24. Iš visur mums pranešama, kad šis nepaprastas žmogaus vidutinio amžiaus trumpėjimas daugiausia liečia darbininkų klasę ir kad vidutinis žmogaus amžius, imant visas klases, ilgėja, nes aukštųjų ir vidurinių klasių mirtingumas yra mažesnis. Naujausius duomenis pateikia Mančesterio gydytojas P. H. Holendas, kuris oficialiu pavedimu tyrinėjo Mančesterio priemiestį Čorlton-on-Medloką *. Jis paskirstė namus ir gatves į tris kategorijas ir gavo šiuos mirtingumo santykius:

Pirmoji gatvių kategorija,	I kategorijos	namai, mirtingumas	1 : 51
„ „ „	II „	„ „	1 : 45
„ „ „	III „	„ „	1 : 36
Antroji gatvių kategorija,	I kategorijos	namai, mirtingumas	1 : 55
„ „ „	II „	„ „	1 : 38
„ „ „	III „	„ „	1 : 35
Trečioji gatvių kategorija,	I kategorijos namų nėra		
„ „ „	II „	namai, mirtingumas	1 : 35
„ „ „	III „	„ „	1 : 25

Iš daugelio kitų Holendo pateiktų lentelių aiškėja, kad mirtingumas antrosios kategorijos *gatvėse* yra 18% didesnis, o trečiosios kategorijos gatvėse — 68% didesnis negu pirmosios kategorijos gatvėse; kad mirtingumas antrosios kategorijos *namuose* yra 31% didesnis, o trečiosios kategorijos namuose — 78% didesnis negu pirmosios kategorijos namuose; kad mirtingumas nešvariose gatvėse, jas išvalius, sumažėjo 25%. Savo pranešimą jis užbaigia šia pastaba, kuri anglų buržua lūpose skamba labai atvirai:

„Jei mes nustatome, kad kai kuriose gatvėse mirtingumas yra keturis kartus didesnis negu kitose gatvėse ir ištisose gatvių kategorijose dvigubai didesnis negu kitose kategorijose, jei mes toliau nustatome, kad didelis mirtingumas yra beveik pastovus tose gatvėse, kurių būklė bloga, ir kad mažas mirtingumas yra beveik pastovus gerai sutvarkytose gatvėse, tai mes būtinai turime padaryti išvadą, kad daugybė mūsų brolių, šimtai mūsų artimiausių kaimynų kasmet išžudomi (destroyed), nes trūksta paprasčiausių apsisaugojimo priemonių".

Ataskaitoje apie darbininkų klasės sveikatingumą yra duomenų, kurie patvirtina tą patį faktą. Liverpulyje 1840 metais vidutinis aukštesniųjų klasių (džentri, laisvųjų profesijų atstovai ir t. t.) žmonių amžius buvo 35 metai, prekybininkų ir geriau aprūpintų amatininkų — 22 metai, darbininkų, padienių ir aplamai samdomojo darbo žmonių — tik 15 metų. Parlamento ataskaitose yra dar daug panašių faktų.

* Plg. „Report of Commission of Inquiry into the State of large Towns and populous Districts", first Report, 1844. Appendix [„Didmiesčių ir tirštai apgyventų rajonų būklės tyrimo komisijos ataskaita", pirmoji ataskaita, 1844. Priedas].

Dideli mirtingumo skaičiai daugiausia paaiškinami tuo, kad miršta daug mažų darbininkų klasės vaikų. Gležnas vaiko organizmas visų mažiausiai gali atsispirti nepalankioms blogų gyvenimo sąlygų įtakoms. Labai greit atsiliepia ta aplinkybė, kad vaikas gana dažnai paliekamas be priežiūros, kai abu tėvai dirba arba vienas iš jų miręs; todėl nėra ko stebėtis, jei, pavyzdžiui, Mančesteryje, pagal ką tik minėtą ataskaitą, daugiau kaip 57% darbininkų vaikų miršta nesulaukę penkerių metų, kai tuo tarpu aukštesniųjų klasių tokio amžiaus vaikų miršta tik 20%, o kaimiškose apygardose visų klasių vaikų, mirštančių iki penkerių metų, vidurkis nesiekia 32%*. Jau keletą kartų paminėtame žurnalo „Artizan" straipsnyje mums pateikiami apie tai tikslesni duomenys; sugretinus mirimų nuo įvairių vaikų ligų skaičių miestuose ir kaime, įrodoma, kad, bendrai paėmus, epidemijų metu mirtingumas Mančesteryje ir Liverpulyje yra tris kartus didesnis negu kaimiškose apygardose, kad nervų sistemos susirgimų miestuose yra penkis kartus daugiau, o skrandžio susirgimų — daugiau kaip du kartus daugiau, kai tuo tarpu mirimų nuo plaučių ligų skaičius miestuose santykiauja su jų skaičiumi kaime kaip $2^1/_2$ su 1. Nuo raupų, tymų, kokliušo ir skarlatinos miestuose mažų vaikų miršta keturis kartus daugiau negu kaime, nuo smegenų vandenės — tris kartus, o nuo mėšlungio — dešimt kartų. Norėdamas pasiremti dar vienu autoritetingu šaltiniu, aš čia duodu lentelę, kurią dr. Veidas pateikė savo „Vidurinės ir darbininkų klasės istorijoje" (Londonas, 1835, 3-sis leidimas), paėmęs ją iš parlamentinės 1832 metų fabrikų komisijos ataskaitos.

Iš 10 000 žmonių miršta	iki 5 metų	5-19	20—39	40—59	60—69	70—79	80—89	90—99	100 ir daugiau
Ratlendo grafystėje — sveikoje žemdirbystės apygardoje ...	2 865	891	1 275	1 299	1 189	1 428	938	112	3
Esekso grafystėje — pelkėtoje žemdirbystės apygardoje	3 159	1 110	1 526	1 413	963	1 019	630	77	3
Karlailio mieste 1779—1787 metais, iki fabrikų atsiradimo	4 408	911	1 006	1 201	940	826	533	153	22
Karlailio mieste, atsiradus fabrikams ..	4 738	930	1 261	1 134	677	727	452	80	1
Fabrikų mieste Prestone	4 947	1 136	1 379	1 114	553	532	298	38	3
Fabrikų mieste Lidse	5 286	927	1 228	1 198	593	512	225	29	2

* „Fabrikų komisijos ataskaita", 3 tomas, dr. Hokinso pranešimas apie Lankaširą. — Čia pateikiamas dr. Robertono, „pirmojo statistikos autoriteto Mančesteryje", tvirtinimas.

Tačiau, be šių įvairių ligų, kurios yra neišvengiamos dėl to, kad šiais laikais nesirūpinama vargingųjų klase ir kad ji yra engiama, dar yra ir kitokių priežasčių, kurios didina mažų vaikų mirtingumą. Daugelyje šeimų tiek motina, tiek ir tėvas dirba ne namuose, todėl vaikai visiškai apleidžiami, jie arba užrakinami namuose, arba atiduodami kam kitam prižiūrėti už tam tikrą atlyginimą. Taigi nenuostabu, jei šimtai tokių vaikų žūva dėl visokių nelaimingų atsitikimų. Niekur tiek daug vaikų nesuvažinėjama, niekur tiek daug jų neprigeria ir nesudega, kaip Anglijos didmiesčiuose. Ypač daug vaikų miršta nuo nudegimo arba nusiplikymo karštu vandeniu — Mančesteryje žiemos mėnesiais beveik kiekvieną savaitę būna toks atsitikimas, Londone taip pat dažnai, bet apie tai retai kada terašoma laikraščiuose; aš teturiu tik vieną laikraščio „Weekly Dispatch", 1844 m. gruodžio 15 d., pranešimą, pagal kurį per savaitę nuo gruodžio 1 iki 7 d. buvo *šeši* tokie atsitikimai. Šie nelaimingi vaikai, kurie žūva tokiomis baisiomis aplinkybėmis, yra vien mūsų visuomeninės netvarkos aukos ir aukos turtingųjų klasės, kuri yra suinteresuota išlaikyti tą netvarką. Ir vis dėlto galima manyti, kad ši baisi, kankinanti mirtis yra labdarybė vaikams, nes ji atpalaiduoja juos nuo ilgo, skurdaus ir vargingo gyvenimo, kuriame jų laukia daug kančių, bet maža malonumų. Štai kaip toli nužengta Anglijoje, o buržuazija kasdien skaito apie tai laikraščiuose ir dėl to nesisieloja. Bet užtat ji neturės teisės ir skųstis, jeigu aš, pasiremdamas savo pateiktais oficialiais ir neoficialiais dokumentais, kuriuos ji *turi* žinoti, tiesiog apkaltinsiu ją socialiniu žudymu. Arba tegu ji pasirūpina, kad ši baisi padėtis būtų likviduota, arba visuomeninių reikalų tvarkymą tegu ji perduoda darbininkų klasei. Tačiau padaryti pastarąjį dalyką ji neturi jokio noro, o pirmojo — kol ji lieka buržuazija ir negali atsipalaiduoti nuo buržuazinių prietarų — ji nepajėgia padaryti. Nors ji pagaliau dabar, žuvus šimtams tūkstančių žmonių, ir imasi kai kurių nežymių atsargos priemonių ateičiai, išleidžia specialų įstatymą dėl statybos sutvarkymo sostinėje [29], kuriuo bent šiek tiek apribojamas beatodairiškas gyvenamųjų namų sugrūdimas vienoje vietoje, nors ji ir giriasi priemonėmis, kurios ne tik nepaliečia blogio šaknų, bet dargi nepatenkina paprasčiausių sanitarinės policijos reikalavimų, vis dėlto ji negalės tuo paneigti kaltinimo. Anglijos buržuazijai belieka pasirinkti: arba ir toliau laikyti savo rankose valdžios vairą, *nepaisant* nepaneigiamo jai pareikšto kaltinimo žudymu, dėl kurio jai tenka visa atsakomybė, arba darbininkų klasės naudai atsisakyti nuo valdžios. Lig šiol ji pasirenka pirmąjį atvejį.

Pereikime nuo fizinės darbininkų padėties prie dvasinės jų būklės. Jei buržuazija rūpinasi darbininkų gyvenimu tik tiek, kiek tai jai reikalinga, tai nėra ko stebėtis, jeigu ji ir šviestis jiems teleidžia tiek, kiek tai jai naudinga. O šis matas anaiptol

nėra didelis. Švietimo priemonių Anglijoje yra neproporcingai maža palyginti su gyventojų skaičiumi. Darbininkų klasei prieinamos negausios dieninės mokyklos tegali būti lankomos nedaugelio, be to, jos yra blogos, mokytojauja jose darbingumo netekę darbininkai arba šiaip niekam tikę žmonės, kurie pasidarė mokytojais vien dėl to, kad turėtų iš ko pragyventi; patys mokytojai dažniausiai neturi būtiniausių elementarių žinių, neturi mokytojui taip reikalingų moralinių savybių, jie dirba be jokios visuomeninės kontrolės. Čia irgi viešpatauja laisvoji konkurencija, ir, kaip visada, turtingieji turi naudos, o beturčiai, kuriems konkurencija kaip tik nėra laisva, kuriems trūksta reikiamų žinių, kad galėtų spręsti, nieko nelaimi. Privalomojo mokslo niekur nėra; fabrikuose tikrąja šio žodžio prasme, kaip mes pamatysime, jis tėra įvestas tik žodžiais, o kai 1843 metų sesijoje vyriausybė mėgino šį tariamą privalomąjį mokslą padaryti tikru, tai pramonės buržuazija visomis jėgomis priešinosi, nors darbininkai ryžtingai pasisakė *už* privalomąjį mokslą. Be to, daugybė vaikų ištisą savaitę dirba fabrikuose ir namie ir todėl negali lankyti mokyklos. Juk *vakarinės mokyklos,* kurios yra skirtos dieną dirbantiems vaikams, beveik visiškai nelankomos, o jei ir lankomos, tai neduoda jokios naudos. Ir iš tikrųjų būtų per daug reikalauti, kad jauni darbininkai, kurie dvylika valandų plūkėsi darbe, dar nuo aštuonių iki dešimtos valandos sėdėtų mokykloje. O tie, kurie tai daro, dažniausiai ten užmiega; toks faktas yra konstatuotas šimtuose pasisakymų, pateiktų „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje". Tiesa, yra įsteigtos sekmadienio mokyklos, bet ir joms labai trūksta mokytojų ir jos tegali būti naudingos tiems, kurie jau yra šio to pramokę dieninėje mokykloje. Laiko tarpas nuo vieno sekmadienio iki kito yra per ilgas, kad visai nesimokęs vaikas iki antros pamokos neužmirštų to, ką jis buvo išmokęs pirmojoje pamokoje prieš savaitę. „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita" pateikia tūkstančius įrodymų, ir pati komisija kuo aiškiausiai pasisako, kad nei dieninės, nei sekmadienio mokyklos visai neatitinka nacijos poreikių. Ši ataskaita pateikia tokių Anglijos darbininkų klasės tamsumo pavyzdžių, kokių negalima būtų tikėtis net tokiose šalyse, kaip Ispanija ir Italija. Tačiau kitaip ir negali būti. Buržuazija ne tik nieko gero nesitiki iš darbininkų švietimo, bet dargi jo bijo. Visame savo milžiniškame 55 mil. svarų sterlingų biudžete vyriausybė teturi tik vieną menkutę 40 tūkst. svarų sterlingų sumą liaudies švietimui. Ir jei ne religinių sektų fanatizmas, kuris, šiaip ar taip, padaro ne mažiau žalos, negu vienur kitur duoda naudos, tai švietimui skirtos lėšos būtų dar menkesnės. Bet anglikonų bažnyčia steigia savo National Schools * ir kiekviena sekta — savo mokyklas, vien norėdamos išlaikyti savo rankose savo tikinčiųjų vaikus ir, kiek

* — liaudies mokyklas. *Red.*

tai yra galima, paveržti iš kitos sektos kokią nors nelaimingą vaiko sielą. Dėl to tikyba ir būtent nevaisingiausia jos sritis — kitatikių paneigimas — virto svarbiausiu mokymo dalyku, vaikų atmintis perkraunama nesuprantamomis dogmomis ir teologinėmis smulkmenomis, sektantinis nepakantumas ir fanatiškas šventeiviškumas diegiamas kiek galima anksčiau, o protiniu, dvasiniu ir doroviniu lavinimu gėdingai nesirūpinama. Darbininkai jau ne kartą reikalavo iš parlamento grynai pasaulietiško liaudies švietimo, religinį auklėjimą paliekant kiekvienos sektos dvasininkams, bet lig šiol dar nebuvo nė vienos vyriausybės, kuri su tuo sutiktų. Žinoma, ministras yra paklusnus buržuazijos tarnas, o buržuazija yra susiskaidžiusi į daugybę sektų; tačiau kiekviena sekta tik tuomet leidžia darbininkui įgyti kitais atžvilgiais pavojingą mokslą, kai jis sutinka kartu priimti ir priešnuodį — specifines tos sektos dogmas. O kadangi šios sektos dar lig šiol kovoja tarpusavyje dėl vyravimo, tai darbininkų klasė tuo tarpu lieka be mokslo. Tiesa, fabrikantai giriasi, kad jie didžiulę daugumą darbininkų išmokę skaityti, bet, koks yra tas skaitymas, parodo „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita". Kas pažįsta raides, sakosi mokąs skaityti, ir fabrikantai tuo pasitenkina. O jei dar turėsime galvoje painią anglų kalbos rašybą, dėl kurios skaitymas yra tikras menas ir jo galima išmokti tik ilgą laiką besimokant, tai mes suprasime, kodėl darbininkų klasė yra tokia tamsi. Gerai rašyti moka labai maža kas, o rašybos taisyklių nepaiso net daugelis „apsišvietusiųjų". Anglikonų bažnyčios, kvakerių ir, manau, dar kai kurių kitų sektų sekmadienio mokyklose visai nemokoma rašyti, „nes tai esąs perdaug pasaulietiškas užsiėmimas sekmadieniui". Kaip iš viso atrodo darbininkams skirtas švietimas, pamatysime iš keleto pavyzdžių. Jie paimti iš „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitos", kuri, deja, neapima fabrikinės pramonės tikrąja šio žodžio prasme.

„Birmingeme,— sako komisijos narys Greindžeris,— mano egzaminuoti vaikai, bendrai paėmus, visiškai neturi to, ką būtų galima pavadinti bent šiokiomis tokiomis naudingomis žiniomis. Nors beveik visose mokyklose dėstoma *tik* tikyba, bet ir šioje srityje daugumas mokinių pasirodė nieko neišmaną".— „Vulverhemptone,— pasakoja komisijos narys Hornas,— aš, tarp kita ko, mačiau tokių pavyzdžių. Vienuolikos metų mergaitė, lankiusi ir dieninę, ir sekmadienio mokyklą, „niekad nebuvo girdėjusi nei apie kitą pasaulį, nei apie rojų, nei apie pomirtinį gyvenimą". Septyniolikametis jaunuolis nežinojo, kiek yra dukart du, ir negalėjo pasakyti, kiek du pensai turi fartingų" ($^1/_4$ penso), „netgi tuomet, kai jam tie pinigai buvo paduoti į rankas. Kai kurie berniukai niekad nebuvo girdėję apie Londoną ir net apie Vilenholą, nors tarp pastarojo ir jų gyvenamosios vietos tebuvo viena valanda kelio ir su Vulverhemptonu jis palaikė nuolatinį ryšį. Kai kurie iš jų niekad nebuvo girdėję karalienės vardo arba Nelsono, Velingtono, Bonaparto vardų. Tačiau reikia pažymėti, kad tie, kurie niekad nebuvo girdėję net apie šv. Povilą, Mozę arba Saliamoną, puikiai žinojo apie plėšiko Diko Terpino, o ypač savo pabėgimais iš kalėjimo pagarsėjusio vagies Džeko Šepardo gyvenimą, darbus ir charakterį".— Šešiolikametis jaunuolis nežinojo, kiek yra dukart du arba kiek sudaro keturi fartingai; kitas, septy-

niolikametis jaunuolis, teigė, kad dešimt fartingų — tai dešimt puspensių, o trečias jaunuolis, taip pat septyniolikametis, į kai kuriuos visiškai paprastus klausimus trumpai atsakė, kad „ničnieko nežino (he was no judge o'nothin')“ (Hornas. „Ataskaita“, priedai, II dalis, Q 18, Nr. 216, 217, 226, 233 ir kt.).

Šie vaikai, kuriuos ištisus 4—5 metus kankina tikybos dogmomis, pabaigoje žino tiek, kiek ir prieš tai žinojo.

Vienas vaikas „penkerius metus reguliariai lankė sekmadienio mokyklą; jis nežino, kas buvo Jėzus Kristus, nors tą vardą buvo girdėjęs; jis niekad nebuvo girdėjęs apie dvylika apaštalų, Samsoną, Mozę, Aaroną ir kt.“ (ten pat, dokumentai, q 39, 1.33 psl.). Kitas, „šešerius metus reguliariai lankęs sekmadienio mokyklą, žino, kas buvo Jėzus Kristus, kad jis mirė ant kryžiaus, praliedamas savo kraują, „kad išganytų mūsų išganytoją“; niekuomet nebuvo girdėjęs apie šv. Petrą ir Povilą“ (ten pat, q 36, 1.46 psl.). Trečias, „septynerius metus lankęs įvairias sekmadienio mokyklas, moka skaityti tik iš plonų knygučių ir tik paprastus vienaskiemenius žodžius; apie apaštalus yra girdėjęs, bet nežino, ar jų tarpe buvo šv. Petras ir šv. Jonas, o jei buvo, tai, tur būt,— šv. Jonas Veslis“ (metodistų sektos įsteigėjas) ir t. t. (ten pat, q 34, 1. 58 psl.). Į klausimą, kas buvo Jėzus Kristus, Hornas gaudavo, tarp kita ko, dar tokius atsakymus: „jis buvo Adomas“, „jis buvo apaštalas“, „jis buvo viešpaties išganytojo sūnus (he was the Saviour's Lord's Son)“, o vienas šešiolikos metų jaunuolis atsakė: „jis buvo Londono karalius prieš daugelį daugelį metų“.— Šefilde komisijos narys Saimonsas liepė sekmadienio mokyklų mokiniams skaityti; jie negalėjo atpasakoti perskaityto teksto ir pasakyti, kas buvo tie apaštalai, apie kuriuos jie ką tik skaitė. Jam visus iš eilės apklausus apie apaštalus ir negavus nė vieno teisingo atsakymo, vienas nedidutis iš pažiūros protingas berniukas su dideliu pasitikėjimu pasakė: „Aš žinau, pone, tai buvo raupsuotieji!“ (Saimonsas. „Ataskaita“, priedai, I dalis, E 22 ir kt. psl.).

Panašūs pranešimai gaunami iš puodininkystės apygardų ir iš Lankaširo.

Taigi matome, ką buržuazija ir valstybė yra padariusios darbininkų klasei auklėti ir šviesti. Laimei, šios klasės gyvenimo sąlygos yra tokios, kad jos teikia jai praktinį švietimą, kuris ne tik pakeičia mokyklinį šlamštą, bet ir su juo susijusias painias religines pažiūras padaro nežalingas ir net pastato darbininkus nacionalinio Anglijos judėjimo priešakyje. Vargas moko melstis ir — kas dar svarbiau — galvoti ir veikti. Anglijos darbininkas, kuris vos moka skaityti ir dar mažiau rašyti, vis dėlto puikiai žino, kokie yra jo paties interesai ir kokie yra visos nacijos interesai; jis taip pat žino, kokie yra specialūs buržuazijos interesai ir ko jis gali iš šios buržuazijos laukti. Tegu jis ir nemoka rašyti, bet užtat jis moka kalbėti ir viešai kalbėti; tegu jis ir nemoka skaičiuoti, bet užtat jis pakankamai nusivokia apie politinės ekonomijos sąvokas, kad galėtų perprasti už grūdų įstatymo panaikinimą kovojantį buržua ir jį nuginčyti; nors, nepaisant visų kunigų pastangų, dangiškieji klausimai jam taip ir lieka labai neaiškūs, bet užtat jis juo geriau susivokia žemiškuose, politiniuose ir socialiniuose klausimuose. Apie tai dar kalbėsime vėliau, o dabar pereikime prie mūsų darbininkų dorovinio apibūdinimo.

Visiškai aišku, kad moralinis auklėjimas, kuris visose Anglijos mokyklose yra susijęs su religiniu auklėjimu, negali turėti geresnės įtakos, negu religinis auklėjimas. Paprasti principai, kurie *žmonėms* reguliuoja vieno žmogaus santykius su kitu žmogumi, principai, kuriuos baisiai supainiojo esamoji socialinė padėtis, visų karas prieš visus, neapsišvietusiam darbininkui lieka visiškai neaiškūs ir svetimi, kai jie suplakami su religinėmis, nesuprantamomis dogmomis ir jam religine forma pateikiami kaip savavališki, niekuo nepagrįsti įsakymai. Visi autoritetai, ypač Vaikų darbo tyrimo komisija pripažįsta, kad mokyklos beveik visai neprisideda prie darbininkų klasės dorovės ugdymo. Anglijos buržuazija dėl savo egoizmo yra tokia bukaprotė ir tokia trumparegė, jog ji nė nemėgina skiepyti darbininkams šiuolaikinę moralę, kurią buržuazija juk yra sulipdžiusi savo pačios naudai ir savo pačios apsaugai! Netgi šis rūpinimasis pačia savimi sukelia vis labiau suglembančiai ir tingiai buržuazijai perdaug vargo, netgi tai jai atrodo nereikalinga. Žinoma, ateis laikas, kai ji dėl to gailėsis, bet jau bus per vėlu. Tačiau ji neturi skųstis, jei darbininkai nenori nieko žinoti apie šią moralę ir nenori ja vadovautis.

Vadinasi, viešpataujančioji klasė atstūmė darbininkus ne tik fiziniu ir intelektualiniu, bet ir moraliniu atžvilgiu ir paliko juos likimo valiai. Vienintelis argumentas, kurio buržuazija griebiasi prieš darbininkus, kai jie per daug prie jos priartėja, yra įstatymas; prieš darbininkus lyg prieš neprotingus gyvulius panaudojama tik *viena* auklėjimo priemonė — rimbas, šiurkšti, ne įtikinanti, o tik bauginanti jėga. Todėl nereikia nė stebėtis, jei darbininkai, su kuriais elgiamasi kaip su gyvuliais, arba tikrai ima panašėti į gyvulius, arba savo žmogiškojo orumo supratimą ir savigarbos jausmą tegali išlaikyti tik labiausiai neapkęsdami valdančiosios buržuazijos ir nepaliaujamai viduje piktindamiesi ja. Jie tebėra žmonės, kol pilni pykčio viešpataujančiajai klasei; jie tampa gyvuliais, kai tik kantriai pasiduoda jiems uždėtam jungui ir tesistengia vien savo gyvenimą junge padaryti pakenčiamą, negalvodami nusimesti patį jungą.

Štai ir viskas, ką buržuazija yra padariusi darbininkų klasei šviesti, o jei dar atsižvelgsime į šios klasės gyvenimo sąlygas kitais atžvilgiais, tai jokiu būdu negalėsime jos pasmerkti už tai, kad ji neapkenčia viešpataujančiosios klasės. Dorovinio auklėjimo, kurio darbininkas negauna mokykloje, jam neskiepija ir aplamai jo gyvenimo sąlygos,— bent *to* dorovinio auklėjimo, kuris turi tam tikrą reikšmę buržuazijos akyse. Visa darbininko padėtis ir aplinka jį nepaprastai skatina gyventi nedorai. Jis yra beturtis, gyvenimas jo nebežavi, beveik visi malonumai yra jam nepasiekiami, įstatymo bausmės jam nebebaisios,— tad ko jam varžyti savo geismus, kodėl jis turi leisti turtuoliui gėrėtis savo turtais, užuot dalį jų pasiėmęs sau? Kokį pagrindą turi proletaras *ne*vogti? Buržuazijai labai džiu-

gu ir malonu girdėti kalbant apie „nuosavybės šventumą". Bet tam, kuris neturi jokios nuosavybės, nuosavybės šventumas pats savaime išnyksta. Pinigai — štai šio pasaulio dievas. Buržua atima iš proletaro jo pinigus ir tokiu būdu praktiškai padaro jį bedieviu. Todėl nenuostabu, jei proletaras išlaiko savo bedieviškumą ir jau nebereiškia pagarbos žemiškojo dievo šventumui ir jo galybei! O kai proletaras taip nusigyvena, jog jau nebegali patenkinti net būtiniausių gyvenimo poreikių, paskęsta skurde ir badauja, tuomet jis su dar didesne panieka žiūri į visą visuomeninę santvarką. Tai dažniausiai žino ir pati buržuazija. *Saimonsas* pažymi *, kad skurdas taip pat griauna dvasią, kaip girtavimas — kūną, o šerifas *Alisonas* labai smulkiai ir tiksliai nusako turtingiesiems, kokios turi būti socialinio engimo pasekmės darbininkams **. Skurdas teleidžia darbininkui pasirinkti: iš lėto mirti badu, iš karto nusižudyti arba pasiimti tai, ko jam reikia, ir pasiimti ten, kur jis tai randa, paprastai tariant — vogti. Todėl mes neturime stebėtis, jei daugumas jų yra linkę verčiau vogti, negu mirti badu arba nusižudyti. Žinoma, ir darbininkų tarpe yra pakankamai dorų žmonių, kurie net sunkiausiu atveju nevogs; jie ir miršta badu arba nusižudo. Savižudybė, kuri anksčiau buvo pavydėtina aukštųjų klasių privilegija, Anglijoje pasidarė madinga ir proletarų tarpe, ir daugelis vargingų žmonių nusižudo, norėdami išvengti skurdo, iš kurio jie nežino kaip kitaip išsigelbėti.

Tačiau dar daugiau negu skurdas Anglijos darbininkus demoralizuoja jų gyvenimo padėties netikrumas, būtinumas pravalgyti visą savo uždarbį, trumpai tariant, tai, kas juos padaro *proletarais*. Ir Vokietijoje smulkūs mūsų valstiečiai taip pat daugiausia yra neturtingi ir dažnai turi kęsti skurdą, bet jie mažiau priklauso nuo atsitiktinumo, jie bent turi šį tą tikro. Bet proletarui, kuris neturi nieko, išskyrus savo rankas, kuris šiandien pravalgo tai, ką jis vakar uždirbo, kuris priklauso nuo visokių atsitiktinumų, kuris visiškai netikras, kad jis galės įsigyti būtiniausius pragyvenimo reikmenis, — nes kiekviena krizė, kiekvienas jo šeimininko kaprizas gali palikti jį be duonos, — šiam proletarui yra sudaryta biauriausia, nežmoniškiausia padėtis, kokią tik gali žmogus įsivaizduoti. Vergui bent egzistavimą užtikrina jo šeimininko savanaudiškumas, baudžiauninkas vis dėlto turi sklypelį žemės, iš kurio jis gyvena; vergas ir baudžiauninkas yra tikri, kad bent nemirs badu; o proletaras tegali pasitikėti tik pačiu savimi ir vis dėlto jis tuo pačiu metu neturi galimybės taip panaudoti savo jėgas, kad galėtų jomis pasikliauti. Viskas, ką pats proletaras gali padaryti savo padėčiai pagerinti, kaip lašas jūroje išnyksta sraute visų tų

---

* „Amatai ir amatininkai".
** „Gyventojų skaičiaus pagrindai", II tomas, 196, 197 psl.

atsitiktinumų, nuo kurių jis priklauso ir kuriems jis neturi nė menkiausios valdžios. Jis yra bejėgis visokių aplinkybių kombinacijų objektas ir jau gali kalbėti apie laimę, jeigu jam pavyksta bent trumpą laiką šiaip taip pragyventi. Ir savaime suprantama, kad šios aplinkybės nulemia jo charakterį ir gyvenimo būdą: arba jis stengiasi išsilaikyti šio sūkurio paviršiuje, išgelbėti savo žmogiškąjį orumą, — o tai jis tegali padaryti tik protestuodamas * prieš buržuaziją, prieš tą klasę, kuri jį taip negailestingai išnaudoja ir paskui palieka likimo valiai, kuri stengiasi priversti jį pasilikti toje žmogų žeminančioje padėtyje,— arba jis nustoja kovojęs prieš jam sudarytą padėtį, laikydamas tą kovą bevaise, ir kiek galėdamas stengiasi išnaudoti atskirus palankius momentus. Taupyti jam beprasmiška, nes geriausiu atveju jis tegali sukaupti tiek, kiek jam reikia porai savaičių pragyventi, o jeigu jis liks be darbo, tai nedarbas truks ilgiau kaip dvi savaites. Įsigyti nuosavybę ilgam laikui jis neįstengia, o jeigu jam ir pavyktų, tai jis liautųsi buvęs darbininku, ir jį pakeistų kitas. Tad kas jam belieka daryti, kai jis gauna gerą atlyginimą, jei ne gerai iš to pagyventi? Anglų buržua stebisi ir nepaprastai piktinasi, kad darbininkas, gaudamas didelį atlyginimą, linksmai gyvena. Tačiau ne tik visai natūralu, bet ir visai protinga, kad žmonės, kol gali, naudojasi gyvenimu, užuot kaupę lobius, kurie jiems neduos jokios naudos ir kuriuos galų gale vėl sunaikins kandys ir rūdys, t. y. buržuazija. Tačiau toks gyvenimo būdas demoralizuoja daugiau, negu bet koks kitas. Tai, ką Karleilis pasakoja apie medvilnės verpėjus, tinka visiems Anglijos pramonės darbininkams:

„Šiandien jų reikalai puikiausi, o rytoj blogi — nuolatinis azartinis lošimas; jie ir gyvena kaip lošikai: šiandien prabangoje, o rytoj — badauja. Juos kankina niūrus maištingas nepasitenkinimas — blogiausias jausmas, koks tik gali būti žmogaus krūtinėje. Anglijos prekyba su savo pasaulinio masto konvulsijomis ir svyravimais, su savo neišmatuojamu Protėjumi — garu visus kelius padarė jiems netikrus ir laiko juos tarytum užburtame rate; blaivumas, tvirtumas, visiškas ramumas — pirmoji žmogaus palaima — jiems yra svetimi... Šis pasaulis jiems yra ne gimtieji namai, bet niūrus kalėjimas, pilnas beprotiškų ir bevaisių kančių, maištų, neapykantos ir keršto sau ir visai žmonijai. Kas gi tai yra — ar žaliuojantis, žydintis dievo sutvertas ir valdomas pasaulis, ar niūrus, kunkuliuojantis, pilnas sieros garų, medvilnės dulkių, įniršio ir girtų triukšmo velnio sutvertas ir valdomas pragaras, kuriame verčiama dirbti kankinantį darbą?“ **

Ir toliau, 40 psl.:

„Jei neteisingumas, tiesos bei faktų iškraipymas ir natūralios tvarkos ardymas yra vienintelis pasaulio blogis, o supratimas, kad elgiamasi neteisėtai ir neteisingai, yra vienintelis nebepakenčiamas jausmas, tai mūsų didysis klausimas dėl darbininkų padėties būtų toks: ar tai yra teisinga? Ir visų pirma: ar jie patys laiko tokią padėtį teisinga? — Jų žodžiai yra pakankamas

* Toliau mes pamatysime, kad proletariato protestas prieš buržuaziją Anglijoje yra įteisintas sąjungų laisvės dėka.
** „Čartizmas“, 34 ir kt. psl.

atsakymas, o jų veiksmai — juo labiau... Pasipiktinimas, staigus kerštingas siekimas sukilti prieš aukštąsias klases, mažėjanti pagarba jų pasaulietiškos valdžios įsakymams, mažėjantis pasitikėjimas jų dvasinės valdžios pamokymais vis labiau ir labiau apima žemutines klases. Šią nuotaiką galima pasmerkti, už ją galima bausti, bet visi turi pripažinti, kad ji tikrai yra, visi turi žinoti, kad tokia padėtis yra liūdna ir, jei nieko nebus pakeista, ji gali atnešti nelaimę".

Karleilis visiškai teisingai pateikia faktus; jis nėra teisus tik smerkdamas nepaprastą darbininkų neapykantą aukštosioms klasėms. Ši neapykanta, šis įniršis yra veikiau įrodymas, kad darbininkai jaučia savo padėties nežmoniškumą, kad jie nenori leistis būti prilyginami gyvuliams ir kad jie ilgainiui išsivaduos iš buržuazijos vergovės. Mes matome, kad šios neapykantos neapimti darbininkai arba nusižeminę pasiduoda savo likimui, gyvena kaip padorūs miesčionys, plaukdami pasroviui, nesidomi, kas dedasi pasaulyje, padeda buržuazijai dar stipriau sukaustyti darbininkus grandinėmis ir dvasiniu atžvilgiu yra tokie pat negyvi, kokie yra buvę ikiindustriniu laikotarpiu, arba jie pasidaro likimo žaislu, netenka vidinio tvirtumo, o išorinio tvirtumo jau seniai yra netekę, gyvena niekuo nesirūpindami, geria degtinę ir sekioja paskui merginas; abiem atvejais jie yra gyvuliai. Pastarieji daugiausia ir prisideda prie „greito ydų paplitimo"; šia padėtimi labai piktinasi sentimentali buržuazija, pati būdama kalta dėl jos priežasčių.

Kitas darbininkų demoralizacijos šaltinis yra pasmerktumas darbui. Jei laisvanoriška gamybinė veikla yra didžiausias mūsų žinomas malonumas, tai prievartinis darbas yra baisiausia, labiausiai paniekinanti kančia. Žmogui nėra nieko baisesnio, kaip kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro dirbti darbą, kuris jam šlykštus! Ir juo stipriau darbininkas jaučia savo žmogiškąjį orumą, juo labiau jis turi neapkęsti savo darbo, nes jis supranta, kad tas darbas yra jam prievartinis ir betikslis. Tad kodėl jis dirba? Iš kūrybinio darbo pomėgio? Jausdamas vidinį poreikį? Visai ne. Jis dirba dėl pinigų, dėl daikto, kuris su pačiu darbu nieko bendro neturi, jis dirba todėl, kad turi dirbti, be to, jis dirba labai ilgai ir be pertraukos vis tą patį darbą, todėl jau vien dėl šios priežasties tas darbas dar pirmomis savaitėmis turi jam pasidaryti kančia, jeigu jame dar išliko bent kokie žmogiški jausmai. Darbo pasidalijimas iš viso dar labiau padidino atbukinančią prievartinio darbo įtaką. Daugumoje darbo šakų darbininko veikla yra apribota smulkia, grynai mechaniška manipuliacija, kuri kas minutę kartojasi ir metai iš metų lieka ta pati*. Kas nuo pat vaikystės kasdien po dvylika

* Argi ir čia reikia pateikti buržuazinių autoritetų parodymus? Pasirenku tik vieną, kurį kiekvienas gali surasti *Adomo Smito* knygoje „Wealth of Nations" [„Tautų turtas"], 3 tomas, 5 knyga, 1 sk., cituoto leidimo 297 psl.

valandų ir daugiau gamino smeigtukų galvutes arba dildė dantračius ir, be to, gyveno Anglijos proletaro gyvenimo sąlygomis, tas vargu ar gali išlaikyti žmogiškus jausmus ir gabumus iki trisdešimties metų amžiaus. Padėtis nepasikeitė ir pradėjus naudoti garo jėgą bei mašinas. Darbininko veikla palengvėjo, raumenų įtempti nebereikia, pats darbas pasidarė nežymus, bet nepaprastai monotoniškas. Jis neleidžia darbininkui išvystyti savo dvasinę veiklą, bet vis dėlto reikalauja iš jo tiek daug dėmesio, jog jis, norėdamas gerai atlikti darbą, neturi apie nieką kita galvoti. Ir kaip gali pasmerktumas tokiam darbui, kuris atima iš darbininko visą laiką, palikdamas jo truputį tik valgymui ir miegui, bet ne pasivaikščiojimui, kada jis galėtų pakvėpuoti grynu oru ir pasigėrėti gamta, ir jokiu būdu ne dvasinei veiklai, — kaip gali pasmerktumas tokiam darbui nepažeminti žmogaus iki gyvulio būklės? Ir vėl darbininkui belieka pasirinkti: arba pasiduoti likimo valiai, tapti „geru darbininku“ ir „ištikimai“ saugoti buržua interesus — ir tada jis iš tikrųjų pavirs gyvuliu, — arba priešintis, visomis jėgomis ginti savo žmogiškąjį orumą, o tai jis tegali padaryti tik kovodamas prieš buržuaziją.

Visoms šioms priežastims jau gerokai demoralizavus darbininkų klasę, ima veikti nauja priežastis, dėl kurios darbininkų demoralizacija dar labiau paplinta ir pasiekia savo viršūnę, — tai gyventojų centralizacija. Anglijos buržuaziniai rašytojai baisiai šaukia apie tvirkinantį stambių miestų poveikį; šie išvirkštiniai Jeremijai rauda ne dėl miestų naikinimo, bet dėl jų klestėjimo. Šerifas *Alisonas* beveik viską, o dr. *Vogenas,* knygos „Didmiesčių amžius“ autorius, iš tikrųjų viską priskiria šiai priežasčiai. Tai ir suprantama. Kitos priežastys, kurios griaunamai veikia darbininkų kūną ir sielą, yra perdaug glaudžiai susijusios su turtingųjų klasės interesais. Jeigu jie pasakytų, kad vargas, neužtikrinta padėtis, besaikis ir prievartinis darbas yra svarbiausios priežastys, tai kiekvienas, tame tarpe ir jie patys, turėtų sau pasakyti: tad duokime beturčiams nuosavybę, užtikrinkime jiems jų gyvenimą, išleiskime įstatymus prieš besaikį darbą; bet su tuo buržuazija negali sutikti. Tačiau stambūs miestai išaugo patys savaime, žmonės juose apsigyveno visiškai laisvu noru; išvada, kad didmiesčius tėra sukūrusi pramonė ir iš jos lobstanti buržuazija, ne iš karto paaiškėja, todėl viešpataujančiajai klasei labai lengva visas nelaimes suversti šiai, atrodytų, nepašalinamai priežasčiai. Bet iš tikrųjų stambūs miestai tesudaro sąlygas jau buvusiam, bent užuomazgoje, blogiui sparčiau vystytis ir keroti. Alisonas dar bent tiek humaniškas, jog tai pripažįsta: jis nėra pilnutinai išprusęs buržua pramonininkas ir liberalas, o tėra pusiau išsivystęs buržua toris, todėl jis nėra visiškai aklas, kaip kad tikrieji buržua, o šį tą mato. Tad leiskime jam pasisakyti:

„Kaip tik didmiesčiuose nedorybė veda į pagundą, aistros užmeta savo tinklus, nusikalstamumą skatina viltis likti nenubaustam, o dykinėjimą — daugelis pavyzdžių. Čia, į šiuos stambius žmonių ištvirkimo centrus, traukia visi blogi ir ištvirkę žmonės, bėgdami nuo kaimiško gyvenimo paprastumo; čia jie suranda aukų savo niekšiškumui ir gauna atpildą už tuos pavojus, kurie juos ištinka. Dorybė atstumiama ir slopinama, nedorybė keroja, nes ją sunku atskleisti, ištvirkavimas tuoj pat atlyginamas malonumais. Žmogus, naktį perėjęs Sent-Džailso kvartalą, pavaikščiojęs siauromis žmonių prigrūstomis Dublino gatvelėmis, po skurdesnius Glazgovo rajonus, būtinai tuo įsitikins ir nesistebės, kad pasaulyje tiek daug nusikaltimų, bet stebėsis, kad jų taip maža... Svarbiausia ištvirkimo priežastis didmiesčiuose yra ta, kad blogas pavyzdys užkrečia ir kad sunku išvengti nedorybės pagundos, kai ji yra taip arti ir kai augančioji karta kasdien su ja susiduria. Turtuoliai eo ipso* nėra geresni už beturčius: ir jie tokiomis pat sąlygomis negali atsispirti pagundai, ypatinga beturčių nelaimė yra ta, kad jiems visur *tenka susidurti* su viliojančiais nedorybės vaizdais ir uždraustų malonumų pagunda... Didmiesčiuose visai neįmanoma išsaugoti augančiąją beturčių kartą nuo nedorybės pagundos, o tai yra demoralizacijos priežastis".

Plačiau aprašęs papročius, mūsų autorius toliau pasakoja:

„Visa tai nėra nepaprasto charakterio sugedimo išdava, bet paaiškinama beveik nenugalima beturčius veikiančios pagundos jėga. Vargšų elgesį smerkiantieji turtuoliai būtų lygiai taip pat greitai pasidavę panašių priežasčių įtakai. Yra toks neturto laipsnis, tokia stipri pagunda nusidėti, kuriai dorybė retai tegali atsispirti ir kuriai ypač jaunimas paprastai negali atsispirti. Tokiomis aplinkybėmis nedorybė plinta beveik taip pat neišvengiamai ir dažnai lygiai taip pat sparčiai, kaip ir fizinis užkrėtimas".

Kitoje vietoje tas pats autorius rašo:

„Kai aukštosios klasės, siekdamos savo naudos, sutelkia nedideliame plote dideles darbininkų mases, nusikalstamumo epidemija pasidaro neišvengiama ir ji nepaprastai sparčiai plinta. Žemesniosios klasės, turint galvoje jų dabartinį religinį ir moralinį išsivystymo lygį, dažnai tiek pat yra nekaltos dėl to, kad jos pasiduoda pagundai, kaip ir dėl to, *kad jos tapo šiltinės auka"* **.

Pakaks! Pusiau buržua Alisonas mums atskleidžia, nors ir labai ribotai, kokios žalingos yra didmiesčių pasekmės doroviniam darbininkų auklėjimui. Kitas autorius, tikras buržua, visiškai pritaręs Lygai prieš grūdų įstatymus, dr. Endrius *Juras* ***, mums parodo kitą tų pasekmių pusę. Jis mums pasakoja, kad gyvenimas didmiesčiuose palengvina organizuoti darbininkų sąmokslus ir suteikia galią plebėjams. Jo nuomone, jei čia darbininkai nebus auklėjami (t. y. jei nebus jiems skiepijamas paklusnumas buržuazijai), tai jie gali į reikalus žiūrėti vienapusiškai, pikto egoizmo požiūriu, ir lengvai leistis suvedžiojami klastingų demagogų; jie net gali būti pavydūs ir priešiški

* — suprantama. *Red.*

** „Gyventojų skaičiaus pagrindai", II tomas, 76 ir sek. psl., 135 psl.

*** „Philosophy of Manufactures". London, 1835 [„Fabrikų filosofija". Londonas, 1835]. Vėliau mes dar grįšime prie šios pagarsėjusios knygos. Čia atpasakojamos vietos yra 406 ir sek. puslapiuose.

savo *geriausiems geradariams*, kukliems ir versliems kapitalistams. Čia tegali padėti tik teisingas auklėjimas, kitaip kils nacionalinis bankrotas ir kitos baisybės, nes kitaip negalima bus išvengti darbininkų revoliucijos. Ir mūsų buržua visai pagrįstai baiminasi. Jei gyventojų centralizacija sukelia pagyvėjimą turtingųjų klasių tarpe ir paspartina jų vystymąsi, tai darbininkų vystymąsi ji dar labiau paspartina. Darbininkai, kaip visuma, pradeda jaustis kaip klasė, jie ima suprasti, kad, būdami silpni pavieniui, visi drauge jie vis dėlto sudaro jėgą; spartėja atsiskyrimas nuo buržuazijos, greičiau atsiranda darbininkams ir jų gyvenimo sąlygoms būdingos sąvokos ir idėjos, darbininkai pradeda suprasti, kad jie yra engiami, ir jie įgauna socialinę ir politinę reikšmę. Stambūs miestai yra darbininkų judėjimo židiniai; juose darbininkai pirmą kartą pradėjo galvoti apie savo padėtį ir kovoti dėl jos pakeitimo, juose pirmą kartą pasireiškė priešingumas tarp proletariato ir buržuazijos, čia atsirado darbininkų sąjungos, čartizmas ir socializmas. Stambūs miestai paaštrino socialinio kūno ligą, kuri kaime buvo chroniško pobūdžio, ir tuo atskleidė jos tikrąją esmę, kartu parodydami tinkamą jos gydymo būdą. Be didmiesčių ir jų skatinančios įtakos visuomeninio sąmoningumo vystymuisi, darbininkai toli gražu nebūtų taip pažengę į priekį, kaip jie tai yra padarę dabar. Be to, stambūs miestai panaikino paskutinius patriarchalinių santykių tarp darbininkų ir darbdavių pėdsakus; čia prisidėjo ir stambioji pramonė, padidindama skaičių darbininkų, priklausančių nuo vieno buržua. Žinoma, buržuazija dėl to dejuoja, ir visai pagrįstai, nes ankstesnėmis sąlygomis ji buvo beveik užtikrinta, kad darbininkai nesukils. Buržua galėjo kiek įmanydamas išnaudoti savo darbininkus bei viešpatauti jiems, o šie kvailučiai žmonės dargi buvo jam paklusnūs, reiškė dėkingumą ir meilę, jeigu jis, be atlyginimo, buvo su jais bent kiek malonus — o tai jam nieko nekainavo — ir, gal būt, darė menkutes nuolaidas tarytum vien iš nepaprasto širdies gerumo, nors visa tai nesudarė nė dešimtosios dalies to, ką jis turėjo padaryti. Tiesa, kaip atskiras buržua, veikęs tokiomis sąlygomis, kurių jis pats nesukūrė, jis, gal būt, bent dalinai ir vykdė savo įsipareigojimus, bet kaip narys viešpataujančiosios klasės, kuri jau dėl to, *kad ji viešpatauja,* yra atsakinga už visos nacijos padėtį ir turi rūpintis bendrais interesais, jis nieko nepadarė, ką jo padėtis įpareigoja jį padaryti, bet dargi išnaudojo visą naciją, tesiekdamas savo privačios naudos. Esant patriarchaliniams santykiams, kurie veidmainiškai slėpė darbininkų vergovę, darbininkas negalėjo nepasilikti paprastu miesčioniu, kuris buvo dvasiniu atžvilgiu negyvas ir nieko neišmanė apie savo paties interesus. Ir tik tada, kai darbininkas pasidarė svetimas savo darbdaviui, kai paaiškėjo, kad pastarąjį riša prie darbininko tik privatus interesas, tik pelno siekimas, kai tariamas palankumas,

kuris neišlaikė nė mažiausio išmėginimo, visiškai išnyko, tik tada darbininkas ėmė suprasti savo padėtį bei savo interesus ir savarankiškai vystytis, tik tada jis savo idėjomis, jausmais ir reikalavimais nustojo buvęs buržuazijos vergas. O tam daugiausia padėjo stambioji pramonė ir stambūs miestai.

Kitas momentas, kuris gerokai paveikė Anglijos darbininkų būdą, buvo airių imigracija, apie kurią mes šia prasme jau esame kalbėję. Kaip jau matėme, iš vienos pusės, ji, žinoma, neigiamai paveikė darbininkus anglus, atplėšė juos nuo kultūros ir pablogino jų padėtį, bet užtat, iš kitos pusės, ji pagilino prarają tarp darbininkų ir buržuazijos ir tuo pagreitino besiartinančią krizę. Nes juk socialinės ligos, kuria serga Anglija, eiga yra tokia pat, kaip ir gyvo kūno ligos eiga; ji vystosi pagal tam tikrus dėsnius ir turi savo krizes, kurių paskutinė ir stipriausia nulemia ligonio likimą. O kadangi anglų nacija negali žūti šios paskutinės krizės metu, bet, atvirkščiai, turi iš jos išeiti atsinaujinusi ir atgimusi, tai tereikia džiaugtis viskuo, kas tą ligą paaštrina. Be to, airių imigracija čia prisideda ir tuo, kad atgabena į Angliją ir skiepija anglų darbininkų klasei aistringą, gyvą airių temperamentą. Airiai ir anglai daugeliu atžvilgių santykiauja tarpusavyje taip, kaip prancūzai ir vokiečiai; lengvabūdiškesnio, greitai susierzinančio, karšto kraujo airio bendravimas su ramiu, ištvermingu ir protingu anglu ilgainiui gali būti naudingas abiem pusėms. Šiurkštus anglų buržuazijos egoizmas būtų kur kas ilgiau išlikęs ir darbininkų klasėje, jei čia nebūtų įsimaišęs iki savęs išsižadėjimo kilniaširdiškas, pirmiausia jausmu besiremiąs airio būdas ir jei grynai protinis, šaltakraujiškas anglo būdas nebūtų sušvelnėjęs, iš vienos pusės, dėl giminiavimosi su airiais, o iš antros — dėl nuolatinio bendravimo su jais.

Visa tai sužinojus, nėra ko stebėtis, kad anglų darbininkų klasė pamažu pasidarė visai kitokia tauta, negu anglų buržuazija. Buržuazija yra artimesnė visoms kitoms pasaulio tautoms, negu čia pat greta jos gyvenantiems darbininkams. Darbininkai kalba kitokia tarme, turi kitokias idėjas ir sąvokas, kitokius papročius ir dorovės principus, kitokią religiją ir politiką, negu buržuazija. Tai dvi visiškai skirtingos tautos. Jos tarpusavyje taip skiriasi, tarytum priklausytų skirtingoms rasėms; kontinente iš šių dviejų tautų mes lig šiol tepažįstame vieną — buržuaziją. Tačiau kaip tik kita tauta, kurią sudaro proletarai, Anglijos ateičiai yra kur kas svarbesnė*.

---

* (1892 m.) Tą pačią mintį, kad stambioji pramonė suskaldė anglus į dvi skirtingas nacijas, kaip yra žinoma, maždaug tuo pat metu išreiškė ir Dizraelis savo romane „Sybil, or the Two Nations“ [„Sibilė, arba Dvi nacijos“]. *(Engelso pastaba vokiškajame 1892 metų leidime.)*

Apie visuomeniškus anglų darbininkų charakterio bruožus, kaip jie pasireiškia asociacijose ir politinėse pažiūrose, mes dar kalbėsime vėliau. Čia mes tenorime panagrinėti aukščiau išdėstytų priežasčių išdavas, kiek jos veikia asmenines darbininkų būdo savybes. Kasdieniniame gyvenime darbininkas yra daug humaniškesnis už buržua. Anksčiau aš jau esu minėjęs, kad elgetos paprastai kreipiasi beveik vien į darbininkus ir kad beturčiams paremti darbininkai padaro aplamai daugiau, negu buržuazija. Šį faktą, kuris, beje, kasdien pasitvirtina, tarp kita ko patvirtina ir Mančesterio kanauninkas p. Parkinsonas. Jis štai ką sako:

„Beturčiai vienas kitam duoda daugiau, negu turtuoliai beturčiams. Savo žodžiams patvirtinti aš galiu pasiremti vieno iš seniausių, labiausiai prityrusių, įžvalgiausių ir humaniškiausių mūsų gydytojų — dr. Bardslio parodymais. Jis yra viešai pareiškęs, kad bendra suma, kurią beturčiai kasmet duoda vienas kitam, yra didesnė už tą, kurią turtuoliai per tą patį laiką duoda beturčiams“ *.

Darbininkų humaniškumas ir šiaip visur pastebimas kaip džiuginantis reiškinys. Jų pačių likimas yra žiaurus, todėl jie gali užjausti tuos, kuriems blogai sekasi; jiems kiekvienas žmogus yra žmogus, tuo tarpu buržua darbininko nelaiko pilnaverčiu žmogumi; todėl darbininkai yra draugiškesni, nuoširdesni ir, nors jiems pinigai labiau reikalingi, negu turtingiesiems, jie vis dėlto pinigų mažiau geidžia, nes pinigai jiems turi vertę tik todėl, kad už juos galima pirkti, o buržuazijai jie turi ypatingą jiems savybingą vertę, dievybės vertę, ir tuo būdu paverčia buržua menku, nešvariu „pasipelnymo žmogumi“. Darbininkas, kuriam yra svetimas keliaklupsčiavimo prieš pinigus jausmas, yra ne toks gobšus, kaip buržua, kuris viską daro, kad tik daugiau pelnytų pinigų, kurio gyvenimo tikslas tėra pripildyti pinigų maišą. Todėl darbininkas yra daug laisvesnis, geriau supranta tikrovę, negu buržua, ir nežiūri į viską pro savanaudiškumo akinius. Nuo religinių prietarų jį apsaugo nepakankamas jo išauklėjimas; jis jų nesupranta ir nesikamuoja dėl jų, jam yra svetimas fanatizmas, kuris yra sukaustęs buržuaziją, o jeigu jam ir prireikia šiek tiek religijos, tai tik nominaliai, net ne teoriškai; praktiškai darbininkas rūpinasi tik žemiškais reikalais ir stengiasi geriau įsikurti šiame pasaulyje. Visi buržuazijos rašytojai sutinka su tuo, kad darbininkai neturi religijos ir nelanko bažnyčios. Išimtį sudaro nebent airiai, kai kurie seniai ir pusiau buržua — prižiūrėtojai, meistrai ir kt. Tačiau dauguma yra beveik visur visiškai abejinga religijai; daugiausia tegalima užtikti deizmo pėdsakus, bet jie yra tokie nežymūs, jog tepasireiškia vien žodžiais arba kaip ne-

---

* „On the present Condition of the Labouring Poor in Manchester etc.“. By the Rev. Rd. Parkinson, Canon of Manchester. 3rd edit. London and Manchester, 1841. Pamphlet [„Apie dabartinę dirbančiosios varguomenės padėtį Mančesteryje ir t. t.“. Mančesterio kanauninko Parkinsono brošiūra. 3-sis leidimas, Londonas ir Mančesteris, 1841].

apčiuopiamas baimės jausmas būti pavadintam infidel (netikinčiu) ir bedieviu. Darbininkai yra labai blogos nuomonės apie visų sektų dvasininkiją, nors ji tik paskutiniu metu neteko jiems savo įtakos; tačiau dabar yra tokia padėtis, jog dažnai užtenka paprasto šūktelėjimo: he is a parson! — jis yra kunigas! nuvaryti dvasininkui nuo viešų susirinkimų tribūnos. Tiek aplamai gyvenimo sąlygos, tiek ir nepakankamas religinis ir bendras išsilavinimas padeda darbininkams pasidaryti objektyvesniais, laisvesniais nuo pasenusių, sustingusių principų ir įsikaltų nuomonių, negu buržua. Buržua yra ligi ausų įgrimzdęs į savo klasinius prietarus, jis yra sukaustytas dar vaikystėje jam įskiepytų principų; su juo jau nieko nebepadarysi; jis yra iš esmės konservatyvus, kad ir liberalia forma; jo interesai yra suaugę su esama santvarka, bet kokiam pažangiam judėjimui jis yra miręs žmogus. Jis pasitraukia nuo istorinio vystymosi vairo, į jo vietą ateina darbininkai — iš pradžių tik teisiškai, o paskui ir faktiškai.

Visa tai ir tuo besiremianti visuomeninė darbininkų veikla, kurią mes vėliau nagrinėsime, yra teigiamos šios klasės charakterio pusės; neigiamas puses taip pat galima trumpai apibūdinti, o jos irgi natūraliai išplaukia iš nurodytų priežasčių. Girtavimas, lytinis ištvirkimas, šiurkštumas ir nepakankamas nuosavybės gerbimas yra svarbiausieji kaltinimai, kuriuos buržua iškelia darbininkams. Kad darbininkai smarkiai geria,— tai visai natūralu. Šerifas *Alisonas* teigia, kad Glazgove kiekvieną šeštadienio vakarą apie 30 tūkst. darbininkų būna girti, ir šis skaičius, be abejonės, nėra padidintas; kad šiame mieste 1830 metais dvylikai namų, o 1840 metais — dešimčiai namų buvo viena smuklė; kad Škotijoje 1823 metais buvo sumokėtas akcizas už 2 300 tūkst. galonų degtinės, o 1837 metais — už 6 620 tūkst. galonų, Anglijoje 1823 metais — už 1 976 tūkst. galonų, o 1837 metais — už 7 875 tūkst. galonų *. 1830 metais išleistas alinių įstatymas, kuris palengvino alinių, vadinamų jerry-shops, steigimą,— alinių savininkams buvo leista pardavinėti alų to be drunk on the premises (paduodant jį gerti pačioje alinėje),— taip pat palengvino girtavimo plitimą, nes vos ne prie kiekvieno namo atsirado smuklė. Beveik kiekvienoje gatvėje yra keletas tokių alinių, o jei kur nors užmiestyje du ar trys namai stovi vienas šalia kito, tai tikrai viename iš jų yra jerry-shop. Be to, dar yra daug hush-shops, t. y. slaptų smuklių, kurios neturi leidimų, ir nemaža degtinės varyklų, kurios pačiame didmiesčių centre, nuošalesniuose, policijos retai lankomuose kvartaluose gamina didelį kiekį to gėrimo. Gaskelas cituotame veikale nurodo, kad viename Mančesteryje yra daugiau kaip šimtas degtinės varyklų, kurių metinė degtinės produkcija yra mažiausia 156 tūkst. galonų. Be to, Mančesteryje yra daugiau

* „Gyventojų skaičiaus pagrindai“, įvairiose vietose.

kaip tūkstantis smulkių, vadinasi, palyginti su namų skaičiumi, ne mažiau kaip ir Glazgove. Visuose kituose stambiuose miestuose padėtis yra tokia pat. Ir jei, be įprastinių girtavimo pasekmių, mes dar turėsime galvoje tai, kad visokio amžiaus vyrai ir moterys, net vaikai, o dažnai ir motinos su savo kūdikiais ant rankų, čia susitinka su visiškai nusmukusiomis buržuazinio režimo aukomis, su vagimis, apgavikais ir prostitutėmis, jei mes turėsime galvoje tai, kad ne viena motina duoda gerti degtinės ir savo ant rankų laikomam žindomam kūdikiui, tai mes tikrai sutiksime, kad tokių vietų lankymas daro demoralizuojančią įtaką. Visą girtavimo brutalumą galima pamatyti kaip tik šeštadienio vakarą, kai visa darbininkų klasė, jau gavusi atlyginimą ir baigusi darbą šiek tiek anksčiau, negu paprastai, išsilieja iš savo blogų kvartalų į svarbiausias gatves. Tokį vakarą man retai tepasitaikydavo išeiti iš Mančesterio, nesutikus daugelio svirduliuojančių arba grioviuose gulinčių girtų žmonių. Sekmadienio vakarą pasikartoja tos pačios scenos, bet jau ne taip triukšmingai. Išleidę visus pinigus, girtuokliai eina į pirmą pasitaikiusį lombardą, kurių gausu kiekviename didmiestyje,— Mančesteryje jų yra daugiau kaip šešiasdešimt, o vienoje Solfordo gatvėje (Čepel-strite) dešimt ar dvylika,— ir įkeičia viską, ką jie dar turi. Baldai, šventadieniai drabužiai, kas juos turi, indai — daugybė visų šių daiktų kiekvieną šeštadienį išperkama lombarduose, o paskui beveik visuomet artimiausią trečiadienį jie vėl keliauja atgal į lombardą, kol pagaliau koks nors atsitiktinumas jau nebeleidžia išpirkti ir daiktai vienas po kito atitenka lupikautojui arba kol pastarasis jau nebeduoda nė skatiko už nudėvėtą, niekam netikusį daiktą. Jei kam teko pačiam stebėti girtuokliavimo plitimą Anglijos darbininkų tarpe, tas lengvai patikės lordo Ešlio teigimu *, kad ši klasė kasmet išleidžia alkoholiniams gėrimams apie 25 mil. svarų sterlingų. Lengvai galima įsivaizduoti, kaip toks girtavimas blogina materialinę darbininkų padėtį, kaip jis žalingai veikia jų dvasinę ir fizinę būklę, kaip jis ardo šeimos santykius. Tiesa, blaivybės draugijos yra daug nuveikusios, bet ką reiškia keli tūkstančiai „Teetotallers“ ** palyginti su milijonais darbininkų? Kai tėvas Matju, airių blaivybės apaštalas, lankosi Anglijos miestuose, tai dažnai trisdešimt—šešiasdešimt tūkstančių darbininkų duoda „pledge“ (įžadą), bet po keturių savaičių daugumas jų tai vėl užmiršta. Jei, pavyzdžiui, mes suskaičiuosime, kiek žmonių Mančesteryje per paskutinius trejus—ketverius metus davė tą blaivybės įžadą, tai gautas skaičius bus didesnis už bendrą miesto gyventojų skaičių, o vis dėlto nematyti, kad girtuokliavimas būtų sumažėjęs.

---

* Kalba bendruomenių rūmuose 1843 metų vasario 28 d.
** — „blaivininkų“. *Red.*

Šalia besaikio alkoholinių gėrimų vartojimo didžiausia daugelio anglų darbininkų yda yra palaidas lytinis gyvenimas. Ir ši yda labai nuosekliai, visiškai neišvengiamai išplaukia iš šios klasės padėties — darbininkų klasė yra palikta pačiai sau, neturėdama priemonių tinkamai pasinaudoti šia savo laisve. Buržuazija paliko darbininkų klasei tik šiuos du malonumus, užtat užkrovė jai daug vargo ir kančių. Todėl darbininkai, norėdami šį tą turėti gyvenime, kuo aistringiausiai naudojasi šiais dviem malonumais, nepaisydami nei saiko, nei tvarkos. Jei žmonėms sudaromos tokios sąlygos, kurios tegali tikti gyvuliams, tai jiems belieka viena — arba sukilti, arba iš tiesų pavirsti gyvuliais. O jei, be to, dar pati buržuazija, net padoresnioji jos dalis, tiesiog prisideda prie prostitucijos didėjimo? Kiek iš 40 tūkst. prostitučių, kurios kiekvieną vakarą pripildo Londono gatves *, gyvena dorovingos buržuazijos išlaikomos? Kiek jų turi dėkoti pirmam savo suvedžiotojui, kokiam nors buržua, už tai, kad jos, norėdamos gyventi, turi siūlyti savo kūną kiekvienam pasitaikiusiam praeiviui? Taigi iš tikrųjų buržuazija turi mažiausia teisės kaltinti darbininkus ištvirkavimu.

Aplamai visos darbininkų klaidos suvedamos į tai, kad jie be saiko atsiduoda malonumams, yra nepakankamai apdairūs, nepakankamai paklusnūs socialinei santvarkai, kad jie iš viso nesugeba dėl geresnės ateities atsisakyti nuo trumpalaikio malonumo. Tačiau kuo čia stebėtis? Ar gali klasė, kuri sunkiu savo darbu tegali įsigyti labai nedaug ir tik kūniškų malonumų, ar gali ji pašėlusiai ir aklai nepulti prie tų malonumų? Jeigu niekas nesirūpina šios klasės švietimu, jei šios klasės žmonių likimas priklauso nuo visokių atsitiktinumų, jeigu jie netikri dėl rytojaus, tai koks tikslas, kokia prasmė būti jiems apdairiems, gyventi „solidų" gyvenimą ir, užuot pasimėgavus momento malonumais, galvoti apie ateities malonumus, kurie kaip tik *jiems,* turint galvoje jų amžinai svyruojančią, neužtikrintą padėtį, yra dar labai netikri? Ar galima reikalauti iš klasės, kuri turi pakelti visas socialinės santvarkos negeroves, nesinaudodama jokia jos teikiama nauda, kuriai ta socialinė santvarka tėra priešiška, ar galima iš jos reikalauti, kad ji gerbtų tą socialinę santvarką? Tai jau iš tikrųjų per daug! Tačiau, kol ta socialinė santvarka yra, darbininkų klasė negali jos išvengti, o jei atskiras darbininkas prieš ją sukyla, tai jis daugiausia nukenčia. Tuo būdu socialinė santvarka darbininkui šeimos gyvenimą daro beveik neįmanomą. Juk blogame, nešvariame bute, kuris vargu ar tinka net nakvynei, yra blogai įrengtas ir dažnai net neapsaugotas nuo lietaus bei nekūrenamas, prigrūstame žmonių ir tvankiame kambaryje neįmanoma sudaryti namų jaukumo; vyras, o kartais ir žmona ir vyresnieji vaikai dirba ištisą dieną, visi skirtingose vietose, jie susitinka tik rytais

* Šerifas Alisonas. „Gyventojų skaičiaus pagrindai", II tomas.

ir vakarais, be to, nuolat susigundo išgerti,— koks gali būti tokiomis sąlygomis šeimos gyvenimas? Tačiau darbininkas negali iš savo šeimos ištrūkti, jis turi šeimoje gyventi, o iš to kyla nuolatiniai šeimos vaidai ir naminiai ginčai, kurie nepaprastai demoralizuojančiai veikia sutuoktinius ir ypač vaikus. Nepaisymas bet kokių šeimos pareigų, o ypač nevykdymas pareigų vaikų atžvilgiu yra perdaug dažnas reiškinys Anglijos darbininkų tarpe, ir jį daugiausia sukelia esamoji visuomenės santvarka. Ir dar norima, kad vaikai, be priežiūros užaugantieji demoralizuojančioje aplinkoje, kuriai dažnai priklauso ir patys tėvai,— kad jie paskui pasidarytų aukštos moralės žmonėmis? Iš tikrųjų savimi patenkintas buržua kelia darbininkams perdaug naivius reikalavimus!

Socialinės santvarkos negerbimas aiškiausiai pasireiškia kraštutiniu savo reiškiniu — nusikaltimu. Jei darbininką demoralizuojančios priežastys veikia stipriau, labiau koncentruotai, negu paprastai, tai jis taip pat neišvengiamai taps nusikaltėliu, kaip vanduo, esant 80° Reomiuro, neišvengiamai pereina iš skysto būvio į dujinį būvį. Šiurkštus ir atbukinąs buržuazijos elgesys paverčia darbininką tokia pat savo valios neturinčia medžiaga, koks yra vanduo, ir jis taip pat neišvengiamai yra veikiamas gamtos dėsnių: tam tikru momentu jis visiškai nustoja laisvės. Todėl Anglijoje, gausėjant proletariatui, taip pat gausėja nusikaltimai, ir britų nacija turi daugiausia nusikaltėlių pasaulyje. Iš vidaus reikalų ministerijos kasmet skelbiamų „nusikalstamumo lentelių“ matyti, kad Anglijoje nusikaltimų skaičius didėja nepaprastai greitai. Suėmimų už *kriminalinius* nusikaltimus vien Anglijoje ir Velse buvo:

1805	metais	4 605
1810	„	5 146
1815	„	7 818
1820	„	13 710
1825	„	14 437
1830	„	18 107
1835	„	20 731
1840	„	27 187
1841	„	27 760
1842	„	31 309

Vadinasi, per 37 metus suėmimų skaičius padidėjo septynis kartus. Iš šio suėmimų skaičiaus 1842 metais vienam Lankaširui tenka 4497, t. y. daugiau kaip 14%, o Midlseksui (įskaitant ir Londoną) — 4094, t. y. daugiau kaip 13%. Tuo būdu mes matome, kad vien dviejose apygardose, kuriose yra didmiesčių su gausiu proletariatu, įvykdoma daugiau kaip ketvirtadalis visų nusikaltimų, nors bendras jų gyventojų skaičius toli gražu nesudaro ketvirtadalio visų šalies gyventojų. Nusikalstamumo lentelės taip pat aiškiai rodo, kad beveik visi nusikaltimai tenka proletariatui: 1842 metais vidutiniškai 32,35% nusikaltėlių nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, 58,32% buvo

mažaraščiai, 6,77% gerai skaitė ir rašė, 0,22% buvo dar labiau išsimokslinę, o 2,34% nusikaltėlių išsilavinimo lygio nebuvo galima išaiškinti. Škotijoje nusikaltimų skaičius dar greičiau padidėjo. 1819 metais čia buvo suimta už kriminalinius nusikaltimus tik 89 žmonės, 1837 metais — jau 3176, o 1842 metais — net 4189 žmonės. Lanarkšire, apie kurį oficialią ataskaitą parengė pats šerifas Alisonas, gyventojų skaičius dvigubai padidėjo per 30 metų, o nusikaltimų skaičius — per $5^1/_2$ metų, vadinasi, šešis kartus greičiau negu gyventojų skaičius. Kai dėl nusikaltimų pobūdžio, tai dauguma jų, kaip ir visose civilizuotose šalyse, yra nusikaltimai prieš nuosavybę, vadinasi, tokie nusikaltimai, kuriuos padaroma dėl vienų ar kitų dalykų stokos, nes niekas nevagia to, ką jis turi. Nusikaltimų prieš nuosavybę skaičiaus santykis su gyventojų skaičiumi Olandijoje buvo 1 : 7140, Prancūzijoje — 1 : 1804, o Anglijoje tuo laiku, kai Gaskelas rašė savo knygą,— 1 : 799; asmenų atžvilgiu padarytų nusikaltimų skaičiaus santykis su gyventojų skaičiumi Olandijoje buvo 1 : 28 904, Prancūzijoje — 1 : 17 573, o Anglijoje — 1 : 23 395; visų nusikaltimų skaičiaus santykis su gyventojų skaičiumi žemdirbystės apygardose buvo 1 : 1043, o fabrikų apygardose — 1 : 840 *; visoje Anglijoje šis santykis dabar yra *jau* 1 : 660 **, o nuo to laiko, kai pasirodė Gaskelo knyga, tepraėjo vos dešimt metų!

Šių faktų yra tikrai daugiau, negu reikia, kad kiekvienas, net buržua, susimąstytų ir pagalvotų dėl tokios padėties pasekmių. Jei demoralizacija ir nusikaltimų skaičius tokiu pat mastu didės dar dvidešimt metų,— jei Anglijos pramonei šie dvidešimt metų bus mažiau sėkmingi, negu ankstesni, tai nusikaltimų skaičius turės dar greičiau didėti,— tai koks tada bus rezultatas? Mes jau dabar matome visišką visuomenės pakrikimą, mes nerasime nė vieno laikraščio, kuriame nebūtų ryškiausių pavyzdžių apie bet kokių socialinių ryšių susilpnėjimą. Iš krūvos priešais mane gulinčių angliškų laikraščių aš imu pirmą pasitaikiusį numerį. Štai laikraštis „Manchester Guardian" (1844 m. spalio 30 d.), pranešąs, kas įvyko per tris dienas. Jis visiškai nesistengia duoti smulkius duomenis, kas darosi Mančesteryje, ir tepasakoja tik įdomiausius atsitikimus: vieno fabriko darbininkai, reikalaudami didesnio darbo užmokesčio, buvo nutraukę darbą, bet taikos teisėjas vėl juos privertė dirbti; Solforde keletas vaikinų buvo sučiupti vagiant, o vienas subankrutavęs pirklys mėgino apgauti savo kreditorius. Pranešimai iš kaimyninių vietų yra jau platesni: Aštone — dvi paprastos vagystės, vagystė su įsilaužimu ir savižudybė; Beryje — vagystė; Boltone — dvi vagystės ir atsitikimas, kai apgaulės būdu

* „Pramonėje dirbantieji Anglijos gyventojai", 10 skirsnis.

** *Suimtų* nusikaltėlių skaičius (22 733), padalytas iš gyventojų skaičiaus (apie 15 milijonų).

nebuvo sumokėtas akcizas; Li mieste — vagystė; Oldeme — streikas dėl darbo užmokesčio, vagystė, airių moterų peštynės; skrybėlių dirbėjas, nepriklausęs darbininkų sąjungai, buvo sąjungos narių sumuštas; sūnus sumušė savo motiną; Ročdeilyje — keletas peštynių, policijos užpuolimas, bažnyčios apiplėšimas; Stokporte — darbininkai nepatenkinti savo darbo užmokesčiu, vagystė, apgavystė, peštynės, vyras sumušė žmoną; Voringtone — vagystė ir peštynės; Vigane — vagystė ir bažnyčios apiplėšimas. Londono laikraščių pranešimai dar blogesni: apgavystės, vagystės, apiplėšimai, šeimyniniai vaidai seka vienas po kito. Imu pirmą pakliuvusį laikraščio „Times“ numerį (1844 m. rugsėjo 12 d.), kuriame pateikiami duomenys tik apie *vienos* dienos įvykius. Čia pranešama apie vagystę, apie policijos užpuolimą, apie alimentų priteisimą nesantuokiniam vaikui iš jo tėvo, apie tėvų pamestą vaiką, apie tai, kad žmona nunuodijo savo vyrą. Tokių pranešimų galima užtikti visuose anglų laikraščiuose. Anglijoje vyksta tikras socialinis karas. Kiekvienas gina save ir kovoja už save prieš visus kitus, o ar jis turi, ar neturi kenkti visiems kitiems, kurie yra jo užkietėję priešai, tai priklauso tik nuo egoistinio apskaičiavimo: kas jam yra naudingiausia. Niekam nė į galvą neateina taikiu būdu susitarti su savo kaimynu; visi nesutarimai sprendžiami grasinimais, savavališku susidorojimu arba apskundimu teismui. Trumpai tariant, kiekvienas laiko kitą savo priešu, kurį jis turi pašalinti iš savo kelio, arba priemone, kurią jis turi panaudoti savo tikslams. Ir tas karas, kaip matyti iš nusikalstamumo lentelių, metai iš metų darosi vis smarkesnis, įnirtingesnis ir vis labiau nesutaikomas; priešai palaipsniui pasidalija į dvi dideles stovyklas, kurios kovoja viena prieš kitą: čia — buržuazija, ten — proletariatas. Mums nėra ko stebėtis šiuo visų karu prieš visus ir proletariato — prieš buržuaziją, nes jis tėra nuoseklus jau laisvojoje konkurencijoje glūdinčio principo įgyvendinimas; nuostabu tėra tai, kad buržuazija, prieš kurią kasdien telkiasi nauji ir grėsmingi audros debesys, vis dėlto yra tokia rami ir abejinga; nuostabu tėra tai, kaip ji gali kasdien apie tokią padėtį skaityti laikraščiuose ir — aš jau nenoriu pasakyti: nesipiktinti socialine santvarka — netgi nesibaiminti dėl galimų jos pasekmių, nesibaiminti dėl to, kad gali visuotinai prasiveržti tai, kas pasireiškia atskiro nusikaltimo forma. Bet užtat ji ir yra buržuazija; savo požiūriu ji negali suprasti net faktų, jau nekalbant apie jų išdavas. Ir belieka stebėtis, kad klasiniai prietarai ir iš anksto įsikaltos nuomonės gali taip apakinti visą žmonių klasę ir netgi atimti jai sveiką nuovoką. Tačiau nacija vystosi savo keliu, nepriklausomai nuo to, ar buržuazija tai mato, ar ne, ir vieną gražią dieną turtingųjų klasė bus nustebinta tokiais dalykais, apie kokius jos išminčiai nė nesapnavo.

ATSKIROS DARBO ŠAKOS

FABRIKŲ DARBININKAI SIAURĄJA PRASME

Norėdami dabar smulkiau susipažinti su atskiromis svarbesnėmis Anglijos pramonės proletariato grupėmis, mes, sutinkamai su anksčiau (47 psl.) išdėstytu principu, turime pradėti nuo fabrikų darbininkų, t. y. nuo tų, kuriuos liečia fabrikų įstatymas. Šis įstatymas reguliuoja darbo laiką tuose fabrikuose, kuriuose naudojama vandens arba garo jėga vilnai, šilkui, medvilnei ir linams verpti arba austi, ir todėl jis veikia svarbiausiose Anglijos pramonės šakose. Jose dirbantys darbininkai yra gausiausias, seniausias, inteligentiškiausias ir energingiausias, bet užtat ir neramiausias ir buržuazijos labiausiai neapkenčiamas Anglijos darbininkų būrys; šis būrys, visų pirma medvilnės fabrikų darbininkai, yra darbininkų judėjimo priešakyje, kaip jų šeimininkai, fabrikantai, ypač Lankaširo fabrikantai, yra buržuazijos politinio judėjimo priešakyje.

„Įžangoje" mes jau matėme, kaip naujos mašinos pirmiausia išplėšė kaip tik šiose gamybos šakose dirbančius gyventojus iš jų ligtolinių gyvenimo sąlygų. Todėl nenuostabu, kad ir vėlesniais metais nauji išradimai mechanikos srityje dažniausiai ir giliausiai palietė kaip tik šią gyventojų dalį. Medvilnės pramonės istorija, kaip ją yra išdėstę Juras *, Beinsas ** ir kiti, kiekviename puslapyje pasakoja apie naujus patobulinimus, kurių dauguma buvo taip pat įdiegta ir kitose tekstilės pramonės šakose. Beveik visur rankų darbą pakeitė mašinų darbas, beveik visos operacijos atliekamos vandens arba garo jėga, ir kiekvieni metai duoda vis naujus patobulinimus.

Teisingai organizuotoje socialinėje santvarkoje reikėtų tik džiaugtis tokiais patobulinimais, bet, vykstant visų karui prieš visus, atskiri asmenys pasiglemžia visą tų patobulinimų teikiamą naudą ir tuo iš daugumos atima pragyvenimo priemones.

---

* „The Cotton Manufacture of Great Britain". By Dr. A. Ure. 1836 [Dr. E. Juras. „Didžiosios Britanijos medvilnės pramonė". 1836].

** „History of the Cotton Manufacture of Great Britain". By E. Baines, Esq. [E. Beinsas. „Didžiosios Britanijos medvilnės pramonės istorija"].

Kiekvienas mašinų patobulinimas atima darbininkams duoną, ir kuo reikšmingesnis yra patobulinimas, tuo gausesnis darbininkų būrys netenka darbo; vadinasi, kiekvienas patobulinimas veikia tam tikrą skaičių darbininkų kaip prekybos krizė, sukeldamas skurdą, vargą ir nusikaltimus. Paimkime keletą pavyzdžių. Kadangi jau pirmas išradimas — verpimo mašina dženi (žr. aukščiau), kurią varo *vienas* darbininkas, suverpdavo mažiausiai šešis kartus daugiau, negu galėjo per tą patį laiką suverpti paprastas ratelis, tai kiekviena nauja dženi palikdavo be darbo penkis verpėjus. Vateris, kuris gamino žymiai daugiau, negu dženi, ir kuriam taip pat tebuvo reikalingas tik vienas darbininkas, atėmė darbą dar didesniam darbininkų skaičiui. Miulė, kuriai reikėjo dar mažiau darbininkų, palyginti su produkcijos kiekiu, darė tokį pat poveikį, ir kiekvienas miulės patobulinimas, t. y. kiekvienas miulės verpstų skaičiaus padidinimas, vėl mažino reikalingų darbininkų skaičių. Tačiau šis miulės verpstų skaičiaus padidinimas yra toks žymus, jog dėl to neteko darbo daugelis darbininkų: jei anksčiau vienas verpėjas su keletu prisukėjų vaikų (piecers) varė 600 verpstų, tai dabar jis galėjo prižiūrėti dvi miules, turinčias 1400—2000 verpstų; dėl to du suaugę verpėjai ir dalis prie jų dirbančių prisukėjų vaikų liko be darbo. O nuo to laiko, kai labai daug verpyklų ėmė naudoti selfaktorius, verpėjo vaidmuo neteko jokios reikšmės, nes jo darbą atlieka mašina. Priešais mane guli žinomo Mančesterio čartistų lyderio Džemso Ličo * paruošta knyga. Autorius yra ilgai dirbęs įvairiose pramonės šakose, fabrikuose bei anglies kasyklose ir man yra žinomas kaip doras, patikimas ir veiklus žmogus. Užimdamas partijoje tam tikrą vietą, jis turėjo savo žinioje daugybę smulkiausių duomenų apie įvairius fabrikus, kuriuos surinko patys darbininkai; iš jo pateikiamų lentelių matyti, kad 1829 metais 35 miulėmis verpiančiuose fabrikuose dirbo 1083 verpėjais daugiau, negu 1841 metais, nors verpstų skaičius šiuose 35 fabrikuose per tą laiką padidėjo 99 429. Jis nurodo 5 fabrikus, kuriuose visai nėra verpėjų, nes tie fabrikai turi tik selfaktorius. Per tą laiką, kai verpstų skaičius padidėjo 10%, verpėjų skaičius sumažėjo daugiau kaip 60%. O nuo 1841 metų, priduria Ličas, įdiegta tiek daug patobulinimų, sudvejinant verpstų eiles (double decking) ir t. t., jog kai kuriuose iš minėtų fabrikų nuo 1841 metų vėl buvo atleista pusė verpėjų; tik viename fabrike, kur dar visai neseniai dirbo 80 verpėjų, teliko 20, o kiti yra atleisti arba turi dirbti vaikų darbą už vaikų darbo užmokestį. Tą pat Ličas praneša

---

* „Stubborn Facts from the Factories". By a Manchester Operative. Published and dedicated to the Working Classes by Wm. Rashleigh, M. P. London, Ollivier, 1844, p. 28 ff. [„Nenuginčijami Mančesterio darbininko pranešami faktai apie fabrikus". Parlamento nario V. Rašlio išleista ir skirta darbininkų klasei. Londonas, Oliveris, 1844, 28 ir sek. psl.].

apie Stokportą, kur 1835 metais dirbo 800 verpėjų, o 1843 metais teliko 140, nors per paskutinius 8—9 metus Stokporto pramonė žymiai išsivystė. Dabar panašiai yra patobulintos karšimo mašinos, todėl pusė šios šakos darbininkų liko be darbo. Viename fabrike buvo panaudotos patobulintos dvejinimo staklės, kurios keturioms mergaitėms iš aštuonių atėmė darbą, o likusioms keturioms fabrikantas sumažino užmokestį nuo 8 iki 7 šilingų. Tas pat įvyko ir audimo srityje. Mechaninės audimo staklės vieną po kitos užėmė visas rankinio audimo šakas, o kadangi jos žymiai daugiau pagamina, negu rankinės audimo staklės, ir vienas darbininkas gali prižiūrėti dvejas mechanines stakles, tai ir čia daugybė darbininkų liko be darbo. Ir visose gamybos šakose — linų ir vilnos verpimas, šilko apdirbimas — įvyko tas pat; mechaninės audimo staklės pradeda veržtis į atskiras darbo sritis net vilnonių ir lininių audinių gamyboje; viename Ročdeilyje, audžiant flanelę ir kitokius vilnonius audinius, dirba daugiau mechaninių, negu rankinių audimo staklių. — Į tai buržuazija paprastai atsako, kad mašinų patobulinimas, sumažindamas gamybos kaštus, prisideda prie pagamintų prekių kainų sumažinimo, o kainų sumažinimas taip padidina vartojimą, jog darbo netekę darbininkai greit vėl visi ima dirbti naujai steigiamuose fabrikuose. Žinoma, buržuazija yra visiškai teisi, sakydama, kad tam tikromis sąlygomis, kurios yra palankios bendram pramonės vystymuisi, kiekvienas iš *pigios* žaliavos pagamintų prekių kainos sumažėjimas labai padidina vartojimą ir dėl to steigiami nauji fabrikai; bet visi kiti jos įtikinėjimai yra melas. Jai visiškai nerūpi, kad praeina daug metų, kol pasireiškia tos kainų sumažėjimo pasekmės, kol pastatomi nauji fabrikai; ji mums nutyli, kad visi mašinų patobulinimai tikrą, įtemptą darbą vis labiau perduoda mašinai ir tuo būdu suaugusių vyrų darbą paverčia vien priežiūra, kurią silpna moteris arba netgi vaikas gali taip pat gerai atlikti už pusę ir net trečdalį darbo užmokesčio, vadinasi, kad suaugę vyrai vis labiau išstumiami iš pramonės ir jie *nebesusiranda* kito darbo padidėjusioje gamyboje; ji mums nutyli, kad ištisos darbo šakos dėl to visai išnyksta arba taip pasikeičia, jog atitinkamo darbo reikia iš naujo mokytis; ji čia stengiasi nepripažinti to, kuo ji paprastai remiasi, kada kalbama apie vaikų darbo uždraudimą, būtent — kad, norint gerai išmokti fabrikinio darbo, reikia pradėti jo mokytis nuo pat mažens, dar nesukakus dešimties metų amžiaus (plg., pavyzdžiui, „Fabrikų darbo tyrimo komisijos ataskaita“, įvairiose vietose). Pagaliau buržuazija nesako, kad mašinų tobulinimo procesas vyksta nepaliaujamai ir kad darbininką, jeigu jam tikrai pavyktų įsitaisyti naujoje darbo šakoje, mašinų tobulinimas išstumtų ir iš ten, padarydamas jo rytojaus dieną visiškai neužtikrintą. Tačiau buržuazijai tenka visa mašinų patobulinimo nauda; pirmaisiais metais, kai dar dirba daug pasenusių mašinų ir patobulinimai dar nėra visur įdiegti, buržuazija

turi puikiausias galimybes lobti; todėl būtų per daug iš jos reikalauti, kad ji matytų ir neigiamas mašinų tobulinimo puses.

Buržuazija taip pat griežtai neigia, kad patobulintos mašinos mažina darbo užmokestį, o darbininkai tai nepaliaujamai tvirtina. Buržuazija atkakliai laikosi tos nuomonės, kad, nors, gamybai palengvėjus, *vienetinis darbo užmokestis* sumažėjo, vis dėlto bendras savaitinis darbo užmokestis veikiau padidėjo, negu sumažėjo, o darbininkų padėtis veikiau pagerėjo, negu pablogėjo. Sunku tiksliai atsakyti į šį klausimą, nes darbininkai daugiausia remiasi *vienetinio darbo užmokesčio* sumažėjimu; tačiau viena yra aišku, kad, įvedus mašinas, įvairiose darbo šakose sumažėjo ir savaitinis darbo užmokestis. Tiesa, vadinamieji plonųjų siūlų verpėjai (kurie miulėmis gamina plonus verpalus) gauna didelį atlyginimą, 30—40 šilingų per savaitę, nes jie turi stiprią sąjungą, kovojančią už esamo darbo užmokesčio dydžio išlaikymą verpyklose, ir jų darbo reikia ilgai mokytis. Priešingai, storų siūlų verpėjai, kurie turi konkuruoti su plonųjų verpalų gamyboje nenaudojamomis automatinėmis mašinomis (selfaktoriais) ir kurių sąjungą susilpnino šių mašinų įvedimas, gauna labai nedidelį atlyginimą. Vienas iš tokių verpėjų man pasisakė, kad jis uždirba ne daugiau kaip 14 šilingų per savaitę, o tai sutampa su Ličo tvirtinimu, kad įvairiuose fabrikuose paprasti verpėjai uždirba mažiau kaip 16½ šil. per savaitę ir kad verpėjas, kuris prieš trejus metus uždirbdavo 30 šil. per savaitę, dabar tegali uždirbti vos 12½ šil.,— pastaraisiais metais jis vidutiniškai daugiau ir neuždirbdavo. Tiesa, moterų ir vaikų darbo užmokestis sumažėjo ne taip žymiai, bet vien dėl to, kad jis iš pradžių nebuvo didelis. Aš pažįstu daug moterų, našlių su vaikais, kurios vargais negalais teuždirba 8—9 šil. per savaitę, o kad iš tokio uždarbio negalima su šeima žmoniškai pragyventi, pripažins kiekvienas, kuriam yra žinomos būtiniausių pragyvenimo reikmenų kainos Anglijoje. Visi darbininkai *sutartinai* teigia, kad patobulintos mašinos aplamai mažina darbo užmokestį. Ir kiekviename darbininkų susirinkime fabrikų apygardose galima įsitikinti, jog patys darbininkai laiko visiškai melagingu pramonės buržuazijos teigimą, kad, įvedus gamyboje mašinas, darbininkų klasės padėtis pagerėjo. Ir net *jeigu* būtų tiesa, kad tesumažėjo vien sąlyginis darbo užmokestis, vienetinis užmokestis, o absoliuti, t. y. darbininko per savaitę uždirbama, suma liko nepasikeitusi, tai kas iš to išeitų? Iš to išeitų, kad darbininkai turi ramiai stebėti, kaip ponai fabrikantai kemša savo kišenes, gaudami pelną iš kiekvieno patobulinimo ir neskirdami jiems nė menkiausios jo dalelės. Kovodama prieš darbininkus, buržuazija užmiršta net elementariausius savos politinės ekonomijos pagrindus. Šiaip prisiekdama Maltumi, ji čia baimingai šaukia darbininkams: kur būtų susiradę darbo tie daugelis milijonų žmonių, kuriais padidėjo Anglijos gyventojų skaičius, jei nebū-

tų mašinų?* Kokia nesąmonė! Tarytum pati buržuazija puikiai nežino, kad tie „milijonai“ iš viso nebūtų gimę ir užaugę, jei ne mašinos ir jų sukeltas pramonės suklestėjimas! Mašinos tepadėjo darbininkams *tuo,* kad jos įrodė jiems būtinumą tokios socialinės reformos, kurią įvykdžius, mašinos jau nebedirbtų *priešingai* darbininkų interesams, bet dirbtų jų *naudai.* Tegu išmintingieji ponai buržua paklausia Mančesterio ir kitų miestų gatvių šlavėjus (tiesa, dabar ir tai jau praeitis, nes ir šiam darbui yra išrastos ir naudojamos mašinos), tegu paklausia tuos, kurie gatvėse pardavinėja druską, degtukus, apelsinus, batraiščius ir t. t., arba tuos, kurie priversti elgetauti, kuo jie yra buvę anksčiau, ir daugelis jų atsakys: buvome fabrikų darbininkai, kuriems mašinos atėmė darbą. Dabartinėmis socialinėmis sąlygomis mašinų tobulinimo pasekmės tegali būti darbininkams tik neigiamos, o dažnai ir nepaprastai sunkios; kiekviena nauja mašina sukelia nedarbą, vargą ir skurdą, o tokioje šalyje, kaip Anglija, kur ir šiaip beveik visada yra „gyventojų perteklius“, atleidimas iš darbo daugumą atvejų yra blogiausia, kas gali ištikti darbininką. Jau nekalbėsime apie tai, kaip toks netikrumas dėl rytdienos, išplaukiąs iš nepaliaujamo technikos vystymosi ir su juo susijusio nedarbo, demoralizuoja ir pritrenkia darbininką, kurio padėtis ir šiaipjau svyruoja! Nenorėdamas pasiduoti nevilčiai, darbininkas ir čia tegali pasirinkti vieną iš dviejų kelių: vidinį ir išorinį protestą prieš buržuaziją arba girtuokliavimą ir aplamai palaidą gyvenimą. Ir Anglijos darbininkai eina ir vienu, ir kitu keliu. Anglijos proletariato istorija pasakoja apie šimtus maištų prieš mašinas ir prieš buržuaziją aplamai, o apie palaidą gyvenimą mes jau kalbėjome. Be abejo, palaidas gyvenimas tėra savotiška nevilties forma.

Blogiausiai gyvena tie darbininkai, kuriems tenka konkuruoti su naujai įvedama mašina. Jų gaminamos prekės kaina nustatoma pagal mašina gaminamos tos pačios prekės kainą, o kadangi mašina dirba pigiau, tai su ja konkuruojantis darbininkas gauna visų mažiausią darbo užmokestį. Tai liečia kiekvieną darbininką, kuris dirba pasenusia mašina, jeigu jam tenka konkuruoti su vėlesnėmis, patobulintomis mašinomis. Žinoma, kas gi kitas turi nukentėti? Fabrikantas nenori išmesti savo mašinos, bet jis taip pat nenori turėti ir nuostolių; iš negyvos mašinos jis nieko nepeš, todėl jis ir puola gyvą darbininką, visos visuomenės atpirkimo ožį. Iš tų konkuruojančių su mašinomis darbininkų blogiausiai gyvena medvilnės pramonės audėjai, kurie dirba rankinėmis staklėmis. Šie žmonės gauna menkiausią darbo užmokestį ir, net kai yra pakankamai darbo, jie neįstengia uždirbti daugiau kaip 10 šil. per savaitę.

* Taip, pavyzdžiui, klausia p. Saimonsas knygoje „Amatai ir amatininkai“.

Mechaninės audimo staklės paveržia iš jų vieną audimo šaką po kitos; be to, audimas rankomis yra paskutinis išsigelbėjimas visiems kitose šakose darbo netekusiems darbininkams, todėl šita šaka visuomet yra perpildyta. Štai kodėl vidutiniais laikotarpiais rankinėmis staklėmis dirbantis audėjas yra laimingas, galėdamas per savaitę gauti 6—7 šil., bet, norėdamas užsidirbti net šią sumą, jis kasdien po 14—18 valandų turi sėdėti prie savo audimo staklių. Be to, daugumos audinių gamyboje reikalinga drėgna darbo patalpa, nes kitaip nuolat trūkinėja siūlai; dėl šios priežasties, taip pat iš dalies dėl darbininkų skurdo, kuris neleidžia jiems nuomoti geresnius butus, rankinėmis staklėmis dirbančių audėjų dirbtuvės daugiausia yra be medinių grindų ir net negrįstos. Man teko būti daugelyje tokių audėjų butų; jie yra nuošaliuose, bloguose kiemuose ir gatvelėse, paprastai rūsiuose. Dažnai pusė tuzino šios kategorijos audėjų, kurių keletas yra vedę, gyvena kartu viename kotedže, turinčiame vieną arba du darbo kambarius ir vieną didelį miegamąjį visiems. Jie valgo beveik vien bulves, kartais truputį avižinės košės, retai — pieną ir beveik niekada nemato mėsos; didelė jų dalis yra airiai arba airių kilmės. Ir šie vargšai rankinėmis staklėmis audžiantieji audėjai, kuriuos pirmiausia paliečia kiekviena krizė ir kuriems ilgiausiai tenka kęsti jos pasekmes, turi būti buržuazijos įrankis puolimams prieš fabrikų sistemą atremti! Pažiūrėkite, — triumfuodama šaukia buržuazija, — pažiūrėkite, kaip blogai gyvena šie vargšai audėjai, kai tuo tarpu fabrikų darbininkai gyvena gerai, ir *tik tada* spręskite apie fabrikų sistemą! * Tarytum ne pati fabrikų sistema ir jos mašinos taip baisiai nusmukdė šiuos rankinėmis staklėmis dirbančius audėjus, tarytum pati buržuazija nežino to taip pat gerai, kaip mes tai žinome! Bet čia buržuazija yra suinteresuota, todėl ji nesidrovi dar kartą pameluoti ir veidmainiauti.

Įsigilinkime geriau į tą faktą, kad mašinos vis labiau ir labiau išstumia suaugusių vyrų darbą. Dirbti prie mašinų, tiek verpimo, tiek ir audimo, iš esmės reiškia surišinėti trūkusius siūlus, nes visa kita atlieka pati mašina; šiam darbui nereikia jokios jėgos, o tereikia vikresnių pirštų. Todėl šiam darbui vyrai ne tik nereikalingi, bet dėl didesnio jų rankų raumenų ir kaulų išsivystymo jie netgi mažiau tinka, negu moterys ir vaikai, todėl natūralu, kad iš šios darbo šakos jie beveik visai išstumti. Vadinasi, kuo labiau rankų darbas ir raumenų įtempimas, įvedant mašinas, pakeičiamas vandens arba garo jėga, tuo mažiau reikia samdyti vyrų, o kadangi moterys ir vaikai, be to, dar dirba pigiau ir, kaip pasakyta, šiose darbo šakose geriau už vyrus, tai jie ir užima vyrų vietas. Verpyklose prie vaterių matome tik moteris ir mergaites, prie miulių — vieną verpėją, suaugusį vyrą (kuris pasidaro nebereikalingas dirbant selfakto-

* Žr., pavyzdžiui, dr. Juro „Fabrikų filosofiją".

riais), ir keletą prisukėjų siūlams surišti, daugiausia vaikų arba moterų, kartais 18—20 metų amžiaus jaunuolių vyrų, vienur kitur seną, darbo netekusį verpėją *. Prie mechaninių audimo staklių dažniausiai dirba 15—20 metų ir vyresnės moterys, taip pat keletas vyrų, kurie betgi retai pasilieka dirbti šį darbą, kai jiems sukanka dvidešimt vieneri metai. Prie knatelinių mašinų taip pat matome vien moteris, o geriausiu atveju dar keletą vyrų karšimo mašinoms galąsti ir valyti. Be visų šių žmonių, fabrikai dar samdo tam tikrą skaičių vaikų špūlėms nuimti ir uždėti (doffers), keletą suaugusių vyrų dirbtuvėms prižiūrėti, vieną mechaniką ir vieną mašinistą garo mašinai, taip pat stalius, sargus ir t. t. Tačiau pagrindinį darbą atlieka moterys ir vaikai. Fabrikantai ir šį faktą neigia; pernai jie net paskelbė išsamias lenteles, kurios turėjo įrodyti, kad mašinos anaiptol neišstumia vyrų. Iš šių lentelių matyti, kad šiek tiek daugiau kaip pusė (52%) visų fabrikų darbininkų yra moterys ir apie 48% — vyrai ir kad daugiau kaip pusė visų šių darbininkų yra vyresni kaip 18 metų. Visa tai tiesa, bet ponai fabrikantai tyčia mums nesako, kiek iš tų suaugusių darbininkų buvo vyrų ir kiek moterų, o kaip tik tai yra svarbu. Be to, jie čia, aišku, priskaito mechanikus, stalius ir visus suaugusius vyrus, kurie turi ką nors bendra su jų fabrikais, gal būt, net kontorų darbuotojus ir t. t., ir vis dėlto jie neturi drąsos pasakyti visą teisybę. Aplamai imant, tose lentelėse yra daugybė suklastotų, iškraipytų, melagingų duomenų ir vidutinių skaičių, kurie nenusimanančiam žmogui daug įrodo, o nusimanančiam — nieko neįrodo; jos nutyli kaip tik svarbiausius klausimus ir teįrodo aklą tų fabrikantų egoizmą ir nesąžiningumą. Iš lordo Ešlio 1844 m. kovo 15 dieną bendruomenių rūmuose pasakytos kalbos, ginančios dešimties valandų darbo dienos įstatymo projektą, mes pateiksime kai kuriuos duomenis apie darbininkų amžių ir lytį; tų duomenų nepaneigė fabrikantai, kurie savo apskaičiavimais, tarp kita ko, tepaliete tik dalį Anglijos fabrikų pramonės. Iš Didžiosios Britanijos 419 590 fabrikų darbininkų (1839 m.) 192 887, t. y. beveik pusė, buvo jaunesni kaip 18 metų amžiaus; moterų buvo 242 296, iš kurių 112 192 buvo jaunesnės kaip 18 metų amžiaus. Tuo būdu išeina, kad 80 695 darbininkai vyrai buvo jaunesni kaip 18 metų, o suaugusių darbininkų vyrų tebuvo 96 599, arba 23%, vadinasi, *mažiau kaip ketvirtadalis* bendro darbininkų skaičiaus. Medvilnės fabrikuose moterų buvo $56^1/_4$%, vilnos fabrikuose — $69^1/_2$%, šilko

* „Kai kuriose Lankaširo medvilnės pramonės šakose padėtis darbo užmokesčio atžvilgiu šiuo metu pasidarė labai paini: šimtai jaunų vyrų nuo 20 iki 30 metų amžiaus dirba prisukėjais arba atlieka kokį nors kitą darbą ir uždirba ne daugiau kaip 8 ar 9 šil. per savaitę, kai tuo tarpu tame pačiame fabrike 13 metų vaikai uždirba 5 šil., o jaunos 16—20 metų merginos — 10—12 šil. per savaitę". Fabrikų inspektoriaus L. Hornerio 1844 m. spalio mėn. ataskaita.

fabrikuose — $70^1/_2\%$, linų verpyklose — $70^1/_2\%$ bendro darbininkų skaičiaus. Šie skaičiai pakankamai įrodo, kad suaugę darbininkai vyrai išstumiami iš fabrikų. Tarp kita ko, užtenka užeiti į pirmą pasitaikiusį fabriką, ir tuo galima įsitikinti. Visa tai būtinai sukelia tokį esamos socialinės santvarkos persilaužimą, kurio pasekmės kaip tik dėl to, kad jis yra priverstinis, darbininkams yra nepaprastai pragaištingos. Pirmiausia moterų darbas visiškai išardo šeimą, nes jeigu žmona 12—13 valandų per dieną yra fabrike, o vyras dirba ten pat arba kitoje vietoje, tai koks likimas laukia vaikų? Jie auga be priežiūros kaip piktžolės arba jais rūpintis samdomas už šilingą ar pusantro šilingo į savaitę svetimas žmogus, ir galima įsivaizduoti, kaip svetimas su vaikais elgiasi. Štai kodėl fabrikų apygardose pasibaisėtinai gausėja nelaimingi atsitikimai, kurių aukos yra maži be priežiūros palikti vaikai. Iš Mančesterio lavonus apžiūrėjusio tardytojo užrašų (pagal „Fabrikų darbo tyrimo komisijos ataskaitą", dr. Hokinso pranešimas, 3 psl.) matyti, kad per 9 mėnesius 69 vaikai žuvo nuo nudegimų, 56 nuskendo, 23 užsimušė krisdami, 67 žuvo nuo kitokių nelaimingų atsitikimų, vadinasi, iš viso buvo 215 nelaimingų atsitikimų *, kai tuo tarpu nefabrikiniame Liverpulyje per 12 mėnesių buvo tik 146 nelaimingi atsitikimai, kurie pasibaigė mirtimi. Nelaimingi atsitikimai anglies kasyklose nenurodyti nei vieno, nei kito miesto duomenimis, be to, reikia turėti galvoje, kad į Mančesterio tardytojo veikimo apylinkę Solfordas neįeina, todėl galima manyti, kad abiejų apygardų gyventojų skaičius yra apytikriai vienodas. — Laikraštis „Manchester Guardian" beveik kiekviename savo numeryje praneša apie vieną ar kelis smarkius nudegimus. Savaime suprantama ir faktai kuo aiškiausiai rodo, kad motinų darbas taip pat yra viena iš priežasčių, dėl kurių didėja bendras mažų vaikų mirtingumas. Moterys dažnai sugrįžta į fabriką praėjus vos trims—keturioms dienoms po gimdymo, palikdamos, žinoma, savo kūdikį namuose; laisvomis valandomis jos turi skubėti namo vaiko žindyti ir kartu pačios ką nors užkąsti. Koks tai žindymas — lengva įsivaizduoti. Lordas Ešlis pateikia kelių darbininkių pasisakymus.

„M. H., dvidešimties metų amžiaus, turi du vaikus, jaunesnysis — žindomas kūdikis, kuris paliekamas prižiūrėti antrajam, šiek tiek vyresniam; ji išeina į fabriką rytą, pradžioje šeštos, ir grįžta apie aštuntą valandą vakaro; visą dieną pienas sunkiasi iš krūtų, ir nuo to sušlampa jos drabužiai.— H. V. turi tris vaikus, pirmadienį penktą valandą ryto išeina iš namų ir grįžta tik šeštadienį septintą valandą vakaro; tuomet jai tenka tiek daug dirbti apruošiant savo vaikus, jog anksčiau kaip trečią valandą ryto ji negali atsigulti. Dažnai ji grįžta visiškai peršlapusi nuo lietaus ir turi dirbti nė drabužiams neišdžiūvus. „Man baisiai skaudėjo krūtis,— sako ji,— ir aš būdavau visa šlapia nuo varvėjusio pieno"".

---

* 1843 metais Mančesterio ligoninėje užregistruotų nelaimingų atsitikimų tarpe buvo 189 — šimtas aštuoniasdešimt devyni! — nudegimai. Kiek jų pasibaigė mirtimi, nenurodyta.

Ši niekšiška sistema tik skatina narkotikų vartojimą, kad vaikai būtų ramūs, ir iš tikrųjų narkotikai labai paplito fabrikų apygardose. Dr. Džonsas, vyriausiasis Mančesterio apygardos civilinės būklės aktų įrašų tvarkytojas, yra tos nuomonės, kad šis įprotis yra svarbiausia priežastis, dėl kurios vaikai dažnai miršta mėšlungiu. Ta aplinkybė, kad moterys dirba fabrike, būtinai visai suardo šeimą, o dabartinėmis sąlygomis, kai visuomenė remiasi šeima, toks jos suardymas turi nepaprastai demoralizuojančias pasekmes tiek sutuoktiniams, tiek ir vaikams. Motina, kuri neturi laiko rūpintis savo vaiku ir pirmaisiais jo gyvenimo metais reikšti jam paprasčiausią motinišką meilę bei švelnumą, motina, kuri retai tegali pamatyti savo vaiką, negali būti tam vaikui motina; ji būtinai pasidarys jam abejinga, elgsis su juo be meilės, be susirūpinimo, kaip su visai svetimu vaiku. Vėliau paaiškėja, kad tokiomis sąlygomis išaugę vaikai yra visai žuvę šeimai; jie niekuomet negali jaukiai jaustis ir toje šeimoje, kurią jie patys susikuria, nes jiems tėra žinomas vienišas gyvenimas, todėl jie neišvengiamai prisideda prie bendro šeimų griovimo, kuris ir šiaipjau įsigalėjęs darbininkų tarpe. Panašiai šeima irsta ir dėl vaikų darbo. Kai tik vaikai pradeda uždirbti daugiau, negu tėvams atsieina jų išlaikymas, jie pradeda mokėti tėvams už maistą ir butą, o likutį panaudoja savo reikalams. Tai dažnai atsitinka jau einant vaikams keturioliktuosius ir penkioliktuosius metus (Paueris, pranešimas apie Lidso miestą, įvairiose vietose; Tafnelis, pranešimas apie Mančesterį, 17 ir kt. psl. „Fabrikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje“). Žodžiu sakant, vaikai pasidaro savarankiški ir žiūri į tėvų namus kaip į pensioną, kurį jie gana dažnai pakeičia ir kitu, jeigu jis jiems nebepatinka.

Daugeliu atvejų moters darbas fabrike šeimos visai nesuardo, o tik apverčia ją aukštyn kojomis. Žmona išlaiko šeimą, vyras sėdi namie, prižiūri vaikus, tvarko butą ir gamina valgį. Tokių atvejų yra labai daug; viename Mančesteryje galima surinkti daugelį šimtų tokių vyrų, pasmerktų namų ruošos darbams. Galima įsivaizduoti, kokį teisėtą pasipiktinimą darbininkų tarpe sukelia ši tikra kastracija ir kaip griežtai ji pakeičia visus šeimos santykius, kai tuo tarpu kiti visuomenės santykiai lieka nepasikeitę. Priešais mane guli anglų darbininko, Roberto Paunderio, gyvenančio Barons-bildingse, Vudhausmur-Saide, Lidse (buržuazija gali jį ten susirasti, jai aš ir nurodau tikslų adresą), laiškas Ostleriui. Vargu ar man pavyks, išvertus į vokiečių kalbą, perduoti kad ir pusę to laiško naivumo; jei rašybos klaidas ir galima būtų atitinkamai perteikti, tai Jorkširo dialekto savitumai visiškai išnyksta. Šiame laiške autorius pasakoja, kaip kitas darbininkas, jo pažįstamas, ieškodamas darbo, atsidūrė Sent-Helense, Lankašire, ir ten susitiko su savo senu draugu.

„Ir štai, pone, jis surado jį, o kai jis prisiartino prie jo lūšnos, ką, jūs galvojate, jis pamatė? Drėgnas žemas rūsys ir jame tokie baldai: dvi senos kėdės, apvalus stalas trimis kojomis, skrynia, jokios lovos, o tik kampe krūva senų šiaudų, pridengta pora nešvarių paklodžių, ir prie židinio du rąstgaliai. Kai mano vargšas draugas įėjo į vidų, vargšas Džekas sėdėjo ant vieno rąstgalio prie ugnies ir ką, jūs manote, jis darė? Jis sėdėdamas adomąja adata adė savo žmonos kojines ir, kai tik jis pamatė ant slenksčio savo seną draugą, norėjo visa tai paslėpti, bet Džo — tokiu vardu mano pažįstamas — viską matė ir pasakė: „Velniai griebtų, ką tu, Džekai, veiki? kur tavo žmona? kokį tu darbą dirbi?“ Vargšas Džekas sumišo ir pasakė: „Aš žinau, kad ne man reikėtų dirbti šitą darbą, bet mano vargšė žmona yra fabrike; ji turi išeiti tenai iš ryto, pusę šešių, dirba iki aštuonių valandų vakaro ir taip pavargsta, jog, grįžusi namo, nieko daugiau nebegali daryti. Todėl man tenka už ją padaryti visa tai, ką aš galiu. Aš neturiu darbo jau daugiau kaip treji metai, ir visą savo gyvenimą aš jo nebesurasiu“. Čia jis gailiai apsiverkė ir pasakė: „Taip, mielas Džo, šioje vietovėje yra pakankamai darbo moterims ir vaikams, bet nėra darbo vyrams. Lengviau yra rasti šimtą svarų sterlingų gatvėje, negu susirasti darbo. Bet aš niekad nebūčiau patikėjęs, kad tu arba kas nors kitas galėtų pamatyti, kaip aš adau savo žmonos kojines, nes tai blogas darbas. Tačiau mano žmona beveik jau nebepastovi ant kojų, ir aš bijau, kad ji visai susirgs, o tuomet nebežinau, kas su mumis bus, nes jau seniai ji tapo vyru namuose, o aš moterimi. Negeras tas darbas, Džo. Ne visada taip buvo“,— kalbėjo jis toliau, gailiai verkdamas.— „Bet pasakyk man, Džekai,— paklausė Džo,— kaipgi tu gyvenai visą tą laiką, neturėdamas jokio darbo?“ — „Aš tau atsakysiu, Džo,— tarė Džekas,— gyvenau taip, kaip man sekėsi, o sekėsi labai blogai. Kai vedžiau, kaip tu žinai, aš turėjau pakankamai darbo, o juk tau žinoma, kad tinginiu aš niekad nebuvau“.— „Ne, tinginiu tu niekad nebuvai“.— „Mūsų namas buvo gerai apstatytas, ir Meri nereikėjo dirbti: aš pakankamai uždirbdavau mums abiem. Bet dabar viskas apvirto aukštyn kojomis; Meri turi dirbti, o aš — likti namuose, prižiūrėti vaikus, šluoti, skalbti, virti ir lopyti. Mano vargšė žmona grįžta vakare į namus visiškai nusikamavusi ir nieko daugiau nebegali daryti. Žinai, Džo, tai labai sunku žmogui, kuris pripratęs prie kitko“.— „Taip,— atsakė Džo,— tai nelengva“. Ir Džekas vėl pradėjo verkti; jis kalbėjo, kad verčiau būtų niekad nevedęs, niekad negimęs; bet kai jis vedė Meri, jis nė galvoti negalvojo, kad taip gali atsitikti. „Aš dėl to ne vieną kartą raudojau“,— pasakė Džekas. Na, pone, kai Džo visa tai išgirdo, kaip jis man vėliau papasakojo, jis amžinai prakeikė fabrikus, fabrikantus ir vyriausybę visais tais keiksmais, kurių jaunystėje jis išmoko fabrike“.

Ar galima įsivaizduoti kvailesnę, beprasmiškesnę padėtį už aprašytą šiame laiške? Ir vis dėlto ši padėtis, kai vyras nustoja buvęs vyru, o moteris praranda savo moteriškumą, padėtis, kuri negali vyrui suteikti tikro moteriškumo, o moteriai — tikro vyriškumo, kuri gėdingiausiu būdu pažemina abi lytis ir jų abiejų žmogiškąjį orumą, yra galutinė nepaprastai išgirtos mūsų civilizacijos pasekmė, paskutinis rezultatas visų tų pastangų, kurias šimtai kartų yra padėję savo pačių ir savo įpėdinių padėčiai pagerinti! Matydami, kaip paverčiami juokais visi žmonių pastangų ir triūso rezultatai, mes turime arba nusivilti pačia žmonija ir jos likimu, arba pripažinti, kad lig šiol žmonija savo laimės ieškojo neteisingais keliais. Mes turime pripažinti, kad toks visiškas lyčių santykių iškraipymas buvo galimas tik todėl, kad šie santykiai iš pat pradžių buvo neteisingai organizuoti. Jei fabrikų sistemos neišvengiamai sukeltas mo-

ters viešpatavimas vyrui žemina žmogų, tai ir pirmykštis vyro viešpatavimas moteriai taip pat turi būti pripažintas žeminančiu. Jei dabar moteris, kaip anksčiau vyras, grindžia savo viešpatavimą tuo, kad į bendrą šeimos turtą ji yra įnešusi didesnę dalį arba net viską, tai iš to būtinai seka išvada, kad šis turto bendrumas yra netikras, neprotingas, nes vienas šeimos narys didžiuojasi įnešęs daugiau. Jei dabartinės visuomenės šeima yra, tai kaip tik šis irimas parodo, kad iš esmės šeimą jungė ne šeimos meilė, bet tariamame turto bendrume išlikęs asmeniškas interesas *. Tokie pat santykiai atsiranda ir tuomet, kai vaikai išlaiko savo bedarbius tėvus, neskaitant tokių atvejų, apie kuriuos jau anksčiau buvo minėta, kai vaikai apmoka savo tėvams už maistą. Dr. Hokinsas savo pranešime apie fabrikų darbą parodo, kad tokie santykiai užtinkami gana dažnai, o Mančesteryje tai yra plačiai žinomas reiškinys. Kaip kitais atvejais žmona, taip šiuo atveju vaikai yra šeimininkai namuose. Savo kalboje (Žemųjų rūmų 1844 m. kovo 15 d. posėdis) lordas Ešlis pateikia tokį pavyzdį: vienas žmogus barė dvi savo dukteris už tai, kad jos buvo nuėjusios į smuklę, o dukterys pareiškė, kad joms įgriso jo komandavimas: eikite, girdi, velniop, mums tenka jus išlaikyti, o juk reikia ką nors turėti už savo darbą; jos išėjo iš gimtųjų namų, palikusios tėvą ir motiną likimo valiai.

Netekėjusioms moterims, kurios išaugo fabrike, nėra geriau, negu ištekėjusioms. Savaime suprantama, kad mergina, kuri nuo devynių metų amžiaus dirba fabrike, negalėjo susipažinti su namų ruošos darbais, todėl visos fabrikų darbininkės yra šioje srityje visiškai neprityrusios ir jokiu būdu netinka būti namų šeimininkėmis. Jos nemoka nei siūti, nei megzti, nei virti, nei plauti, jos nemoka atlikti paprasčiausių namų ruošos darbų, o kaip elgtis su mažais vaikais,— jos ir supratimo neturi. „Fabrikų darbo tyrimo komisijos ataskaita“ pateikia apie tai dešimtis pavyzdžių, o dr. Hokinsas, komisijos narys Lankaširui, šitaip išdėsto savo pažiūras („Ataskaitos“ 4 psl.):

„Merginos išteka anksti ir neapgalvotai; jos neturi nei galimybės, nei laiko, nei progos susipažinti su paprasčiausiomis šeimininkės pareigomis, o jeigu jos visa tai ir turėtų, tai ištekėjusios jos neturėtų laiko šioms pareigoms. Kasdien daugiau kaip dvylika valandų motina nebūna su savo vaiku; vaiką prižiūri pasamdyta mergaitė arba sena moteris; be to, labai dažnai fabrikų darbininkų butas yra ne tai, kas vadinama namais (home), bet rūsys, kuriame nėra nei indų, nei skalbimo, siuvimo bei lopymo priemonių, kuriame nėra nieko, kas gyvenimą darytų malonų ir kultūringą, o šeimos židinį — patrauklų. Dėl šitų ir kitų priežasčių, o ypač turėdamas galvoje mažų vaikų gyvybės ir sveikatos išlaikymo sąlygas, aš galiu tik pageidauti ir tikėtis, kad ateis laikas, kai ištekėjusios moterys fabrikuose nebedirbs“.

* Kiek daug ištekėjusių moterų dirba fabrikuose, matyti iš pačių fabrikantų pateiktų duomenų: 412-je Lankaširo fabrikų jų dirbo 10 721; iš jų vyrų tik 5314 taip pat dirbo fabrikuose, 3927 dirbo kitokį darbą, 821 buvo be darbo, o apie 659 nėra duomenų. Vadinasi, kiekvienam fabrikui tenka vidutiniškai du, o gal ir trys vyrai, kurie gyvena iš savo žmonų darbo.

Atskirus pavyzdžius ir parodymus žr. „Fabrikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje“, Kauelis, dokumentai, 37, 38, 39, 72, 77, 50 psl. Tafnelis, dokumentai, 9, 15, 45, 54 ir kt. psl.

Tačiau visa tai dar nėra didžiausia bėda. Moralinės moterų darbo fabrikuose pasekmės yra žymiai blogesnės. Abiejų lyčių ir visokio amžiaus žmonių sutelkimas viename darbo kambaryje, neišvengiamas jų suartėjimas, žmonių, kurie nėra gavę nei intelektualinio, nei dorovinio auklėjimo, sukoncentravimas ankštoje patalpoje kaip tik negali teigiamai veikti moters būdo vystymosi. Fabrikantas, net jeigu jis ir kreipia į tai dėmesį, tegali įsikišti tuomet, kai jau iš tikrųjų įvyko kažkas skandalingo; jis negali žinoti, kaip labiau ištvirkę žmonės nuolat, bet ne taip jau ryškiai veikia doresnius ir ypač jaunesnius žmones, todėl jis negali tam užkirsti kelio. Tačiau ši įtaka yra kaip tik žalingiausia. 1833 metų fabrikų darbo tyrimo komisijos nariams daugelis apibūdino fabrikuose vartojamą kalbą kaip „nepadorią“, „blogą“, „biaurią“ ir t. t. (Kauelis, dokumentai, 35, 37 psl. ir daugelyje kitų vietų). Čia nedideliu mastu vyksta tai, ką mes matėme didmiesčiuose stambiu mastu. Gyventojų centralizacija vienodai veikia tuos pačius žmones, ar tai būtų dideliame mieste, ar mažame fabrike. Jei fabrikas mažesnis, tai suartėjimas didesnis ir bendravimas labiau neišvengiamas. O pasekmės greit pasireiškia. Vienas liudytojas iš Lesterio yra pasakęs, kad jis verčiau pasiųs savo dukterį elgetauti, negu leis į fabriką, kad fabrikas yra tikras pragaras ir kad dauguma miesto prostitučių tokiomis pasidarė dėl fabrikų kaltės (Paueris, dokumentai, 8 psl.). Kitas liudytojas iš Mančesterio „nedvejodamas teigia, kad trys ketvirtadaliai jaunų fabrikų darbininkių nuo 14 iki 20 metų amžiaus yra jau neskaisčios“ (Kauelis, dokumentai, 57 psl.). Komisijos narys Kauelis aplamai teigia, kad fabrikų darbininkų dorovingumas yra šiek tiek žemesnis už vidutinį darbininkų klasės dorovingumą (82 psl.), o dr. Hokinsas sako („Ataskaita“, 4 psl.):

„Apibrėžti skaičiais seksualinio dorovingumo lygį yra nelengva, bet jei tikėsime mano paties stebėjimais ir bendra nuomone tų, su kuriais man teko kalbėti, taip pat bendru įspūdžiu iš visų mano gautų parodymų, tai susidaro nepaprastai liūdnas vaizdas apie fabrikų gyvenimo įtaką merginų dorovingumui“.

Savaime suprantama, kad fabrikinė vergovė netgi labiau už bet kurią kitą vergovę suteikia šeimininkui jus primae noctis *. Fabrikantas ir šiuo atžvilgiu yra savo darbininkių kūno ir grožio ponas. Užtenka pagrasinti atleidimu iš darbo, kad devyniais atvejais iš dešimties, jei ne devyniasdešimt devyniais iš šimto, būtų palaužtas bet koks pasipriešinimas merginos, kuri ir šiaip nelabai brangina savo skaistybę. Jei fabrikantas yra žemos moralės, — o komisijos ataskaita praneša apie daugelį

---

* — pirmosios nakties teisė. *Red.*

tokių atvejų, — tai jo fabrikas kartu yra ir jo haremas; o jeigu ir ne visi fabrikantai pasinaudoja savo teise, tai merginų padėtis dėl to iš esmės nepasikeičia. Pirmuoju fabrikinės pramonės laikotarpiu, kai daugumas fabrikantų buvo neapsišvietę iškilėliai, nepaisantys veidmainiškų visuomenės įpročių, jie ramiausiai naudojosi savąja „sąžiningai įsigyta" teise.

Norint teisingai įvertinti fabrikų darbo pasekmes fizinei moterų būklei, reikia visų pirma susipažinti su vaikų darbu ir paties darbo pobūdžiu. Vaikai buvo samdomi dirbti fabrikuose nuo pat naujosios pramonės atsiradimo; iš pradžių mašinos buvo nedidelės — vėliau jos buvo padidintos, — todėl prie jų dirbo beveik vien vaikai; vaikai buvo imami iš prieglaudų, ir fabrikantai samdydavo juos ištisomis grupėmis kaip „mokinius" daugeliui metų. Vaikai gaudavo bendrą butą, maistą ir drabužius ir, žinoma, buvo visiški savo šeimininkų vergai. Šeimininkai su jais elgėsi nepaprastai žiauriai ir barbariškai. Jau 1796 metais dr. Persivalas ir seras R. Pilis (medvilnės fabrikantas, dabartinio ministro tėvas) taip energingai išreiškė visuomenės pasipiktinimą šia biauria sistema, jog parlamentas 1802 metais priėmė mokinių įstatymą (apprentice-bill), kuris šlykščiausiems piktnaudžiavimams padarė galą [30]. Ilgainiui atsirado laisvųjų darbininkų konkurencija, kuri išstūmė visą mokinių sistemą. Palaipsniui pradėta fabrikus vis dažniau statyti miestuose, mašinos buvo didinamos, patalpos — geriau vėdinamos ir sveikatos atžvilgiu vis geriau įrengiamos; palaipsniui atsirado daugiau darbo ir suaugusiems bei paaugliams, tuo būdu santykinis dirbančių vaikų skaičius šiek tiek sumažėjo, ir jie pradėdavo dirbti nuo šiek tiek vyresnio amžiaus. Mažiau buvo samdoma vaikų, jaunesnių kaip 8—9 metų. Vėliau, kaip mes pamatysime, įstatymų leidžiamoji valdžia dar daugelį kartų turėjo ginti vaikus nuo buržuazijos godumo.

Didelis darbininkų, o ypač fabrikų darbininkų, vaikų mirtingumas pakankamai įrodo, kokios nesveikos yra tos sąlygos, kuriomis vaikai gyvena pirmuosius savo gyvenimo metus. Tos pačios priežastys veikia ir vaikus, kurie išlieka gyvi, bet, žinoma, ne taip smarkiai, kaip jos veikė tuos vaikus, kurie tapo jų aukomis. Taigi palankiausiu atveju dėl šių priežasčių atsiranda palinkimas kokiam nors susirgimui arba jos stabdo vystymąsi, dėl to tokie vaikai būna fiziškai silpnesni, negu normalūs. Fabriko darbininko devynių metų vaikas, kuris augo skurde, patyrė visokius nepriteklius ir staigmenas, kentė nuo drėgmės ir šalčio, neturėjo reikalingų drabužių ir gyveno blogame bute, yra toli gražu ne toks darbingas kaip vaikas, išaugęs sveikesnėmis sąlygomis. Nuo devynerių metų amžiaus jis siunčiamas į fabriką, kasdien dirba $6^1/_2$ valandos (anksčiau jis dirbo 8, dar anksčiau — 12—14 ir net 16 valandų) iki trylikos metų, o nuo šio amžiaus iki 18 metų — 12 valandų. Priežastys, kurios silpnina jo sveikatą, tolydžio tebeveikia, o darbo atsiranda vis

daugiau. Tiesa, galima sutikti, kad devynių metų vaikas, nors ir darbininko vaikas, gali ištverti kasdieninį 6½ valandos darbą ir kad to darbo žala jo augimui nebus *pastebima* ir juntama; bet, šiaip ar taip, buvimas tvankiame, drėgname, dažnai ir karštame fabriko ore negali teigiamai veikti jo sveikatos. Tačiau bet kokiomis aplinkybėmis nedovanotina, kad tas laikas, kuris turi būti skiriamas vien fiziniam ir dvasiniam vaikų auklėjimui, paaukojamas bejausmės buržuazijos godumui: vaikams atimama mokykla ir grynas oras, kad ponai fabrikantai turėtų iš jų pelno. Tiesa, buržuazija sako: jei mes nesamdysime vaikų dirbti fabrikuose, jie vis vien paliks tokiose sąlygose, kurios nėra palankios jų vystymuisi. Aplamai imant, tai tiesa, bet ką tai reiškia, jei kaip reikiant įsigilinsime? Tai reiškia, kad buržuazija pirma sudaro darbininkų vaikams blogas sąlygas, o paskui tas blogas sąlygas dargi panaudoja savo reikalams! Norėdama pasiteisinti, ji remiasi ta padėtimi, kurią taip pat ji pati yra sudariusi, lygiai kaip ir visą fabrikų sistemą; savo šios dienos nusikaltimą ji pateisina vakarykščiu savo nusikaltimu. Ir jeigu fabrikų įstatymas juos bent kiek mažiau varžytų, — kaip tada šie „geraširdžiai“, „humaniškieji“ buržua gintų darbininkų interesus! Juk jie ir savo fabrikus yra pastatę vien darbininkų gerovei! Tačiau pasiklausykime, kas vyko fabrikuose, kol fabrikų inspektorius dar neįkyrėdavo fabrikantams. Tegul demaskuoja juos parodymas, kurio autoritetą jie patys pripažįsta, — 1833 metų fabrikų komisijos ataskaita.

Centrinės komisijos ataskaita praneša, kad fabrikantai retai samdė penkių metų amžiaus vaikus, dažniau samdė šešių, labai dažnai — septynių, o daugiausia — aštuonių arba devynių metų amžiaus, kad darbo laikas dažnai truko 14—16 valandų (neskaitant valgymo pertraukos) per dieną, kad fabrikantai leisdavo prižiūrėtojams mušti vaikus ir žiauriai su jais elgtis, o dažnai ir patys tai darydavo savo ranka. Pasakojama net apie tokį atsitikimą, kai vienas fabrikantas škotas raitas vijosi pabėgusį šešiolikos metų darbininką, pasivijęs privertė jį grįžti ir bėgti risčia arklio priešakyje tokiu pat greičiu, kokiu bėgo arklys, be to, ilgu botagu jis nuolat jį ragino! (Stiuartas, dokumentai, 35 psl.). Stambiuose miestuose, kur darbininkai daugiau priešinasi, tokių atvejų, žinoma, pasitaiko mažiau. — Bet ir toks ilgas darbo laikas nepatenkino kapitalistų godumo. Visokiomis priemonėmis buvo siekiama į pastatus ir mašinas įdėtą kapitalą padaryti pelningą, priversti jį kiek galint smarkiau veikti. Todėl fabrikantai įvedė gėdingą nakties darbo sistemą. Kai kurie turėjo dvi nuolatines darbininkų pamainas; kiekviena pamaina buvo pakankamai gausi, kad galėtų užtikrinti viso fabriko darbą; viena iš jų dirbo dvylika valandų dieną, kita — dvylika valandų naktį. Galima lengvai įsivaizduoti, kaip turėjo paveikti ne tik vaikų ir paauglių, bet dargi suaugusių darbininkų fizinę būklę ta aplinkybė, kad jiems ilgam laikui buvo atima-

mas nakties poilsis, kurio joks miegas dienos metu negali pakeisti. Visos nervų sistemos suerzinimas, susijęs su bendru viso organizmo nusilpimu ir išsekimu, — štai neišvengiami tokio darbo rezultatai. Kitos pasekmės yra padidėjęs girtavimas ir lytinis ištvirkimas. Vienas fabrikantas parodo (Tafnelis, dokumentai, 91 psl.), kad per dvejus metus, kai jo fabrike buvo dirbama naktį, gimė du kartus daugiau pavainikių ir aplamai taip padidėjo demoralizacija, jog jis turėjo nutraukti nakties darbą. — Kiti fabrikantai elgėsi dar barbariškiau: jie vertė daugelį darbininkų dirbti iš eilės 30—40 valandų, ir taip *keletą kartų per savaitę,* nes antroji pamaina buvo nepilna; šios pamainos tikslas tebuvo pavaduoti tik dalį darbininkų ir leisti jiems porą valandų pamiegoti. Komisijos ataskaitos apie šį barbariškumą ir jo pasekmes prašoka viską, kas man kada nors apie tai buvo žinoma. Tokių baisybių, apie kokias čia pasakojama, niekur daugiau negalima užtikti, o vis dėlto buržuazija, kaip mes pamatysime, nuolat remiasi komisijos parodymais, aiškindama juos *savo naudai!* Tokios darbo sistemos pasekmės gana greit pasireiškė: komisijos nariai pasakoja, kad jiems teko matyti daugybę luošių, kurių suluošinimo priežastis tėra ilgas darbo laikas. Daugiausia yra paplitę stuburkaulio ir kojų iškrypimai, kuriuos Frensis Šarpas (Karališkosios chirurgų draugijos narys), dirbęs Lidse, aprašo šitaip:

„Aš niekad anksčiau nebuvau matęs tokio savotiško apatinės šlaunikaulio dalies iškrypimo, kokį pamačiau atvykęs į Lidsą. Iš pradžių aš galvojau, kad tai rachitas, bet daugybė ligoninėje užregistruotų susirgimo atvejų, ligos pasireiškimas tokiame amžiuje (8—14 metų), kai paprastai vaikai jau nebeserga rachitu, ir ta aplinkybė, kad šia liga pradėta sirgti tik tada, kai vaikai ėmė dirbti fabrike, tuojau privertė mane pakeisti savo nuomonę. Lig šiol esu matęs apie šimtą tokių atvejų ir galiu neabejodamas patvirtinti, kad tai besaikio darbo pasekmė; kiek man žinoma, visi ligoniai buvo fabrikuose dirbę vaikai, ir jie patys savo susirgimą aiškina nurodyta priežastimi". — „Mano pastebėtų stuburkaulio iškrypimų, kurie aiškiai atsirado dėl per ilgo stovėjimo, bus ne mažiau kaip trys šimtai" (dr. Laudonas, dokumentai, 12, 13 psl.).

Tą pat pasakoja dr. Hėjus iš Lidso, kuris 18 metų dirbo ligoninės gydytoju:

„Stuburkaulio iškrypimai labai dažnai pasitaiko fabrikų darbininkų tarpe. Kai kuriais atvejais tai tiesiog persidirbimo pasekmė, o kitais — ilgai trunkančio darbo įtaka iš prigimties silpnam arba dėl blogos mitybos nusilpusiam organizmui... Suluošinimo atvejų pasitaiko dažniau, negu šių susirgimų: įlenkti keliai, labai dažnai nusilpę ir suglebę sąnarių raiščiai, o ilgi kojų kaulai iškrypę; ypač iškrypusios ir padidėjusios ilgų kaulų galvenos; šie ligoniai ateidavo iš fabrikų, kuriuose dažnai labai ilgai dirbama" (dr. Laudonas, dokumentai, 16 psl.).

Tą pat sako chirurgai Bomontas ir Šarpas apie Bradfordą. Komisijos narių Drinkuoterio, Pauerio ir dr. Laudono pranešimuose aprašoma daugybė tokių iškrypimų; Tafnelis ir dr. seras Deividas Baris mažiau domėjosi šiuo reiškiniu, bet ir jie pateikia savo pranešimuose atskirus jo pavyzdžius (Drinkuoteris,

dokumentai, 69 psl. apie du brolius, 72, 80, 146, 148, 150 psl. apie du brolius, 155 ir daugelyje kitų psl.; Paueris, dokumentai, 63, 66, 67 psl. du kartus, 68 psl. tris kartus ir 69 psl. du kartus; pranešime apie Lidsą 29, 31, 40, 43, 53 ir sek. psl.; dr. Laudonas, dokumentai, 4, 7 psl. keturis kartus, 8 psl. daug kartų ir t. t.; seras D. Baris, 6, 8, 13, 21, 22, 44 psl., 55 psl. tris kartus ir t. t.; Tafnelis, 5, 16 ir kt. psl.). Komisijos nariai Lankaširui, Kauelis, Tafnelis ir dr. Hokinsas, beveik visai nekreipė dėmesio į šias fabrikų sistemos medicinines pasekmes, nors ši apygarda luošių skaičiaus atžvilgiu drąsiai gali lenktyniauti su Jorkširu. Retai kada aš, eidamas per Mančesterį, nesutikdavau trijų—keturių luošių, kurių stuburkaulis ir kojos buvo visai taip pat iškrypę, kaip aukščiau aprašyta; gana dažnai aš atkreipdavau į juos dėmesį ir galėjau juos stebėti. Aš pats pažįstu vieną luošį, kuris visai atitinka aukščiau duotą dr. Hėjaus aprašymą; jo blogos sveikatos būklės priežastis buvo jo darbas pono Duglaso fabrike Pendltone; aplamai šis fabrikas darbininkų tarpe ir lig šiol turi blogą vardą, nes anksčiau ten buvo dirbama ištisas naktis. Stebint tokius luošius, taip pat lengva suprasti, iš kur kyla jų kūno pakitimai; jie visi atrodo vienodai: keliai įlinkę į vidų ir atgal, pėdos įlinkusios į vidų, sąnariai deformavęsi ir sustorėję, stuburkaulis dažnai iškrypęs į priekį arba į šoną. Tačiau blogiausiai, atrodo, elgėsi humaniškieji Maklsfildo apygardos šilko fabrikantai; tai susiję su tuo, kad šiuose fabrikuose dirbo labai maži vaikai — nuo penkių—šešių metų amžiaus. Papildomuose komisijos nario Tafnelio duomenyse yra vieno fabriko prižiūrėtojo, Raito, pasisakymas (26 psl.); dvi šio prižiūrėtojo seserys buvo biauriausiai suluošintos; jis kartą suskaičiavo, kiek yra luošių kai kuriose Maklsfildo gatvėse, tame tarpe keliose švariausiose ir puošniausiose gatvėse: Taunlei-strite jis atrado dešimt luošių, Džordž-strite — penkis, Šarlot-strite — keturis, Voterkotse — penkiolika, Bank-Tope — tris, Lord-strite — septynis, Mil-Leine — dvylika, Greit-Džordž-strite — du, prieglaudoje — du, Park-Grine — vieną, Pikford-strite — du. Šių luošių šeimos vienbalsiai teigė, kad visi jų kūno iškrypimai yra besaikio darbo šilko verpyklose pasekmė. 27 puslapyje aprašomas berniukas, kuris buvo taip suluošintas, jog negalėjo užlipti laiptais; ten pat minimos kelios mergaitės, kurioms buvo iškrypę stuburkaulis ir šlaunikauliai.

Toks persidirbimas sukelia ir kitokius iškrypimus, ypač pilnapadystę, kurią dažnai pastebėdavo seras D. Baris (pvz., 21 psl. jis nurodo du atvejus), taip pat Lidso gydytojai ir chirurgai (Laudonas, 13, 16 ir kt. psl.). Net ir tais atvejais, kai stipresnis organizmas, geresnis maistas ir kitokios aplinkybės įgalina jauną darbininką atsispirti minėtam barbariško išnaudojimo poveikiui, vis tiek atsiranda jam strėnų, šlaunų ir kojų skausmai, tinsta sąnariai, išsiplečia venos arba atsiveria ant šlaunų ir blauzdų didelės negyjančios opos. Šie susirgimai už-

tinkami beveik pas visus darbininkus. Stiuartas, Makintošas, seras D. Baris savo ataskaitose pateikia šimtus pavyzdžių, jie nėra matę beveik nė vieno darbininko, kuris nebūtų sirgęs kuria nors iš nurodytų ligų; ir kitose ataskaitose šių pasekmių pasireiškimas patvirtinamas daugelio gydytojų. Daugybė pavyzdžių, pateiktų ataskaitose apie Škotiją, neabejotinai parodo, kad trylikos valandų darbas net 18—22 metų amžiaus darbininkams ir darbininkėms sukelia geriausiu atveju tik *šias* pasekmes; tai vienodai liečia tiek Dandžio ir Danfermlino linų verpyklas, tiek ir Glazgovo bei Lanarko medvilnės fabrikus.

Visi šie susirgimai lengvai paaiškinami pačia fabrikų darbo prigimtimi; šis darbas, kaip sako fabrikantai, iš tikro yra labai „lengvas", bet kaip tik dėl savo lengvumo jis daugiau silpnina organizmą, negu bet kuris kitas darbas. Darbininkams ne tiek daug tenka dirbti, bet jie priversti visą laiką *stovėti,* negalėdami atsisėsti. Kas bent trumpam prisėda ant palangės arba pintinės, tas yra baudžiamas; toks ilgalaikis stovėjimas, toks nuolatinis mechaniškas viršutinės kūno dalies spaudimas į stuburkaulį, šlaunis ir kojas būtinai sukelia nurodytas pasekmes. Be abejo, toks stovėjimas nėra būtinas darbui. Tai, pavyzdžiui, patvirtina Notingemo verpyklos, kurių bent dvejinimo skyriuje įrengtos sėdynės (dėl to išnyko minėtos ligos ir darbininkės sutiko, kad būtų pailginta darbo diena). Tačiau fabrike, kur darbininkas dirba tik buržua naudai ir mažai yra suinteresuotas gerai atlikti savo darbą, jis, tur būt, dažniau naudotųsi galimybe pasėdėti, negu tai būtų malonu ir naudinga fabrikantui; taigi, kad truputį mažiau būtų prarasta buržua žaliavų, darbininkai turi aukoti savo sveikatą *. Be to, šis ilgalaikis stovėjimas ir dažniausiai kartu blogas oras fabrikuose smarkiai susilpnina visą organizmą; tai savo ruožtu sukelia visokius kitus ne tiek vietinius, kiek bendrus susirgimus. Oras fabrikuose paprastai tuo pačiu metu būna drėgnas ir šiltas, dažnai šiltesnis, negu reikia, ir, nesant *gero* vėdinimo, labai nešvarus, tvankus, neturįs pakankamai deguonies, prisotintas dulkių ir aitrių mašinų tepalo garų; grindys beveik visur užterštos mašinų tepalu, kurį jos sugeria. Kadangi patalpose šilta, tai darbininkai dirba lengvai apsirengę, todėl, keičiantis patalpų temperatūrai, jie būtinai turi peršalti; dirbdami tokiame karštyje, jie bijo skersvėjo; laipsniškas visų organizmo funkcijų nusilpimas sumažina paties kūno šilumą, kuri dėl to turi būti palaikoma iš oro, užtat darbininkui nieko nėra malonesnio, kaip pasilikti įkaitintoje fabriko atmosferoje, aklinai uždarius langus. Čia prisideda ir dažno staigaus temperatūros pasikeitimo įtaka, kai išeinama iš karšto fabriko oro į labai šaltą arba drėgną lauko orą, ir ta aplinkybė, kad darbininkai negali kaip reikiant apsisaugoti nuo

---

* Sėdynės buvo įrengtos ir vieno Lidso fabriko verpykloje (Drinkuoteris, dokumentai, 85 psl.).

lietaus arba sušlapę persirengti sausais drabužiais, — visa tai, kartu paėmus, yra nuolatinių peršalimų priežastis. Ir jei prisiminsime, kad greta viso to kaip reikiant nėra įtempiamas, kaip reikiant neveikia beveik nė vienas kūno raumuo, nebent išskyrus kojų raumenis, kad silpninančiam, bukinančiam nurodytų aplinkybių poveikiui iš viso niekas nesipriešina, atvirkščiai, kad darbininkams niekad netenka mankštinti savo kūno, kad jie negali vystyti raumenų jėgos, skaidulų elastingumo ir stiprumo, kad nuo pat vaikystės lig šiol jie neturėjo laiko būti gryname ore, — tai mes daugiau nesistebėsime beveik vieningu gydytojų teigimu fabrikų ataskaitoje apie jų pastebėtą visai menką fabrikų darbininkų organizmo atsparumą ligoms, apie bendrą bet kokio jų gyvybingumo sumažėjimą ir nuolatinį visų jų dvasinių ir fizinių jėgų silpnėjimą. Iš pradžių pasiklausykime, ką sako seras D. Baris:

„Nepalankios fabrikų darbo įtakos darbininkams yra tokios: 1) neišvengiamas būtinumas suderinti savo fizinę ir dvasinę veiklą su tolydžios ir pastovios jėgos varomų mašinų judėjimu; 2) būtinumas stovėti nepaprastai ilgus ir perdaug greit vienas po kito sekančius laiko tarpus; 3) nemigas (dėl ilgo darbo laiko, kojų skausmų ir bendro kūno negalavimo). Čia dažnai prisideda žemos, ankštos, dulkėtos arba drėgnos darbo patalpos, užterštas ir įkaitintas oras, nuolatinis prakaitavimas. Todėl ypač berniukai, išskyrus vieną kitą, labai greit netenka sveiko vaikiško raudonio, išblykšta ir sulieséja labiau už kitus berniukus. Net rankinėmis staklėmis dirbančio audėjo mokinys, kuris basas stovi ant molinių dirbtuvės grindų, atrodo geriau, nes jis retkarčiais kuriam laikui išeina į gryną orą. Gi fabrike dirbantis vaikas neturi nė vienos laisvos minutės, išskyrus valgymui skirtą laiką, ir į gryną orą jis patenka tik eidamas valgyti. Visi suaugę verpėjai vyrai yra išblyškę ir liesi, turi opų apetitą ir kenčia nuo nevirškinimo; visi jie nuo pat mažens dirba fabrike, ir jų tarpe yra labai maža arba visai nėra augalotų, stipraus kūno sudėjimo vyrų; todėl galima padaryti pagrįstą išvadą, kad vyrų organizmo vystymuisi jų darbas yra labai nepalankus. Šį darbą kur kas lengviau pakelia moterys“ (tai visai natūralu, bet mes pamatysime, kad ir jos turi specifinių ligų). (Sero D. Bario bendras pranešimas.)

Tą pat rašo ir Paueris:

„Aš galiu tiesiog pasakyti, kad dėl fabrikų sistemos atsirado Bradforde daugybė luošių... ir kad ilgai trunkąs darbas veikia organizmą ne vien jį iš tikro suluošindamas, bet kur kas dažniau ir stabdydamas augimą, silpnindamas raumenis bei darydamas gležną kūno sudėjimą“ (Paueris, pranešimas, 74 psl.).

Anksčiau jau cituotas chirurgas * F. Šarpas iš Lidso rašo:

„Kai aš persikėliau iš Skarboro į Lidsą, man tuojau krito į akis, kad čia vaikai daugiausia yra labiau išblyškę ir jie turi kur kas mažiau išvystytus raumenis, negu Skarboro ir jo apylinkių vaikai. Aš taip pat pastebėjau, kad daugelio vaikų ūgis pagal jų amžių buvo per mažas... Aš užtikau daugybę skrupulo, plaučių, skrandžio ir žarnyno susirgimo atvejų, dėl ku-

---

* Vadinamieji chirurgai (surgeons) yra tokie pat išsimokslinę medikai, kaip ir diplomuoti gydytojai (physicians), ir todėl jie verčiasi ne vien chirurgo, bet ir bendra gydymo praktika. Dėl daugelio priežasčių jiems, aplamai imant, netgi teikiama pirmenybė palyginti su physicians.

rių man, kaip medikui, nekilo nė mažiausios abejonės, kad juos sukėlė darbas fabrikuose. Aš esu tos nuomonės, kad ilgalaikis darbas silpnina organizmo nervų energiją ir paruošia dirvą daugeliui susirgimų; jei iš kaimo nuolat neatvyktų naujų žmonių, tai fabrikų darbininkai netrukus visiškai išsigimtų".

Bradfordo chirurgas Bomontas yra tokios pat nuomonės:

„Mano nuomone, vietinių fabrikų darbo sistema savotiškai silpnina visą organizmą ir tuo daro vaikus labai neatsparius tiek epidemijoms, tiek ir atsitiktinėms ligoms... Aš esu įsitikinęs, kad nebuvimas jokių fabrikų vėdinimo ir švaros palaikymo taisyklių yra svarbiausia priežastis, dėl kurios atsiranda tas savotiškas palinkimas arba neatsparumas ligoms, kurį taip dažnai esu užtikęs savo praktikoje".

Tą pat tvirtina Viljamas Šarpas jaunesnysis:

„1) Aš turėjau progą stebėti fabrikų sistemos įtaką vaikų sveikatai palankiausiomis sąlygomis" (Vudo fabrike Bradforde, geriausiai įrengtame šio miesto fabrike; Viljamas Šarpas buvo Bradfordo fabrikų gydytojas); „2) ši įtaka buvo neabejotina ir net tokiomis palankiomis sąlygomis — labai žalinga; 3) 1832 metais aš suteikiau medicinos pagalbą trims penktadaliams visų Vudo fabrike dirbusių vaikų; 4) žalingiausia šios sistemos pasekmė yra ne ta, kad atsiranda daug luošių, bet ta, kad ima vyrauti silpni ir liguisti organizmai; 5) visa tai žymiai pagerėjo, kai Vudo fabrike dirbančių vaikų darbo laikas buvo sutrumpintas iki dešimties valandų".

Pats komisijos narys dr. Laudonas, kuris pateikia šiuos parodymus, sako štai ką:

„Mano manymu, visiškai aiškiai įrodyta, kad vaikai buvo verčiami beprotiškai ir negailestingai ilgai dirbti ir kad net suaugusieji turėjo atlikti tiek daug darbo, kiek žmogus vargu ar gali pakelti. Dėl to daugelis mirė prieš laiką, kiti visam gyvenimui yra suluošinti, ir fiziologiniu požiūriu yra pagrindas bijoti, kad dėl sutrikusio išlikusiųjų organizmo jų palikuonys bus silpni".

Ir pagaliau dr. Hokinsas, kalbėdamas apie Mančesterį, sako:

„Aš manau, kad daugumai keliautojų krinta į akis ta aplinkybė, kad Mančesterio gyventojų tarpe, o visų pirma fabrikų darbininkų tarpe, dažnai sutinkami žemaūgiai, silpni ir išblyškę žmonės. Man neteko būti nė viename Didžiosios Britanijos ar Europos mieste, kur žmonių kūno sudėjimo ir spalvos atžvilgiu būtų toks ryškus nukrypimas nuo vidutinio nacionalinio tipo. Ištekėjusios moterys tiesiog nuostabiai yra netekusios visų anglų moteriai būdingų savybių... Aš turiu pripažinti, kad visi man parodyti Mančesterio fabrikuose dirbantieji berniukai ir mergaitės buvo prislėgti ir išblyškę; jų veidų išraiškoje nebuvo nė pėdsako to judrumo, gyvumo ir linksmumo, kuris yra būdingas jaunystei. Daugelis jų man pareiškė, kad jie nejaučia jokio patraukimo šeštadienį vakare ir sekmadienį pažaisti gryname ore ir jiems labiau patinka ramiai pabūti namuose".

Čia pat mes pateiksime kitą vietą iš Hokinso pranešimo, kuri, tiesa, tik iš dalies čia tinka, bet kaip tik todėl ji gali būti pacituota tiek čia, tiek ir kur nors kitur:

„Nesaikingumas, ištvirkavimas ir nesirūpinimas ateitimi — štai svarbiausios fabrikuose dirbančių žmonių nedorybės, ir šias blogybes lengva paaiškinti įpročiais, kuriuos išugdė šiuolaikinė sistema ir kurie *beveik neišvengiamai iš jos kyla*. Visi pripažįsta, kad virškinimo sutrikimas, hipochondrija ir bendras silpnumas yra labai paplitę šios kategorijos žmonių

tarpe; po dvylikos valandų monotoniško darbo visai natūralu griebtis vienos ar kitos dirginančios priemonės, bet kai galų gale pasireiškia anksčiau nurodytos ligos, darbininkai, norėdami užsimiršti, vis dažniau ima vartoti alkoholinius gėrimus".

Visus šiuos gydytojų ir komisijos narių pasisakymus patvirtina šimtai ataskaitoje pateiktų pavyzdžių. Kad darbas stabdo jaunų darbininkų augimą, liudija šimtai jų parodymų. Štai Kauelis tarp kita ko pateikia 46 septyniolikamečių jaunuolių, vienos sekmadieninės mokyklos mokinių, svorį: 26 fabrikuose dirbusių jaunuolių vidutinis svoris buvo 104,5 angl. svaro, o 20, kurie taip pat priklausė darbininkų klasei, bet nedirbo fabrikuose, vidutinis svoris buvo 117,7 angl. svaro. Vienas iš stambiausių Mančesterio fabrikantų ir fabrikantų opozicijos prieš darbininkus vadovų, jei neklystu, Robertas Haidas Gregas, pats kartą pasakė, kad jei ir toliau taip bus, tai Lankaširo fabrikų darbininkai netrukus virs pigmėjais *. Naujokų priėmimą tvarkąs karininkas (Tafnelis, 59 psl.) pasisako, kad fabrikų darbininkai nelabai tinka karo tarnybai; jie liesi ir nusilpę, todėl gydytojai jų dažnai neima kaip netinkamų. Mančesteryje jis sunkiai surasdavo 5 pėdų 8 colių ūgio vyrų, beveik visi vyrai buvo tik 5 pėdų 6—7 colių, o žemės ūkio apygardose dauguma naujokų turėjo 5 pėdas 8 colius (anglų pėda yra truputį mažesnė už prūsų pėdą, skirtumas — 5 pėdoms apytikriai 2 coliai).

Dėl šių įtakų vyrai labai greit išsenka. Dauguma, jau sulaukę 40 metų amžiaus, yra nedarbingi, kai kurie išsilaiko iki 45 metų ir beveik niekas neištveria iki 50 metų. Greta bendro kūno nusilpimo nedarbingumą iš dalies sukelia ir regėjimo nusilpimas, kuris atsiranda nuo verpimo miule, kai darbininkas, smarkiai įtempęs akis, nuolat turi sekti ilgą eilę plonų lygiagrečių gijų. Iš 1600 darbininkų, dirbusių kai kuriuose Harperio ir Lanarko miestų fabrikuose, tik 10 žmonių buvo vyresni kaip 45 metų amžiaus; iš 22 094 darbininkų, dirbusių įvairiuose Stokporto ir Mančesterio fabrikuose, tik 143 turėjo daugiau kaip 45 metus. Iš šių 143 žmonių 16 dar buvo palikti fabrike tik iš ypatingos malonės, o vienas iš jų dirbo vaikų darbą. Viename verpėjų sąraše iš 131 tik septyni buvo vyresni kaip 45 metų amžiaus, o vis dėlto fabrikantas, į kurį jie kreipėsi prašydami darbo, nė vieno nepasamdė dėl „senyvo amžiaus". Boltone iš 50 verpėjų, pripažintų netinkamais, tik dviem buvo daugiau kaip 50 metų, o kiti vidutiniškai dar neturėjo 40 metų amžiaus. Vis tiek jie paliko be darbo dėl senyvo amžiaus! Ponas Ašvertas, stambus fabrikantas, savo laiške lordui Ešliui pats pripažįsta, kad 40 metų verpėjai jau nebeįstengia pagaminti nustatyto verpalų kiekio ir todėl „kartais" atleidžiami; keturiasdešimties me-

---

* Šie žodžiai paimti ne iš fabrikų ataskaitos.

tų amžiaus darbininkus jis vadina „seniais“! * Tą pat pasakoja komisijos narys Makintošas 1833 m. ataskaitoje:

„Nors aš jau buvau tam pasiruošęs, žinodamas, kokiomis sąlygomis dirba vaikai, tačiau man vis dėlto buvo sunku patikėti vyresniems darbininkams, kai jie man pasakydavo savo amžių,— taip anksti tie žmonės sensta“.

Chirurgas Smelis iš Glazgovo, kuris daugiausia gydo fabrikų darbininkus, taip pat sako, kad 40 metų jiems yra jau senyvas amžius (old age) (Stiuartas, dokumentai, 101 psl.). Tą pat paliudija Tafnelis, dokumentai, 3, 9, 15 psl., ir Hokinsas, pranešimas, 4 psl.; dokumentai, 14 psl. ir t. t. Mančesteryje šis ankstyvas darbininkų susenėjimas yra toks įprastas reiškinys, jog beveik kiekvienas keturiasdešimties metų amžiaus vyras atrodo dešimčia — penkiolika metų vyresnis, tuo tarpu tiek turtingųjų klasių vyrai, tiek ir moterys labai gerai išsilaiko, jei tik per daug negeria.

Fabrikų darbo įtaka moters organizmui taip pat gana savotiška. Moterų organizmo pakitimai dėl ilgos darbo dienos yra daug rimtesni; dubens pakitimus — iš dalies dėl neteisingos padėties ir neteisingo pačių dubens kaulų išsivystymo, iš dalies dėl apatinės stuburkaulio dalies iškrypimo — dažnai sąlygoja ši priežastis.

„Nors nenormalaus dubens ir kai kurių kitų ligų man neteko matyti“, sako dr. Laudonas savo pranešime, „vis dėlto šie reiškiniai yra tokie, jog kiekvienas medikas turi į juos žiūrėti kaip į galimą ilgos vaikų darbo dienos pasekmę, be to, tai patvirtina labai autoritetingi medikai“.

Kad fabrikų darbininkės gimdo sunkiau, negu kitos moterys, ir kad jos dažniau persileidžia, parodo daugelis akušerių ir pribuvėjų (žr., pavyzdžiui, dr. Hokinsas, dokumentai, 11 ir 13 psl.). Čia dar prisideda ta aplinkybė, kad moterims, kaip ir visiems fabrikų darbininkams, yra savybingas bendras organizmo silpnumas, o nėštumo metu jos dirba fabrike *iki pat gimdymo,* ir tai savaime suprantama: jeigu jos anksčiau nustotų dirbusios, jos turėtų bijoti, kad jų vietas užims kitos, o jos pačios bus atleistos, be to, neteks uždarbio. Labai dažnai moterys, kurios vakare dar dirbo, kitą rytą jau pagimdo, neretas ir toks atsitikimas, kad jos pagimdo pačiuose fabrikuose, tarp mašinų. O jei ponai buržua čia nieko ypatingo nemato, tai vis dėlto jų žmonos, tur būt, sutiks su manim, kad versti nėščią moterį iki pat gimdymo dienos stovint ir dažnai lankstantis dirbti kasdien 12—13 valandų (anksčiau dar daugiau) yra žiauru, niekšiška ir barbariška. Tačiau tai dar ne viskas. Moterys yra patenkintos, jeigu joms leidžiama nedirbti dvi savaites po gimdymo, ir jos yra tos nuomonės, kad tai ilgas laikas. Daugelis jau už savaitės ir net už 3—4 dienų grįžta į fabriką ir dirba *visą* darbo

---

* Visi šie faktai paimti iš lordo Ešlio kalbos (bendruomenių rūmų 1844 m. kovo 15 d. posėdyje).

laiką. Aš kartą girdėjau, kaip vienas fabrikantas paklausė prižiūrėtoją: ar tokia ir tokia darbininkė dar negrįžo? — Ne.— O kada ji pagimdė? — Prieš savaitę. — Tai ji galėjo jau seniai sugrįžti. Šitokiais atvejais tokiai ir tokiai tereikia būti namuose tik tris dienas. — Žinoma, atleidimo baimė, baimė netekti duonos varo jas, nepaisant jų silpnumo, nepaisant skausmų, atgal į fabriką; fabrikanto interesai nepakenčia, kad jo darbininkai dėl ligos pasiliktų namuose; jie neturi sirgti, darbininkės neturi sau leisti po gimdymo pagulėti, nes kitaip fabrikantui reikės sustabdyti mašinas arba laužyti savo šviesiausią galvą, kaip rasti laikiną išeitį iš padėties; ir, užuot tai daręs, jis atleidžia savo darbininkus, jeigu jie išdrįsta sirgti.

Štai pasiklausykite (Kauelis, dokumentai, 77 psl.):

„Mergina jaučiasi labai nesveika ir vos begali dirbti. — Tad kodėl ji nesiprašo atleidžiama namo? — Ak, pone, šiuo atžvilgiu „ponas“ yra labai griežtas: jei mes nebūsime ketvirtadalį dienos, mes rizikuojame būti atleistos“.

Arba (seras D. Baris, dokumentai, 44 psl.): darbininkas Tomas Mak-dertas šiek tiek karščiuoja:

„jis bijo pasilikti namuose, o jeigu pasilieka, tai ne ilgiau kaip keturias dienas, nes kitaip jis gali netekti darbo“.

Tokia padėtis yra beveik visuose fabrikuose. — Jaunų merginų darbas jų organizmo formavimosi laikotarpiu sukelia daugybę įvairių nukrypimų nuo normalaus vystymosi. Kai kurių, ypač kurios geriau maitinasi, vystymąsi pagreitina fabriko karštis, taigi kai kurios 12—14 metų mergaitės jau būna visiškai subrendusios. Kartą jau minėtas, anot fabrikų ataskaitos, „įžymus“ Mančesterio akušeris Robertonas žurnale „North of England Medical and Surgical Journal“ pasakoja, kad jam teko matyti vienuolikos metų mergaitę, kuri buvo ne tik visai susiformavusi moteris, bet dargi nėščia, ir kad Mančesteryje anaiptol neretas atsitikimas, kai penkiolikos metų moteris pagimdo. Tokiais atvejais fabrikų šiluma veikia visai kaip tropinio klimato karštis, ir dėl pernelyg ankstyvo išsivystymo, kaip kad būna tokio klimato sąlygomis, tenka susilaukti ankstyvos senatvės ir nusilpimo. — Tačiau dažnai pasitaiko, kad lytinis moters organizmo vystymasis sulėtėja: krūtys išsivysto vėlai arba visai neišsivysto; tokių pavyzdžių Kauelis pateikia 35 puslapyje; mėnesinės daugeliu atvejų prasideda tik septynioliktais ar aštuonioliktais, kartais tik dvidešimtais gyvenimo metais, o dažnai jų visai nebūna (dr. Hokinsas, dokumentai, 11 psl.; dr. Laudonas, 14 psl. ir t. t.; seras D. Baris, 5 psl. ir t. t.). Labai dažnai būna netaisyklingos mėnesinės, susijusios su dideliais skausmais ir negalavimais, ypač paplitusi mažakraujystė; šiuo klausimu medicininės ataskaitos sutampa.

Tokių moterų pagimdyti vaikai negali būti stiprūs, ypač jei nėštumo metu jos turi dirbti. Priešingai, ypač ataskaitoje apie Mančesterį jie pavaizduoti kaip labai silpni, ir tik vienas Baris

teigia, kad jie sveiki, bet ir jis pripažįsta, kad Škotijoje, kurią jis tyrinėjo, *beveik nė viena ištekėjusi moteris nedirba;* be to, ten fabrikai, išskyrus Glazgovą, yra daugiausia užmiestyje, o tai labai padeda stiprinti vaikų sveikatą. Artimiausiose Mančesterio apylinkėse beveik visi darbininkų vaikai yra sveiki ir gerai atrodo, tuo tarpu mieste jie yra išblyškę ir atrodo lyg sirgtų skrupulu. Tačiau, eidami devintuosius metus, jie staiga netenka rausvumo, nes tuomet jie pasiunčiami į fabriką, ir greit jų nebegalima atskirti nuo miesto vaikų.

Tačiau, be to, dar yra keletas fabrikinio darbo šakų, kurių pasekmės yra ypač žalingos. Daugelyje medvilnės ir linų verpyklų patalpų pilna ore pluoštinių dulkių, kurios ypač karšimo ir linų šukavimo skyrių darbininkams sukelia plaučių susirgimus. Vieni organizmai gali tas dulkes pakęsti, kiti — negali. Tačiau darbininkas negali pasirinkti, jis turi dirbti tame skyriuje, kuriame susiranda darbo, nesvarbu, ar tai gerai, ar negerai jo plaučiams. Labiausiai įprastinės kvėpavimo šiomis dulkėmis pasekmės yra spiaudymas kraujais, sunkus švilpiantis kvėpavimas, skausmai krūtinėje, kosulys, nemigas, trumpai sakant, visi astmos požymiai, kurie sunkiausiais atvejais pasibaigia džiova (plg. Stiuartas, 13, 70, 101 psl.; Makintošas, 24 psl. ir t. t.; Pauerio pranešimas apie Notingemą ir Lidsą; Kauelis, 33 psl. ir t. t..; Baris, 12 psl. — penki atvejai viename fabrike, — 17, 44, 52, 60 psl. ir t. t., taip pat jo ataskaitoje; Laudonas, 13 psl. ir t. t. ir t. t.). Tačiau ypatingai nesveikas yra šlapias lininių siūlų verpimas; tai atlieka jaunos merginos ir vaikai. Vanduo nuo verpstų trykšta ant jų, todėl jų drabužiai iš priešakio nuolat yra kiaurai permirkę, o ant grindų nuolat telkšo vandens klanai. Mažesniu mastu mes tai matome medvilnės fabrikų dvejinimo skyriuose. To pasekmės yra nuolatiniai peršalimai ir plaučių susirgimai. Užkimęs, gergždžiantis balsas yra būdingas visiems fabrikų darbininkams, bet daugiausia dirbantiems prie šlapio verpimo ir siūlų dvejinimo. Stiuartas, Makintošas ir seras D. Baris griežčiausiais žodžiais pasisako apie tai, koks žalingas yra šis darbas ir kaip mažai daugumas fabrikantų tesirūpina šį darbą dirbančių mergaičių sveikata. Antra linų verpimo pasekmė yra savotiškas peties iškrypimas, būtent — dešiniosios mentės išsikišimas, kuris atsiranda dėl pačios darbo prigimties. Linų verpimas, kaip ir medvilnės verpimas vateriu, dažnai sukelia ir kelio girnelės susirgimus, nes, prisukant nutrūkusį siūlą, verpstas pristabdomas keliu. Būtinumas dažnai pasilenkti dirbant šiose abiejose darbo šakose ir ta aplinkybė, kad mašinos yra žemos, aplamai imant, sąlygoja nepakankamą ūgį. Mančesterio medvilnės fabriko, kuriame aš dirbau, vaterių skyriuje man, kiek aš prisimenu, neteko matyti nė vienos gražiai nuaugusios, lieknos merginos; visos jos buvo žemo ūgio, blogai išsivysčiusios, savotiškai

siauromis krūtinėmis, labai negražaus kūno sudėjimo. Be visų šių susirgimų ir suluošinimų, darbininkai sužalojami ir kitokiu būdu. Darbas tarp mašinų yra susijęs su daugybe nelaimingų atsitikimų, kurie, daugiau ar mažiau būdami rimti, dalinai arba visiškai padaro darbininką netinkamą dirbti tą darbą. Dažniausiai atsitinka, kad mašina sutraiško piršto sąnarį, rečiau, kad ratai pagauna ir sumala visą pirštą, pusę plaštakos, visą plaštaką arba ranką ir t. t. Labai dažna šių sužalojimų, kad ir menkiausių, pasekmė yra stabligė, kuri baigiasi mirtimi. Greta daugybės luošių Mančesteryje taip pat matome didelį skaičių sužalotų žmonių: vienam trūksta visos arba pusės rankos, kitam — pėdos, trečiam — pusės kojos; atrodo, lyg gyventum tarp invalidų, kurie ką tik sugrįžo iš karo žygio. Tačiau pavojingiausios mašinų vietos yra pavariniai diržai, kurie varomąją jėgą perduoda nuo veleno atskiroms mašinoms, ypač jei tuose diržuose yra sagtys; beje, dabar jų retai pasitaiko. Šių diržų pagautą žmogų varomoji jėga strėlės greičiu patraukia į priekį ir taip smarkiai meta jį į lubas, o paskui ant grindų, jog retai visame kūne belieka bent vienas sveikas kaulas, ir žmogus čia pat miršta. Nuo 1844 m. birželio 12 d. iki rugpiūčio 3 d. laikraštis „Manchester Guardian" pranešė apie šiuos *rimtus* nelaimingus atsitikimus (apie paprastesnius jis iš viso nerašo). Birželio 12 d. Mančesteryje stablige mirė berniukas, kuriam mašinos ratai sutraiškė ranką.— Birželio 15 d. Sadlverte žuvo rato pagautas ir sutraiškytas paauglys. — Birželio 29 d. vienas jaunuolis, dirbęs Grineikers-Mure prie Mančesterio mašinų gamykloje, pateko po galąstuvu, kuris sulaužė jam du šonkaulius ir jį labai sužalojo. — Liepos 24 d. Oldeme žuvo mergina, kurią pagavo pavarinis diržas ir permetė penkiasdešimt kartų: neliko sveikas nė vienas kaulas. — Liepos 27 d. Mančesteryje mergina pateko į kedenimo mašiną (mašina, kuri pirmoji perdirba medvilnės žaliavą) ir mirė nuo jai padarytų žaizdų. — Rugpiūčio 3 d. Dakinfilde žuvo pavarinio diržo pagautas špūlių tekintojas: buvo sulaužyti visi šonkauliai. — Mančesterio ligoninė vien 1843 metais gydė 962 žmones, kurie buvo sužeisti ir sužaloti mašinų, o visokių kitokių nelaimingų atsitikimų ligoninė užregistravo 2426, taigi penkiems nelaimingiems atsitikimams dėl visų kitų priežasčių du tenka mašinoms. Čia neįskaičiuoti nelaimingi atsitikimai Solforde, taip pat tie nelaimingi atsitikimai, kai pagalbą suteikė privatūs gydytojai. Tokiu nelaimingu atveju, nesvarbu, ar žmogus dėl to pasidaro nedarbingas, ar nepasidaro, fabrikantai daugiausia sumoka už gydymą ir labai retai kada — darbo užmokestį už gydymosi laiką; kur darbininkui dingti vėliau, kai jis jau nebegali dirbti, — tai jiems nerūpi.

Fabrikų ataskaitoje šiuo klausimu sakoma, kad visais atvejais atsakingas turėtų būti fabrikantas: juk vaikai negali imtis

atsargumo priemonių, o suaugusieji tai daro, žinoma, rūpindamiesi savo interesais. Bet ataskaitą parašė buržua, todėl neišvengiamai jie patys sau prieštarauja ir visaip postringauja apie darbininkų „nusikalstamą neatsargumą“ (culpable temerity). Tai, žinoma, nieko nepakeičia. Reikalas yra toks: jei vaikai *negali* būti atsargūs, tai vaikų darbas turi būti uždraustas; jei suaugusieji *nėra* pakankamai atsargūs, tai arba jie yra tokie pat vaikai, vadinasi, arba jų išsilavinimo lygis yra toks, kad jie negali suvokti visų jiems gresiančių pavojų, — o kas dėl to kaltas, jei ne buržuazija, kuri laiko juos tokioje padėtyje, kurioje jie *negali* šviestis? — arba mašinos yra blogai įrengtos, tuomet jas reikia aptverti barjerais arba atskirti užtvaromis, o tuo turėtų pasirūpinti taip pat buržua, — arba darbininkas vadovaujasi motyvais, kurie nusveria gresiantį pavojų, — norėdamas užsidirbti pinigų, jis turi sparčiai dirbti, ir jam nėra laiko būti atsargiam ir t. t., — vadinasi, ir tuo kaltas buržua. Pavyzdžiui, daug nelaimingų atsitikimų būna dėl to, kad darbininkai valo mašinas joms veikiant. O kodėl? Todėl, kad buržua verčia darbininkus valyti mašinas nedarbo valandomis, kai jos neveikia, ir darbininkas, žinoma, visai nenori, kad jo laisvalaikis būtų vienaip ar kitaip apkarpomas. Kiekviena laisva valanda darbininkui tokia brangi, jog jis dažnai pasirenka verčiau du kartus į savaitę statyti į pavojų savo gyvybę, negu tą valandą paaukoti buržua. Įsakykite fabrikantams mašinų valymui reikalingą laiką paimti iš darbo laiko, ir jau nė vienam darbininkui neateis į galvą valyti veikiančias mašinas. Trumpai sakant, dėl visų nelaimingų atsitikimų galų gale kaltas fabrikantas, iš kurio reikėtų reikalauti, kad jis, darbininkui netekus darbingumo, bent aprūpintų jį iki gyvos galvos, o darbininko mirties atveju — aprūpintų jo šeimą. Pirmuoju pramonės vystymosi laikotarpiu nelaimingų atsitikimų buvo palyginti kur kas daugiau, negu dabar, nes mašinos buvo blogesnės, mažesnės, ankštai išdėstytos ir beveik visai neatitvertos. Tačiau, kaip parodo anksčiau pateikti duomenys, nelaimingų atsitikimų skaičius ir lig šiol tebėra gana didelis, kad priverstų rimtai susirūpinti tokia padėtimi, kai tik vienos klasės naudai suluošinama ir sužalojama tiek daug žmonių ir kai tiek daug uolių darbininkų pasmerkiama skurdui ir badui, ištikus juos nelaimei buržuazijos tarnyboje ir dėl jos kaltės.

Kokiomis ligomis tik nesergama dėl biauraus buržuazijos godumo! Moterys, negalinčios gimdyti, suluošinti vaikai, nusilpę vyrai, sutraiškinti sąnariai, ištisos kartos, pasmerktos pražūčiai, nukamuotos ir liguistos, — visa tai reikalinga buržuazijos kišenėms prikimšti! O kai mes skaitome apie atskirus šio barbariškumo atvejus, apie tai, kaip prižiūrėtojai nuogus vaikus ištraukia iš lovų ir mušdami bei spardydami nuvaro juos su drabužiais ant rankų į fabrikus (pavyzdžiui, Stiuartas, 39 ir kt. psl.), kaip jie kumščiais išvaiko jų miegą, kaip vaikai

vis dėlto dirbdami užmiega, kaip vargšas vaikas dar miegodamas, jau mašiną sustabdžius, išgirdęs prižiūrėtojo šūkalojimą, pašoka ir užmerktomis akimis atlieka įprastines savo darbo operacijas; kai mes skaitome, kaip vaikai, būdami per daug pavargę, kad galėtų eiti namo, pasislepia džiovyklose po vilnomis, norėdami ten miegoti, ir tik diržais tegalima juos išvaryti iš fabriko; kaip šimtai vaikų kiekvieną vakarą pareina į namus tokie pavargę, jog, būdami mieguisti ir neturėdami apetito, jau nebegali pavakarieniauti, ir jų tėvai randa juos klūpančius prie lovos, kur jie užmigo melsdamiesi; kai mes skaitome apie visa tai ir dar apie daugybę kitokių biaurybių ir niekšybių ataskaitoje, kurios visi duomenys surašomi prisiekus, patvirtinami daugelio liudytojų ir pateikiami žmonių, kuriais pasitiki patys komisijos nariai, kai pagalvojame, kad tai „liberali" ataskaita, buržuazijos ataskaita, parengta turint tikslą paneigti ankstesnes torių ataskaitas ir parodyti fabrikantų nuoširdumą, kad patys komisijos nariai yra buržuazijos pusėje ir duomenis pateikia prieš savo valią, — tai negalima nepasipiktinti, negalima nepradėti neapkęsti tos klasės, kuri didžiuojasi savo humaniškumu ir pasiaukojimu, kada jai terūpi bet kokia kaina prisikimšti savo piniginę. Tačiau pasiklausykime, ką sako pati buržuazija savo pasirinkto tarno daktaro Juro lūpomis.

Savo knygoje „Fabrikų filosofija", 277 ir sekančiuose puslapiuose, šis ponas rašo, jog darbininkams esą prišnekėta, kad jų gaunamas darbo užmokestis jokiu būdu neatitinka jų aukų ir kad tai sutrikdė gerus šeimininkų ir darbininkų santykius. Būtų geriau, jei darbininkai užsirekomenduotų uolumu ir atidumu ir džiaugtųsi savo šeimininkų laimėjimais, tuomet jie taip pat pasidarytų prižiūrėtojais, valdytojais ir pagaliau net kompanionais, o to dėka (kokia išmintis, tu burkuoji tarytum karvelis!) „rinkoje tuojau pat padidėtų darbo paklausa"! — „Jei darbininkai nebūtų tokie neramūs, *fabrikų sistemos vystymosi rezultatai būtų palankesni"*. Po to seka ilga litanija apie didelį darbininkų atžagarumą, o apie geriausiai apmokamų darbininkų — plonųjų siūlų verpėjų — streiką išdėstoma tokia naivi sentencija:

„Taip, kaip tik didelis jų darbo užmokestis įgalino juos išlaikyti apmokamą komitetą ir nusipenėti iki nervų hipertrofijos, valgant tokį maistą, kuris, dirbant jų darbą, buvo perdaug gausus ir erzinantis!" (298 psl.).

Pasiklausykime, kaip šis buržua vaizduoja vaikų darbą:

„Esu aplankęs daugelį fabrikų Mančesteryje ir jo apylinkėse ir niekur nesu matęs, kad su vaikais būtų blogai elgiamasi, kad jie būtų mušami; nesu matęs dargi blogai nusiteikusių vaikų. Jie visi atrodė *linksmi* (cheerful) ir *žvalūs, džiaugėsi* (taking pleasure) lengvu savo raumenų žaismu ir *jautė didelį pasitenkinimą* pasireiškiant jų amžiui savybingam judrumui. Gamybos reginys anaiptol nekėlė man liūdnų emocijų, priešingai, jis visada mane *nuteikdavo giedrai.* Buvo *malonu* (delightful) žiūrėti, kaip vikriai jie prisukdavo nutrūkusius siūlus, kai tik sugrįždavo miulės nytkelė, ir juos stebėti, kaip jie, savo švelnučiais piršteliais keletą sekundžių padirbėję, visaip *linksmindavosi,* kol siūlai buvo tempiami ir vyniojami. Šių *nerūpestingų*

(lively) *elfų* darbas buvo panašus į *žaidimą*, kuriame savo prityrimo dėka jie viską atliko labai mitriai. Žinodami savo vikrumą, jie džiaugsmingai rodė jį kiekvienam pašaliniam žmogui. Nuovargio nebuvo nė pėdsako: išėję iš fabriko, jie artimiausioje žaidimų aikštelėje tučtuojau pradėdavo lakstyti taip pat vikriai, kaip iš mokyklos ištrūkę mokiniai" (301 psl.).

(Žinoma, tarytum visų raumenų judėjimas nėra tiesioginis bedirbant nutirpusio ir kartu nusilpusio organizmo poreikis! Tačiau Juras turėtų palaukti, kad galėtų įsitikinti, ar tik neišnyks už keleto minučių tas staigus pagyvėjimas. Be to, Juras tai galėjo matyti tik per *pietus*, po penkių ar šešių valandų darbo, bet ne *vakare!*). Kai dėl darbininkų sveikatos, tai šis buržua, norėdamas įrodyti, kad ji yra puiki, išdrįsta be galo įžūliai remtis 1833 m. ataskaita, kurią mes daugelyje vietų jau esame citavę ir iš kurios esame pateikę tiek daug ištraukų. Atskiromis iš konteksto išplėštomis citatomis jis nori įrodyti, kad darbininkų tarpe visai neužtinkamas skrupulas ir — iš tiesų taip yra — kad fabrikų sistema išlaisvino juos nuo visų aštrių susirgimų (jis, žinoma, nutyli, kad užtat ji pasmerkė juos visoms chroniškoms ligoms). Mes turime žinoti, kad ataskaitą sudaro trys stori tomai, kurių nė vienas nutukęs anglų buržua nesiims studijuoti. Tai žinodami, mes galėsime suprasti, kaip įžūliai mūsų gerbiamasis Juras pateikia anglų publikai aiškiausią melą. Dar pasiklausykime, ką jis sako apie 1833 m. fabrikų įstatymą, kurį išleido liberalinė buržuazija ir kuris, kaip mes pamatysime, daro fabrikantui tik būtiniausius apribojimus. Šis įstatymas, būtent — privalomo mokyklos lankymo įstatymas, jo nuomone, yra absurdiška ir despotiška priemonė prieš fabrikantus. Jis išmetė į gatvę visus jaunesnius kaip 12 metų vaikus. Ir koks buvo rezultatas? Nuo savo lengvo ir naudingo darbo nušalinti vaikai dabar negauna jokio auklėjimo; *iš šiltos verpimo salės išvaryti į šaltąjį pasaulį*, jie gyvena tik elgetaudami ir vagiliaudami; toks gyvenimas yra liūdnas kontrastas jų nuolat gerėjančiai padėčiai fabrike ir sekmadieninėje mokykloje! Dangstomas filantropija, šis įstatymas dar labiau padidina beturčių kančias ir nepaprastai apsunkina, jei ne visai sustabdo, naudingą *sąžiningo* fabrikanto veiklą (405, 406 ir sek. psl.).

Griaunanti fabrikų sistemos įtaka jau seniai patraukė į save visų dėmesį. Apie 1802 metų mokinių įstatymą mes jau kalbėjome. Vėliau, apie 1817 metus, fabrikantas Robertas Ovenas iš Niu-Lanarko (Škotija), kuris paskui tapo anglų socializmo pradininku, peticijomis ir memorandumais ėmė įrodinėti vykdomajai valdžiai, kad darbininkų, ypač vaikų sveikatai apsaugoti yra būtinos įstatyminės garantijos. Prie jo prisidėjo velionis seras R. Pilis ir kiti filantropai; jie pasiekė, kad vienas po kito buvo priimti 1819, 1825 ir 1831 metų fabrikų įstatymai, iš kurių dviejų pirmųjų visai nebuvo laikomasi [31], o paskutiniojo buvo laikomasi tik iš dalies. Šis sero Dž. K. Hobhauzo pasiūlymu priimtas 1831 metų įstatymas tvirtai nustatė, kad nė viename

medvilnės fabrike neturi dirbti naktimis, t. y. tarp pusės aštuonių vakaro ir pusės šešių ryto jaunesni kaip 21 metų darbininkai, o visuose fabrikuose jaunesni kaip 18 metų darbininkai gali dirbti kasdien daugiausia 12 valandų ir šeštadieniais 9 valandas. Bet kadangi darbininkai negalėjo liudyti prieš savo šeimininkus, nes bijojo, kad bus atleisti, tai šis įstatymas maža tepadėjo. Stambiuose miestuose, kur darbininkai buvo mažiau paklusnūs, stambesnieji fabrikantai galų gale bendrai susitarė paklusti įstatymui, bet ir čia buvo daug tokių, kurie, kaip ir fabrikantai kaimo vietovėse, šio įstatymo visai nepaisė. Tuo tarpu darbininkai ėmė plačiai reikalauti dešimties valandų bilio, t. y. tokio įstatymo, kuris uždraustų jaunesniems kaip 18 metų jaunuoliams dirbti fabrikuose daugiau kaip 10 valandų per dieną. Agituodamos darbininkų sąjungos pavertė šį reikalavimą bendru visų fabrikų darbininkų reikalavimu, o filantropiniai torių partijos elementai, tuo metu Maiklo Sadlerio vadovaujami, šį planą parėmė ir pateikė jį parlamentui. Sadleris pasiekė, kad buvo sudarytas parlamento komitetas fabrikų sistemai ištirti, ir šis komitetas 1832 metų sesijai pateikė savo ataskaitą. Toji ataskaita buvo aiškiai šališka, atvirų fabrikų sistemos priešų sudaryta partiniu tikslu. Apimtas kilnios aistros, Sadleris susiviliojo visiškai nepagrįstais ir neteisingais tvirtinimais; jis savo klausimus kėlė jau taip, jog gaudavo iš liudytojų atsakymus, gal būt, ir išreiškiančius tikrovę, bet atvirkščia ir iškreipta forma. Fabrikantai, kuriems ataskaita, pavaizdavusi juos išgamomis, sukėlė pasibaisėjimą, patys paprašė paskirti oficialų patikrinimą; jie žinojo, kad tiksli ataskaita jiems *dabar* galėtų būti tik naudinga; jie žinojo, kad prie valstybės vairo stovi jiems palankūs vigai, tikrieji buržua, kurių principai prieštaravo pramonės apribojimui. Ir iš tikrųjų jie pasiekė, kad buvo sudaryta vien liberaliųjų buržua komisija. Šios komisijos ataskaita ir buvo ta, kurią aš lig šiol taip dažnai citavau. Ši ataskaita yra *kiek* artimesnė tiesai, negu Sadlerio komiteto ataskaita, bet ji nukrypsta nuo tiesos priešinga linkme. Kiekviename savo puslapyje ji reiškia simpatiją fabrikantams, nepasitikėjimą Sadlerio ataskaita, nepalankumą savarankiškiems darbininkams ir dešimties valandų bilio šalininkams. Ji niekur nepripažįsta darbininkų teisės į žmonišką gyvenimą, į savarankišką veiklą ir į savo nuomonę. Ji *priekaištauja* darbininkams, kad jie, reikalaudami dešimties valandų bilio, galvojo ne tik apie vaikus, bet ir apie pačius save, agituojančius darbininkus ji vadina demagogais, piktais, klastingais žmonėmis ir t. t., trumpai tariant, ji yra buržuazijos pusėje. Ir vis dėlto fabrikantų ji negali pateisinti; jos pačios pripažinimu, fabrikantų sąžinę slegia tiek daug gėdingų dalykų, kad ir po šios ataskaitos agitacija už dešimties valandų bilį, darbininkų neapykanta fabrikantams ir net griežčiausi komiteto pasisakymai prieš fabrikantus yra visai teisingi. Skirtumas tėra tas, kad Sadlerio ataskaita kaltina fab-

rikantus atviru, neslepiamu žiaurumu, o dabar pasirodė, kad tas jų žiaurumas dažniausiai buvo dangstomas civilizacija ir žmoniškumu. Juk dr. Hokinsas, gydytojas, komisijos narys Lankaširui, pats ryžtingai pasisakė už dešimties valandų bilį jau pirmosiose savo ataskaitos eilutėse! Ir komisijos narys Makintošas pats pareiškia, kad jo ataskaitoje nėra visiškos tiesos, nes labai sunku įtikinti darbininkus, kad jie liudytų prieš savo šeimininkus, o fabrikantai, ir šiaip priversti ryšium su darbininkų sujudimu daugiau jiems nusileisti, dažnai ruošėsi komisijos apsilankymui, valė fabrikus, mažino mašinų veikimo greitį ir t. t. Ypač Lankašire jie griebėsi net tokios gudrybės: kaip „darbininkus" jie parodė komisijai darbininkų prižiūrėtojus, kurie liudijo komisijai apie fabrikantų humaniškumą, apie teigiamą darbo įtaką sveikatai ir apie darbininkų abejingumą, netgi priešiškumą dešimties valandų biliui. Bet šie prižiūrėtojai jau nebėra tikri darbininkai, jie yra savo klasės dezertyrai, kurie už didesnį darbo užmokestį stojo buržuazijos tarnybon ir kapitalistų naudai kovoja prieš darbininkus. Jų interesai yra buržuazijos interesai, todėl darbininkai jų neapkenčia beveik labiau, negu pačių fabrikantų. Ir vis dėlto šios ataskaitos pilnai užtenka, norint parodyti, kaip biauriai pramonės buržuazija elgiasi su darbininkais, kokia niekšiška ir nežmoniška yra pramonės darbininkų išnaudojimo sistema. Niekas negali sukelti didesnio pasipiktinimo, kaip tai, kad šioje ataskaitoje, iš vienos pusės, pateikiamas ilgas besaikio darbo sukeltų ligų ir suluošinimų sąrašas, o iš kitos — šaltakraujiškai išdėstoma apskaičiuota fabrikanto politinė ekonomija, kur skaičiais stengiamasi įrodyti, kad fabrikantas ir kartu visa Anglija turės žūti, jeigu jam nebebus leista kasmet suluošinti tiek ir tiek vaikų! Tik begėdiški pono Juro postringavimai, kuriuos aš ką tik esu citavęs, galėtų sukelti dar didesnį pasipiktinimą, jeigu jie nebūtų tokie juokingi.

Šios ataskaitos išdava buvo 1833 m. fabrikų įstatymas, kuris uždraudė jaunesnių kaip devynerių metų amžiaus vaikų darbą (išskyrus šilko fabrikus), vaikams nuo 9 iki 13 metų nustatė tokį darbo laiką: 48 valandos per savaitę arba daugiausia 9 valandos per dieną, paaugliams nuo 14 iki 18 metų — 69 valandos per savaitę arba daugiausia 12 valandų per dieną, įvedė privalomas valgymo pertraukas — ne trumpesnes kaip $1^1/_2$ valandos per dieną ir dar kartą uždraudė nakties darbą visiems paaugliams, jaunesniems kaip 18 metų. Kartu buvo įvestas kasdieninis dviejų valandų privalomas mokyklos lankymas visiems vaikams, jaunesniems kaip 14 metų, o fabrikantui, grasinant pabauda, buvo uždrausta samdyti vaikus be fabrikų gydytojo pažymėjimo apie jų amžių arba be mokytojo pažymėjimo apie mokyklos lankymą. Už tai fabrikantui buvo leista kiekvieną savaitę išskaityti iš vaiko darbo užmokesčio 1 pensą mokytojui apmokėti. Be to, buvo paskirti fabrikų gydytojai ir inspektoriai, kuriems buvo leista bet kuriuo metu lankytis fabrikuose,

apklausti darbininkus, juos prisaikdinus, ir įstatymo pažeidimo atveju pateikti taikos teisėjui skundą prieš fabrikantą. Toks yra įstatymas, kurį dr. Juras taip be atodairos plūsta!

Įstatymo ir ypač inspektorių paskyrimo rezultatas buvo tas, kad darbo laikas buvo apribotas vidutiniškai 12—13 valandų, o vaikai, kiek buvo galima, pakeisti suaugusiais. Tuo būdu beveik visai išnyko kai kurios pasipiktinimą labiausiai keliančios negerovės. Luošumas atsirasdavo tik labai nusilpus organizmui, o fabrikų darbo pasekmės aplamai ėmė reikštis ne taip aštriai. Tačiau fabrikų ataskaitoje yra užtektinai įrodymų, kad lengvesni negalavimai, kaip kojų riešų pabrinkimas, kojų, strėnų ir stuburkaulio silpnumas bei skausmai, venų išsiplėtimas, galūnių opos, bendras silpnumas, o ypač silpni viduriai, palinkimas vemti, apetito stoka, kurią pakeičia nenatūralus bado jausmas, blogas virškinimas, hipochondrija, taip pat įvairūs plaučių susirgimai, kuriuos sukelia dulkės ir blogas fabrikų oras, ir t. t. ir t. t.,— kad visi tie negalavimai užtinkami taip pat tuose fabrikuose ir tų darbininkų tarpe, kurie dirbo pagal sero Dž. K. Hobhauzo įstatymo nuostatus, vadinasi, 12, daugiausia 13 valandų. Šiuo atžvilgiu ypač įdomios yra ataskaitos apie Glazgovo ir Mančesterio fabrikus. Šios negerovės neišnyko ir priėmus 1833 metų įstatymą, jos ir lig šiol tebeardo darbininkų klasės sveikatą. Buvo tik pasirūpinta, kad šiurkštus buržuazijos gobšumas įgautų veidmainišką, civilizuotą formą, kad fabrikantai, kuriuos įstatymas sulaiko nuo perdaug atvirų niekšybių, daugiau turėtų tariamo pagrindo, būdami patenkinti savimi, girtis tariamuoju humaniškumu — štai ir viskas. Jei šiandien būtų paskirta nauja fabrikų komisija, tai ji nustatytų, kad daugiausia viskas liko po senovei. Kai dėl skubotai išleisto potvarkio dėl privalomo mokyklos lankymo, tai jis neturėjo jokios įtakos, nes tuo pačiu metu vyriausybė nepasirūpino steigti gerų mokyklų. Fabrikantai samdė darbingumo netekusius darbininkus ir kasdien dviem valandoms pasiųsdavo jiems vaikus: įstatymo raidės buvo laikomasi, bet vaikai nieko neišmoko.— Ir net fabrikų inspektorių ataskaitos — nors fabrikų inspektoriai ir apsiribodavo tik savo tiesioginių pareigų vykdymu, būtent fabrikų įstatymo vykdymo kontrole,— duoda pakankamai duomenų, iš kurių būtų galima padaryti išvadą, kad nurodytos negerovės neišvengiamai turi likti. Savo 1843 m. spalio ir gruodžio mėn. ataskaitose inspektoriai Horneris ir Sandersas praneša, kad tose darbo šakose, kur galima išsiversti be vaikų darbo arba kur vaikus galima pakeisti suaugusiais darbininkais, kitaip pasiliekančiais be darbo, daugelis fabrikantų verčia dirbti 14—16 ir daugiau valandų. Čia ypač daug dirba jaunuolių, kuriems ką tik suėjo įstatymo numatytas amžius. Kiti fabrikantai tiesiog pažeidžia įstatymą, sutrumpindami laisvalaikį, versdami vaikus dirbti ilgiau, negu leista. Jie nepaiso skundų, nes galima pabauda yra visai menka palyginti su nauda, kurią jie gauną, pa-

žeisdami įstatymą. Ypač šiuo metu, kai taip gerai klojasi reikalai, fabrikantų pagunda labai didelė.

Tačiau agitacija už dešimties valandų darbo dieną darbininkų tarpe nesiliovė. 1839 metais ji vėl išsiplėtė; į mirusio Sadlerio vietą bendruomenių rūmuose atėjo lordas Ešlis, o už rūmų sienų — Ričardas Ostleris — abu toriai. Ostlerį, kuris nuolat agitavo darbininkų apygardose ir jau buvo agitavęs Sadlerio laikais, darbininkai ypač mėgo. Jie vadino jį tik savo „geruoju senuoju karalium", „fabrikų vaikų karalium"; visose fabrikų apygardose nėra nė vieno vaiko, kuris jo nepažintų ir negerbtų, kuris drauge su kitais nedalyvautų eitynėse sutinkant jį atvykstantį į miestą. Ostleris labai energingai kovojo ir prieš naują beturčių įstatymą, todėl kažkokio pono Tornhilo, vigo, kurio dvare jis dirbo valdytoju ir kuriam buvo skolingas tam tikrą pinigų sumą, buvo už skolą pasodintas į kalėjimą. Vigai daug kartų siūlė jam sumokėsią jo skolą ir aplamai jį globosią, jeigu jis nutrauks savo kovą prieš beturčių įstatymą. Tuščios buvo jų pastangos! Jis pasiliko kalėjime ir iš ten siuntė savo „Fleet papers" [32], nukreiptus prieš fabrikų sistemą ir beturčių įstatymą.

1841 metų torių vyriausybė vėl atkreipė savo dėmesį į fabrikų įstatymus. Vidaus reikalų ministras seras Džemsas Grehemas 1843 metais pateikė bilį, kuriuo buvo siūloma apriboti vaikų darbo laiką $6^1/_2$ valandos ir pagriežtinti privalomo mokyklos lankymo reikalavimą; svarbiausias šio bilio punktas buvo geresnių mokyklų steigimas. Tačiau šį bilį sužlugdė religinis disenterių — viešpataujančiosios bažnyčios priešininkų — fanatizmas: nors disenterių vaikams privalomas mokslas neapėmė religinio mokymo, bet vis dėlto prižiūrėti mokyklas buvo pavesta viešpataujančiajai bažnyčiai, o kadangi biblija buvo įprastinė skaitymo knyga ir tuo būdu tikyba darėsi viso mokymo pagrindu, tai disenteriai čia įžiūrėjo sau pavojų. Fabrikantai ir aplamai liberalai juos parėmė, darbininkai ryšium su bažnytiniu kivirču buvo susiskaldę, vadinasi, ir abejingi, todėl opozicija prieš bilį, nors ji nebuvo paremta stambiuose fabrikų miestuose, pavyzdžiui, Solforde ir Stokporte, o kituose miestuose, kaip kad Mančesteryje, bijodama darbininkų, tegalėjo pulti tik kai kuriuos bilio punktus, po savo peticija vis dėlto surinko apie du milijonus parašų; ši aplinkybė taip nugąsdino Grehemą, jog jis atsiėmė visą bilį. Sekančiais metais jis pašalino visus punktus dėl mokyklų ir vietoj ankstesnių nuostatų tepasiūlė vaikams nuo *aštuonių* iki trylikos metų amžiaus darbo laiką apriboti $6^1/_2$ valandos per dieną tokiu būdu, kad jiems liktų visai laisvas arba priešpietinis arba popietinis laikas; paauglių nuo 13 iki 18 metų, taip pat visų moterų darbo laiką jis pasiūlė apriboti 12 valandų; be to, jis pasiūlė taikyti tam tikrus suvaržymus, kurie užkirstų kelią lig tol dažniems įstatymo pažeidimams. Vos tik jis pateikė šį pasiūlymą, agitacija už dešimties valandų darbo dieną pasidarė dar smarkesnė, negu bet kada anksčiau.

Ostleris buvo paleistas iš kalėjimo; kai kurių jo draugų ir surengtos darbininkų tarpe rinkliavos dėka jo skola buvo apmokėta, ir jis visas savo jėgas paskyrė judėjimui. Dešimties valandų bilio šalininkų skaičius bendruomenių rūmuose padidėjo, daugybė peticijų, kurios plaukė iš visų pusių, pasisakydamos už dešimties valandų bilį, gausino jų rėmėjų eiles, ir 1844 m. kovo 19 d. lordas Ešlis pasiekė, jog 179 balsų dauguma prieš 170 buvo priimtas nutarimas, kad fabrikų įstatyme žodžiu „naktis" būtų suprantamas laikas tarp šešių valandų vakaro ir šešių valandų ryto; vadinasi, uždraudus nakties darbą, darbo diena, įskaitant pertraukas, negali būti ilgesnė kaip 12 valandų, o neskaitant pertraukų — faktiškai apribojama 10-čia valandų. Bet vyriausybė su tuo nesutiko. Seras Džemsas Grehemas ėmė grasinti kabineto atsistatydinimu — ir, toliau balsuojant dėl vieno iš bilio paragrafų, rūmai nežymia balsų dauguma atmetė tiek dešimties, tiek ir dvylikos valandų darbo dieną! Dabar Grehemas ir Pilis pareiškė, kad jie pateiksią naują bilį, ir jeigu jis nebūsiąs priimtas, tuomet jie atsistatydinsią. Naujas bilis buvo lygiai tas pats senas dvylikos valandų bilis, tik pakeista forma,— ir tie patys bendruomenių rūmai, kurie kovo mėnesį atmetė svarbiausius to bilio punktus, dabar, gegužės mėnesį, priėmė jį be jokių pakeitimų! Tai atsitiko dėl to, kad dauguma dešimties valandų bilio šalininkų buvo toriai, kurie pasirinko verčiau sužlugdyti bilį, negu sužlugdyti vyriausybę. Tačiau, kad ir kokie būtų motyvai, taip balsuodami, kai vienas balsavimas paneigė kitą, bendruomenių rūmai visų darbininkų akyse tik diskreditavo save, ir čartistų teigimas, kad būtina yra rūmų reforma, buvo puikiausiai patvirtintas. Trys nariai, kurie anksčiau balsavo prieš vyriausybę, dabar balsavo už ją ir tuo būdu ją išgelbėjo. Visais atvejais opozicijos dauguma balsavo *už* vyriausybę, o vyriausybinės partijos dauguma — *prieš* vyriausybę*. Vadinasi, aukščiau nurodyti Grehemo pasiūlymai dėl $6^1/_2$ ir 12 valandų darbo dienos abiem darbininkų kategorijoms dabar gavo įstatymo galią; tuo būdu, kartu apribojus atidirbimą už prastovas (sulūžus mašinai arba nuo šalčio ar sausros sumažėjus vandens jėgai) ir nustačius kitokius mažesnius apribojimus, ilgesnė kaip dvylikos valandų darbo diena pasidarė beveik negalima. Tačiau nėra jokios abejonės, kad labai greit bus priimtas ir dešimties valandų bilis. Žinoma, beveik visi fabrikantai yra prieš jį; vargu ar jų tarpe atsirastų bent dešimt jo šalininkų; prieš šį neapkenčiamą pasiūlymą fabrikantai griebėsi visų padorių ir nepadorių priemonių, bet tai jiems nepadės, o tik dar labiau didins darbininkų jiems reiškiamą neapykantą. Bilis vis dėlto bus priimtas. Ko darbininkai *panorės*, tai

---

* Kaip žinoma, toje pačioje sesijoje, svarstant cukraus klausimą, bendruomenių rūmai dar kartą save diskreditavo, pirma pasisakydami prieš vyriausybę, o paskui, panaudojus „vyriausybinį rimbą", — už ją.

jie galės pasiekti, o kad jie nori dešimties valandų bilio, jie tai įrodė praeitą pavasarį. Politine ekonomija paremiami fabrikantų argumentai, kad dešimties valandų bilis padidinsiąs gamybos kaštus, kad dėl to Anglijos pramonė nesugebėsianti kovoti su užsienio konkurencija, kad būtinai sumažėsiąs darbo užmokestis ir t. t., žinoma, yra *pusiau teisingi,* bet jie teįrodo, kad Anglijos pramonės galybė gali išsilaikyti tik barbariškai elgiantis su darbininkais, tik griaunant ištisų kartų sveikatą, nesirūpinant jų socialiniu, fiziniu ir dvasiniu vystymusi. Žinoma, jei vien tik dešimties valandų biliu būtų pasitenkinama, tai Anglija būtų nusmukdyta; bet kadangi dešimties valandų bilis būtinai yra susietas su kitomis priemonėmis, kurios turėtų nukreipti Angliją visai kitokiu keliu, negu kad ji lig šiol ėjo, tai jis bus žingsnis į priekį.

Žvilgterėkime dabar į kitą fabrikų sistemos pusę, kurios pasekmes įstatymo nuostatais sunkiau pašalinti, negu šios sistemos sąlygojamas ligas. Apie darbo pobūdį bendrais bruožais mes jau kalbėjome, ir kalbėjome gana smulkiai, kad galėtume iš to padaryti tolesnes išvadas. Prižiūrėti mašinas, surišinėti nutrūkusius siūlus nėra tokia veikla, kuriai galėtų būti reikalingas darbininko protas, bet, iš kitos pusės, ji yra tokio pobūdžio, jog neleidžia darbininkui apie ką nors kita galvoti. Kartu mes matėme, kad šis darbas taip pat neleidžia pasireikšti raumenims bei fizinei veiklai. Vadinasi, tai ne tikras darbas, o grynas monotoniškumas — pražūtingiausia, labiausiai varginanti veikla, kokia tik gali būti. Fabriko darbininkas yra pasmerktas šio monotoniškumo sąlygomis pražudyti visas savo fizines ir dvasines jėgas; jo užsiėmimas — nuo aštuonių metų amžiaus ištisą dieną nuobodžiauti. Be to, jis negali nė minutės pasitraukti: garo mašina dirba visą dieną, ratai, diržai ir verpstai be paliovos darda ir tarška jo ausyse, o jeigu jis bent akimirką nori atsikvėpti, tuoj pat už jo nugaros pasirodo prižiūrėtojas su baudų knyga. Šis pasmerkimas gyvam būti palaidotam fabrike, nuolat prižiūrėti nepailstančią mašiną yra darbininkams sunkiausias kankinimas. Bet jis kartu nepaprastai atbukina tiek darbininko kūną, tiek ir jo dvasią. Iš tiesų negalima sugalvoti geresnio kvaišinimo metodo, kaip fabrikų darbas, o jei vis dėlto fabrikų darbininkai ne tik išlaikė savo protą, bet ir daugiau už kitus jį išlavino bei paaštrino, tai ir vėl tegalėjo įvykti tik dėka jų pasipiktinimo savo likimu ir buržuazija — vienintelis dalykas, apie kurį jie, gal būt, dar gali galvoti ir kurį jie gali jausti darbo metu. Ir jeigu šis pasipiktinimas buržuazija nepasidaro vyraujantis darbininko jausmas, tai neišvengiama pasekmė yra girtavimas ir aplamai viskas, ką įprasta vadinti demoralizacija. Oficialaus komisijos nario Hokinso nuomone, jau užtenka fizinio nusilpimo ir fabrikų sistemos sąlygotų visuotinai paplitusių ligų, kad iš to būtų galima padaryti išvadą, jog demoralizacija neišvengiama. Bet demoralizacija dar labiau turi

būti neišvengiama, kai čia prisideda ir dvasinis nuovargis, taip pat jau minėtos aplinkybės, kurios demoralizuojančiai veikia *kiekvieną* darbininką! Todėl neturėtų mūsų stebinti ir tai, kad būtent fabrikų miestuose girtavimas ir ištvirkavimas pasiekė mano anksčiau aprašytą lygį *.

Toliau. Vergovės grandinės, kuriomis buržuazija supančiojo proletariatą, niekur neiškyla taip aiškiai, kaip fabrikų sistemoje. Čia ir teisiškai, ir faktiškai išnyksta bet kokia laisvė. Pusę šeštos ryto darbininkas turi būti fabrike. Jeigu jis pavėluoja kelias minutes, jam uždedama pabauda, o jeigu jis pavėluoja dešimt minučių, jis visai nebeįleidžiamas, kol pasibaigs pusryčių pertrauka, ir jis netenka darbo užmokesčio už ketvirtį dienos (nors iš 12 valandų darbo dienos jis nedirbo tik $2^1/_2$ valandos). Jis pagal komandą turi valgyti, gerti ir miegoti. Būtiniausiems poreikiams patenkinti jam duodamas tik minimaliausias laikas. Fabrikantui nerūpi, ar darbininkui tenka eiti iš namų į fabriką pusę valandos ar visą valandą. Despotiškas varpas atitraukia jį nuo miego, nuo pusryčių ir pietų.

O kaip jam sekasi pačiame fabrike? Čia fabrikantas — absoliutus įstatymų leidėjas. Jis leidžia fabriko taisykles, kaip jam patinka; jis keičia ir papildo savo kodeksą, kaip jam ateina į galvą; ir nors jis įtrauktų į šį kodeksą visišką nesąmonę, teismai sako darbininkui:

„Juk jūs patys esate sau šeimininkai, nereikėjo sudaryti tokios sutarties, jeigu jums tai nepatiko; bet dabar, kadangi jūs laisvu noru sudarėte šią sutartį, jūs turite ją vykdyti".

Taigi darbininkas dar turi iškęsti ir taikos teisėjo, kuris pats yra buržua, pasityčiojimus, ir pačios buržuazijos išleisto įstatymo pasityčiojimus. Tokie teismų sprendimai yra gana dažnas reiškinys. 1844 m. spalio mėn. Mančesteryje sustreikavo fabrikanto Kenidžio darbininkai. Kenidis juos apskundė, remdamasis fabrike iškabintomis taisyklėmis, kuriose rašoma: vienoje dirbtuvėje neturi teisės iš karto atsisakyti dirbti daugiau kaip du darbininkai! Teismas pripažino, kad fabrikantas teisus, o dar-

* Dar paklausykime, ką sako kompetentingas teisėjas: „Jei greta blogos airių įtakos mes turėsime galvoje nepaliaujamą visų medvilnės pramonės darbininkų darbą, tai mes mažiau stebėsimės jų baisia demoralizacija. Nuolatinis ir varginantis darbas diena iš dienos ir metai iš metų negali vystyti intelektualinių ir dorovinių žmogaus sugebėjimų. Niūrus begalinės darbo kančios (drudgery) vienodumas, nuolat atliekant tą patį mechaninį procesą, yra panašus į Sizifo darbą; darbo našta kaip uola vis iš naujo užgriūva iškamuotus darbininkus. Nuolat dirbant tiems patiems raumenims, protas negauna žinių ir netenka sugebėjimo mąstyti; sąmonė vis labiau atbunka, bet užtat vešliau išsivysto šiurkščioji žmogaus prigimties pusė. Pasmerkti žmogų tokiam darbui reiškia vystyti jame gyvuliškus polinkius. Jis pasidaro abejingas, atmeta jo prigimčiai savybingus polinkius ir papročius, nepaiso gyvenimo patogumų ir tikro džiaugsmo, gyvena purve ir skurde, blogai maitinasi ir savo uždarbio likučius išsvaisto ištvirkaudamas" (dr. Dž. F. Kėjus, ten pat).

bininkams davė ką tik pateiktą atsakymą („Manchester Guardian“, spalio 30 d.). O kokios būna šios fabrikų taisyklės — spręskite patys: 1) Fabriko durys uždaromos po dešimties minučių, pradėjus darbą, ir niekas iki pusryčių nebeįleidžiamas. Ko tuo metu nėra, tas sumoka baudą — už kiekvienas prižiūrimas audimo stakles po 3 pensus. 2) Kiekvienas audėjas (dirbantis mechaninėmis staklėmis), kuris kitu metu, mašinai veikiant, pasišalina iš darbo, sumoka baudą — už kiekvieną valandą ir kiekvienas audimo stakles, kurias jis turi prižiūrėti, po 3 pensus. Kas darbo metu be prižiūrėtojo leidimo pasišalina iš dirbtuvės, tas taip pat baudžiamas 3 pensų bauda. 3) Audėjas, neturintis su savim žirklių, už kiekvieną dieną sumoka 1 penso baudą. 4) Audėjas turi sumokėti už sulaužytas šaudykles, šepečius, tepalines, ratus, už išdaužytus langus ir t. t. 5) Nė vienas audėjas neturi pasitraukti iš darbo, *apie tai neįspėjęs prieš savaitę*. Fabrikantas gali *neįspėjęs* atleisti iš darbo kiekvieną darbininką už blogą darbą arba netinkamą elgesį. 6) Kiekvienas darbininkas, užtiktas *kalbant* su kitu, *dainuojant* ar *švilpaujant*, sumoka 6 pensų baudą. Tas, kuris darbo metu pasitraukia iš savo vietos, taip pat sumoka 6 pensų baudą *. — Aš čia turiu dar kitas fabriko taisykles, pagal kurias kiekvienam darbininkui, pavėlavusiam tris minutes, nesumokamas darbo užmokestis už ketvirtį valandos, o tam, kuris pavėluoja dvidešimt minučių,— už ketvirtadalį dienos. Kas neatvyko į darbą iki pat pusryčių, tas pirmadieniais sumoka 1 šilingo, o kitomis dienomis — 6 pensų baudą, ir t. t. ir t. t. Tokios yra Fenikso įmonių Mančesteryje, Džersi-strite, taisyklės. — Man gali atsakyti, kad tokios taisyklės yra būtinos, norint stambiame ir gerai sutvarkytame fabrike užtikrinti reikiamą įvairių manipuliacijų suderinimą, kad tokia griežta drausmė čia taip pat būtina, kaip ir kariuomenėje. Tebūnie tai tiesa, bet ko verta socialinė santvarka, kuri negali gyvuoti be tokios gėdingos tironijos? Viena iš dviejų: arba tikslas pateisina priemones, arba priemonių niekšiškumas įrodo tikslo niekšiškumą. Kas buvo kad ir trumpą laiką kareiviu, tas žino, ką reiškia karinė drausmė. O šie darbininkai yra pasmerkti nuo devynerių metų amžiaus iki pat mirties fiziškai ir dvasiškai gyventi po lazda. Jie yra didesni vergai, negu juodaodžiai Amerikoje, nes jie griežčiau prižiūrimi. Ir iš jų dar reikalaujama, kad jie žmoniškai gyventų, žmoniškai galvotų ir jaustų! Iš tikrųjų jie tai gali pasiekti tik nepaprastai neapkęsdami savo engėjų ir tos tvarkos, kuri nusmukdė juos iki tokios padėties ir pavertė mašinomis! Bet dar gėdingiau yra tai, kad daugybė fabrikantų, kaip parodo *visi* darbininkai, negailestingai griežtai išieško iš jų pinigines baudas, norėdami pagrobtais beturčių proletarų skatikais padidinti savo pelną. Ličas taip pat tvirtina, kad darbininkai, atėję iš ryto į fabriką, dažnai

* „Nepaneigiami faktai“, 9 ir sek. psl.

randa fabriko laikrodį penkiolika minučių pavarytą į priekį ir todėl uždarytas duris, o kontoros tarnautojas su pabaudų knyga rankose tuo metu jau vaikšto po dirbtuvę ir surašo daug neatvykusių. Pats Ličas kartą suskaičiavo tokius 95 darbininkus, stovėjusius prie uždarų fabriko durų; šio fabriko laikrodis, palyginus su viešais miesto laikrodžiais, vakare *atsilikdavo* penkiolika minučių, o iš ryto *skubėdavo* penkiolika minučių. Fabrikų ataskaita pasakoja apie tokius pat dalykus. Viename fabrike laikrodis darbo metu buvo pasukamas atgal, ir tuo būdu buvo dirbama ilgiau negu nustatytą laiką, bet darbininkai didesnio atlyginimo negaudavo. Kitame fabrike buvo dirbama tiesiog penkiolika minučių ilgiau. Trečiame fabrike buvo paprastas laikrodis ir mašininis laikrodis, kuris rodė pagrindinio veleno apsisukimų skaičių; jei mašinos dirbo lėčiau, tai pagal mašininį laikrodį buvo dirbama tol, kol buvo pasiekiamas dvylikai valandų apskaičiuotas apsisukimų skaičius; jei darbas vyko sparčiai ir šis apsisukimų skaičius buvo pasiekiamas anksčiau, vis vien darbininkai turėjo dirbti visas dvylika valandų. Liudytojas čia prideda, kad jis pažinojęs keletą merginų, kurios, turėdamos gerą darbą ir viršvalandžius, vis dėlto pasirinko prostituciją, o ne šią tironiją (Drinkuoteris, dokumentai, 80 psl.).— Tačiau sugrįžkime prie piniginių baudų. Ličas pasakoja, kad jis ne kartą yra matęs, kaip moterys paskutinėmis nėštumo dienomis buvo nubaustos 6 pensų bauda už tai, kad jos darbo metu minutėlę prisėdo pailsėti. — Baudos už blogą darbą skiriamos visai savavališkai. Prekės apžiūrimos sandėlyje, ir jas apžiūrintis sandėlio vedėjas užrašo pabaudas, *net neiškviesdamas darbininko;* pastarasis tik tuomet sužino, kad jis yra nubaustas, kai prižiūrėtojas sumoka jam darbo užmokestį ir kai prekė, gal būt, jau parduota arba bent išgabenta. Ličas nurodo tokį dešimties pėdų bendro ilgio pabaudų sąrašą, kuriame bendra suma buvo 35 sv. st. 17 šil. 10 pensų. Jis pasakoja, kad tame fabrike, kur šis sąrašas buvo sudarytas, iš darbo buvo atleistas naujas sandėlio vedėjas, nes jis nepakankamai baudęs ir tuo kas savaitė 5 sv. st. (34 taleriais) mažinęs fabrikanto pajamas. („Nepaneigiami faktai“, 13—17 psl.) Ir aš dar kartą kartoju, kad Ličas yra visiškai patikimas žmogus, kuris nesugeba meluoti.

Tačiau ir be to darbininkas yra savo šeimininko vergas. Jei turtingam šeimininkui patiko darbininko žmona ar duktė, tai jam užtenka tik patvarkyti, tik linktelėti, ir ji neturi jam priešintis. Jei fabrikantas nori užpildyti parašais peticiją buržuazijos interesams ginti, jam pakanka pasiųsti ją į savo fabriką. Jeigu jis nori ką nors išrinkti į parlamentą, jis siunčia balsuoti visus savo darbininkus, turinčius rinkimų teisę, ir jie privalo balsuoti už buržua, nori ar nenori. Jei viešame susirinkime jis nori gauti daugumą, jis paleidžia savo darbininkus pusvalandžiu anksčiau, negu paprastai, iš anksto paruošdamas jiems vietą prie pat tribūnos, kur jis gali juos kaip reikiant stebėti.

Tačiau dar yra du būdai, kurie ypač padeda fabrikantams pavergti darbininkus. Tai — *truck-system* ir *cottage-system*. Žodžiu truck darbininkai vadina darbo apmokėjimą prekėmis; šis apmokėjimo būdas Anglijoje anksčiau buvo visur taikomas. „Darbininkų patogumui ir norėdamas juos apsaugoti nuo aukštų kainų, kurias nustato krautuvininkai", fabrikantas turėjo krautuvę, kurioje jo vardu buvo prekiaujama visokiomis prekėmis; kad darbininkas neitų į kitas krautuves, kur jis galėtų nusipirkti pigiau, nes tommy-shop * prekių kainos paprastai būdavo 25—30% aukštesnės negu kitose vietose, jam vietoj pinigų būdavo duodamas jo darbo užmokesčio sumos čekis į fabriko krautuvę. Visuotinis pasipiktinimas šia gėdinga sistema privertė 1831 metais išleisti Truck Act, kuris apmokėjimą prekėmis daugumai darbininkų pripažino negaliojančiu ir neteisėtu ir už tai numatė pabaudą. Tačiau šis įstatymas, kaip ir dauguma Anglijos įstatymų, faktiškai įsigaliojo tik atskirose vietose. Žinoma, miestuose jis gana tiksliai vykdomas, bet kaimo vietovėse tiesiog ar netiesiog dar pilnutinai taikoma sena sistema. Ji labai paplitusi ir Lesterio mieste. Aš turiu apie tuziną teismo nuosprendžių, padarytų už tokį nusižengimą nuo 1843 m. lapkričio iki 1844 m. birželio mėn. Dalis jų buvo paskelbta laikraštyje „Manchester Guardian", o kita dalis — laikraštyje „Northern Star" [33]. Savaime suprantama, ši sistema taip atvirai dabar nebetaikoma; darbininkui dažniausiai sumokami pinigai, bet fabrikantas turi pakankamai priemonių priversti darbininką pirktis prekes fabriko krautuvėje ir niekur kitur. Štai kodėl dabar sunku įrodyti tokio fabrikanto kaltę; savo nusikalstamus darbelius dabar jis gali tvarkyti įstatymo saugomas, jei tik iš tikrųjų sumokėjo darbininkui pinigus. Laikraštyje „Northern Star" 1844 m. balandžio 27 d. buvo išspausdintas darbininko iš Holmferto prie Hadersfildo Jorkšire laiškas. Tame laiške kalbama apie fabrikantą Bauersą.

„Tiesiog nustembi pagalvojęs, kad tas prakeiktas apmokėjimas prekėmis gali būti taip plačiai praktikuojamas, kaip tai yra Holmferte, ir niekas neturi pakankamai drąsos padaryti galą šiam piktnaudžiavimui. Nuo šios prakeiktos sistemos čia kenčia daugybė sąžiningų audėjų, dirbančių rankinėmis staklėmis. Štai kilniaširdiškos fritrederinės klikos ** veiklos pavyzdys — vienas iš daugelio pavyzdžių. Čia yra vienas fabrikantas, kurį prakeikė visa apylinkė už jo begėdišką elgesį su vargšais audėjais. Už išaustą gabalą, už kurį reikėtų sumokėti 34—36 šilingus, jis jam sumoka tik 20 šil. pinigais, o už likusią sumą duoda medžiagos arba pasiūtą drabužį 40—50% aukštesne kaina negu pas kitus pirklius. O dažnai tos prekės būna net supuvusios. Tačiau fritrederinis „Mercury" *** sako: jie neprivalo priimti prekių, tai visiškai priklauso nuo jų valios. Žinoma, bet jie turi jas paimti, jei nenori mirti badu. Jeigu jie nori gauti pinigais daugiau kaip 20 šil., jiems tenka laukti 8—14 dienų, kol jie gaus metmenis; o jeigu jie ima 20 šil. ir prekes, tai metmenis jie visuomet gauna. Tokia yra prekybos laisvė.

---

* — fabriko krautuvės. *Red.*

** — Lygos prieš grūdų įstatymus šalininkai.

*** „Leeds Mercury" — radikalus buržuazinis laikraštis.

Lordas Brumas sako, jog jaunystėje mes turime šiek tiek taupyti, kad senatvėje nereikėtų kreiptis į varguomenės kasą pašalpos. Gal mums taupyti šias supuvusias prekes? Jei šį patarimą duotų ne lordas, tai būtų galima pagalvoti, kad to žmogaus smegenys yra taip pat papuvusios, kaip ir tos prekės, kuriomis apmokamas mūsų darbas. Kai neteisėtai buvo pradėta leisti laikraščius, nemokant antspaudinio mokesčio, atsirado daugybė žmonių, kurie apie tai pranešdavo Holmferto policijai. Tokie buvo Blaitai, Istvudai ir kiti. O kur jie dabar? Žinoma, dabar yra kitaip: mūsų fabrikantas, turintis savo krautuvę, yra dievobaimingas fritrederis — jis sekmadieniais du kartus eina į bažnyčią ir labai uoliai kartoja paskui kunigą: „Mes nedarėme to, ką turėjome daryti, o darėme tai, ko nereikėjo daryti, ir mums nėra išganymo; tačiau pasigailėk mūsų, geriausiasis viešpatie“ (anglikonų maldos žodžiai). „Taip, pasigailėk mūsų lig rytojaus, ir mes vėl sumokėsime savo audėjams supuvusiomis prekėmis“.

Kotedžų sistema iš pirmo žvilgsnio atrodo kur kas nekaltesnė, ir ji atsirado taip pat kur kas nekaltesniu būdu, nors ji ir pavergia darbininką ne mažiau, kaip apmokėjimas prekėmis. Kaimo vietovėse arti fabrikų dažnai nėra darbininkams butų. Todėl fabrikantui neretai tenka tokius butus statyti, o tai jis mielai daro, nes šitaip panaudotas jo kapitalas duoda jam didelį pelną. Jei aplamai darbininkų kotedžų savininkai kasmet gauna iš savo kapitalo apie 6%, tai galima manyti, kad fabrikantui kotedžai duoda dvigubai daugiau; juk kol jo fabrikas dirba, jis visuomet turi nuomininkų, ir būtent tokių, kurie tvarkingai sumoka nuomą. Tuo būdu jis užtikrintas, kad neturės dviejų svarbiausių nuostolių, kurių gali turėti kiti namų savininkai: jo kotedžai niekada nėra tušti ir jis nerizikuoja, kad jam nebus apmokėta. Tačiau kotedžo nuompinigiai yra taip apskaičiuoti, kad jie galėtų padengti galimus nuostolius; taigi, jei fabrikantas ima tokius pat nuompinigius, kaip ir kiti savininkai, jis gauna 12—14% įdėto kapitalo ir padaro labai pelningą komercinę operaciją savo darbininkų sąskaita. Be abejo, neteisinga, kad fabrikantas, išnuomodamas darbininkams namus, gauna iš to didesnį, net dvigubai didesnį pelną, negu jo konkurentai, iš kurių jis tuo pačiu metu atima bet kokią galimybę su juo konkuruoti. Tačiau dvigubai neteisinga yra tai, kad tą pelną jis gauna apiplėšdamas neturtingųjų klasę, kuriai brangus kiekvienas skatikas; bet *fabrikantui* tai įprastas dalykas: juk visą savo turtą jis įgijo savo darbininkų sąskaita. Tačiau ši neteisybė virsta niekšybe, kai fabrikantas, kaip tai gana dažnai atsitinka, verčia darbininkus, kurie, bijodami atleidimo, *turi* gyventi jo namuose, mokėti didesnę nuomą, negu įprasta, arba net mokėti nuomą už namą, kuriame jie visai negyvena! Liberalinis laikraštis „Sun“ *, cituodamas laikraštį „Halifax Guardian“, teigia, kad Ašton-ander-Laine, Oldeme, Ročdeilyje ir kituose miestuose fabrikantai privertė šimtus savo darbininkų mokėti nuomą už namus nepriklausomai nuo to, ar jie juose gyvena, ar negyvena. Kotedžų sistema labai paplitusi kaimiškuose fabrikų rajonuose; dėl jos susikūrė ištisos gyvenvietės, o kadangi fabrikantas, iš-

* „Sun“ (Londono dienraštis), 1844 m. lapkričio pabaiga.

nuomodamas savo namus, dažniausiai teturi nedaug arba visai neturi konkurentų, tai jam nėra jokio reikalo suderinti savo nuomos mokestį su kitų nuomotojų imama nuoma, ir jis gali užprašyti tiek, kiek jam ateis į galvą. O kokią valdžią kotedžų sistema suteikia fabrikantui, kilus konfliktui su darbininkais! Kai tik darbininkai pradeda streikuoti, fabrikantas atsako jiems butus, o laikas, per kurį jie privalo išsikelti, yra viena savaitė. Šiam laikui praėjus, darbininkai palieka ne tik be duonos, bet ir be pastogės, jie virsta valkatomis, kuriuos pagal įstatymą be jokio gailesčio galima pasiųsti mėnesiui į kalėjimą.

Tokia yra fabrikų sistema! Kiek man leido knygos apimtis, aš aprašiau ją nuodugniai ir kartu bešališkai, kiek tai buvo galima padaryti aprašant buržuazijos žygdarbius jos kovoje prieš beginklius darbininkus, — žygdarbius, kuriuos žinant, negalima likti abejingam, nes abejingumas būtų nusikaltimas. Tad dabar palyginkime laisvo anglo padėtį 1845 metais su normanų barono engiamo baudžiauninko sakso padėtimi 1145 metais. Baudžiauninkas buvo glebae adscriptus, pritvirtintas prie žemės; ir laisvas darbininkas taip pat yra prie jos pritvirtintas — kotedžų sistemos. Baudžiauninkas turėjo suteikti savo ponui jus primae noctis, pirmosios nakties teisę; laisvas darbininkas privalo suteikti savo šeimininkui ne vien pirmos, bet ir *kiekvienos* nakties teisę. Baudžiauninkas neturėjo teisės įsigyti nuosavybę, viską, ką jis įsigydavo, žemvaldys galėjo iš jo atimti; laisvas darbininkas taip pat neturi jokios nuosavybės ir dėl konkurencijos negali jos įsigyti. Fabrikantas daro tai, ko net normanas nedarė: apmokėjimo prekėmis sistema jis kasdien kėsinasi į tai, kas tiesiog skirta darbininko gyvybei palaikyti. Baudžiauninko santykius su žemvaldžiu reguliavo tiek įstatymai, kurie buvo vykdomi, nes jie atitiko papročius, tiek ir patys papročiai; laisvo darbininko santykius su jo ponu reguliuoja įstatymai, kurie *nėra* vykdomi, nes jie neatitinka nei papročių, nei pono interesų. Žemvaldys baudžiauninko negalėjo atskirti nuo žemės, negalėjo jo parduoti be žemės, o kadangi beveik visa žemė buvo neperleidžiama ir kapitalo nebuvo, tai žemvaldys iš viso negalėjo baudžiauninko parduoti; šiuolaikinė buržuazija priverčia darbininką parduoti patį save. Baudžiauninkas buvo vergas to žemės sklypo, kuriame jis gimė; darbininkas yra vergas būtiniausių pragyvenimo reikmenų ir pinigų, už kuriuos jis gali jų nusipirkti; jie abu yra *daikto* vergai. Baudžiauninko gyvenimas buvo užtikrintas feodalinės visuomenės santvarkos, kurioje kiekvienas turėjo savo vietą; laisvas darbininkas yra visiškai neužtikrintas, nes jis tik tuomet turi tam tikrą vietą visuomenėje, kai jis reikalingas buržuazijai, — kitaip jis ignoruojamas, tarytum jo visai nebūtų. Baudžiauninkas aukoja gyvybę ponui karo metu, fabriko darbininkas — taikos metu. Baudžiauninko šeimininkas buvo barbaras, jis žiūrėjo į savo vergą kaip į gyvulį; darbininko šeimininkas yra civilizuotas, jis žiūri į darbininką kaip

į mašiną. Trumpai tariant, abiejų padėtis yra maždaug vienoda, o jei kuriam iš jų yra blogiau, tai, žinoma, — laisvam darbininkui. Jie abu yra vergai, bet tik pirmojo vergovė yra neveidmainiška, aiški, atvira, o antrojo vergovė yra veidmainiška ir gudriai paslėpta nuo jo paties ir nuo visų kitų, tai — teologinė baudžiava, kuri yra blogesnė už senąją baudžiavą. Humaniškieji toriai buvo teisūs, vadindami fabrikų darbininkus white slaves, baltaisiais vergais. Tačiau ši veidmainiškai paslėpta vergovė bent žodžiais pripažįsta teisę į laisvę; ji nusilenkia laisvę mylinčiai viešajai nuomonei, ir tai jau istorinė pažanga palyginti su senąja vergove: yra pripažintas bent laisvės *principas,* o jau patys engiamieji pasirūpins, kad tas principas būtų ir įgyvendintas.

Baigdamas pateiksiu keletą posmų iš eilėraščio, kuris išreiškia pačių darbininkų požiūrį į fabrikų sistemą. Jis parašytas Eduardo P. Mido iš Birmingemo ir teisingai perteikia darbininkų tarpe viešpataujančią nuotaiką [34].

Yra žemėj karalius — valdovas rūstus,
Ne iš pasakų — žilas ir geras;
Šitas — piktas, žiaurus, žudo baltus vergus,
Tas tironas karalius — Garas.

Jo viena tik ranka, geležinė ranka,
Bet baisi ji pasaulio mastu;
Užburta jos jėga, ir skirta jai auka —
Milijonai žmonių paprastų.

Vėl atgimsta naujai nuo valdžios jo žiaurios
Seno dievo Molocho laikai.
Kunkuliuoja ugnis jo klaikiuos viduriuos,
Ir jo maistas — bejėgiai vaikai.

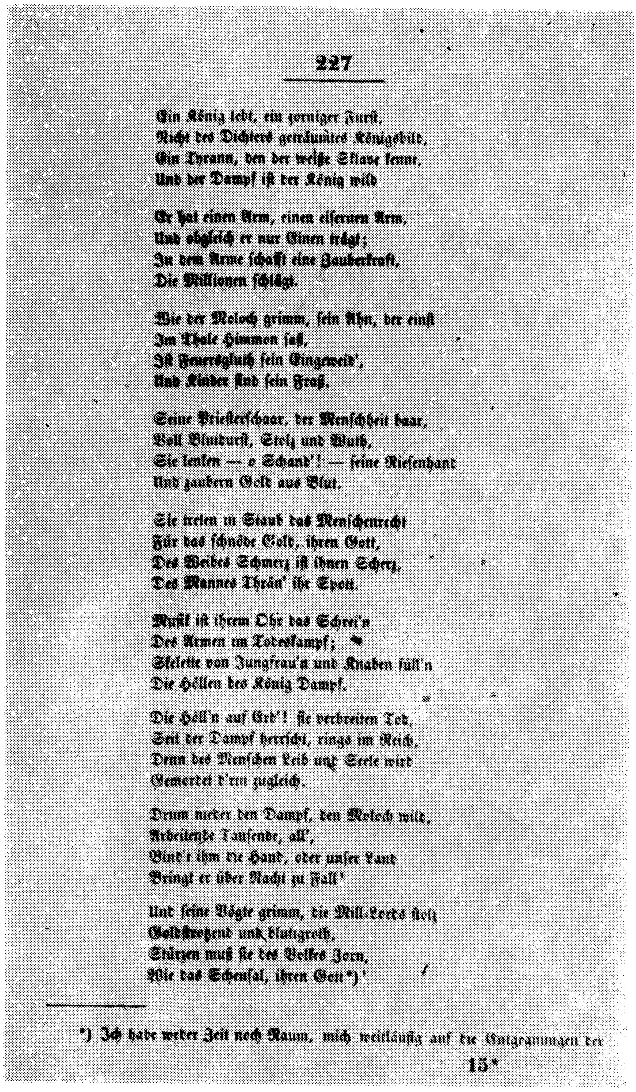
Godumu jo baisiu užsikrėtus gauja,
Kaip ir jis, kraugerių alkanų;
Jiems klusni ta ranka, jie, valdydami ja,
Sunkia auksą iš kraujo klanų.

Per suktybes baisias jie žmonijos teises
Prirakino prie plieno sunkaus;
Mūs motulių vargai jiems beprasmiai juokai,
Vien tik pomėgis — kančios žmogaus.

Bado klyksmas, atodūsiai darbo sūnų
Jiems vien muzikos kelia garsus.
Aibės griaučių kalnų — ir jaunų, ir senų —
Jau pripildė jų rūmų rūsius.

Garo valioj baisioj, mūsų žemėj visoj
Siaučia pragaras ir pražūtis;
Iškankintų žmonių ir jų sielos gelmių
Nuolat tyko klastinga mirtis.

Teprasmegs kraugerys, te jį žemė prarys!
Darbo armija, žygin visi!
Ranką surišam jam, kol pasauly plačiam
Dar naktis neklajoja tamsi.

227

Ein König lebt, ein zorniger Fürst,
Nicht des Dichters geträumtes Königsbild,
Ein Tyrann, den der weiße Sklave kennt,
Und der Dampf ist der König wild

Er hat einen Arm, einen eisernen Arm,
Und obgleich er nur Einen trägt;
In dem Arme schafft eine Zauberkraft,
Die Millionen schlägt.

Wie der Moloch grimm, sein Ahn, der einst
Im Thale Himmon saß,
Ist Feuersgluth sein Eingeweid',
Und Kinder sind sein Fraß.

Seine Priesterschaar, der Menschheit baar,
Voll Blutdurst, Stolz und Wuth,
Sie lenken — o Schand'! — seine Riesenhand
Und zaubern Geld aus Blut.

Sie treten in Staub das Menschenrecht
Für das schnöde Gold, ihren Gott,
Des Weibes Schmerz ist ihnen Scherz,
Des Mannes Thrän' ihr Spott.

Musik ist ihrem Ohr das Schrei'n
Des Armen im Todeskampf;
Skelette von Jungfrau'n und Knaben füll'n
Die Höllen des König Dampf.

Die Höll'n auf Erd'! sie verbreiten Tod,
Seit der Dampf herrscht, rings im Reich,
Denn des Menschen Leib und Seele wird
Gemordet d'rin zugleich.

Drum nieder den Dampf, den Moloch wild,
Arbeitende Tausende, all',
Bind't ihm die Hand, oder unser Land
Bringt er über Nacht zu Fall!

Und seine Vögte grimm, die Mill-Lords stolz
Goldstrotzend und blutigroth,
Stürzen muß sie des Volkes Zorn,
Wie das Scheusal, ihren Gott*)!

*) Ich habe weder Zeit noch Raum, mich weitläufig auf die Entgegnungen der

15*

Knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ (1845) puslapis su F. Engelso išversto E. Mido eilėraščio „Karalius Garas“ tekstu

Alkanų, pavergtų, iškamuotų tautų
Šventas pyktis teįkvepia mus;
Tepradings šunauja — aukso ponų gauja,
O kartu ir jų dievas žiaurus! *

(Vertė *V. Reimeris*)

---

* Aš neturiu nei laiko, nei vietos, kad galėčiau plačiau paliesti fabrikantų atsikirtimus į jiems štai jau dvylika metų daromus priekaištus. Šių žmonių niekaip negalima pamokyti, nes juos apakina tai, ką jie laiko savo interesu. Kadangi į kai kuriuos jų atsikirtimus, pasitaikius progai, jau esu atsakęs, tai man belieka pasakyti štai ką.

Jūs atvykstate į Mančesterį ir norite susipažinti su Anglijos gyvenimo sąlygomis. Jūs, žinoma, turite geras rekomendacijas, adresuotas „respektabiliems" žmonėms. Jūs padarote kai kurias pastabas apie darbininkų padėtį. Jūs supažindinami su vienu kitu iš stambiausių liberaliųjų fabrikantų, kaip Robertas Haidas Gregas, Edmundas Ašvertas, Tomas Aštonas ir kiti. Jūs pasakojate jiems apie savo ketinimus. Fabrikantas jus supranta, jis žino, ką jis turi daryti. Jis važiuoja su jumis į savo fabriką užmiestyje — ponas Gregas į Kvori-Banką Češire, ponas Ašvertas į Tertoną prie Boltono, ponas Aštonas į Haidą. Jis veda jus per puikų, gerai įrengtą, gal ir ventiliatoriais vėdinamą pastatą, jis atkreipia jūsų dėmesį į aukštas patalpas, kuriose daug oro, į puikias mašinas, į vieną kitą gerai atrodantį darbininką. Jis pavaišina jus gerais pusryčiais ir pasiūlo jums aplankyti darbininkų butus. Jis veda į kotedžus, kurie atrodo nauji, švarūs ir jaukūs, ir pats su jumis į vieną kitą užeina. Žinoma, jis veda jus tik pas prižiūrėtojus, mechanikus ir t. t., kad jūs galėtumėte „pamatyti šeimas, kurios gyvena *vien* iš fabriko". Kituose kotedžuose jūs galėtumėte sužinoti, kad dirba tik žmona ir vaikai, o vyras ado kojines. Fabrikanto dalyvavimas kliudo jums kelti nekuklius klausimus; jūs pamatote, kad visi darbininkai gerai apmokami, patogiai gyvena ir dėka kaimo oro yra palyginti sveiki. Jūs pamažu imate atsisakyti perdaug iškreipto savo supratimo apie skurdą ir badą. Bet kad kotedžų sistema darbininkus paverčia vergais, kad, gal būt, arti yra fabriko krautuvė, to jūs nesužinote, kad darbininkai neapkenčia fabrikanto, to jie jums neparodys, nes jis čia pat stovi. Jis net yra įsteigęs mokyklą, bažnyčią, skaityklą ir t. t. Kad mokykla jam reikalinga tik vaikams pripratinti prie drausmės, kad skaitykloje jis tepakenčia knygas, kurios gina buržuazijos interesus, kad jis atleidžia iš darbo savo darbininkus, kurie skaito čartistų ir socialistų laikraščius bei knygas,— visa tai lieka paslėpta nuo jūsų. Jūs matote malonius, patriarchalinius santykius, jūs matote prižiūrėtojų gyvenimą, jūs matote tai, ką buržuazija *žada* darbininkams, jeigu jie sutiks ir dvasiniu atžvilgiu pasidaryti jos vergais. Toks „kaimo fabrikas" jau seniai yra mėgstamas fabrikantų arkliukas, nes fabrikų sistemos negerovės, ypač sanitarinės sąlygos, čia iš dalies neutralizuojamos gryno oro ir aplinkos ir čia ilgiausiai išsilaiko *patriarchalinė* darbininkų vergovė. Dr. Juras dainuoja jam ditirambus. Bet vargas darbininkams, jeigu jie sugalvotų savarankiškai mąstyti ir pasidarytų čartistais: fabrikanto tėviška meilė ir globa tuojau pat išnyktų. — Tačiau, jeigu jūs norėsite pasivaikščioti po Mančesterio darbininkų kvartalus, jeigu jūs norėsite susipažinti su fabrikų sistemos įtaka fabrikų *mieste*, jums teks ilgai laukti, kol šie turtingi buržua jums čia padės! Šie ponai nežino, ko nori jų darbininkai ir kokia jų padėtis. Jie nenori ir negali to žinoti, nes jie visuomet bijo sužinoti tokius dalykus, dėl kurių jiems tektų nerimauti arba net veikti prieš savo interesus. Beje, tai visai nesvarbu — ką darbininkai nori pasiekti, jie tai pasieks savo jėgomis.

KITOS DARBO ŠAKOS

Mes labai ilgai užtrukome aprašydami fabrikų sistemą, nes ji yra visai naujas pramonės laikotarpio kūrinys. Užtat mes galėsime kur kas trumpiau kalbėti apie kitų darbininkų padėtį, nes čia pilnutinai ar iš dalies gali būti pritaikyta tai, kas buvo pasakyta apie pramonės proletarus aplamai arba apie fabrikų sistemą atskirai. Vadinasi, mums belieka išnagrinėti, kiek būtent fabrikų sistema yra prasiskverbusi į atskiras darbo šakas ir kokios yra tų atskirų šakų savybės.

Keturiose darbo šakose, kurioms taikomas fabrikų įstatymas, gaminami audiniai drabužiams. Bus geriausia, jei čia pat mes pradėsime nuo tų darbininkų, kurie savo žaliavas gauna iš fabrikų, priklausančių toms keturioms darbo šakoms, būtent nuo Notingemo, Derbio ir Lesterio *kojinių mezgėjų*. „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje" apie šiuos darbininkus sakoma, kad ilgas darbo laikas (ilgai dirbti verčia menkas darbo užmokestis) ir kartu nuolatinis sėdėjimas bei akių įtempimas, kuriuos sąlygoja pats darbo pobūdis, dažniausiai nusilpnina visą organizmą, o ypač akis. Be labai stiprios šviesos vakarais dirbti neįmanoma, todėl audėjai šviesai koncentruoti paprastai naudoja stiklo rutulius, o tai labai kenkia akims. Beveik visi, sulaukę keturiasdešimties metų, turi nešioti akinius. Vaikai, kurie panaudojami šioje srityje špūliavimo ir siuvimo (siūlėjimo) darbams, paprastai būna liguisti ir blogo kūno sudėjimo. Nuo šešių, septynių ar aštuonių metų amžiaus tvankiuose kambarėliuose jie dirba kasdien po 10—12 valandų. Daugelis nuo darbo nyksta, pasidaro per silpni net paprasčiausiam namų darbui ir tokie trumparegiai, jog jau nuo mažens turi nešioti akinius. Komisijos nariai pastebėjo daugelį vaikų su visais skrupulo simptomais; fabrikantai dažniausiai vengia priimti į fabriką tokį darbą dirbusias mergaites, nes jos yra silpnos. Šių vaikų padėtį ataskaita vadina „gėda krikščioniškajai šaliai" ir reiškia pageidavimą įvesti įstatyminę jų darbo apsaugą (Greindžeris. „Ataskaita", priedai, 1 dalis, F 15 psl., §§ 132—142). Komisijos ataskaitoje pridėta, kad kojinių mezgėjai yra blogiausiai apmokami Leste-

rio darbininkai; jie uždirba 6 šil., o labai įtempdami jėgas, dirbdami kasdien 16—18 valandų, — 7 šil. per savaitę. Anksčiau jie uždirbdavo 20—21 šil., bet, ėmus naudoti didesnes stakles, jų uždarbis sumažėjo; didžiulė dauguma tebedirba senomis, paprastomis staklėmis ir sunkiomis sąlygomis konkuruoja su patobulintomis mašinomis. Vadinasi, ir čia kiekvienas technikos žingsnis į priekį reiškia darbininkų padėties smukimą! Tačiau vis vien, pasakoja komisijos narys Paueris, kojinių mezgėjai didžiuojasi tuo, kad jie yra *laisvi* ir *nepriklauso nuo fabriko varpo,* kuris nurodo darbininkams, kada jie turi valgyti, miegoti ir dirbti. Darbo užmokesčio atžvilgiu šios darbininkų kategorijos padėtis šiuo metu nėra geresnė, negu 1833 metais, kai fabrikų komisija pateikė minėtus duomenis; to priežastis yra pusbadžiai gyvenančių Saksonijos kojinių mezgėjų konkurencija. Ši konkurencija įveikia anglus beveik visose svetimose rinkose, o parduodant žemesnės rūšies prekes — net ir Anglijos rinkoje. Kaip turėtų džiaugtis vokiečių kojinių mezgėjas patriotas, kai jis badaudamas atima duoną ir anglų kojinių mezgėjams! Argi jis didesniam Vokietijos pramonės orumui pasididžiuodamas bei džiaugdamasis ir toliau nebadaus, jei Vokietijos garbė reikalauja, kad jo pilvas tebūtų pustuštis? Juk konkurencija ir „nacijų lenktyniavimas" — puikus dalykas! Laikraštyje „Morning Chronicle" — taip pat liberalinis laikraštis, buržuazijos laikraštis par excellence * — 1843 m. gruodžio mėnesį pasirodė keli vieno kojinių mezgėjo iš Hinklio laiškai, kuriuose jis aprašo savo darbo draugų padėtį. Jis, tarp kita ko, praneša apie 50 šeimų, kurias sudaro 321 žmogus; jos dirba 109 staklėmis ir iš to gyvena; per savaitę kiekvienos staklės vidutiniškai duoda $5^1/_6$ šil. pajamų, o kiekviena šeima vidutiniškai uždirba 11 šil. 4 pensus. Iš jų buto nuomai, mezgimo mašinos nuomai, anglims, šviesai, muilui, adatoms išleidžiama 5 šil. 10 pensų, vadinasi, maistui belieka $1^1/_2$ penso (15 prūsiškų pfenigų) per dieną vienam žmogui, o drabužiams jau nieko nebelieka.

„Nė viena akis nėra mačiusi, — sako kojinių mezgėjas, — nė viena ausis nėra girdėjusi ir nė viena širdis negali suprasti ir pusės tų kančių, kurias tenka iškęsti šiems vargšams žmonėms".

Lovų visai nėra arba jų užtenka tik pusei žmonių, vaikai laksto apdriskę ir basi. Vyrai kone verkdami sako: „Mes jau labai seniai nevalgėme mėsos ir beveik užmiršome jos skonį". Pagaliau kai kurie pradėjo dirbti ir sekmadieniais, nors viešoji nuomonė to jiems niekad neatleis ir nors garsus audimo staklių bildesys girdėti visoje apylinkėje.

„Pažvelkite į mano vaikus, — tarė vienas, — ir liaukitės klausinėję. Mano skurdas verčia mane taip daryti; aš negaliu ir nenoriu amžinai girdėti, kaip verkia mano vaikai, prašydami duonos, kol neišmėginau paskutinės priemonės dorai ją užsidirbti. Praeitą pirmadienį atsikėliau antrą

---

* — tikrąja šio žodžio prasme. *Red.*

valandą ir dirbau beveik iki vidurnakčio, o kitomis dienomis aš dirbau nuo 6 valandos ryto iki 11—12 valandos nakties. Bet aš taip nebepajėgiu dirbti, aš nenoriu nuvaryti savęs į kapus. Dabar aš kiekvieną vakarą baigiu darbą 10 valandą, o prarastą laiką susigrąžinu sekmadieniais".

Nei Lesteryje, nei Derbyje, nei Notingeme nuo 1833 metų nepadidėjo darbo užmokestis, ir blogiausia tai, kad Lesteryje, kaip jau anksčiau buvo pasakyta, dažniausiai visur apmokama prekėmis. Todėl nenuostabu, jei šios apylinkės mezgėjai labai gyvai dalyvauja visuose darbininkų bruzdėjimuose; šis jų dalyvavimas yra tuo aktyvesnis ir veiksmingesnis, kad prie pačių staklių daugiausia dirba *vyrai*.

Toje pačioje apylinkėje, kurioje gyvena kojinių mezgėjai, yra ir *nėrinių* gamybos centras. Minėtose trijose grafystėse dirba iš viso 2760 nėrimo mašinų, tuo tarpu likusioje Anglijos dalyje tėra tik 786 mašinos. Dėl griežto darbo pasidalijimo nėrinių gamyba pasidarė labai paini ir suskilo į daugybę šakų. Iš pradžių siūlai turi būti suvejami į špūles; šį darbą atlieka 14 metų ir vyresnės mergaitės (winders); paskui 8 metų ir vyresni berniukai (threaders) įstato špūles į mašiną, praveria siūlus pro labai mažas skylutes, kurių kiekviena mašina turi vidutiniškai 1800, ir duoda jiems atitinkamą kryptį; paskui darbininkas gamina nėrinius, kurie plačia juosta išeina iš mašinos; visai maži vaikai padalija juostą į atskiras dalis, ištraukdami jungiančius jas siūlus; šis procesas vadinamas running arba drawing lace, o patys vaikai vadinami lace-runners. Po to nėriniai galutinai paruošiami pardavimui. — Tiek špūliuotojos, tiek ir pravėrėjai neturi nustatyto darbo laiko — jie būna reikalingi tuomet, kai mašinoje baigiasi siūlai; kadangi darbininkai audžia ir naktimis, tai kiekvienu metu jie gali būti pašaukti į fabriką arba į nėrinių audėjo dirbtuvę. Toks darbo nereguliarumas, dažnas nakties darbas ir su tuo susijęs netvarkingas gyvenimas sukelia daugybę fizinių ir moralinių blogybių, ypač dėl to atsiranda, kaip visi tai tvirtina, nenormalūs ir ankstyvi lytiniai santykiai. Pats darbas yra labai žalingas akims; nors chroniški susirgimai pravėrėjų tarpe nėra paplitę, bet užtat čia paplitęs akių uždegimas; be to, pats siūlų pravėrimas sukelia akių skausmą, ašarojimą, laikinai užtemdo regėjimą ir t. t. Kai dėl špūliuotojų, tai nustatyta, kad jų darbas labai kenkia akims, dažnai sukeldamas ragenos uždegimus, o neretai ir giedravalkį. — Pačių nėrinių audėjų darbas yra labai sunkus; mašinos kaskart gaminamos platesnės, ir šiuo metu yra tik tokios mašinos, prie kurių turi dirbti trys vyrai; jie keičia vienas kitą kas keturios valandos per ištisą parą, taigi kiekvienas iš jų kasdien dirba 8 valandas. Iš to aišku, kodėl špūliuotojos ir pravėrėjai taip dažnai turi dirbti naktimis,— kad mašinos per ilgai nestovinėtų. Juk siūlams praverti pro 1800 skylučių reikia dviejų valandų trijų vaikų darbo. Daugelis mašinų jau varomos garo jėga, kuri išstumia vyrų darbą. „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje"

visur kalbama apie tai, kad vaikai šaukiami tik į „nėrinių fabrikus“; iš to, atrodo, galima daryti išvadą, kad šiuo metu arba nėrinių audėjai ėmė dirbti didelėse fabrikų salėse, arba nėrinių gamyboje beveik visuotinai pradėta naudoti garo jėgą. Abiem atvejais mes matome tolesnį fabrikų sistemos plitimą. — Tačiau nesveikiausias darbas yra tų vaikų, kurie trauko iš pagamintų nėrinių siūlus; tai daugiausia atlieka septynių, net penkių arba keturių metų vaikai. Komisijos narys Greindžeris užtiko net *dvejų metų* vaiką, dirbantį šį darbą. Nuolatinis sekimas to paties siūlo, kurį reikia adata ištraukti iš sudėtingo nėrinių rašto, yra labai žalingas akims, ypač jei darbas, kaip paprastai būna, trunka 14—16 valandų. Geriausiu atveju išsivysto labai didelė trumparegystė, o blogiausiu atveju — tokių atvejų būna gana dažnai — nepagydomas aklumas kaip giedravalkio išdava. Be to, vaikai, dirbdami nuolat pasilenkę, išauga silpni, siauromis krūtinėmis, o dėl blogo virškinimo — ir su skrupulo požymiais; beveik visuotinis reiškinys yra moterų organų funkcijų sutrikimas mergaičių tarpe, taip pat ir stuburkaulio iškrypimas, todėl „vaikus, kurie trauko iš nėrinių siūlus, galima pažinti iš jų eisenos“. Tokias pat pasekmes tiek akims, tiek ir visam organizmui turi nėrinių *siuvinėjimas.* Visi medicinos ekspertai yra vieningos nuomonės, kad visų nėrinių gamyboje dirbančių vaikų sveikata smarkiai nukenčia nuo jų darbo, kad tie vaikai yra išblyškę, gležni, silpni, jų amžiui perdaug mažo ūgio ir žymiai neatsparesni susirgimams už kitus vaikus. Jų įprastinės ligos: bendras silpnumas, dažnas alpulys, galvos, šonų, nugaros ir strėnų skausmai, širdies plakimas, šleikštulys, vėmimas ir apetito stoka, stuburkaulio iškrypimas, skrupulas ir džiova. Šis darbas visuomet ypač smarkiai pakerta moters sveikatą: visur skundžiamasi mažakraujyste, sunkiu gimdymu ir persileidimais (Greindžeris. „Ataskaita“ — daugelyje vietų). Tas pats jaunesnysis valdininkas praneša Vaikų darbo tyrimo komisijai, kad labai dažnai vaikai yra blogai apsirengę, apdriskę, prastai maitinami, daugiausia vien duona ir arbata, ir dažnai ištisus mėnesius nemato mėsos. — Kai dėl jų dorovinės būklės, tai jis sako štai ką:

„Visi Notingemo gyventojai — policija, dvasininkija, fabrikantai, darbininkai ir patys tų vaikų tėvai — yra vienodai įsitikinę, kad dabartinė darbo sistema yra geriausia ištvirkimo dirva. Pravėrėjai, dažniausiai berniukai, ir špūliuotojai, dažniausiai mergaitės, šaukiami į fabriką vienu metu, dažnai vidurnaktį, o kadangi jų tėvai negali žinoti, kiek jie ten užtruks, tai jie turi puikią progą užmegzti blogas pažintis ir po darbo drauge trankytis. Tai nemaža prisidėjo prie ištvirkimo, kuris, kaip tai visi pripažįsta, Notingeme įgavo labai didelį mastą. Mes jau nekalbame apie tai, kad ši labai nenatūrali padėtis visiškai sutrikdo namų rimtį ir tvarką tose šeimose, kurioms priklauso tie vaikai ir paaugliai“.

Kita nėrinių gamybos šaka, nėrimas virbalais, yra paplitusi žemdirbystės rajonuose — Northemptonšire, Oksfordšire, Bedfordšire, Bakingemšire. Šioje šakoje dirba daugiausia vaikai ir

paaugliai. Visi jie skundžiasi, kad blogai maitinami ir retai valgo mėsą. Pats darbas yra nepaprastai žalingas sveikatai. Vaikai dirba mažuose, blogai vėdinamuose ir tvankiuose kambariuose, visada sėdėdami ir susilenkę prie virbalų. Norėdamos bent kiek paremti kūną tokioje varginančioje padėtyje, mergaitės dėvi korsetus su medinėmis lystelėmis. Kadangi dauguma mergaičių pradeda dirbti nuo pat jaunų dienų, kai dar kaulai labai minkšti, tai šie korsetai, dėvimi sėdint susilenkus, visiškai iškreipia krūtinės ląstą bei šonkaulius, ir dėl to krūtinė aplamai susiaurėja. Todėl dauguma šių mergaičių, kurį laiką pasikamavusios nuo žiaurių (severest) blogo virškinimo pasekmių, kurias sukelia nuolatinis sėdimas darbas ir blogas oras, miršta džiova. Jos negauna beveik jokio, ypač dorovinio auklėjimo, mėgsta puoštis, todėl jos yra labai žemo moralinio lygio, o prostitucija jų tarpe yra beveik epideminio pobūdžio. („Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita", Bernso pranešimas.)

Štai kaina, kurią sumoka visuomenė už tai, kad puošnios buržuazijos damos turėtų malonumą nešioti nėrinius! Ar tai nėra labai pigi kaina? Iš viso tik keletas tūkstančių aklų darbininkų, tik tam tikras skaičius džiova sergančių proletarų dukrų, tik viena liguista plebėjų masės karta, kurios liguistumą paveldi tokie pat plebėjiški vaikai ir anūkai, — ar tai turi kokią nors reikšmę? Jokios, visai jokios reikšmės! Mūsų angliškoji buržuazija abejingai atidės į šalį vyriausybinės komisijos ataskaitą ir kaip lig šiol puoš savo žmonas ir dukteris nėriniais. — Anglų buržua dvasios pusiausvyra yra puikus dalykas!

Daug darbininkų Lankašire, Derbišire ir Škotijos vakaruose dirba kartūno marginimo fabrikuose. Nė vienoje Anglijos pramonės šakoje technikos vystymasis nepasiekė tokių puikių rezultatų, kaip šioje, bet ir nė vienoje jis taip nepablogino darbininkų padėties, kaip čia. Garo varomų graviruotų cilindrų panaudojimas, taip pat išrastas būdas tokiais cilindrais vienu metu marginti keturiomis — šešiomis spalvomis visiškai išstūmė rankų darbą, lygiai kaip mašinų panaudojimas išstūmė rankų darbą iš medvilnės verpimo ir audimo šakų. Tačiau kartūno marginimo fabrikuose nauji išradimai išstūmė kur kas daugiau darbininkų, negu audinių gamyboje. Čia vienas vyras, padedamas vieno vaiko, mašina atlieka tiek darbo, kiek anksčiau turėdavo atlikti 200 darbininkų, dirbdami rankomis. Tik viena mašina kiekvieną minutę išleidžia 28 jardus (80 pėdų) išmarginto audinio. Todėl kartūno margintojų padėtis labai bloga. Lankaširas, Derbiširas ir Češiras 1842 metais pagamino (pagal kartūno margintojų peticiją bendruomenių rūmams) vienuolika milijonų gabalų marginto kartūno; iš jų 100 tūkst. buvo pagaminta tik rankomis, 900 tūkst. — iš dalies mašinomis, iš dalies rankomis ir 10 milijonų — tik mašinomis, marginant viena—šešiomis spalvomis. Kadangi daugumas mašinų yra panaudotos neseniai ir jos dar nuolat tobulinamos, tai rankomis dirbančių margin-

tojų yra kur kas daugiau, negu jų reikia gamybai; savaime suprantama, daugelis — peticijoje sakoma: ketvirtadalis bendro jų skaičiaus — visai neturi darbo, o kiti dirba vidutiniškai tik vieną arba dvi, daugiausia tris dienas per savaitę ir yra labai menkai apmokami. Ličas teigia, kad viename kartūno marginimo fabrike (Dipli-Deilas, prie Berio Lankašire) rankomis dirbantieji margintojai uždirbdavo vidutiniškai ne daugiau kaip 5 šil. („Nepaneigiami faktai", 47 psl.), tuo tarpu jam gerai žinoma, kad dirbantieji prie mašinų yra palyginti gerai apmokami. Taigi kartūno marginimo fabrikai pilnutinai prisidėjo prie fabrikų sistemos, bet jiems netaikomi pastarajai įstatymo nustatyti apribojimai. Jie gamina mados dalykus, todėl jie neturi nustatyto darbo laiko. Kai jie turi maža užsakymų, jie dirba pusę laiko, o jei koks nors raštas turi pasisekimą ir reikalai gerai klojasi, tai dirbama iki dešimtos, dvyliktos valandos nakties, kartais ir kiaurą naktį. Netoli mano buto Mančesteryje buvo kartūno marginimo fabrikas. Grįždamas vėlai į namus, aš ne kartą mačiau jį ryškiai apšviestą ir daug kartų esu girdėjęs, kad vaikams ten kartais tekdavę taip ilgai dirbti, jog jie mėgindavę bent valandėlę pasilsėti ir pasnausti kur nors ant akmeninių laiptų arba prieangio kertėse. Aš negaliu *dokumentais* įrodyti, kad taip iš tikrųjų yra buvę, kitaip aš duočiau firmos pavadinimą. „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje" tik prabėgomis kalbama apie vaikų padėtį šioje darbo šakoje. Ataskaita tik praneša, kad bent pačioje Anglijoje šie vaikai dažniausiai yra pakankamai gerai aprengti ir neblogai maitinami (žinoma, santykinai, priklausomai nuo to, ar jų tėvai daug uždirba), kad jie negauna jokio mokslo ir moralės atžvilgiu nedaug ko verti. Mums užtenka įsidėmėti, kad šie vaikai yra fabrikų sistemos valdžioje, ir, nurodę tai, kas apie ją anksčiau pasakyta, galime eiti toliau.

Apie kitus audinių gamyboje dirbančius darbininkus mums nedaug belieka pasakyti. *Balintojų* darbas yra labai nesveikas, nes jiems nuolat tenka kvėpuoti chloru — medžiaga, kuri nepaprastai žalinga plaučiams. *Dažytojų* darbas yra jau sveikesnis, daugeliu atvejų — net naudingas darbininkui, nes reikalauja visų raumenų įtempimo. Kaip apmokami šių kategorijų darbininkai, nedaug teko girdėti, o iš to galima padaryti išvadą, kad jų uždarbis nėra mažesnis už vidutinį, nes kitaip būtų nusiskundimų. *Aksomo kirpėjai,* kurių skaičius, vartojant daug medvilnės aksomo, yra gana didelis, apie 3—4 tūkst., netiesioginiu būdu labai smarkiai nukentėjo nuo fabrikų sistemos. Prekė, kuri anksčiau buvo gaminama rankinėmis staklėmis, nebuvo išaudžiama visai lygiai, todėl atskirų siūlų eilių nukirpimui reikėdavo pritytusios rankos. Nuo to laiko, kai šis audinys gaminamas mechaninėmis audimo staklėmis, siūlų eilės gaunamos visiškai lygios, kiekvienas ataudų siūlas yra visai lygiagretus pirmesniam, todėl kirpimas jau nebėra toks didelis menas. Darbininkai, kuriems mašinos atėmė darbą, griebiasi aksomo kirpimo darbo ir

savo konkurencija mažina darbo užmokestį. Fabrikantai pastebėjo, kad aksomo kirpimui jie gali panaudoti moteris ir vaikus, — ir darbo užmokestis nukrito iki moterų ir vaikų darbo užmokesčio lygio, o šimtai vyrų buvo iš šios darbo šakos išstumti. Fabrikantai taip pat pastebėjo, kad už jų fabrike atliekamą darbą jie gali kur kas pigiau mokėti, negu už darbą, atliekamą darbininko dirbtuvėje, nes nuomą už šią dirbtuvę netiesiogiai moka taip pat jie. Nuo to laiko neaukštos daugelio kotedžų mansardos, kuriose anksčiau buvo įrengtos aksomo kirpimo dirbtuvės, ištuštėjo arba jas buvo pradėta nuomoti kaip butus, o aksomo kirpėjai neteko teisės laisvai tvarkyti savo darbo laiką ir pasidarė priklausomi nuo fabriko varpo. Vienas aksomo kirpėjas, kuriam iš pažiūros nebuvo daugiau kaip 45 metai, kartą man pasakė, kad jis prisimena tuos laikus, kai už tą patį darbą, kurį jis dabar turi atlikti už 1 pensą už jardą, jis gaudavo 8 pensus; tiesa, lygų audinį jis gali greičiau kirpti negu ankstesnį nelygų, bet per valandą toli gražu jis negali padaryti du kartus daugiau, negu anksčiau padarydavo per tą patį laiką, vadinasi, jo savaitinis darbo užmokestis sumažėjo daugiau kaip trimis ketvirtadaliais. Ličas duoda („Nepaneigiami faktai", 35 psl.) palyginamąją lentelę, kuri parodo, kaip buvo apmokamas įvairių audinių kirpimas 1827 ir 1843 metais. Iš jos matyti, kad už tuos audinius, už kuriuos kirpėjui 1827 metais buvo mokama po 4 p., $2^1/_4$ p., $2^3/_4$ p., 1 p. už jardą, 1843 metais jis tegaudavo $1^1/_2$ p., $^3/_4$ p., 1 p. ir $^3/_8$ p. už jardą. Anot Ličo, vidutinis savaitinis uždarbis 1827 metais buvo 1 sv. st. 6 šil. 6 p., 1 sv. st. 2 šil. 6 p., 1 sv. st., 1 sv. st. 6 šil. 6 p., o 1843 metais už tas pačias prekes — 10 šil. 6 p., 7 šil. 6 p., 6 šil. 8 p., 10 šil.; be to, yra šimtai darbininkų, kurie negauna ir tokių atlygių. — Apie medvilnės pramonės *audėjus, dirbančius rankinėmis staklėmis,* mes jau esame kalbėję. Kiti audiniai gaminami beveik išimtinai tokių audėjų; jie, kaip ir aksomo kirpėjai, labai nukentėjo nuo konkurencijos tų darbininkų, kuriuos mašinos išstūmė iš kitų šakų, be to, jie, kaip ir fabrikų darbininkai, negailestingai baudžiami už blogą darbą. Paimkime *šilko audėjus*. Šilko fabrikantas Broklherstas, vienas iš stambiausių visoje Anglijoje, pateikė parlamento komisijai lenteles iš savo knygų, iš kurių matyti, kad už tuos pačius audinius, už kuriuos jis 1821 metais mokėjo 30 šil., 14 šil., $3^1/_2$ šil., $^3/_4$ šil., $1^1/_{12}$ šil., 10 šil., 1831 metais jis temokėjo 9 šil., $7^1/_2$ šil., $2^1/_4$ šil., $^1/_3$ šil., $^1/_2$ šil., $6^1/_4$ šil., nors *čia* mašinos visai nebuvo tobulinamos. Tačiau tai, ką p. Broklherstas yra padaręs savo fabrike, pilnai galima priimti kaip normą visai Anglijai. Iš tų pačių lentelių matyti, kad vidutinis jo fabriko audėjo uždarbis po visų išskaitymų 1821 metais buvo $16^1/_2$ šil. per savaitę, o 1831 metais — tik 6 šil. per savaitę. Nuo to laiko darbo užmokestis dar labiau sumažėjo: už tuos audinius (vadinamus single sarsnets — paprasta tafta), už kuriuos 1831 metais buvo mokama $^1/_3$ šil., arba 4 pensai, už jardą,

1843 metais temokama $2^1/_2$ penso, o daugelis kaimo vietovėse gyvenančių audėjų tegali susirasti darbo tik tuo atveju, jeigu sutinka dirbti už $1^1/_2$ — 2 pensus už jardą. Čia dar prisideda savavališki išskaitymai iš darbo užmokesčio. Kiekvienas audėjas, kuris ima metmenis, kartu gauna kortelę, kurioje paprastai nurodoma, kad atliktas darbas priimamas tam tikrą valandą, kad audėjas, negalintis dirbti dėl ligos, turi apie tai per tris dienas pranešti kontorai, priešingu atveju jis liga pasiteisinti negalės; kad audėjas taip pat negalės pasiteisinti, nurodydamas, jog jam reikėjo laukti ataudų; kad už tam tikrus darbo trūkumus (pavyzdžiui, jei tam tikram audinio ilgiui sunaudota daugiau ataudų, negu nustatyta ir t. t.) išskaitoma *ne mažiau* kaip pusė darbo užmokesčio, o jei darbas neužbaigiamas nustatytu laiku, išskaitoma po vieną pensą nuo kiekvieno jardo. Darbo užmokesčio išskaitymai, daromi sutinkamai su šiomis kortelėmis, yra tokie dideli, jog, pavyzdžiui, tarnautojas, kuris du kartus per savaitę atvažiuoja į Li, Lankašire, priimti gatavų audinių, kiekvieną kartą atveža savo fabrikantui ne mažiau kaip 15 sv. st. (100 prūsiškų talerių) baudos pinigų. Jis pats tai pasakoja, o, tarp kita ko, jis laikomas vienu iš liberaliausių priėmėjų. Anksčiau tokius klausimus sprendė trečiųjų teismas, bet kadangi darbininkai, reikalavę tokio teismo, dažniausiai būdavo atleidžiami iš darbo, tai šis paprotys pamažu visai išnyko, ir fabrikantas elgiasi dabar visai savavališkai: jis yra ir kaltintojas, ir liudytojas, ir teisėjas, ir įstatymo leidėjas, ir vykdytojas — viskas viename asmenyje. O jei darbininkas kreipiasi į taikos teisėją, jis gauna atsakymą: tuo, kad jūs priėmėte kortelę, jūs sudarėte tam tikrą sutartį, todėl dabar turite ją vykdyti. Lygiai taip pat, kaip būna su fabriko darbininkais. Be to, fabrikantas kiekvieną kartą priverčia darbininką pasirašyti dokumentą, kuriame sakoma, kad darbininkas „sutinka su padarytais išskaitymais“. O jeigu jis pasipriešins, tai visi miesto fabrikantai tuoj pat sužinos, kad jis yra žmogus, kuris, Ličo žodžiais tariant,

„priešinasi kortelių nustatytai tvarkai bei teisėtumui ir turi įžūlumo abejoti išmintingumu tų, kurie, kaip jis tai turėtų žinoti, pagal savo padėtį visuomenėje yra už jį aukštesni“ („Nepaneigiami faktai“, 37—40 psl.).

Žinoma, audėjai yra *visiškai* laisvi, fabrikantas jų neverčia imti iš jo metmenis ir korteles, jis tesako jiems, kaip tai Ličas trumpai ir aiškiai nurodo:

„Jeigu jūs nenorite kepti mano keptuvėje, tai galite eiti tiesiai į ugnį (If you don't like to be frizzled in my frying-pan, you can take a walk into the fire)“.

Londono, ypač Spitalfildso, šilko audėjai jau nuo seno periodiškai labai vargsta, ir tas faktas, kad jie labai aktyviai dalyvauja visuose Anglijos ir ypač Londono darbininkų bruzdėjimuose, įrodo, jog ir šiuo metu jie neturi pagrindo būti savo

padėtimi patenkinti. Jų tarpe viešpataująs skurdas buvo priežastis rytinėje Londono dalyje kilusios karštligės epidemijos. Ryšium su šia epidemija buvo paskirta komisija darbininkų klasės sanitarinėms gyvenimo sąlygoms ištirti. Beje, iš paskutinės Londono karštligės ligoninės ataskaitos matyti, kad ši karštligė dar vis tebesiaučia.

Po audinių svarbiausia Anglijos pramonės gaminamos produkcijos kategorija yra *metalo prekės*. Šių prekių gamybos centrai yra *Birmingemas,* kur gaminami įvairūs sudėtingi metalo dirbiniai, *Šefildas,* kur gaminami visokie peiliai, ir *Stafordširas,* ypač Vulverhemptonas, kur gaminami paprastesni dalykai: spynos, vinys ir t. t. Pradėkime šioje pramonės šakoje dirbančių darbininkų padėties aprašymą nuo Birmingemo. — *Birmingeme,* kaip ir daugumoje vietų, kur gaminami metalo dirbiniai, darbo organizacija išlaikė kai kuriuos senos amatų gamybos bruožus. Išliko smulkūs meistrai, kurie su savo mokiniais dirba namuose savo dirbtuvėje arba — kai reikalinga garo jėga — dideliuose fabrikų pastatuose, suskirstytuose į mažas dirbtuves, išnuomojamas atskiriems meistrams; į kiekvieną dirbtuvę nuo garo mašinos yra pravestas pavarinis diržas, kuris varo kitas mašinas. Leonas Fošė (autorius daugelio straipsnių apie Anglijos darbininkų padėtį, išspausdintų žurnale „Revue des deux Mondes“ [35]; iš straipsnių matyti, kad jis vis dėlto yra studijavęs klausimą; šiaip ar taip, tie straipsniai yra vertingesni už visa tai, ką šiuo klausimu yra lig šiol parašę tiek anglai, tiek ir vokiečiai) tokią darbo organizaciją, priešingai stambiajai Lankaširo ir Jorkširo gamybai, vadina démocratie industrielle *. Kartu jis nurodo, kad ji nelabai teigiamai veikia meistrų ir pameistrių padėtį. Ši pastaba yra visiškai teisinga: konkurencijos reguliuojamas pelnas, kurį kitomis sąlygomis paima vienas stambus fabrikantas, čia paskirstomas tarp daugelio smulkių meistrų, todėl jų reikalai negali būti geri. Juos nuolat smukdo centralizuojanti kapitalo tendencija; kur vienas pralobsta, dešimt žmonių nusigyvena, o šimtas kitų žmonių, spaudžiami vieno praturtėjusio, kuris gali pigiau parduoti, negu jie, gyvena blogiau, negu ligi to laiko. Savaime suprantama, kad tais atvejais, kai smulkiems meistrams tenka konkuruoti su stambiais kapitalistais, jiems labai sunku išsilaikyti. Mokiniai, kaip mes vėliau pamatysime, gyvena pas smulkius meistrus bent taip pat blogai, kaip ir pas fabrikantus. Jų padėtis yra tik tiek skirtinga, kad vėliau jie patys tampa meistrais ir tuo būdu gauna tam tikrą savarankiškumą; vadinasi, juos buržuazija irgi išnaudoja, tik ne taip tiesiogiai kaip fabrikuose. Taigi šie smulkūs meistrai nėra nei tikri proletarai, nes jie dalinai gyvena iš mokinių darbo ir parduoda ne patį darbą, bet pagamintą produktą, nei tikri buržua,

---

* — pramonine demokratija. *Red.*

nes daugiausia jie vis dėlto gyvena iš savo darbo. Kaip tik dėl šios savotiškos tarpinės padėties Birmingemo darbininkai labai retai visiškai ir atvirai prisidėdavo prie Anglijos darbininkų judėjimo. Politiniu atžvilgiu Birmingemas yra radikalus miestas, bet jis nėra griežtas čartizmo šalininkas. — Tiesa, Birmingeme taip pat yra daugybė stambesnių fabrikų, kurie priklauso kapitalistams, ir juose pilnutinai viešpatauja fabrikų sistema: čia iki smulkmenų (pavyzdžiui, adatų gamyboje) yra įvykdytas darbo padalijimas, čia garo jėga leidžia panaudoti labai daug moterų ir vaikų. Todėl ir šioje srityje mes matome (sutinkamai su „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita") tokius pat reiškinius, apie kokius mums pasakoja fabrikų ataskaita: nėščios moterys dirba iki pat gimdymo, moterys nesugeba tvarkyti namų ūkio, nesidomi namais ir vaikais, jos abejingos šeimos gyvenimui, netgi biaurisi juo ir morališkai yra nusmukusios; toliau, vyrai išstumiami iš darbo, mašinos nuolat tobulinamos, vaikai anksti pasidaro savarankiški, vyrai išlaikomi moterų ir vaikų ir t. t. ir t. t. — Nurodoma, kad vaikai gyvena pusbadžiu, vaikšto apdriskę. *Pusė jų nežino, ką reiškia būti sočiam,* daugelis jų per visą dieną suvalgo duonos už vieną pensą (10 prūsiškų pfenigų) arba iki pietų būna visiškai nieko nevalgę; esti ir tokių atsitikimų, kai vaikai nuo aštuonių valandų ryto iki septynių valandų vakaro negauna jokio maisto. Drabužiai labai dažnai vos bepridengia jų nuogą kūną; daugelis net žiemą vaikšto basi. Todėl visi vaikai pagal savo amžių yra mažo ūgio bei silpni ir retai normaliai išsivysto. O jei turėsime galvoje dar tą aplinkybę, kad, tesant šioms menkoms priemonėms fizinėms jėgoms atkurti, dar reikia sunkiai ir ilgai dirbti uždarose patalpose, tai neteks stebėtis, kodėl Birmingeme taip maža suaugusių vyrų tinka karo tarnybai.

„Darbininkai, — sako rekrutus apžiūrintis gydytojas, — yra mažo ūgio, sudžiūvę ir labai menko kūno sudėjimo; be to, daugelio krūtinės ląsta arba stuburkaulis yra iškrypę".

Vienas rekrutus verbavęs puskarininkis praneša, kad Birmingeme vyrai yra žemesnio ūgio, negu kur nors kitur, dažniausiai — 5 pėdų 4—5 colių, o iš 613 užverbuotų rekrutų tik 238 buvo pripažinti tinkamais. Kai dėl švietimo, tai aš čia galiu nurodyti skaitytojui anksčiau (120—121 psl.) pateiktus pasisakymus ir pavyzdžius iš metalo apdirbimo apygardų; beje, iš „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitos" matyti, kad Birmingeme daugiau kaip pusė vaikų nuo 5 iki 15 metų amžiaus nelanko jokios mokyklos, kad mokyklą lankantieji vaikai dažnai keičiasi, todėl bent kiek nuodugnesnis mokymas yra negalimas, ir kad visi vaikai labai anksti paimami iš mokyklos ir siunčiami dirbti. Iš šios ataskaitos taip pat matyti, kokie mokytojai ten dėsto. Viena mokytoja į klausimą, ar ji moko ir moralės, atsakė: „Ne, už tris pensus atlyginimo už mokymą per savaitę to reikalauti

negalima“. Kai kurios mokytojos net šio klausimo nesuprato, o kitos manė, kad moralinis vaikų auklėjimas aplamai nėra jų pareiga. Viena mokytoja pasakė, kad moralės ji nemoko, bet stengiasi įskiepyti vaikams gerus principus, ir tai ji išreiškė labai netaisyklinga kalba. Pačiose mokyklose, kaip pastebėjo komisijos narys, visuomet triukšmas ir netvarka. Todėl pačių vaikų dorovinis lygis yra labai nepatenkinamas; pusė visų nusikaltėlių yra jaunesni kaip 15 metų amžiaus; tik per *vienerius* metus nuteista 90 dešimties metų amžiaus nusikaltėlių, iš jų 44 už kriminalinius nusikaltimus. Netvarkingi lytiniai santykiai, komisijos narių nuomone, yra beveik bendras reiškinys ir būtent labai jauname amžiuje. — (Greindžeris. „Ataskaita“ ir dokumentai.)

Stafordširo geležies apdirbimo apygardoje dar blogesnė padėtis. Čia gaminamos paprastos geležies prekės, taigi šioje gamybos šakoje nereikia nei didelio darbo pasidalijimo (su tam tikromis išimtimis), nei garo jėgos bei mašinų. Todėl čia — Vulverhemptone, Vilenhole, Bilstone, Sedžlyje, Vensfilde, Darlastone, Dadlyje, Volsole, Vensberyje ir kitur — yra mažiau fabrikų, bet užtat daugiau mažų kalvių, kuriose pavieniui dirba smulkūs meistrai su vienu arba keliais mokiniais, įpareigotais jiems tarnauti iki 21 metų amžiaus. Smulkių meistrų padėtis yra beveik tokia pat, kaip ir Birmingeme, bet mokiniai dažniausiai gyvena kur kas blogiau. Jie maitinami beveik vien sirgusių, padvėsusių gyvulių mėsa arba pašvinkusia mėsa, pašvinkusia žuvimi, per anksti atvestų negyvų veršelių arba vagonuose užtroškusių kiaulių mėsa. Ir taip daro ne vien smulkūs meistrai, bet ir stambesnieji fabrikantai, kurie laiko po 30—40 mokinių. Atrodo, kad Vulverhemptone tai iš tiesų bendras reiškinys. Natūrali tokio maitinimosi pasekmė yra dažni skrandžio ir kitokie susirgimai. Be to, vaikai dažnai negauna sočiai pavalgyti ir retai kada turi kitus drabužius, išskyrus darbo rūbus, taigi jau vien dėl to jie negali lankyti sekmadieninės mokyklos. Butai dažnai yra tokie blogi ir nešvarūs, jog pasidaro ligų židiniais, ir nors darbas pats savaime dažniausiai nekenkia sveikatai, bet vaikai yra mažo ūgio, blogo kūno sudėjimo, silpni ir daugeliu atvejų smarkiai suluošinti. Pavyzdžiui, Vilenhole yra daugybė žmonių, kuriems nuo amžino dildymo prie gniaužtuvų atsirado kupra ir per kelį iškrypo *viena* koja — vadinamoji „iškrypusi koja“, hind-leg,— kai kojos įgauna raidės K formą; be to, čia mažiausia trečdalis darbininkų turi trūkį. Kaip ir Vulverhemptone, čia yra be galo daug pavėluoto lytinio brendimo atvejų tiek merginų,— ir jos dirba kalvėse! — tiek ir vaikinų tarpe; kartais šis laikotarpis užsitęsia iki 19 metų amžiaus. — Sedžlyje ir jo apylinkėse, kur gaminama beveik vien vinis, žmonės gyvena ir dirba skurdžiose lūšnose, kurios yra panašios į tvartus ir be galo nešvarios. Dešimties — dvylikos metų mergaitės ir berniukai imasi kūjo, ir tik tuomet pra-

dedama juos laikyti tikrais darbininkais, kai jie išmoksta pagaminti po tūkstantį vinių per dieną. Darbo užmokestis už 1200 vinių yra $5^3/_4$ penso, arba nepilni 5 zilbergrošai. Kiekvienai viniai pagaminti reikia 12 kartų suduoti kūju, o kadangi kūjis sveria $1^1/_4$ svaro, tai darbininkas turi pakelti 18 000 svarų, kol jis uždirba tą menką atlyginimą. Dirbdami tokį sunkų darbą ir taip blogai maitindamiesi, vaikai negali nebūti blogo kūno sudėjimo, mažaūgiai ir silpni, kaip tai patvirtina ir komisijos narių duomenys. Apie švietimo būklę šioje apygardoje mes jau anksčiau pateikėme kai kurių duomenų. Švietimas čia iš tikrųjų nepaprastai žemo lygio: pusė visų vaikų nelanko net sekmadieninės mokyklos, o kiti lanko labai netvarkingai; palyginti su kitomis apygardomis labai maža vaikų moka skaityti, o rašyti — dar mažiau. Ir tai visai suprantama, nes laikotarpiu nuo septynių iki dešimties metų amžiaus, t. y. *kaip tik* tuomet, kada vaikai galėtų sėkmingai lankyti mokyklą, jie siunčiami dirbti, o sekmadieninių mokyklų mokytojai — kalviai arba kalnakasiai — dažnai patys vos paskaito ir nemoka parašyti net savo pavardės. Šias auklėjimo priemones atitinka moralinis lygis. Vilenhole, teigia komisijos narys Hornas, pateikdamas daugybę pavyzdžių, darbininkai neturi jokio dorovingumo jausmo. Aplamai jis pastebėjo, kad vaikai visai nežino savo pareigų tėvams ir nejaučia prisirišimo prie jų. Jie taip nesugebėdavo apgalvoti savo atsakymų, buvo tokie užguiti, tokie gyvuliškai buki, jog dažnai teigdavo, kad su jais elgiamasi gerai ir kad jie puikiai gyvena, kai tuo tarpu jie turėjo dirbti 12—14 valandų per parą, dėvėjo skarmalus, negaudavo sočiai pavalgyti ir buvo taip mušami, jog mušimo pasekmes jausdavo dar keletą dienų po to. Jie nežinojo kitokio gyvenimo, išskyrus sunkų darbą nuo ryto iki pat vakaro, kol jiems duodamas signalas baigti darbą; jie nesuprato klausimo: ar jie nėra pavargę? — jų niekas to niekada neklausdavo (Hornas. „Ataskaita“ ir dokumentai).

Šefilde darbo užmokestis yra geresnis, todėl geresnės yra ir išorinės darbininkų gyvenimo sąlygos. Užtat čia reikia nurodyti keletą darbo šakų, kurios labai žalingos darbininkų sveikatai. Atliekant tam tikras operacijas, reikia nuolat laikyti įrankį prispaustą prie krūtinės; tai dažnai sukelia džiovą; kitos operacijos, pavyzdžiui, dildžių gaminimas, stabdo bendrą organizmo vystymąsi ir sukelia vidurių susirgimus; kaulų piaustymas (peilių kriaunoms) sukelia galvos skausmus, tulžies išsiliejimą, o merginoms, kurių daug dirba šį darbą, sukelia mažakraujystę. Tačiau nesveikiausias darbas yra peilių ir šakučių tekinimas, kurio neišvengiama pasekmė yra ankstyva mirtis, ypač kai tekinama sausu akmeniu. Šio darbo žala sveikatai iš dalies paaiškinama tuo, kad dirbama pasilenkus, todėl krūtinė ir viduriai nuolat būna suspausti, bet svarbiausia — tuo, kad tekinant nuo metalo kyla daugybė aštrių metalinių dulkių, kurių gausiai pasklinda ore ir būtinai patenka į plaučius. Tekintojai,

kurie tekina sausu akmeniu, vidutiniškai gyvena vos 35 metus, o drėgnu akmeniu — retai daugiau kaip 45 metus. Pateikdamas duomenis apie Šefildą, dr. Naitas sako:

„Šio darbo žalingumą bent kiek aiškiau tegali apibūdinti tai, kad ilgiausiai tekintojų tarpe gyvena didžiausi girtuokliai, nes jie dažniausiai atitrūksta nuo savo darbo. Iš viso Šefilde yra apie 2500 tekintojų. Apytikriai 150 (80 vyrų ir 70 berniukų) tekina šakutes: jie miršta tarp 28 ir 32 metų amžiaus. Skustuvų tekintojai, dirbantys tiek sausu, tiek ir drėgnu akmeniu, miršta tarp 40—45 metų amžiaus, o stalo peilių tekintojai, dirbantys drėgnu akmeniu, miršta tarp 40 ir 50 metų".

Tas pats gydytojas šitaip aprašo jų ligos, vadinamosios tekintojų astmos, eigą:

„Paprastai jie pradeda dirbti eidami keturioliktuosius metus ir, jeigu jų organizmas stiprus, iki dvidešimties metų nejaučia ypatingų negalavimų. Vėliau ima reikštis šios savotiškos ligos požymiai: mažiausio įtempimo metu, lipant laiptais ar kopiant į kalną, jie tuojau dūsta; norėdami palengvinti nuolatinį ir vis stiprėjantį dusulį, jie aukštai iškelia pečius, vaikšto palinkę į priekį ir aplamai, atrodo, geriausiai jaučiasi būdami pasilenkę, t. y. tokioje padėtyje, kokioje jiems tenka dirbti; jų veido spalva darosi murzinai geltona, veido bruožai išreiškia baimę, jie krūtinėje jaučia sunkumą, jų balsas pasidaro duslus ir užkimęs, jie garsiai kosi, tarytum oras būtų varomas per medinius vamzdžius. Laikas nuo laiko jie atkrankščia daug dulkių, susimaišiusių su skrepliais, arba plonu skreplių sluoksniu padengta rutulio arba cilindro formos mase. Greit po to atsiranda kraujuotasis skrepliavimas, jie nebegali gulėti, naktimis prakaituoja, suserga viduriavimu su diegliais, nepaprastai sulysta, pasireiškia visi įprastiniai džiovos požymiai ir, pasikamavę daugelį mėnesių, o dažnai ir metų, negalėdami uždirbti nei sau, nei šeimai, jie pagaliau miršta. Aš turiu pridėti, kad visi ligšioliniai mėginimai užkirsti kelią tekintojų astmai arba ją gydyti visiškai sužlugo".

Taip rašė Naitas prieš dešimt metų. Nuo to laiko žymiai padidėjo tekintojų skaičius ir smarkiai išsiplėtė liga, bet kartu buvo mėginama užkirsti kelią šiai ligai, įrengiant dengtus tekintuvus ir oro trauka pašalinant dulkes. Šie mėginimai bent iš dalies pavyko, tačiau patys tekintojai nenori tokiais prietaisais naudotis ir vietomis netgi juos sudaužė: jie mano, kad tai galėtų įtraukti į jų profesiją daugiau darbininkų ir tuo būdu sumažėtų jų darbo užmokestis; juk jie yra už „trumpą, bet linksmą gyvenimą". Dr. Naitas daug kartų yra sakęs tekintojams, kurie ateidavo pas jį su pirmais astmos požymiais: jūs pagreitinsite savo mirtį, jei sugrįšite prie tekintuvo. Bet tai niekada negelbėdavo: kas jau kartą pasidarė tekintoju, tas jau neteko vilties, tarytum būtų velniui parsidavęs. — Švietimas Šefilde yra labai žemo lygio. Vienas dvasininkas, ilgą laiką dirbęs švietimo statistikos darbą, buvo tos nuomonės, kad iš 16 500 darbininkų klasės vaikų, kurie turėjo galimybę lankyti mokyklą, skaityti temoka vos 6500. Tai paaiškinama tuo, kad jau septynių ir ne daugiau kaip dvylikos metų amžiaus vaikai paimami iš mokyklos, o mokytojai yra niekam netikę (vienas iš jų buvo nusikaltimo vietoje pagautas vagis, kuris, paleistas iš kalėjimo, nesusirado kitokio pragyvenimo šaltinio, išskyrus mokytojavi-

mą!). Šefildo jaunimas, atrodo, yra daugiau ištvirkęs, negu bet kur kitur (tiesa, sunku pasakyti, kokiam miestui reikėtų šiuo atžvilgiu suteikti pirmenybę; kada skaitai ataskaitas, tai apie kiekvieną miestą galvoji, kad būtent jis yra jos nusipelnęs). Jaunuoliai ištisus sekmadienius praleidžia gatvėje, žaisdami monetomis arba piudydami šunis; jie uoliai lanko smukles, sėdi ten su savo mylimosiomis iki vėlios nakties, o paskui poromis išsiskirsto pasivaikščioti. Vienoje smuklėje, kurią aplankė komisijos narys, sėdėjo 40—50 abiejų lyčių jaunuolių; beveik visi buvo jaunesni kaip 17 metų amžiaus, kiekvienas vaikinas turėjo savo merginą. Vieni lošė kortomis, kiti dainavo arba šoko, visi gėrė. Jų tarpe sėdėjo prostitutės profesionalės. Todėl nenuostabu, kad ankstyvi netvarkingi lytiniai santykiai ir prostitucija, kuria užsiima jau 14—15 metų paaugliai, kaip parodo visi liudytojai, yra Šefilde labai dažnas reiškinys. — Nusikaltimai, tarp kita ko, labai žiaurūs ir baisūs, įprastinis dalykas. Metai prieš atvykstant komisijos nariui buvo suimta visa gauja, daugiausia jaunų vyrų, kurie ketino padegti miestą; jie buvo pilnutinai apsirūpinę ietimis ir deglais. Mes vėliau pamatysime, kad darbininkų judėjimas Šefilde yra toks pat nežabotas (Saimonsas. „Ataskaita“ ir dokumentai).

Be šių svarbiausių metalo apdirbimo pramonės centrų, dar yra segtukų fabrikai Voringtone (Lankaširas),— kur darbininkų tarpe, ypač vaikų tarpe, taip pat viešpatauja nepaprastas skurdas, ištvirkimas ir tamsumas,— ir keli vinių fabrikai Vigano apylinkėse (Lankaširas) ir rytinėje Škotijos dalyje. Ataskaitos apie šias apygardas beveik visiškai sutampa su ataskaitomis apie Stafordširą.

Mums belieka aptarti dar vieną metalo pramonės šaką — *mašinų gamybą*. Ji daugiausia paplitusi fabrikų apygardose ir ypač Lankašire. Šios gamybos šakos ypatumas yra tas, kad mašinos gaminamos mašinomis, tuo būdu darbininkams, išstumtiems iš kitų šakų, atimama paskutinė išeitis — darbas gaminant mašinas, kurios paliko juos be duonos. Drožimo ir gręžimo mašinos, mašinos sraigtams, ratams, veržlėms ir t. t. gaminti, mechaninės tekinimo staklės ir čia išstūmė daugybę darbininkų, kurie anksčiau turėjo gerą ir nuolatinį darbo užmokestį, o dabar paliko be darbo; tokių bedarbių Mančesteryje galima pamatyti labai daug.

Dabar pažvelkime į pramonės apygardą, esančią į šiaurę nuo Stafordširo geležies apdirbimo rajono. Čia yra išsivysčiusi *puodininkystė* (potteries); jos centras — Stoko miesto bendruomenė (borough), apimanti Henlio, Berslemo, Lein-Endo, Lein-Delfo, Etrurijos, Kolridžo, Langporto, Tanstolo ir Golden-Hilo vietoves, kuriose iš viso gyvena 60 tūkst. žmonių. „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita“ praneša štai ką. Kai kuriose puodininkystės šakose — gaminant fajansą — vaikai dirba lengvą darbą šiltose ir erdviose patalpose, o kitose, priešingai, jie

verčiami dirbti sunkų, įtemptą darbą, negaudami nei pakankamo maisto, nei gerų drabužių. Daugelis vaikų skundžiasi: „Negaunu pakankamai pavalgyti, daugiausia duoda bulvių su druska, bet niekad neduoda nei mėsos, nei duonos; į mokyklą neinu, neturiu jokių drabužių". — „Šiandien ničnieko neturėjau pietums, namie pas mus niekad nepietaujama, dažniausiai gaunu bulvių su druska, retkarčiais duonos". — „Štai visi mano drabužiai; šventadienių drabužių aš neturiu". Prie vaikų, dirbančių ypač žalingą darbą, priklauso mould-runners, t. y. tie vaikai, kurie gatavus dirbinius kartu su forma nuneša į džiovyklą ir paskui, kai dirbiniai pakankamai padžiūsta, atneša atgal tuščią formą. Taip jie ištisą dieną turi vaikščioti ten ir atgal su nešuliu, kuris jų amžiui yra per sunkus, o aukšta temperatūra, kurioje jiems tenka dirbti, juos dar labiau išvargina. Šie vaikai, išskyrus vieną kitą, yra sulysę, išblyškę, silpni, mažo ūgio ir blogo kūno sudėjimo; jie beveik visi serga skrandžio ligomis, dažnai vemia, neturi apetito, ir daugelis jų miršta nuo išsekimo. Beveik tokie pat silpni yra vaikai, vadinami jiggers, pagal ratą (jigger), kurį jie turi sukti. Tačiau žalingiausias darbas yra tų, kurie įmerkia gatavus dirbinius į skystį, turintį didelį kiekį švino, o dažnai ir daug arseniko, arba kurie turi paimti rankomis ką tik iš to skysčio ištrauktus dirbinius. Šių darbininkų, vyrų ir vaikų, rankos ir drabužiai visuomet yra persunkti to skysčio, oda pasidaro labai opi ir, nuolat prisiliesdama prie šiurkštaus daiktų paviršiaus, ji lengvai nusilupa; dėl to pirštai dažnai kraujuoja ir nuolat yra tokioje būklėje, kai organizmas labai lengvai gali sugerti minėtas žalingas medžiagas. To pasekmės — smarkūs skausmai ir rimtos skrandžio bei žarnyno ligos, kieti viduriai, diegliai, kartais džiova, o vaikams *dažniausiai — nuomaris*. Vyrams paprastai atsiranda dalinis rankų raumenų paralyžius, colica pictorum * ir visiškas galūnių paralyžius. Vienas liudytojas pasakoja, kad du berniukai, dirbę kartu su juo, mirė nuo mėšlungio darbo metu; kitas liudytojas, dar būdamas vaikas, dvejus metus dirbo pagalbiniu darbininku prie glazūravimo; jis pasakoja, kad iš pradžių jam smarkiai skaudėjo pilvą, paskui prasidėjo mėšlungis, išlaikęs jį du mėnesius lovoje, nuo to laiko mėšlungis vis dažnėjo, o dabar jis būna kasdien, *dažnai per dieną jį ištinka nuo dešimties iki dvidešimties nuomario priepuolių*. Dešinioji jo kūno pusė yra paralyžiuota, ir, kaip jam sakė gydytojai, jis jau niekad negalės valdyti nei rankos, nei kojos. Vieno fabriko glazūravimo skyriuje dirbo keturi vyrai — visi sirgo nuomariu ir skundėsi smarkiais diegliais — ir vienuolika berniukų, iš kurių keletas jau taip pat sirgo nuomariu. Trumpai tariant, ši baisi liga paprastai atsiranda dėl tokio darbo ir, žinoma, duoda buržuazijai daug pelno! — Keramikos dirbinių poliravimo patalpose oras yra pilnas smulkių minera-

---

* — profesinė dažytojų liga. *Red.*

linių dulkių, kuriomis kvėpuoti yra taip pat žalinga, kaip ir Šefildo tekintojams — plieno dulkėmis. Darbininkai serga dusuliu, jie negali ramiai gulėti, gerklėje jiems atsiranda opos, jie smarkiai kosi ir taip netenka balso, jog vos begalima juos girdėti. Jie taip pat visi miršta džiova. — Puodininkystės apygardoje yra palyginti daug mokyklų, kuriose vaikai galėtų mokytis, jeigu jie taip anksti nebūtų siunčiami į fabrikus ir taip ilgai nedirbtų (daugiausia dvylika valandų, o dažnai ir ilgiau). Todėl jie negali pasinaudoti mokyklomis; trys ketvirtadaliai vaikų, kuriuos apklausė komisijos narys, nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, ir visoje apygardoje viešpatavo didžiausias tamsumas. Vaikai, kelis metus lankę sekmadieninę mokyklą, nesugebėjo atskirti vienos raidės nuo kitos. Ne tik intelektualinis, bet ir dorovinis bei religinis auklėjimas visoje apygardoje yra labai žemo lygio (Skrivenas. „Ataskaita" ir dokumentai).

Ir *stiklo dirbinių gamyboje* yra darbų, kurie, atrodo, vyrams ir nėra tokie žalingi, bet vaikams jie yra nepakeliami. Sunkus darbas, nesureguliuotas darbo laikas, dažnas nakties darbas ir ypač aukšta darbo patalpų temperatūra (100°—130° Farenheito) sukelia vaikams bendrą nusilpimą ir liguistumą, jie blogai auga ir ypač serga akių ir skrandžio ligomis, bronchitu ir reumatizmu. Daugelis vaikų yra išblyškę, jų akys raudonos, dažnai ištisoms savaitėms jie netenka regėjimo, juos kamuoja didelis šleikštulys, vėmimas, kosulys, peršalimai ir reumatizmas. Pagamintus dirbinius išimant iš krosnių, vaikams dažnai tenka dirbti tokioje aukštoje temperatūroje, jog lentos, ant kurių jie stovi, užsidega po jų kojomis. Stiklo pūtėjai dažniausiai anksti miršta nuo išsekimo ir džiovos. (Lifčaildas. „Ataskaita", priedai, II d., L 2 psl., §§ 11, 12; Franksas. „Ataskaita", priedai, II d., K 7 psl., § 48; Tankredas. Dokumentai, priedai, II d., I 76 ir kt. psl.; viskas „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje".)

Aplamai paėmus, ši ataskaita parodo, kaip fabrikų sistema palaipsniui, bet nenukrypstamai skverbiasi į visas pramonės šakas; tai ypač pasireiškia tuo, kad visose pramonės šakose vis daugiau samdomos moterys ir vaikai. Aš nemačiau reikalo visur pasekti technikos pažangą ir suaugusių vyrų išstūmimo procesą. Kas bent kiek yra susipažinęs su pramone, tas lengvai pats galės mane papildyti: mano veikalo apimtis neleidžia man iki smulkmenų aptarti šią dabartinės gamybos sistemos pusę, kurios rezultatus jau esu palietęs, kalbėdamas apie fabrikų sistemą. Visur naudojamos mašinos ir tuo panaikinami paskutiniai darbininko savarankiškumo pėdsakai. Dirbant žmonai ir vaikams, visur irsta šeima, arba, vyrui netekus darbo, ji apverčiama galva žemyn. Būtinumas įvesti mašinas visur perduoda įmones, o kartu ir darbininkus, stambiems kapitalistams. Nuosavybės centralizacija nesulaikomai didėja, visuomenės pasiskirstymas į stambius kapitalistus ir beturčius darbininkus kasdien darosi

vis griežtesnis, ir visas nacijos pramonės vystymasis milžiniškais žingsniais žengia į neišvengiamą krizę.

Aš jau esu anksčiau minėjęs, kad *amatų srityje* kapitalo galia ir tam tikrais atvejais darbo pasidalijimas davė tą patį rezultatą, išstūmė smulkiąją buržuaziją ir į jos vietą pastatė stambius kapitalistus ir beturčius darbininkus. Apie šiuos amatininkus iš esmės maža ką tegalima pasakyti, nes visa, kas juos liečia, jau buvo išdėstyta kalbant apie pramonės proletariatą aplamai; be to, darbo pobūdis ir jo poveikis darbininkų sveikatai šioje srityje maža tepasikeitė nuo to laiko, kai įvyko pramonės perversmas. Tačiau kontaktas su tikrais pramonės darbininkais, stambių kapitalistų jungas, kuris pasidarė kur kas labiau juntamas, negu jungas smulkių meistrų, su kuriais pameistrys dar vis palaikė asmeninius santykius, didmiesčio gyvenimo įtaka ir mažėjantis darbo užmokestis beveik visus amatininkus padarė aktyviais darbininkų judėjimo dalyviais. Apie tai mes dar kalbėsime, o tuo tarpu apžvelkime vieną Londono gyventojų darbininkų kategoriją, kuria reikia ypatingai susidomėti, nes gobši buržuazija ją nepaprastai žiauriai išnaudoja. Aš turiu galvoje modistes ir siuvėjas.

Kad ir kaip būtų keista, bet kaip tik gaminimas tų daiktų, kuriais puošiasi *buržuazijos damos,* yra susijęs su liūdniausiomis pasekmėmis šioje šakoje dirbančių darbininkų sveikatai. Mes jau esame tai anksčiau matę nėrinių gamyboje, o dabar mes tai įrodysime Londono madų ateljės pavyzdžiu. Šiose įmonėse dirba daugybė jaunų merginų, iš viso apie 15 tūkst., kurios daugiausia yra atvykusios iš kaimo, gyvena ir valgo pas savo šeimininkus ir tuo būdu yra visiškos jų vergės. Per madų sezoną, kuris užtrunka maždaug keturis mėnesius per metus, net geriausiose įmonėse kasdien dirbama po 15 valandų, o jeigu yra skubaus darbo, tai ir 18 valandų. Tačiau daugumoje dirbtuvių tuo laikotarpiu dirbama iš viso tvirtai neapribojant laiko, todėl merginos niekad neturi poilsiui ir miegui daugiau kaip šešių valandų per parą, dažnai šiam tikslui jos teturi tik tris arba keturias, o kartais tik dvi valandas per parą. Vadinasi, jos dirba 19—22 valandas per parą, jeigu jos nedirba — tai gana dažnai būna — ištisą naktį! Vienintelė jų darbo riba yra visiškas fizinis nepajėgumas nors minutę ilgiau dirbti adata. Esama atvejų, kai bejėgės būtybės devynias dienas iš eilės nenusirengia ir tik retkarčiais, pasitaikius progai, gali porą minučių pasilsėti ant matraco, kur joms paduodamas susmulkintas maistas, kad kiek galint greičiau galėtų jį nuryti. Trumpai tariant, moraliniu pavergimo botagu — grasinimu atleisti iš darbo — šioms nelaimingoms merginoms primetamas toks ilgas ir nenutrūkstamas darbas, kurio negalėtų pakelti net stiprus vyras, jau nekalbant apie silpnas 14—20 metų amžiaus merginas. Be to, tvankus dirbtuvių ir miegamųjų kambarių oras, būtinumas dirbti pasilenkus, dažnai blogas, sunkiai virškinamas maistas, o svar-

biausia ilgas darbo laikas ir ta aplinkybė, kad jos yra atskirtos nuo gryno oro, — visa tai pragaištingai veikia merginų sveikatą. Labai greit pasireiškia nuovargis ir bejėgiškumas, silpnumas, dingsta apetitas, atsiranda pečių, nugaros ir strėnų skausmai, ypač galvos skausmai; paskui neišvengiamai iškrypsta stuburkaulis, iškyla pečiai ir susimetama į kuprą, suliesėjama, užtinsta, ašaroja ir skauda akys, kurios greit pasidaro trumparegės, kankina kosulys, susiaurėja krūtinė bei prisimeta dusulys ir visokios moterų ligos. Daugeliu atvejų taip smarkiai nukenčia akys, jog žmogus nepagydomai apanka, regėjimas visiškai sutrinka, o jei regėjimas dar tiek išlieka, kad būtų galima tęsti darbą, tai trumpą ir liūdną modisčių gyvenimą paprastai užbaigia džiova. Net jeigu modistės gana anksti pameta šį darbą, vis tiek jos visam laikui netenka sveikatos ir jėgų; jos visada negaluoja, yra nusilpusios, ypač ištekėjusios, ir gimdo liguistus vaikus. Visi Vaikų darbo tyrimo komisijos nario apklausti gydytojai vieningai teigė, kad negalima net įsivaizduoti tokio gyvenimo, kuris dar labiau griautų sveikatą ir taip anksti nuvarytų į kapus, kaip modisčių gyvenimas.

Taip pat žiauriai, bet ne taip tiesiogiai, išnaudojamos Londono *siuvėjos* aplamai. Korsetus siuvančių merginų darbas yra sunkus, varginantis ir žalingas akims. O koks yra jų darbo užmokestis? To aš nežinau, bet man yra žinoma, kad verslovininkas, kuris turi laiduoti už jam perduotą medžiagą ir paskirsto darbą atskiroms siuvėjoms, gauna už vienetą $1^1/_2$ penso, t. y. 15 prūsiškų pfenigų. Iš šios sumos dar išskaitomas jo pelnas — mažiausia $^1/_2$ penso, vadinasi, vargšė mergina į rankas gauna ne daugiau kaip 1 pensą. Merginos, kurios siuva kaklaraiščius, yra priverstos dirbti šešiolika valandų ir gauna per savaitę $4^1/_2$ šil., t. y. $1^1/_2$ prūsiško talerio, bet už šiuos pinigus jos apytikriai gali nusipirkti tiek, kiek už 20 zilbergrošų tame Vokietijos mieste, kur kainos yra aukščiausios *. Tačiau blogiausiai gyvena tos, kurios siuva marškinius. Už paprastus marškinius jos gauna $1^1/_2$ penso. Anksčiau jos gaudavo 2—3 pensus, bet nuo to laiko, kai Sent-Pankraso beturčių prieglauda, kuriai vadovauja *radikali buržuazinė* administracija, pradėjo priiminėti šį darbą už $1^1/_2$ penso, vargšės moterys buvo priverstos sutikti su tokiu atlyginimu. Už gražius, išsiuvinėtus marškinius, kuriuos tegalima pasiūti per dieną, dirbant aštuoniolika valandų, mokama 6 pensai, t. y. 5 zilbergrošai. Tuo būdu išeina, kad šių siuvėjų darbo užmokestis, iki vėlyvos nakties joms dirbant įtemptą darbą, yra $2^1/_2$—3 šilingai per savaitę! Tai patvirtina įvairūs darbininkų ir perėmėjų parodymai. Tačiau šio gėdingo barbarizmo viršūnė yra siuvėjų prievolė sumokėti kaip užstatą dalį joms patikėtos medžiagos vertės; žinoma, jos tegali tai padaryti — tai puikiai žino ir savininkai — tik įkeisdamos

* Plg. „Weekly Dispatch“, 1844 m. kovo 17 d.

dalį medžiagos, o paskui arba turi ją išpirkti su nuostoliu, arba, jeigu jos išpirkti *negali,* turi stoti į taikos teismą, kaip tai ir atsitiko vienai siuvėjai 1843 m. lapkričio mėn. Viena vargšė mergina, kuri buvo atsidūrusi tokioje padėtyje ir nebežinojo, ką daryti, 1844 m. rugpiūčio mėn. nusiskandino kanale. Nepaprastai skursdamos, šios siuvėjos dažniausiai gyvena mažose mansardose. Viename kambaryje jų prisigrūda tiek, kiek tik leidžia plotas. Žiemos metu vienintelė šių patalpų apšildymo priemonė dažniausiai yra jose gyvenančių žmonių kūno šiluma. Ten jos susilenkusios sėdi prie savo darbo ir siuva nuo keturių arba penkių valandų ryto iki vidurnakčio, per keletą metų suardo savo sveikatą ir anksti nuvaro save į kapus, nes negali patenkinti net būtiniausių savo poreikių *. Tuo tarpu čia pat apačioje gatvėmis važinėja puikios stambiosios buržuazijos karietos, ir gal už kokių dešimties žingsnių koks nors menkystė dendis per vieną vakarą pralošia kortomis daugiau pinigų, negu jos gali uždirbti per ištisus metus.

Tokia yra Anglijos pramonės proletariato padėtis. Kur mes bepažvelgtume — visur nuolatinis arba laikinas skurdas, gyvenimo sąlygų arba darbo sukeliamos ligos, demoralizacija; visur iš lėto, bet nepaliaujamai pakertamos ir naikinamos fizinės ir dvasinės žmogaus jėgos. Ar gali tokia padėtis ilgai pasilikti?

Ne, ši padėtis ilgai negali pasilikti ir nepasiliks. Darbininkai, didžiulė tautos dauguma, to nenori. Tad paklausykime, ką *jie patys* kalba apie šią padėtį.

---

* Tomas Hudas, talentingiausias iš visų šio meto Anglijos humoristų ir, kaip kad visi humoristai, kupinas žmogiškų jausmų, bet neturįs jokios dvasinės energijos, 1844 metų pradžioje, kai visuose laikraščiuose buvo aprašomas siuvėjų skurdas, išspausdino puikų eilėraštį „The Song of the Shirt" („Daina apie marškinius"). Dėl jo buržua dukterys išliejo nemažą gailių, bet nereikalingų ašarų. Aš čia neturiu vietos jam perteikti. Pirmą kartą jis buvo išspausdintas laikraštyje „Punch", o paskui apkeliavo kitus laikraščius. Siuvėjų padėtis tuo metu buvo aptariama visuose laikraščiuose, todėl specialiai cituoti nėra reikalo.

DARBININKŲ JUDĖJIMAS

Kiekvienas su manimi sutiks, net jeigu aš atskirose vietose būčiau pateikęs mažiau įrodymų, kad Anglijos darbininkai, būdami šioje padėtyje, negali jaustis laimingi, kad tokioje padėtyje nei atskiras žmogus, nei ištisa klasė negali žmoniškai galvoti, jausti ir gyventi. Vadinasi, darbininkai turi siekti ištrūkti iš šios padėties, kuri paverčia juos gyvuliais, ir stengtis susidaryti sau geresnę, žmoniškesnę padėtį. Tačiau jie negali to pasiekti, nekovodami prieš buržuazijos kaip tokios interesus, kuriuos kaip tik ir sudaro darbininkų išnaudojimas. Bet buržuazija savo interesus gina visomis jėgomis, kokias tik jai suteikia nuosavybė ir jos žinioje esanti valstybinė valdžia. Kai tik darbininkas panori iš dabartinės savo padėties išsivaduoti, buržua tampa atviru jo priešu.

Be to, darbininkas ir šiaipjau kiekviename žingsnyje mato, kad buržuazija su juo elgiasi kaip su daiktu, kaip su savo nuosavybe, ir jau vien dėl to jis pasidaro buržuazijos priešas. Šimtais pavyzdžių jau anksčiau esu parodęs ir šimtais kitų pavyzdžių dar galėčiau parodyti, kad dabartinėmis sąlygomis darbininkas gali išgelbėti savo žmogiškąjį orumą tik neapkęsdamas buržuazijos ir piktindamasis ja. O kad Anglijos darbininkas nepaprastai aistringai *gali* protestuoti prieš turtingųjų tironiją, tai tik dėl savo auklėjimo arba, teisingiau pasakius, dėl to, kad jis negavo jokio auklėjimo, lygiai kaip ir dėl to, kad jo kraujyje yra įsimaišę nemaža karšto airių kraujo. Anglijos darbininkas jau nebėra anglas, nebėra viską apskaičiuojantis pinigo žmogus, koks yra jo pasiturintis kaimynas; jo jausmai yra labiau išlavėję, jo įgimtą šiauriečio šaltakraujiškumą atsveria jo aistros, kurios vystėsi be jokių kliūčių ir tuo būdu įstengė jį užvaldyti. Jis neturi to šalto proto, kuris taip smarkiai išvystė egoistinius anglų buržua polinkius, kuris egoizmą padarė viešpataujančia jo aistra ir visą jausmų jėgą sukoncentravo vien į siekimą pinigų. Todėl anglų darbininko aistros yra stiprios ir galingos kaip užsieniečio. Darbininkas neteko nacionalinių anglo bruožų.

Jei darbininkui, kaip mes esame matę, nepalikta jokios dirvos savo žmogiškiems jausmams pareikšti, išskyrus protestą prieš visas savo gyvenimo sąlygas, tai visai natūralu, kad kaip tik šiuo protestu darbininkai turi išreikšti savo patraukliausius, kilniausius ir žmoniškiausius bruožus. Mes pamatysime, kad visa darbininkų jėga, visa jų veikla yra nukreipta kaip tik šia linkme ir kad netgi visos jų pastangos prisidėti prie bendros žmonijos kultūros yra tiesiog su tuo susijusios. Tiesa, mes turėsime pranešti apie atskirus prievartos ir net brutalumo veiksmus, bet visuomet reikia prisiminti, kad Anglijoje vyksta atviras socialinis karas; jei buržuazija yra suinteresuota veidmainiškai kariauti, dangstantis taika ir net filantropija, tai darbininkui tegali būti naudingas tikros padėties atskleidimas, šio veidmainiškumo pašalinimas; vadinasi, darbininkų priešiškumas buržuazijai ir jos tarnams, net panaudojant didžiausią prievartą, tėra atviras, nepridengtas pasireiškimas to, ką buržuazija daro darbininkams vogčiomis ir klastingai.

Darbininkų pasipiktinimas buržuazija ėmė reikštis tuoj po to, kai pradėjo vystytis pramonė, ir jis išėjo įvairias fazes. Čia ne vieta smulkiai dėstyti istorinę šių fazių reikšmę anglų tautos vystymuisi, tai aš turiu palikti vėlesniam savo veikalui, o tuo tarpu apsiribosiu vien faktais, apibūdinančiais Anglijos proletariato padėtį.

Pirmoji, šiurkščiausia ir nevaisingiausia šio pasipiktinimo forma buvo nusikaltimas. Darbininkas gyveno vargingai ir skurdžiai ir matė, kad kiti žmonės geriau už jį gyvena. Jo protas negalėjo suvokti, kodėl būtent jis, kuris juk daugiau nuveikia visuomenei, negu turtingas dykaduonis, turi kentėti tokiomis sąlygomis. Be to, skurdas įveikė įgimtą jo pagarbą nuosavybei — jis ėmė vogti. Mes matėme, kad, vystantis pramonei, didėjo ir nusikalstamumas ir kad metinis suėmimų skaičius tiesiog proporcingas perdirbtų medvilnės gniutulų skaičiui.

Tačiau darbininkai greit suprato, kad tai nieko nepadės. Savo vagystėmis nusikaltėliai tegalėjo protestuoti prieš esamą visuomenės santvarką tik pavieniui, tik kaip individai; visa savo jėga visuomenė užgriūdavo kiekvieną atskirai ir nuslopindavo jį nepaprasta jėgų persvara. Be to, vagystė buvo primityviausia, nesąmoningiausia protestavimo forma, ir jau vien dėl to ji niekada negalėjo būti bendra viešosios darbininkų nuomonės išraiška, nors jie patylomis ir pritardavo jai. Darbininkų *klasė* pirmą kartą stojo prieš buržuaziją, kada ji jėga pasipriešino mašinų įvedimui, o tai įvyko dar pačioje pramonės perversmo pradžioje. Taip buvo persekiojami jau pirmieji išradėjai, Arkraitas ir kiti, o jų mašinos buvo sudaužytos; vėliau sekė daugybė sukilimų prieš mašinų įvedimą; tie sukilimai vyko beveik lygiai taip pat, kaip kartūno margintojų riaušės Bohemijoje 1844 metų birželio mėnesį: fabrikai buvo griaunami, o mašinos daužomos.

Bet ir ši protesto forma buvo izoliuoto pobūdžio, ji apsiribodavo tam tikromis vietovėmis ir buvo nukreipta tik prieš vieną šiuolaikinių santykių pusę. Kai tik momento tikslas buvo pasiekiamas, visuomenės valdžia visu smarkumu užpuldavo vėl bejėgiais tapusius piktadarius ir baudė juos, kiek tik jos širdis geidė, o mašinos vis dėlto buvo įvedamos. Reikėjo susirasti naują protesto formą.

Čia padėjo įstatymas, kurį buvo išleidęs senas, ikireforminis, oligarchinis torių parlamentas, įstatymas, kuris vėliau, kai reformos bilis įstatymiškai sankcionavo buržuazijos ir proletariato priešingumą ir buržuaziją padarė viešpataujančiąja klase, niekuomet nebūtų buvęs priimtas bendruomenių rūmuose. Šis įstatymas buvo priimtas 1824 metais; jis panaikino visus aktus, kurie ligi to laiko draudė darbininkų susivienijimus savo interesams ginti. Darbininkai gavo *laisvos asociacijos teisę,* kurią anksčiau turėjo tik aristokratija ir buržuazija. Tiesa, slaptų sąjungų jau ir ligi to laiko visuomet buvo darbininkų tarpe, bet jos niekad negalėjo pasiekti žymių rezultatų. Pavyzdžiui, Škotijoje, kaip pasakoja Saimonsas („Amatai ir amatininkai", 137 ir sek. psl.), jau 1812 metais įvyko visuotinis Glazgovo audėjų streikas, kurį paruošė slapta asociacija. Streikas pasikartojo 1822 metais, ir ta proga dviem darbininkams, kurie nepanoro prisijungti prie asociacijos ir todėl asociacijos narių buvo laikomi savo klasės išdavikais, buvo pliūptelėta į veidus sieros rūgštimi, nuo kurios jie apako. Taip pat 1818 metais Škotijos kalnakasių asociacija buvo jau tokia galinga, jog įstengė organizuoti visuotinį streiką. Šios asociacijos prisaikdindavo savo narius, kad jie bus ištikimi ir saugos paslaptį; jos turėjo tvarkingus sąrašus, kasas, atskaitomybę ir vietinius skyrius. Tačiau visos veiklos slaptumas stabdė jų vystymąsi. Bet kai 1824 metais darbininkai gavo laisvos asociacijos teisę, šios sąjungos labai greit paplito po visą Angliją ir pasidarė galingos. Tokios sąjungos (trades unions) susikūrė visose darbo šakose. Jos atvirai siekė ginti pavienį darbininką nuo buržuazijos tironijos ir beširdiško elgimosi su juo. Jų tikslai buvo šie: nustatyti darbo užmokestį ir en masse, kaip *jėga,* vesti derybas su darbdaviais, pagal darbdavio pelną reguliuoti darbo užmokestį, palankiu laiku jį didinti ir kiekvienoje atskiroje profesijoje visur jį išlaikyti vienodą. Todėl šios sąjungos paprastai išreikalaudavo iš kapitalistų visiems įvesti privalomas darbo užmokesčio normas, o jei kuris kapitalistas atsisakydavo priimti šias normas, jos paskelbdavo jam streiką. Toliau, apribojant mokinių priėmimą, sąjungos visada stengėsi palaikyti darbininkų paklausą ir kartu atitinkamą darbo užmokesčio lygį, kiek galėdamos priešinosi apgaulingiems fabrikantų mėginimams sumažinti darbo užmokestį panaudojant naujas mašinas bei įrankius ir t. t., pagaliau, jos teikė bedarbiams pinigines pašalpas. Pašalpos buvo skiriamos arba tiesiog iš sąjungos kasos, arba darbininkas gaudavo

kortelę, kurioje buvo nurodomi reikiami jo asmens duomenys. Su šia kortele darbininkas ėjo iš vienos vietos į kitą, gaudamas iš savo profesijos draugų paramą ir jų nurodymus, kur galima lengviau surasti darbo. Šias klajones darbininkai vadina the tramp, o taip klajojantį darbininką — tramper. Šiems tikslams pasiekti sąjunga skiria apmokamus pirmininką ir sekretorių,— nes reikia manyti, kad nė vienas fabrikantas tokių žmonių neįdarbins,— taip pat komitetą, kuris renka savaitinius įnašus ir prižiūri, kad lėšos būtų naudojamos sąjungos tikslams. Kai buvo galima ir atrodė naudinga, atskirų apygardų vienos profesijos darbininkų sąjungos vienijosi į federacines sąjungas ir nustatytu laiku rengė atstovų susirinkimus. Atskirais atvejais buvo mėginama visos Anglijos *vienos* profesijos darbininkus suvienyti į *vieną* didelę sąjungą, o daug kartų — pirmą kartą 1830 metais — buvo mėginama sukurti bendrą visos Anglijos darbininkų asociaciją, kurioje kiekviena profesija turėtų savo atskirą organizaciją. Tačiau tokios sąjungos niekad ilgai negyvavo, jos iš viso retai kur tebuvo organizuotos, nes tik nepaprastas visuotinis sujudimas tegali sukurti šias sąjungas ir padaryti jas veiksmingas.

Savo tikslams pasiekti šios sąjungos paprastai imasi tokių priemonių. Jei vienas ar keli įmonininkai atsisako mokėti sąjungos nustatytą darbo užmokestį, tai pas juos pasiunčiama deputacija arba jiems įteikiama peticija (mes matome, kad darbininkai moka pripažinti absoliutaus fabriko šeimininko valdžią mažytėje jo valstybėje). Jeigu tai nepadeda, tai sąjunga įsako nutraukti darbą, ir visi darbininkai išsiskirsto į namus. Toks darbo nutraukimas (turn-out arba strike) būna arba dalinis, kai vienas arba keli fabrikantai atsisako tvarkyti darbo užmokestį pagal sąjungos pasiūlymus, arba visuotinis, kai atsisako tai daryti visi tam tikros darbo šakos fabrikantai. Tokios yra įstatyminės sąjungos priemonės, jei darbas nutraukiamas iš anksto įspėjus, bet taip ne visuomet būna. Tačiau šios įstatyminės priemonės yra kaip tik labai silpnos, jei dar esama darbininkų, kurie nepriklauso sąjungai arba yra pasiryžę iš jos išstoti, susivilioję laikina buržua siūloma nauda. Kaip tik dalinio darbo nutraukimo atvejais fabrikantas gali lengvai pasisamdyti šių biaurių avigalvių (vadinamų knobsticks*) ir tuo būdu niekais paversti suvienytų darbininkų pastangas. Tokiais atvejais sąjungos nariai paprastai mėgina tuos knobsticks paveikti, jiems grasindami, juos keikdami, mušdami arba šiaip su jais blogai elgdamiesi, trumpai sakant, visaip juos baugindami. Šitie ima skųstis, o kadangi teisėtumą mėgstanti buržuazija tuo tarpu dar turi valdžią savo rankose, tai pirmas neteisėtas veiksmas, pirmas teis-

* — streiklaužių, taip pat darbininkų, kurie dirba už mažesnį darbo užmokestį, negu sąjungos nustatytas. *Red.*

mui paduotas skundas prieš sąjungos narius beveik kiekvieną kartą pakerta jos galią.

Šių sąjungų istorija yra ilga darbininkų pralaimėjimų eilė, į kurią įsiterpia nedaugelis atskirų pergalių. Savaime suprantama, visos šios pastangos negali pakeisti ekonominio dėsnio, kad darbo užmokestį reguliuoja paklausos ir pasiūlos santykis darbo rinkoje. Todėl šios sąjungos neįstengia pašalinti visų *didelių* tą santykį veikiančių priežasčių. Prekybos krizės metu pati sąjunga turi sumažinti darbo užmokestį arba save visiškai likviduoti, o darbo paklausai žymiai padidėjus, ji negali padidinti darbo užmokesčio aukščiau to lygio, kurį jis ir šiaip būtų pasiekęs dėl kapitalistų konkurencijos. Tačiau mažesnes, atskirai veikiančias priežastis sąjungos vis dėlto gali pašalinti. Jei fabrikantas nebijotų sutelktinio, masinio darbininkų pasipriešinimo, tai, vaikydamasis pelno, jis palaipsniui vis labiau ir labiau mažintų darbo užmokestį; konkurencijos kova, kurią jis turi kovoti prieš kitus fabrikantus, jį net priverstų tai daryti, ir darbo užmokestis greit sumažėtų iki minimumo. Tačiau *vidutinėmis sąlygomis* šią fabrikantų *tarpusavio* konkurenciją darbininkų pasipriešinimas, žinoma, gali stabdyti. Kiekvienas fabrikantas žino, kad jei darbo užmokesčio sumažinimo nediktuoja bendros jam ir jo konkurentams sąlygos, tai kils streikas, kuris tikrai padarys jam žalos, nes streiko metu jo kapitalas nebus naudojamas, o jo mašinos ims rūdyti. Be to, šiuo atveju dar toli gražu fabrikantas nežino, ar jis galės sumažinti darbo užmokestį, bet užtat jis gerai žino, kad, jeigu tik jam tai pavyks, jo konkurentai paseks jo pėdomis, sumažins fabrikato kainas ir tuo būdu vėl atims iš jo lauktą pelną. Toliau, sąjungos, žinoma, gali pasiekti, kad, pasibaigus krizei, greičiau būtų padidintas darbo užmokestis, negu kad tai galėtų įvykti be jų pastangų. Fabrikantas nesuinteresuotas didinti darbo užmokesčio, kol tai daryti privers jį kitų fabrikantų konkurencija, o esant sąjungai, kai tik padėtis rinkoje pagerėja, patys darbininkai reikalauja didesnio darbo užmokesčio, ir tokiomis sąlygomis, esant mažesniam darbininkų pasirinkimui, jie, grasindami streiku, dažnai gali priversti fabrikantus padidinti darbo užmokestį. Tačiau, kaip jau esame pasakę, sąjungos neįstengia pašalinti žymesnių darbo rinką veikiančių priežasčių. Tokiais atvejais badas palaipsniui verčia darbininkus vėl stoti dirbti bet kokiomis sąlygomis, o jei bent keletas vėl pradėjo dirbti, tai sąjungos galia jau yra pakirsta, nes šis nedaugelis knobsticks ir rinkoje tebesančios prekių atsargos įgalina buržuaziją pašalinti blogiausias gamybos sutrikimo pasekmes. Sąjungos fondai dėl daugybės šelptinų darbininkų greit išsenka; krautuvininkai, už didelius procentus teikę kreditą, galų gale atsisako toliau jį teikti, ir vargas verčia darbininkus vėl sugrįžti į buržuazijos jungą. Bet kadangi fabrikantai, rūpindamiesi savo pačių interesais,— žinoma, tai pasidarė jų interesais tik dėl darbininkų

pasipriešinimo,— turi vengti bet kokio nereikalingo darbo užmokesčio sumažinimo, o patiems darbininkams kiekvienas prekybos sąlygų sukeltas darbo užmokesčio sumažinimas yra jų padėties pabloginimas, nuo kurio jie turi kiek galėdami gintis, todėl daugumas streikų pasibaigia darbininkams nepalankiai. Gali kilti klausimas, kodėl darbininkai nutraukia darbą tokiais atvejais, kai visiškai aišku, kad ši priemonė bergždžia. Visai paprastai. Juk jie *privalo* protestuoti prieš darbo užmokesčio sumažinimą ir net prieš patį šio sumažinimo būtinumą, jie turi pareikšti, kad jie, kaip žmonės, negali taikytis prie aplinkybių, o turi tas aplinkybes derinti prie *savęs,* prie žmonių; juk jų tylėjimas būtų šių aplinkybių pripažinimas, būtų pripažinimas buržuazijai teisės gerais prekybos laikotarpiais išnaudoti darbininkus, o blogais laikais marinti juos badu. Darbininkai turi prieš tai protestuoti, kol jie dar nėra visai nustoję žmogaus jausmo, bet kad jie būtent *taip,* o ne kitaip protestuoja, tai priklauso nuo to, kad jie yra anglai, praktiški žmonės, kurie savo protestą pareiškia *veiksmu,* o neina, kaip vokiečių teoretikai, ramiai miegoti, kai tik jų protestas yra atitinkamai užprotokoluotas ir padėtas ad acta *, kad jis galėtų tenai taip pat ramiai gulėti, kaip ir protestuojantieji. Priešingai, aktyvus anglo protestas daro atitinkamą poveikį: jis pažaboja buržuazijos godumą ir palaiko gyvą darbininkų pasipriešinimą visuomeninei ir politinei turtingųjų klasės galiai. Kartu šis protestas įrodo darbininkams, kad buržuazijos viešpatavimui pakirsti reikia kažko daugiau, negu darbininkų sąjungos ir streikai. Bet šios sąjungos ir jų organizuojami streikai yra kaip tik reikšmingi tuo, kad tai yra pirmas darbininkų mėginimas *panaikinti konkurenciją.* Jų prielaida yra įsitikinimas, kad buržuazijos viešpatavimas tesiremia darbininkų tarpusavio konkurencija, t. y. proletariato susiskaidymu, vienų darbininkų priešpastatymu kitiems darbininkams. Ir kaip tik dėl to, kad sąjungos — nors ir vienpusiškai bei ribotai — yra prieš konkurenciją, prieš gyvybinį šiuolaikinės socialinės santvarkos nervą, kaip tik dėl to jos yra šiai socialinei santvarkai tokios pavojingos. Buržuazijai ir kartu visai esamai visuomenės santvarkai pulti darbininkas negali surasti labiau skaudamos vietos, kaip ši. Išnykus darbininkų tarpusavio konkurencijai, visiems darbininkams pasiryžus nebeleisti buržuazijai daugiau jų išnaudoti, nuosavybės viešpatijai ateis galas. Darbo užmokestis vien dėl to priklauso nuo paklausos ir pasiūlos santykio, nuo atsitiktinių darbo rinkos sąlygų, kad darbininkai lig šiol leido elgtis su savimi kaip su daiktu, kuris perkamas ir parduodamas. Jei tik darbininkai pasiryš toliau nebeleisti savęs pirkti ir parduoti, jei nustatant, kokia pagaliau iš tikrųjų turi būti darbo vertė, jie stos kaip *žmonės,* kurie, be darbo jėgos, turi ir valią, tai visai šiuolaikinei

* — į bylą. *Red.*

politinei ekonomijai ir darbo užmokesčio dėsniams ateis galas. Be abejo, darbo užmokesčio dėsniai ilgainiui vėl pasireikštų, jei darbininkai pasitenkintų tarpusavio konkurencijos panaikinimu. Tačiau darbininkai to padaryti negali, neatsisakę nuo viso savo ligšiolinio judėjimo, neatkūrę šios darbininkų tarpusavio konkurencijos, t. y. jie aplamai to padaryti negali. Būtinumas verčia juos panaikinti ne tik *dalį* konkurencijos, bet konkurenciją aplamai, ir jie tai padarys. Darbininkai jau dabar kasdien vis labiau supranta, kokią žalą jiems daro konkurencija, jie geriau už buržua supranta, kad ir turtingųjų savitarpio konkurencija, sukeldama prekybos krizes, slegia darbininkus ir kad ją taip pat reikia panaikinti. Jie greit supras, *kaip* jie tai turi padaryti.

Tur būt, nėra reikalo pasakoti, kad šios sąjungos labai stiprina darbininkų neapykantą turtingųjų klasei ir jų pasipiktinimą šia klase. Todėl ypatingo sujudimo metu šios sąjungos — vadovaujantiems nariams žinant ar nežinant — įvykdo atskirus veiksmus, kuriuos tegalima paaiškinti tik neviltimi pavirtusia neapykanta, laukine, jokių ribų nepaisančia aistra. Tokio pobūdžio yra anksčiau paminėti atvejai, kai veidas buvo apipilamas sieros rūgštimi, ir daugelis kitų atvejų, iš kurių keletą aš noriu papasakoti. 1831 metais, smarkaus darbininkų sujudimo laikotarpiu, vieną vakarą buvo nušautas jaunasis Aštonas, Haido prie Mančesterio fabrikantas, kai jis ėjo per lauką. Žudiko pėdsakų iš viso nepavyko surasti. Nėra jokios abejonės, kad tai buvo darbininkų keršto aktas.— Padegimai ir mėginimai susprogdinti yra labai dažnas reiškinys. Penktadienį, 1843 m. rugsėjo 29 d., buvo mėginta susprogdinti piūklų fabrikanto Padžino dirbtuvę, esančią Hovard-strite, *Šefilde*. Šiam tikslui buvo panaudotas geležinis pripildytas parako ir aklinai užkimštas vamzdis; nuostolis buvo žymus. Sekančią dieną, rugsėjo 30 d., buvo panašus mėginimas Ibetsono peilių ir dildžių fabrike *Šeils-Mure* prie *Šefildo*. Ponas Ibetsonas sukėlė darbininkų neapykantą, aktyviai dalyvaudamas buržuazinėse organizacijose, mokėdamas žemą darbo užmokestį, samdydamas vien knobsticks ir beturčių įstatymus panaudodamas savo naudai (1842 m. krizės metu jis privertė darbininkus sutikti dirbti už žemą darbo užmokestį, pranešdamas beturčių globos valdybai pavardes tų, kurie atsisakydavo dirbti, kartu nurodydamas, kad jie gali gauti darbo, bet nenori, vadinasi, nėra verti pašalpos). Sprogimas padarė žymių nuostolių, ir visi darbininkai, kurie ateidavo pasižiūrėti, tik apgailestavo, „kad neišlėkė į orą visa įmonė".— Penktadienį, 1843 m. spalio 6 d., *Boltone* buvo mėginta padegti Einsverto ir Kromptono fabriką, bet nuostolių nebuvo padaryta. Tai buvo trečias ar ketvirtas mėginimas per labai trumpą laiką ir tame pačiame fabrike.— Trečiadienį, 1844 m. sausio 10 d., *Šefildo* miesto tarybos posėdyje policijos komisaras pademonstravo iš ketaus specialiai pagamintą sprogdinimo mašiną; joje buvo keturi svarai parako ir dagtis, kuris buvo uždegtas, bet užgeso;

mašina buva rasta p. Kitčeno fabrike Šefilde, Erl-strite.— Sekmadienį, 1844 m. sausio 20 d., Bentilo ir Vaito lentpiūvėje *Beryje,* Lankašire, įvyko sprogimas, kurį sukėlė į vidų įmestas parako pundelis; sprogimas padarė žymių nuostolių.— Ketvirtadienį, 1844 m. vasario 1 d., buvo padegta ir visiškai sudegė Socho ratų gamykla *Šefilde.*— Štai šeši tokie atvejai per keturis mėnesius; juos visus tegalima paaiškinti vien darbininkų pasipiktinimu darbdaviais. Kokia yra ta socialinė santvarka, kurioje tai *galima,* man, tur būt, nereikia aiškinti. Šie faktai pakankamai įrodo, kad socialinis karas Anglijoje yra paskelbtas ir atvirai vedamas net palankiais prekybos laikotarpiais, kaip kad 1843 metų pabaiga. Ir vis dėlto Anglijos buržuazija niekaip neateina į protą! — Tačiau daugiausia bylojantis faktas yra vadinamųjų *Glazgovo tugų** byla, kurią nagrinėjo šio miesto prisiekusiųjų teismas 1838 m. sausio 3—11 d. Nagrinėjant bylą, paaiškėjo, kad čia nuo 1816 metų veikusi medvilnės verpėjų sąjunga buvo nepaprastai sutelkta ir stipri. Nariai buvo prisiekę vykdyti daugumos nutarimus. Kiekvieno streiko metu veikė slaptas komitetas, kuris daugybei narių nebuvo žinomas. Jis nevaržomai galėjo tvarkyti lėšas. Komitetas skirdavo premijas už knobsticks ir neapkenčiamų fabrikantų nužudymą, taip pat už fabrikų padegimą. Taip buvo padegtas fabrikas, kuriame vietoj vyrų verpimo darbui buvo pasamdytos moterys knobsticks; vienos šių merginų motina, Mak-Ferson, buvo nužudyta, o abu žudikai sąjungos lėšomis buvo nugabenti į Ameriką.— Jau 1820 metais vienas knobstick, pavarde Mak-Kuoris, buvo pašautas ir sužalotas. Šovęs asmuo už tai gavo iš sąjungos 15 sv. st. Vėliau taip pat buvo pašautas kažkoks Grehemas. Į jį šovęs asmuo gavo 20 sv. st., bet vėliau buvo išaiškintas ir ištremtas iki gyvos galvos. Pagaliau 1837 m. gegužės mėnesį Otbanko ir Mail-Endo fabrikuose streikas sukėlė bruzdėjimą; čia nukentėjo keliolika knobsticks; tų pačių metų liepos mėnesį bruzdėjimas dar tebevyko, ir kažkoks Smitas, knobstick, buvo taip sumuštas, jog jis mirė. Šį kartą buvo suimtas komitetas, ir prasidėjo tardymas. Pirmininkas ir žymesnieji nariai buvo apkaltinti dalyvavus neteisėtose sąjungose, susidorojant su knobsticks bei padegant Džemso ir Frensio Vudo fabrikus ir buvo ištremti 7 metams.— Ką dėl to pasakys mūsų gerieji vokiečiai? **

---

* Tugais [thugs] šie darbininkai buvo praminti pagal žinomos Ostindijos sektos pavadinimą; vienintelis šios sektos užsiėmimas buvo klastingas visų į jos rankas patekusių pašaliečių žudymas.

** „Koks savotiškas turėjo būti šių žmonių širdyse „laukinio teisingumo“ (wild-justice) jausmas, kuris paskatino juos, susirinkusius į konklavą, šaltai samprotaujant, pasmerkti mirti savo brolį darbininką kaip savo luomo dezertyrą bei savo luomo reikalo išdaviką ir nužudyti jį slapto budelio ranka, nes valstybinis teisėjas ir budelis to nedaro. Tai primena senovės „Femos teismą“ ir slaptą riterių laikų tribunolą, kuris staiga tarytum vėl atgijo nurodytu būdu ir ne kartą staiga pasirodė nustebusiems žmonėms; šio teis-

Turtingųjų klasė, ypač pramoninė jos dalis, kuri tiesiog susiduria su darbininkais, labai griežtai pasisako prieš tas sąjungas ir nuolat mėgina įrodinėti darbininkams, kad jos neduodančios jokios naudos; šiuo atveju ji remiasi argumentais, kurie politinės ekonomijos požiūriu yra visai teisingi, bet kaip tik todėl jie iš dalies yra neteisingi ir visiškai neveikia darbininko proto. Jau pats buržuazijos uolumas parodo, kad ji čia nėra nesuinteresuota. Juk nekalbant apie tiesioginius su streiku susijusius nuostolius, padėtis yra tokia, kad tai, kas eina į fabrikanto kišenę, būtinai turi būti paimta iš darbininko kišenės. Ir jei darbininkai netgi nežinotų taip gerai, kad sąjungos bent šiek tiek pažaboja tarpusavyje lenktyniaujančių jų darbdavių siekimą sumažinti darbo užmokestį, tai jau vien dėl to jie laikytųsi arčiau savo sąjungų, kad tuo jie kenkia fabrikantams, savo priešams. Kare vienos pusės nuostoliai yra kitos pusės nauda, o kadangi darbininkai su fabrikantais kariauja, tai šiuo atveju jie tedaro tą patį, ką daro aukštieji monarchai, vieni kitiems įsikibę į plaukus.— Iš visų buržua aršiausias visokių darbininkų sąjungų priešas yra mūsų jau žinomas dr. Juras. Jis apsiputojęs piktinasi medvilnės verpėjų, galingiausio darbininkų būrio, „slaptais tribunolais“, kurie giriasi tuo, kad gali paraližuoti kiekvieną nepaklusnų fabrikantą „ir tuo būdu nuskurdinti žmogų, kuris daug metų teikė jiems pragyvenimą“. Jis kalba apie tokius laikus, „kai išradinga pramonės galva ir gaivinanti širdis pateks nerimstančių žemutinių narių vergijon“,— ak tu naujasis Menenijau Agripa![36] Kaip gaila, kad anglų darbininkus ne taip lengva nuraminti tavo pasakėčia, kaip Romos plebėjus! Baigdamas Juras pasakoja tokią gražią istoriją. Verpėjai, kurie miule verpia storus verpalus, taip pat kitados biauriausiu būdu piktnaudžiavo savo jėga. Aukštas darbo užmokestis, užuot sukėlęs dėkingumo jausmą fabrikantui ir norą lavinti protą (suprantama, nežalingų, buržuazijai gal ir naudingų mokslų srityje), daugeliu atvejų sukeldavo jų išdidumą ir duodavo jiems lėšų užsispyrimui paremti per streikus, kurie be jokios priežasties vienas po kito kildavo daugelyje fabrikų. Vieno tokio nelaimingo atsitikimo metu Haide, Dakinfilde ir aplinkinėse vietovėse vietos fabrikantai, būdami susirūpinę tuo, kad prancūzai, belgai ir amerikiečiai neišstumtų jų iš rinkos, kreipėsi į Šarpo, Robertso ir Ko mašinų fabriką, prašydami išradingą p. Šarpo talentą panaudoti automatinei miulei sukonstruoti, kad „gamyba būtų išgelbėta iš slopios vergijos ir gresiančios pražūties“.

„Per keletą mėnesių buvo pagaminta mašina, kuriai tarytum buvo suteiktas prityrusio darbininko protas, jausmas ir darbo ritmas. Tuo būdu *geležinis žmogus* — kaip darbininkai pavadino tą mašiną — *Minervos paliepimu*

mo nariai dėvi ne šarvus, bet pliso palaidines, ir renkasi ne Vestfalijos miškuose, bet grįstoje Glazgovo Galougeito gatvėje! — Toks jausmas turi būti labai paplitęs ir ypač *stiprus masėje,* nors taip aštriai jis tegali pasireikšti tik *mažumos* tarpe!“— Karleilis. „Čartizmas“, 41 psl.

buvo sukurtas šiuolaikinio Prometėjaus rankomis. Tai buvo kūrinys, skirtas grąžinti tvarkai pramoninių klasių tarpe ir užtikrinti anglams viešpatavimą pramonėje. Žinia apie šį naują herkulesišką stebuklą sukėlė siaubą darbininkų sąjungose, *ir šis stebuklingas kūrinys, dar nepalikęs, taip sakant, savo lopšio, jau pasmaugė anarchijos hidrą*".

Toliau Juras įrodinėja, kad išradimas mašinos, kuria vienu metu galima marginti keturiomis ir penkiomis spalvomis, buvo kartūno margintojų bruzdėjimo pasekmė, kad dėl dirbančių audimo fabrikuose metmenų šliktuotojų priešinimosi atsirado nauja patobulinta šliktavimo mašina, ir pateikia dar keletą panašių atvejų*. Kiek anksčiau tas pats Juras nėrėsi iš kailio, daugelyje puslapių įrodinėdamas, kad mašinos esančios darbininkams naudingos! Tarp kita ko, Juras ne vienišas; fabrikų ataskaitoje p. Ašvertas, fabrikantas, ir daugelis kitų nepraleidžia nė vienos progos išreikšti savo pasipiktinimą darbininkų sąjungomis. Šie išmintingieji buržua, kaip ir tam tikros vyriausybės, visus judėjimus, kurių jie nesupranta, paaiškina piktų norų agitatorių, piktavalių, demagogų, rėksnių ir jaunimo įtaka. Jie teigia, kad apmokami šių sąjungų agentai yra suinteresuoti agitacija, nes jie iš jos gyvena; tarytum ne pati buržuazija priverčia mokėti agentams, kai ji tokiems žmonėms nenori duoti darbo!

Nepaprastai padažnėję streikai geriausiai įrodo, kaip toli yra Anglijoje nužengęs socialinis karas. Nepraeina nė savaitė, beveik nė diena, kad vienur ar kitur nekiltų streikas — čia dėl darbo užmokesčio sumažinimo, čia dėl to, kad atsisakyta jį padidinti, čia dėl knobsticks priėmimo į darbą, čia dėl to, kad atsisakyta pašalinti piktnaudžiavimą ar blogą tvarką, čia dėl naujų mašinų, čia dėl daugybės kitokių priežasčių. Žinoma, šie streikai tėra priešakinių postų susirėmimai, o kartais ir žymesnės kautynės; jie nieko neišsprendžia, bet yra tikriausias įrodymas, kad lemiamas mūšis tarp proletariato ir buržuazijos artėja. Streikai yra darbininkų karo mokykla, kurioje jie ruošiasi jau nebeišvengiamai didžiai kovai; jie yra atskirų darbo šakų manifestacijos, skelbiančios tai, kad jos prisideda prie didžiojo darbininkų judėjimo. Ir jei mes pavartysime ištisų metų komplektą „Northern Star", vienintelio laikraščio, kuris praneša apie visus proletariato išstojimus, tai pamatysime, kad visi miestų ir kaimiškų pramonės apygardų darbininkai yra susivieniję į sąjungas ir laikas nuo laiko visuotiniu streiku protestuoja prieš buržuazijos viešpatavimą. O kaip kovos mokykla streikai yra nepakeičiami. Juose ugdoma savotiška anglo drąsa. Kontinente laikomasi tokios nuomonės, kad anglai, ypač darbininkai, yra bailiai, kad jie nesugeba sukelti revoliucijos, nes jie nėra pasiryžę, kaip kad prancūzai, kiekvienu momentu maištauti ir, kaip atrodo, ramiai taikstosi su buržuazijos režimu. Tačiau tai — visiš-

* Juras. „Fabrikų filosofija", 366 ir sek. psl.

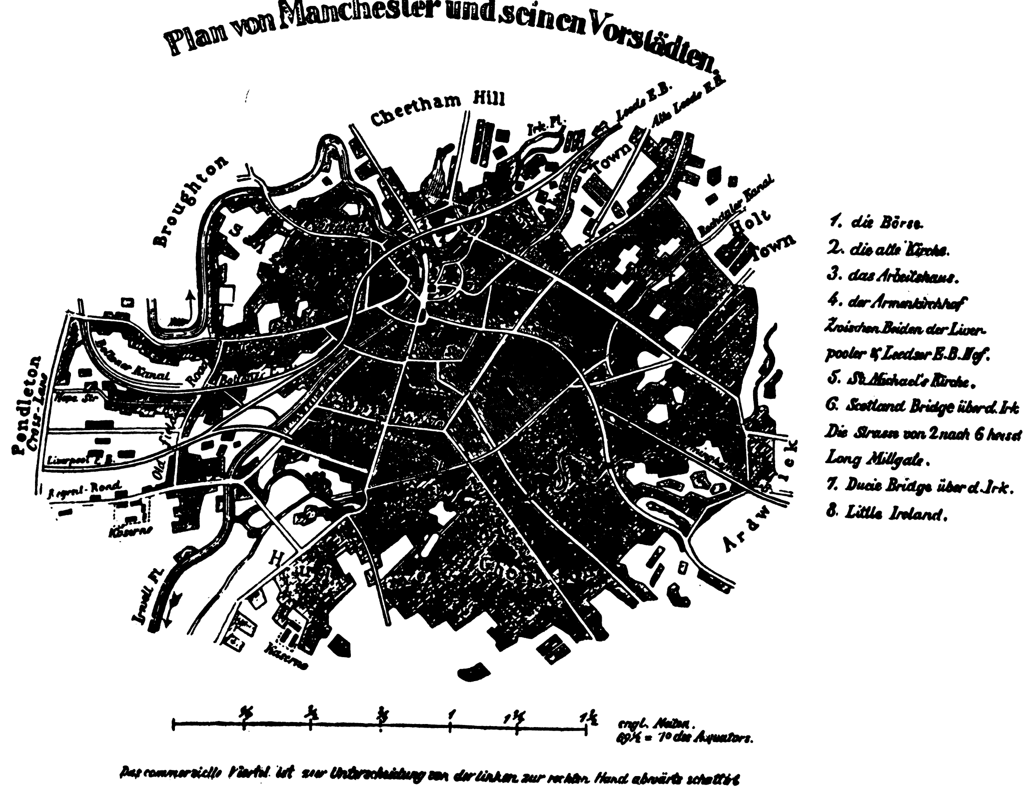
ka netiesa. Anglų darbininkai savo drąsa neatsilieka nuo jokios nacijos, jie yra tokie pat neramūs, kaip ir prancūzai, bet jie kitaip kovoja. Prancūzai, kurie yra perdėm politinio būdo, ir prieš socialinę negerovę kovoja politiniu keliu. Tačiau anglai, kuriems atrodo, kad politika tarnauja tik savanaudiškiems buržuazinės visuomenės interesams ginti, užuot kovoję prieš vyriausybę, kovoja tiesiog prieš buržuaziją, o toji kova tuo tarpu tegali būti sėkminga tik naudojant taikų būdą. Pramonės sustingimas ir su juo susijęs skurdas sąlygojo 1834 metų Lijono sukilimą už respubliką ir 1842 metų visuotinį Mančesterio streiką už Liaudies chartiją ir didesnį darbo užmokestį. O kad streikui taip pat reikia drąsos ir dar didesnės, dažnai netgi žymiai didesnės drąsos, daug drąsesnio, tvirtesnio pasiryžimo, negu sukilimui,— tai savaime suprantama. Darbininkui, kuris iš patyrimo žino, kas yra vargas, tikrai nėra menkniekis kartu su žmona ir vaikais pasiryžti vargui, ištisus mėnesius badauti ir skursti ir dar pasilikti tvirtam ir nepalenkiamam. Ką reiškia prancūzų revoliucionieriui gresianti mirtis, ką reiškia jam gresiančios galeros palyginti su lėta mirtimi iš bado, palyginti su kasdieniniu badaujančios šeimos reginiu ir įsitikinimu, kad buržuazija kada nors atkeršys! Štai ką pasirenka anglų darbininkas, norėdamas išvengti turtingųjų klasės jungo! Vėliau mes pamatysime šios atkaklios, nepalaužiamos anglų darbininko drąsos pavyzdį; jis tik tuomet pasiduoda smurtui, kai bet koks priešinimasis pasidaro betikslis ir beprasmis. Ir kaip tik ši rami ištvermė, šis ilgai nesilpnėjantis pasiryžimas, kuriam kasdien tenka pakelti šimtus išmėginimų, kaip tik tai išreiškia didžios pagarbos vertą anglų darbininko būdo bruožą. Žmonės, kurie tiek daug kenčia, kad palaužtų vieno vienintelio buržua pasipriešinimą, sugebės palaužti ir visos buržuazijos jėgą. Tačiau ir be to anglų darbininkui ne kartą teko parodyti drąsą. 1842 metų streikas dėl to neturėjo tolesnių pasekmių, kad iš dalies darbininkai buvo buržuazijos išprovokuoti, iš dalies patiems darbininkams nebuvo aiškus jų tikslas ir jie nebuvo solidarūs. Bet kitais atvejais, kai buvo siekiama tam tikrų *socialinių* tikslų, anglų darbininkai parodė pakankamai drąsos. Jau nekalbant apie 1839 metų sukilimą Velse, man būnant Mančesteryje (1843 m. gegužės mėn.), ten įvyko tikras mūšis. Vienas plytų fabrikas (Polingo ir Henfrio) padidino plytų formą, nepadidinęs darbo užmokesčio, ir, žinoma, didesnes plytas pardavinėjo aukštesne kaina. Darbininkai, kuriems buvo atsisakyta padidinti darbo užmokestį, pasitraukė iš darbo, o plytų gamintojų sąjunga paskelbė firmai boikotą. Tačiau firmai didelėmis pastangomis pavyko pasisamdyti darbininkų apylinkėje ir iš knobsticks tarpo. Iš pradžių sąjunga mėgino juos bauginti. Fabriko apsaugai firma pasisamdė dvylika vyrų — visi buvę kareiviai ir policininkai — ir apginklavo juos šautuvais. Kai bauginimas nepadėjo, vieną vakarą apie dešimtą valandą būrys plytų gamintojų, kariškai išsirikiavę, pirmas eiles apginklavę šautuvais, puolė fabriką,

kuris buvo vos 400 žingsnių nuo pėstininkų kareivinių*. Darbininkai įsiveržė į fabriko teritoriją, pamatę sargybinius, juos apšaudė, sumindžiojo džiovinimui išdėliotas plytas, išvartė į rietuves sukrautas jau išdžiūvusias plytas, sudaužė viską, kas jiems pasipainiojo po kojomis, įsiveržę į vieną pastatą, sulaužė jame buvusius baldus ir sumušė ten gyvenusio prižiūrėtojo žmoną. Per tą laiką sargybiniai išsidėstė už gyvatvorės, kuria prisidengdami jie galėjo netrukdomai šaudyti. Įsiveržę darbininkai stovėjo priešais liepsnojančią plytų degimo krosnį ir buvo ryškiai jos apšviesti, todėl kiekviena priešo kulka pataikydavo į taikinį, o jie patys šaudė pro šalį. Tačiau susišaudymas truko daugiau kaip pusvalandį, kol buvo iššaudyti visi šoviniai ir pasiektas užpuolimo tikslas, t. y. kol fabrike buvo sunaikinta visa, ką tik buvo galima sunaikinti. Tada pasirodė kariuomenė, ir plytų gamintojai pasitraukė į Eklsą (trys mylios nuo Mančesterio). Netoli Eklso jie padarė patikrinimą; kiekvienas buvo šaukiamas pagal numerį, kuriuo jis buvo įrašytas sekcijoje. Paskui darbininkai išsiskirstė, tiesa, tik tam, kad juo tikriau patektų iš visų pusių besiartinančiai policijai į rankas. Sužeistųjų skaičius, matyt, buvo gana žymus, tačiau sužinota tik apie tuos, kurie vėliau buvo suimti. Vienas jų buvo sužeistas trimis kulkomis: į šlaunį, į blauzdą ir į petį ir vis dėlto nuėjo daugiau kaip keturias mylias. — Tačiau šie žmonės įrodė, kad jie taip pat turi revoliucinės drąsos ir nebijo kulkų krušos. O jei beginklė masė, kuri pati nežino, ko iš tikrųjų ji nori, uždaroje turgaus aikštėje yra nuraminama kelių dragūnų ir policininkų, užėmusių visus išėjimus, kaip tai įvyko 1842 metais, tai čia anaiptol ne drąsos stoka; bet ši masė nieko nesigriebtų ir tuo atveju, jei viešosios, t. y. buržuazinės valdžios tarnų čia ir nebūtų. Tačiau kur liaudis turi prieš akis tam tikrą tikslą, ten ji parodo pakankamai drąsos, pavyzdžiui, puolant Berlio fabriką, kurį vėliau turėjo ginti artilerija.

Šia proga keletas žodžių apie tai, kaip šventai Anglijoje laikomasi įstatymų. Žinoma, įstatymas yra šventas buržua, nes jis yra jo paties kūrinys, jo sutikimu išleistas jam ir jo interesams ginti. Buržua žino, kad jei vienas kuris įstatymas jam ir pakenktų, tai visas įstatymų kompleksas gina jo interesus, ir, svarbiausia, kad įstatymo šventumas, neliečiamybė tos santvarkos, kurią kartą yra įtvirtinęs aktyvus vienos visuomenės dalies ir pasyvus kitos jos dalies valios išreiškimas, yra stipriausias jo socialinės padėties ramstis. Kadangi anglų buržua įstatyme, kaip ir savo dieve, suranda pats save, todėl jam įstatymas yra šventas, todėl ir policininko lazda, kuri iš esmės yra jo paties lazda, turi jo akyse tokią nuostabiai raminančią jėgą. Tačiau darbininkui visa tai, žinoma, atrodo kitaip. Darbininkas perdaug gerai žino, jis perdaug dažnai yra patyręs, kad jam įstatymas yra rimbas, kurį jam nuvijo buržuazija, ir, jei darbininko niekas neverčia, jis

---

* Kros-Leino ir Ridžent-Rodo gatvių kampe — žr. Mančesterio planą.

Mančesterio miesto planas

į įstatymą nesikreipia. Juokinga teigti, kad anglų darbininkas bijo policijos, kai Mančesteryje kiekvieną savaitę sumušami policininkai, o pernai net buvo mėginta šturmu užimti policijos patalpas, kurių apsaugai buvo įrengtos geležinės durys ir storos langinės. Policijos galia 1842 metų streiko metu rėmėsi, kaip jau buvo pasakyta, tik pačių darbininkų neryžtingumu.

Kadangi darbininkai negerbia įstatymo, o tik pripažįsta jo galią, neįstengdami jo pakeisti, tai visai natūralu, kad jie nori bent pateikti įstatymo pakeitimo pasiūlymus, kad jie stengiasi buržuazijos įstatymą pakeisti proletariato įstatymu. Toks proletariato pasiūlytas įstatymas yra *Liaudies chartija* (people's charter), kuri savo forma yra grynai politinė ir reikalauja bendruomenių rūmus pertvarkyti demokratiniais pagrindais. *Čartizmas* yra kompaktiška opozicijos prieš buržuaziją forma. Sąjungų veikloje ir streikuose ši opozicija visuomet buvo susiskaidžiusi; atskiri darbininkai arba darbininkų grupės kovojo prieš atskirus buržua. Jei kova kartais pasidarydavo visuotine, tai daugiausia nepriklausomai nuo darbininkų ketinimų; tačiau tais atvejais, kada tai buvo daroma sąmoningai, to sąmoningumo pagrindas buvo čartizmas. Čartizmas atstovauja visai darbininkų klasei, kuri sukyla prieš buržuaziją ir pirmiausia puola politinę jos valdžią, tą įstatymų sieną, kuria buržuazija save apsupo. Čartizmas kilo iš *demokratinės* partijos, kuri praeito šimtmečio aštuoniasdešimtaisiais metais išsivystė *vienu metu su proletariatu ir jo tarpe,* sustiprėjo prancūzų revoliucijos metu ir, sudarius taiką, pasireiškė kaip *„radikali"* partija. Svarbiausias jos centras tuomet buvo Birmingemas ir Mančesteris, o anksčiau — Londonas. Susivienijusi su liberaline buržuazija, ji privertė senojo parlamento oligarchus priimti reformos bilį ir nuo to laiko vis labiau konsolidavosi kaip darbininkų partija prieš buržuaziją. 1838 metais visuotinės Londono darbininkų asociacijos (Working Men's Association) komitetas su Viljamu Lovetu priešakyje parengė Liaudies chartiją iš tokių „šešių punktų": 1) visuotinė balsavimo teisė kiekvienam pilnamečiam vyrui, kuris yra sveiko proto ir nėra padaręs nusikaltimo; 2) kasmet atnaujinamas parlamentas; 3) atlyginimas parlamento nariams, kad tuo būdu ir nepasiturintieji galėtų prisiimti deputato įgaliojimus; 4) rinkimai slaptai balotiruojant, kad buržuazija negalėtų papirkinėti ir bauginti; 5) lygios rinkiminės apygardos, kad būtų užtikrintas vienodas atstovavimas, ir 6) panaikinti deputatams ir šiaipjau iliuzorišką 300 sv. st. vertės žemės nuosavybės cenzą, kad tokiu būdu kiekvienas rinkėjas galėtų būti ir renkamas. — Šių šešių punktų, kurie visi teliečia bendruomenių rūmų konstitavimą, kad ir kokie jie atrodo nekalti, vis dėlto užtenka Anglijos valstybinei santvarkai kartu su karaliene ir lordų rūmais sutriuškinti. Vadinamieji monarchinis ir aristokratinis šios santvarkos elementai gali išlikti tik todėl, kad buržuazija suinteresuota *dėl akių* juos išsaugoti; juk abu šie elementai teegzistuoja tik tariamai. Bet kai

bendruomenių rūmai atstovaus visai viešajai nuomonei, kai jie reikš ne vien buržuazijos, bet visos nacijos valią, tuomet jie taip pilnutinai absorbuos savyje visą valdžią, jog monarchas bei aristokratija neteks ir paskutinės šventumo aureolės. Anglų darbininkas negerbia nei lordų, nei karalienės, tuo tarpu buržuazija, nors iš esmės ji maža tepaiso jų nuomonės, dievina kiekvieno jų asmenį. Politiškai anglų čartistas yra respublikonas, nors jis niekad arba beveik niekad šio žodžio neištaria; jis simpatizuoja visų šalių respublikonų partijoms, o save verčiau vadina demokratu. Tačiau jis yra daugiau negu paprastas respublikonas; jo demokratija nėra vien politinė.

Nuo pat savo atsiradimo 1835 metais čartizmas, žinoma, daugiausia buvo paplitęs darbininkų tarpe, bet jis dar nebuvo griežtai atsiskyręs nuo radikalios smulkiosios buržuazijos. Darbininkų radikalizmas petys į petį žengė su buržuazijos radikalizmu. Chartija buvo jų bendras lozungas, jie kasmet bendrai rengė savo „nacionalinius konventus", ir atrodė, lyg jie būtų viena partija. Smulkioji buržuazija, kaip tik tuo metu nusivylusi reformos bilio rezultatais ir 1837—1839 metų pramonės sustingimu, buvo nusiteikusi labai karingai ir kraugeriškai, todėl smarki čartistų agitacija jai labai patiko. Vokietijoje niekas nė supratimo neturi, kokia smarki tai buvo agitacija. Liaudis buvo raginama ginkluotis, o dažnai — net sukilti. Buvo gaminamos ietys, kaip anksčiau prancūzų revoliucijos laikais. Tarp kitų 1838 metais judėjime dalyvavo kažkoks Stefensas, metodistų dvasininkas, kuris susirinkusiems Mančesterio gyventojams pasakė:

„Nebijokite vyriausybės galios, nebijokite kareivių, durtuvų ir patrankų, kurie yra jūsų engėjų žinioje; jūs turite už visa tai kur kas galingesnę priemonę, jūs turite ginklą, prieš kurį durtuvai ir patrankos yra bejėgiai. Ir tą ginklą gali valdyti dešimties metų vaikas. Užtenka paimti keletą degtukų ir grįžtę derva aplietų šiaudų! Norėčiau aš pamatyti, ką padarytų vyriausybė ir šimtai tūkstančių jos kareivių prieš šį ginklą, jei tik jis drąsiai būtų panaudotas!" *

Bet kartu pasireiškė jau tuo metu savotiškas *socialinis* darbininkų čartizmo pobūdis. Tas pats Stefensas 200 tūkst. žmonių susirinkime ant Kersol-Muro, jau mūsų minėto Mančesterio „Šventojo kalno", štai ką pasakė:

„Čartizmas, mano bičiuliai, nėra politinis klausimas, kaip jums iškovoti rinkimų teisę ir t. t.; čartizmas — tai *peilio ir šakučių klausimas;* Chartija — tai geras butas, geras maistas ir gėrimas, geras darbo užmokestis ir trumpas darbo laikas".

Todėl jau tuo metu judėjimas prieš naują beturčių įstatymą ir už dešimties valandų bilį buvo kuo glaudžiausiai susijęs su čartizmu. Tuo laikotarpiu visuose mitinguose kalbėdavo *toris* Ostleris, ir kartu su Birmingeme priimta nacionaline peticija Liaudies chartijai ginti buvo priimta šimtai peticijų, reikalaujančių pagerinti socialinę darbininkų padėtį. Agitacija 1839 metais

* Mes matėme, kaip šie žodžiai paveikė darbininkus.

buvo tokia pat gyva, o kai į metų pabaigą ji ėmė šiek tiek silpnėti, Basis, Teiloras ir Frostas vienu metu skubiai organizavo sukilimą Šiaurės Anglijoje, Jorkšire ir Velse. Frostui teko pradėti sukilimą perdaug anksti, nes jo planai buvo išduoti, ir todėl jis pralaimėjo. Šiaurėje veikę sukilimo organizatoriai gana anksti sužinojo apie Frosto nesėkmę ir laiku pasitraukė. Po dviejų mėnesių, 1840 m. sausio mėn., Jorkšire įvyko daugelis vadinamųjų policinių maištų (spy-outbreaks)[37], pavyzdžiui, Šefilde ir Bradforde, o paskui bruzdėjimas palaipsniui aprimo. Tuo tarpu buržuazija griebėsi praktiškesnių, jai naudingesnių projektų, būtent pradėjo kovą prieš grūdų įstatymus. Mančesteryje buvo įkurta asociacija prieš grūdų įstatymus. Šios asociacijos rezultatas buvo tas, kad susilpnėjo radikaliosios buržuazijos ir proletariato ryšiai. Darbininkai tuojau suprato, kad grūdų įstatymų panaikinimas *jiems* teduos maža naudos, tuo tarpu buržuazijai jis, žinoma, labai naudingas; todėl buržuazija neįstengė gauti jų pritarimo projektui. Prasidėjo 1842 metų krizė. Agitacija vėl pasidarė tokia pat gyva, kaip ir 1839 metais. Bet šį kartą joje dalyvavo ir turtinga pramonės buržuazija, kuri kaip tik smarkiai nukentėjo nuo šios krizės. Lyga prieš grūdų įstatymus,— taip buvo pavadinta Mančesterio fabrikantų organizuota sąjunga,— įgavo labai radikalų, kovingą pobūdį. Jos spauda ir agitatoriai ėmė kalbėti atvira revoliucine kalba, o tai paaiškina ir ta aplinkybė, kad nuo 1841 metų prie valstybės vairo buvo konservatorių partija. Šiuo metu lyga, kaip anksčiau čartistai, ėmė atvirai šaukti į sukilimą, o darbininkai, kurie nuo krizės daugiausia kentėjo, taip pat nebuvo neveiklūs. Tai rodo tų metų nacionalinė peticija, pasirašyta $3^1/_2$ milijono žmonių. Trumpai tariant, jei anksčiau abi radikalios partijos buvo viena nuo kitos šiek tiek atitolusios, tai dabar jos vėl sudarė sąjungą. 1842 m. vasario 15 d. bendrame liberalų ir čartistų susirinkime Mančesteryje buvo parengtas peticijos projektas, kuris reikalavo tiek panaikinti grūdų įstatymus, tiek ir priimti Chartiją; kitą dieną šiai peticijai pritarė abi partijos. Pavasarį ir vasarą didėjančio skurdo sąlygomis vyko smarki agitacija. Pasinaudodama krize, jos sukeltu skurdu ir bendru sujudimu, buržuazija buvo pasiryžusi pasiekti, kad grūdų įstatymai būtų panaikinti. Kadangi šį kartą prie valstybės vairo buvo toriai, tai buržuazija beveik nepaisė net jai taip mielo teisėtumo: ji norėjo revoliucijos, bet darbininkams padedant. Buržuazija norėjo priversti darbininkus, kad jie trauktų jai iš ugnies kaštanus ir jos labui nudegtų savo pirštus. Visur vėl pradėta kalbėti apie čartistų jau anksčiau (1839 metais) iškeltą *„šventojo mėnesio“* lozungą — apie visuotinį darbininkų streiką; tačiau šį kartą ne darbininkai norėjo streikuoti, bet fabrikantai norėjo uždaryti savo fabrikus, paleisti darbininkus į kaimus, sukurstyti juos pulti aristokratijos dvarus ir tuo būdu priversti torių parlamentą ir vyriausybę panaikinti grūdų muitus. Žinoma, to pasekmė būtų sukilimas, bet buržuazija pasiliktų užnugaryje ir ra-

miai galėtų laukti rezultatų, nesėkmės atveju nesusikompromituodama. Liepos pabaigoje reikalai pradėjo gerėti; buvo palankiausias laikas, ir, nenorėdamos praleisti progos, trys Steilibridžo firmos, *konjunktūrai gerėjant* (plg. Mančesterio ir Lidso liepos pabaigos ir rugpiūčio pradžios prekybos ataskaitas), staiga sumažino darbo užmokestį; ar jos tai padarė savo iniciatyva, ar suderinusios su kitais fabrikantais ir ypač su Lyga, aš spręsti nenoriu. Tačiau dvi firmos greitai pasitraukė, o trečioji — Viljamo Beilio ir brolių firma buvo nepalenkiama; besiskundžiantiems darbininkams ji pareiškė, kad jei sumažintas darbo užmokestis jiems nėra priimtinas, tai gal būtų geriausia, kad jie kurį laiką padykinėtų. Į tokius pasityčiojimus darbininkai atsakė pasipiktinimo šūksmais, paliko fabriką ir perėjo per miestą, ragindami visus darbininkus streikuoti. Per keletą valandų sustojo visi fabrikai, ir darbininkų eitynės patraukė į Motram-Murą į mitingą. Tai buvo rugpiūčio 5 d. Rugpiūčio 8 d. 5 tūkst. darbininkų nuvyko į Aštoną ir Haidą, sustabdė ten visus fabrikus, nutraukė darbą anglies kasyklose ir surengė mitingus, kuriuose buvo kalbama toli gražu ne apie grūdų įstatymų panaikinimą, kaip tikėjosi buržuazija, bet apie „teisingą darbo užmokestį už teisingą darbo dieną (a fair day's wages for a fair day's work)". Rugpiūčio 9 d. jie nuvyko į Mančesterį ir, *valdžios atstovams,* kurie visi buvo liberalai, *nedarant jokių kliūčių,* ten sustabdė fabrikus. Rugpiūčio 11 d. jie atvyko į Stokportą, kur jiems pirmą kartą buvo pasipriešinta, kai jie puolė mėgstamiausią buržuazijos kūrinį — darbo namus. Tą pačią dieną Boltone prasidėjo visuotinis streikas ir bruzdėjimas, kuriems valdžios organai taip pat nesipriešino; netrukus sukilimas apėmė visas pramonės apygardas, ir visi darbai, išskyrus derliaus nuėmimą ir maisto produktų paruošimą, buvo nutraukti. Bet ir sukilę darbininkai buvo ramūs. Į šį sukilimą jie buvo įtraukti be jų pačių noro; fabrikantai, išskyrus vieną — *torį* Berlį Mančesteryje, *visai ne pagal savo įprotį* nesipriešino streikui. Taigi darbininkai sujudo, bet jie neturėjo aiškaus tikslo. Tiesa, jie visi buvo tos nuomonės, kad jiems nėra prasmės leisti save sušaudyti vien už fabrikantų, tesiekiančių grūdų įstatymų panaikinimo, interesus, bet šiaip vieni iš jų norėjo, kad būtų priimta Liaudies chartija, kiti — manydami, kad tam dar neatėjo laikas,— tereikalavo grąžinti 1840 metų darbo užmokestį. Dėl to ir nepavyko sukilimas. Jei šį sukilimą darbininkai būtų pradėję sąmoningai, žinodami, ko jie siekia, tuomet jis tikrai būtų pavykęs. Bet šiuo atveju masės, be jų pačių noro darbdavių išvarytos į gatvę, neturėdamos jokio aiškaus tikslo, aišku, nieko negalėjo padaryti. Tuo tarpu buržuazija, kuri nė piršto nepridėjo vasario 15 dienos susitarimui įvykdyti, labai greitai suprato, kad darbininkai nenori būti jos įrankiu ir kad nenuoseklumas, kurį ji parodė atsisakydama savo „teisėtumo" požiūrio, yra jai pačiai pavojingas; todėl ji vėl sugrįžo prie savo seno teisėtumo ir perėjo į vyriausybės pusę prieš darbininkus,

kuriuos ji pati iš pradžių kurstė, o paskui privertė sukilti. Kartu su savo ištikimais tarnais buržuazija stojo į specialių konsteblių būrius — Mančesteryje jų tarpe buvo ir vokiečių komersantų, kurie visai be jokio reikalo paradavo miesto gatvėmis, laikydami rankose storas lazdas ir įsikandę cigarus; Prestone buržuazija įsakė šaudyti į liaudį, ir tuo būdu gaivališkas liaudies sukilimas staiga priešais save išvydo ne tik karinę vyriausybės jėgą, bet ir visą turtingųjų klasę. Darbininkai, kurie, be to, neturėjo jokio tikslo, pamažu išsiskirstė, ir sukilimas pasibaigė be blogų pasekmių. Po to buržuazija dar padarė nemaža kitokių niekšybių; ji mėgino save išteisinti, su pasibiaurėjimu pasisakydama apie liaudies panaudotas prievartos priemones, nors tai nesiderino su pavasarį jos pasakytomis revoliucingomis kalbomis; dėl sukilimo ji apkaltino čartistų „kurstytojus" ir t. t., nors ji pati buvo kur kas daugiau nuveikusi sukilimui pradėti; begėdiškiausiu būdu buržuazija vėl sugrįžo prie savo senos pažiūros, kad reikia šventai laikytis įstatymo. Čartistai, kurie beveik niekuo neprisidėjo ruošiant sukilimą, kurie tepadarė vien tai, ką ketino padaryti pati buržuazija, t. y. pasinaudojo susidėjusiomis aplinkybėmis,— jie buvo patraukti teismo atsakomybėn ir nuteisti, tuo tarpu buržuazija dėl sukilimo nė kiek nenukentėjo ir, sustabdžius darbus, net sugebėjo pelningai parduoti savo prekių atsargas.

Šio sukilimo rezultatas buvo tas, kad proletariatas griežtai atsiskyrė nuo buržuazijos. Čartistai ir anksčiau visai neslėpė, kad jie pasiryžę siekti savo Chartijos bet kokiomis priemonėmis, net revoliucijos keliu. Tuo tarpu buržuazija, kuri dabar staiga suprato, koks pavojingas jai kiekvienas prievartinis perversmas, jau nieko nebenorėjo girdėti apie „fizinę jėgą" ir savo tikslus manė įgyvendinti vien „moraline jėga" — tarytum pastaroji būtų kažkas kita, o ne tiesioginis ar netiesioginis grasinimas griebtis fizinės jėgos. Tai buvo vienas iš ginčijamų klausimų; tačiau vėliau jis buvo pašalintas čartistų — tokių pat patikimų, kaip ir liberalinė buržuazija,— teigimo, kad ir jie neraginę griebtis fizinės jėgos. Antras ir pagrindinis ginčijamas klausimas, kuris kaip tik ir padėjo susiformuoti grynam čartizmui, buvo grūdų įstatymų klausimas. Panaikinti šiuos įstatymus buvo suinteresuota radikalioji buržuazija, bet ne proletariatas. Todėl ligtolinė čartistų partija suskilo į dvi partijas, kurių politiniai principai žodžiais buvo visiškai vienodi, o iš tikrųjų — visiškai skirtingi ir nesuderinami. Birmingemo nacionalinėje konferencijoje 1843 m. sausio mėn. radikaliosios buržuazijos atstovas *Sterdžas* pasiūlė iš čartistų asociacijos įstatų pašalinti patį *pavadinimą* — Chartija, neva todėl, kad šis pavadinimas po sukilimo primenąs revoliucinius prievartos veiksmus; beje, šis asociacijos pavadinimo ryšys su prievartos veiksmais buvo jau kelerius metus, bet ligi to laiko p. Sterdžas nebuvo prieš jį pasisakęs. Darbininkai nenorėjo atsisakyti šio pavadinimo, ir, balsuojant pralaimėjęs, Sterdžas, šis staiga lojaliu tapęs kvakeris, lydimas mažumos, paliko salę

ir iš radikaliosios buržuazijos sukūrė „Kovos dėl pilnutinės rinkimų teisės asociaciją“. Šiam buržua, dar neseniai jakobinui, tie atsiminimai staiga pasidarė tokie nemalonūs, kad net pavadinimą — visuotinė rinkimų teisė (universal suffrage) jis pakeitė juokingu pavadinimu: pilnutinė rinkimų teisė (complete suffrage)! Darbininkai jį išjuokė ir savo keliu ramiai nuėjo toliau.

Nuo šio momento čartizmas pasidarė grynai darbininkų judėjimas, išsivadavęs nuo bet kokių buržuazinių elementų. Spaudos organai „Weekly Dispatch“, „Weekly Chronicle“, „Examiner“ ir kt., reikalavę „pilnutinės“ rinkimų teisės, palaipsniui pasidarė tokie pat blankūs, kaip ir kiti liberaliniai laikraščiai; jie gynė prekybos laisvę, puolė dešimties valandų bilį bei visus išimtinai darbininkų reikalavimus ir aplamai maža terodė radikalizmo. Visuose konfliktuose radikalioji buržuazija rėmė liberalus prieš čartistus ir aplamai visą savo dėmesį sutelkė į grūdų įstatymus, kurie anglams yra ne kas kita, kaip laisvos konkurencijos klausimas. Tuo būdu radikalioji buržuazija pateko visiškon liberalinės buržuazijos priklausomybėn ir šiuo metu ji tevaidina labai menką vaidmenį.

Užtat darbininkai čartistai su dviguba energija dalyvavo visuose proletariato mūšiuose prieš buržuaziją. Laisva konkurencija tiek iškankino darbininkus, kad jie pradėjo jos neapkęsti; laisvos konkurencijos šalininkai, buržua, yra aršūs darbininkų priešai. Visiška konkurencijos laisvė tegali darbininkui padaryti žalos. Visi ligšioliniai jo reikalavimai — dešimties valandų bilis, darbininko gynimas nuo kapitalisto, geras darbo užmokestis, užtikrinta padėtis, naujo beturčių įstatymo panaikinimas,— kurie mažiausiai yra tokia pat neatskiriama čartizmo dalis, kaip ir „šeši punktai“, yra tiesiog nukreipti prieš laisvą konkurenciją ir prekybos laisvę. Todėl visai nenuostabu,— visa anglų buržuazija to negali suprasti,— kad darbininkai nenori nė girdėti apie laisvą konkurenciją, prekybos laisvę ir grūdų įstatymų panaikinimą, kad pastarajam reikalavimui jie geriausiu atveju visiškai abejingi, bet prieš jo gynėjus nepaprastai įtūžę. Tai yra kaip tik tas klausimas, kuriuo proletariatas nesutaria su buržuazija, o čartizmas — su radikalizmu, ir buržuazinis protas to negali suprasti, nes jis negali suprasti proletariato.

Bet tuo ir skiriasi čartistų demokratija nuo visos ankstesnės politinės buržuazinės demokratijos. *Čartizmas iš esmės yra socialinio pobūdžio.* „Šeši punktai“, kurie radikaliam buržua yra viskas ir kuriais geriausiu atveju tegalima būtų pasiekti dar keletą konstitucinių reformų, proletarui tėra priemonė. „Politinė valdžia — mūsų priemonė, socialinė gerovė — mūsų tikslas“ — toks yra dabar aiškiai išreikštas rinkiminis čartistų lozungas. Pamokslininko Stefenso žodžiai apie „peilio ir šakučių klausimą“ buvo tiesa tik daliai 1838 metų čartistų; 1845 metais jie pasidarė tiesa visiems. Čartistų tarpe jau nebėra grynų politikų. Aišku, jų socializmas dar labai menkai tėra išvystytas, lig šiol svarbiausia jų

priemonė prieš skurdą yra žemės nuosavybės parceliavimas (allotment-system), kuris, išsivysčius pramonei, jau nebeteko reikšmės (žr. „Įžangą“), ir aplamai dauguma jų praktinių pasiūlymų (darbininkų gynimas ir t. t.), atrodo, yra reakcinio pobūdžio. Tačiau, iš vienos pusės, jau pačios jų siūlomos priemonės yra tokios, kad jos arba neatlaikys konkurencijos smūgių ir tuomet vėl susidarys sena padėtis, arba jos neišvengiamai prives prie pačios konkurencijos panaikinimo; o, iš antros pusės, dabartinė neaiški čartizmo padėtis, jo atsiskyrimas nuo grynai politinės partijos būtinai padės išvystyti *skiriamuosius* čartizmo *bruožus*, kuriuos sąlygoja socialinė jo esmė. Jo priartėjimas prie socializmo yra neišvengiamas, ypač kai prasidės artimiausia krizė, kuri po dabartinio pramonės ir prekybos pagyvėjimo turi kilti vėliausiai 1847 metais*, o gal jau ir ateinančiais metais,— krizė, kuri savo jėga ir smarkumu toli pralenks visas ankstesnes krizes ir parodys darbininkams, kad išeities iš skurdo vis labiau reikia ieškoti socialinėje, o ne politinėje srityje. Darbininkai iškovos savo Chartiją, tai savaime suprantama; tačiau ligi to laiko dar daug jie sau išsiaiškins, ką jie gali Chartija pasiekti ir apie ką jie šiuo metu dar maža težino.

Tuo metu vystėsi ir socialistinė agitacija. Apie anglų *socializmą* čia tik tiek tegalima kalbėti, kiek jis veikia darbininkų klasę. Anglų socialistai reikalauja, kad palaipsniui būtų įvestas turto bendrumas steigiant „kolonijas šalies viduje“ 2—3 tūkstančiams žmonių, kurie dirbtų pramonėje ir žemės ūkyje, turėtų lygias teises ir gautų vienodą išsilavinimą; jie reikalauja, kad būtų palengvinta ištuoka ir sudaryta protinga vyriausybė, kurioje būtų visiška nuomonių laisvė, kad būtų panaikintos bausmės, kurias turi pakeisti protingas elgimasis su nusikaltėliu. Tokie yra jų *praktiniai* pasiūlymai; teoriniai jų principai mums čia nerūpi. — Anglų socializmo pradininkas buvo fabrikantas *Ovenas*. Todėl jo socializmas, kuris iš esmės stato save aukščiau už priešingumą tarp buržuazijos ir proletariato, vis dėlto savo forma yra gana pakantus buržuazijai ir daug kuo neteisus proletariatui. Socialistai yra visiškai ramūs ir taikingi; jie pripažįsta esamą santvarką, kad ir kokia ji būtų bloga, nes, jų požiūriu, ją tegalima pakeisti tik paveikus viešąją nuomonę. Tačiau jų principai yra tokie abstraktūs, jog dabartine savo forma jie niekad viešosios nuomonės nepaveiks. Be to, socialistai nuolat skundžiasi žemutinių klasių demoralizacija; šiame visuomeninės santvarkos irime jie nepastebi pažangos elementų ir nepagalvoja, kad veidmainiškų, tesiekiančių vien savo asmeniškų interesų turtingųjų klasių demoralizacija yra kur kas blogesnė. Jie nepripažįsta istorinio vystymosi ir todėl perkelti naciją į komunistinę santvarką jie nori tuoj pat, nevystydami politinės kovos iki galo, kai ji pati save

* (1892 m.) Tiksliai išsipildė. *(Engelso pastaba vokiškajame 1892 metų leidime.)*

likviduos [sich selbst auflöst] *. Tiesa, jie supranta, kodėl darbininkas yra pasipiktinęs buržua, bet, jų nuomone, šis pasipiktinimas, kuris ir tegali vesti darbininkus į priekį, yra bevaisis, todėl jie propaguoja Anglijos dabarčiai dar labiau bevaisę filantropiją ir visuotinę meilę. Jie pripažįsta tik psichologinį vystymąsi, abstraktaus žmogaus vystymąsi, žmogaus, kuris nėra susijęs su praeitimi, kai tuo tarpu visas pasaulis, o kartu ir atskiras žmogus, yra iš tos praeities išaugęs. Todėl jie yra perdaug moksliški, perdaug metafiziški ir didelio pasisekimo neturi. Savo eiles iš dalies jie papildo darbininkų klasės atstovais, kurių jie tėra pritraukę labai nedaug, nors, tiesa, labiausiai apsišvietusius ir pastoviausius. Dabartinės formos socializmas niekada negalės pasidaryti bendru darbininkų klasės turtu; tam tikslui jis turėtų nusileisti iš savo aukštybių ir kuriam laikui sugrįžti prie čartistų požiūrio. Tačiau išėjęs čartizmo stadiją, atsipalaidavęs nuo savo buržuazinių elementų, tikras proletarinis socializmas, koks jis jau dabar formuojasi daugelio socialistų ir daugelio čartistų vadovų, kurie beveik visi yra socialistai **, galvose, šiaip ar taip, suvaidins, ir labai greitu laiku, žymų vaidmenį anglų tautos vystymosi istorijoje. Anglų socializmas, turintis daug didesnę bazę, negu prancūzų komunizmas, bet atsiliekantis nuo jo savo vystymusi ***, laikinai turi sugrįžti prie prancūzų požiūrio, kad vėliau galėtų jį aplenkti. Tiesa, ligi to laiko labiau išsivystys ir prancūzai. Kartu socializmas yra griežčiausias pasireiškimas darbininkų tarpe viešpataujančios neigiamos pažiūros į tikybą, ir būtent jis yra toks griežtas, jog darbininkai, kurie *nesąmoningai,* grynai praktiškai žiūri neigiamai į tikybą, dažnai išsigąsta to griežtumo. Bet ir čia vargas privers darbininkus atsisakyti nuo tikybos, kuri — tuo jie vis labiau įsitikina — tetarnauja tik tam, kad padarytų juos silpnus ir nuolankius savo likimui, paklusnius ir ištikimus turtingųjų klasei, kuri čiulpia jų syvus.

Taigi mes matome, kad darbininkų judėjimas suskilo į dvi kryptis, į čartistus ir socialistus. Čartistai yra labiau atsilikę, mažiau apsišvietę, bet užtat tikri, gryni proletarai, proletariato atstovai. Socialistai daug daugiau mato, jie siūlo praktines priemones prieš skurdą, bet jie kilę iš buržuazijos ir todėl neįstengia susijungti su darbininkų klase. Socializmo susiliejimas su čartizmu, prancūzų komunizmo atkūrimas angliškų būdu — štai kas turi įvykti artimiausiu metu ir kas iš dalies jau prasidėjo. Tik kuomet tai bus įgyvendinta, darbininkų klasė tikrai pasidarys Anglijos valdove; politinis ir socialinis vystymasis per tą laiką žengs į priekį,

---

* Angliškuose 1887 ir 1892 metų leidimuose antroji sakinio dalis pakeista šitaip: „. . . iki to momento, kai šis perėjimas pasidarys ir galimas, ir būtinas". *Red.*

** (1892 m.) Žinoma, socialistai bendra šio žodžio prasme, o ne siaura ovenistine prasme. *(Engelso pastaba vokiškajame 1892 metų leidime.)*

*** Angliškuose 1887 ir 1892 metų leidimuose — teoriniu vystymusi. *Red.*

palankiai veikdamas šią naujai besikuriančią partiją, šį tolesnį čartizmo vystymąsi.

Šios įvairios darbininkų grupės, kurios čia susilieja, čia eina skyrium, — sąjungų nariai, čartistai ir socialistai, — savo lėšomis įsteigė daugybę mokyklų ir skaityklų intelektualiniam darbininkų lygiui kelti. Tokias įstaigas turi kiekviena socialistų ir beveik kiekviena čartistų organizacija, taip pat daugelis atskirų profesinių sąjungų. Čia vaikai gauna tikrai proletarinį auklėjimą, laisvą nuo bet kokios buržuazijos įtakos, o skaityklose rasime vien tik arba beveik vien proletarinius žurnalus ir knygas. Šios įstaigos labai pavojingos buržuazijai, kuriai jau pavyko kai kuriose iš jų, būtent „Mechanics' Institutions“ [38], pašalinti proletarinę įtaką ir paversti jas organais, skleidžiančiais darbininkų tarpe buržuazijai naudingas mokslo žinias. Čia dabar dėstomi gamtos mokslai, kurių studijavimas atitraukia darbininkus nuo kovos prieš buržuaziją ir kurie, gal būt, kai kam iš jų atvers kelią padaryti buržuazijai naudingą išradimą. Tuo tarpu pačiam darbininkui gamtos mokslo studijavimas *šiuo metu* neturi jokios prasmės, nes, gyvendamas dideliame mieste ir ilgai dirbdamas, jis gamtos visai ir nemato. Čia propaguojama politinė ekonomija, kurios dievaitis yra laisvoji konkurencija; iš šio mokslo darbininkas tegali pasidaryti vienintelę išvadą, kad nieko jam negali būti protingesnio, kaip, pasidavus likimo valiai, mirti badu. Čia visi mokslai moko darbininką būti romiam, nuolankiam ir prisitaikyti prie viešpataujančios politikos bei tikybos, čia iš tikrųjų darbininkas nuolat tegirdi vien pamokslus apie paklusnumą, pasyvumą ir pasitenkinimą savo likimu. Todėl suprantama, kad dauguma darbininkų apie šias mokyklas nė girdėti nenori; jie eina į proletarines skaityklas ir svarsto tokius klausimus, kurie betarpiškai liečia jų pačių interesus. Ir tuomet savimi patenkinta buržuazija taria savąjį Dixi et salvavi* ir su panieka nusisuka nuo tos klasės, kuri „verčiau pasirenka pašėlusius piktų demagogų šauksmus, negu rimtą mokslą“. Beje, kad darbininkai domisi ir „rimtu mokslu“, jei tik jis jiems pateikiamas be savanaudiškos buržuazijos išminties, įrodo gausios paskaitos gamtos mokslų, estetikos ir politinės ekonomijos temomis, kurios dažnai rengiamos visose proletarinėse, ypač socialistų įstaigose ir kurios labai gerai lankomos. Man ne kartą teko sutikti darbininkų nudėvėtomis pliso palaidinėmis, kurie geologijos, astronomijos ir kitais klausimais nusimanė daugiau, negu koks nors mokytas Vokietijos buržua. Kokių laimėjimų anglų proletariatui pavyko pasiekti savarankiško lavinimosi srityje, matyti ypač iš to, kad įžymiausius naujosios filosofijos, politikos ir poezijos veikalus skaito beveik vien darbininkai. Buržua, kuris yra esamos socialinės santvarkos ir su ja susijusių prietarų vergas, bijo visko, kas tikrai pažangu, ir tuo kiek begalėdamas kratosi; proletaras į tai žiūri atviromis akimis ir sėk-

* — Dixi et salvavi animam meam — aš pasakiau ir išgelbėjau savo sielą. *Red.*

mingai bei su malonumu tai studijuoja. Šiuo atžvilgiu ypač socialistai yra labai daug nuveikę proletariatui apšviesti; jie išvertė prancūzų materialistus, *Helvecijų, Holbachą, Didro* ir t. t., ir, pigiai juos išleidę, išplatino kartu su geriausiais anglų autorių veikalais. *Štrauso* „Jėzaus gyvenimas" ir *Prudono* „Nuosavybė" taip pat yra paplitę tik proletarų tarpe[39]. Šelį, genialų pranašą *Šelį,* ir *Baironą* su jo aistra ir karčia šiuolaikinės visuomenės satyra daugiausia skaito darbininkai; buržua tesidomi tuščiais, šiuolaikinei veidmainiškai moralei pritaikytais leidiniais, vadinamais „family editions". Dviejų stambiausių praktinių šio meto filosofų, *Bentamo* ir *Godvino,* ypač pastarojo, veikalai taip pat beveik išimtinai pasklidę proletariato tarpe. Jei radikaliosios buržuazijos tarpe *Bentamas* ir turi savo pasekėjų, tai vis dėlto tik proletariatui ir socialistams pavyko žengti nuo jo į priekį. Šiais pagrindais proletariatas sukūrė savo literatūrą, kurią daugiausia sudaro periodiniai leidiniai ir brošiūros ir kuri savo turiniu yra toli pralenkusi visą buržuazijos literatūrą. Tačiau apie tai kitą kartą.

Reikia padaryti dar vieną pastabą. Darbininkų judėjimo branduolį sudaro fabrikų darbininkai, o jų tarpe ypač medvilnės fabrikų apygardų darbininkai. Lankašire ir ypač Mančesteryje yra stipriausios darbininkų sąjungos, tai — čartizmo centras ir vieta, kurioje yra daugiausia socialistų. Kuo labiau į kokią nors darbo šaką prasiskverbia fabrikų sistema, tuo daugiau darbininkų dalyvauja judėjime. Kuo aštresnis yra priešingumas tarp darbininkų ir kapitalistų, tuo labiau išsivysto ir išryškėja proletarinis darbininko sąmoningumas. Smulkūs Birmingemo meistrai, nors ir jie kenčia krizių metu, vis dėlto laikosi nelemto vidurio tarp proletarinio čartizmo ir verteiviško radikalizmo. Tačiau, aplamai paėmus, visi pramonės darbininkai viena ar kita forma dalyvauja kovoje prieš kapitalą ir buržuaziją. Visi jie sutinka su tuo, kad jie kaip „working men"*— titulas, kuriuo jie didžiuojasi ir kuris yra įprastinis kreipimasis čartistų susirinkimuose,— sudaro savarankišką klasę, kuri turi savo interesus ir principus, savo pasaulėžiūrą ir yra priešinga visiems turtingiesiems ir kartu — kad jais remiasi nacijos galia ir jos sugebėjimas toliau vystytis.

---

* —„darbininkai". *Red.*

KALNŲ PRAMONĖS PROLETARIATAS

Žaliavų ir kuro gavyba tokiai milžiniškai pramonei, kaip kad Anglijos pramonė, yra taip pat reikalinga didelio skaičiaus darbininkų. Tačiau iš visų pramonei reikalingų žaliavų, išskyrus vilną, kurią tiekia žemės ūkio apygardos, pačioje Anglijoje iškasami tik mineralai — metalai ir akmens anglis. Kornvele yra turtingi vario, alavo, cinko ir švino rūdynai, Stafordšire, Šiaurės Velse ir kitose apygardose iškasama daug geležies, o beveik visa Šiaurės ir Vakarų Anglija, centrinė Škotijos dalis ir kai kurios Airijos apygardos duoda gausiai akmens anglies *.

Kornvelo kalnų pramonėje iš dalies po žeme, iš dalies žemės paviršiuje dirba 19 tūkst. vyrų ir 11 tūkst. moterų bei vaikų. Pa-

---

* Pagal 1841 metų surašymą Didžiosios Britanijos (išskyrus Airiją) kalnų pramonėje dirbo toks darbininkų skaičius:

	Vyrų		Moterų		Iš viso
	vyresnių kaip 20 metų	jaunesnių kaip 20 metų	vyresnių kaip 20 metų	jaunesnių kaip 20 metų	
akmens anglies kasyklose	83 408	32 475	1 185	1 165	118 233
vario rūdynuose	9 866	3 428	913	1 200	15 407
švino „	9 427	1 932	40	20	11 419
geležies „	7 773	2 679	424	73	10 949
alavo „	4 602	1 349	68	82	6 101
įvairiose kitose kasyklose bei rūdynuose, tame tarpe ir tuose, kur iškasamas mineralas nėra nurodytas	24 162	6 591	472	491	31 716
Iš viso . . .	139 238	48 454	3 102	3 031	193 825

Kadangi akmens anglies kasyklose ir geležies rūdynuose daugiausia dirba tie patys žmonės, tai dalis darbininkų, kurie yra nurodyti kaip angliakasiai, ir dar gana didelė dalis darbininkų, nurodytų paskutinėje rubrikoje, turi būti priskirti prie geležies rūdynų.

čiuose rūdynuose dirba beveik vieni vyrai ir berniukai nuo 12 metų amžiaus. Sprendžiant iš „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitos“, materialinė šių darbininkų padėtis, matyt, yra gana pakenčiama, ir anglai dažnai pasigiria savo stipriais ir drąsiais Kornvelo rūdakasiais, kurie rūdos gyslas kasa net po jūros dugnu. Tačiau minėtoji ataskaita kitaip įvertina tų žmonių stiprumą. Remdamasi rimtu dr. *Baremo* pranešimu, ji nurodo, kad, kvėpuojant rūdynų gilumos oru, turinčiu maža deguonies ir susimaišiusiu su dulkėmis bei sprogdinimo metu atsirandančiais parako dūmais, labai rimtai sužalojami plaučiai, sutrikdomas širdies veikimas ir susilpninami virškinimo organai; kad įtemptas darbas ir ypač laipiojimas kopėčiomis aukštyn ir žemyn — kai kuriose kasyklose net jauni, stiprūs vyrai tam kasdien sugaišta daugiau kaip valandą prieš darbą ir darbui pasibaigus — taip pat labai padeda išsivystyti nurodytiems susirgimams, todėl vyrai, kurie nuo pat jaunystės pradeda dirbti kasyklose, toli gražu nėra taip fiziškai išsivystę, kaip kad žemės paviršiuje dirbančios moterys; kad daugelis dar jauni miršta nuo greitosios džiovos, o daugumas — pačiame žydėjime nuo lėtai pakertančios džiovos; kad darbininkai greit pasensta ir, būdami 35—45 metų amžiaus, netenka darbingumo; kad labai daugelis, smarkiai suprakaitavę kopėčiomis sunkiai belipdami į viršų, iš šilto kasyklos oro staiga patekę į šaltą žemės paviršiaus orą, suserga aštriais ir šiaipjau nesveikų kvėpavimo organų uždegimais, kurie labai dažnai baigiasi mirtimi. Darbas žemės paviršiuje, rūdos smulkinimas ir rūšiavimas, yra dirbamas merginų bei vaikų ir yra vaizduojamas kaip labai sveikas, nes jis atliekamas gryname ore.

Anglijos šiaurėje, kur ribojasi Nortumberlendas ir Durhamas, yra stambūs Olston-Muro švino rūdynai. Duomenys apie šią vietovę — komisijos nario Mitčelo pranešimas „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje“ — beveik visiškai sutampa su duomenimis apie Kornvelą. Ir čia skundžiamasi, kad štolnių ore trūksta deguonies, kad jis pilnas dulkių, parako dūmų, angliarūgštės ir sieros dujų. Todėl čia, kaip ir Kornvele, kalnakasiai yra mažo ūgio ir, pradedant nuo 30 metų amžiaus, jie beveik visi serga plaučių ligomis, kurios galų gale, ypač jei ligonis, kaip beveik visada ir būna, nesiliauja dirbęs, virsta tikra džiova, žymiai sutrumpindamos vidutinį šių žmonių amžių. Jei šios vietovės kalnakasiai gyvena šiek tiek ilgiau, negu Kornvelo kalnakasiai, tai dėl to, kad jie tik nuo 19-os metų amžiaus pradeda dirbti šachtoje, o Kornvele, kaip matėme, šachtoje pradedama dirbti jau nuo 12 metų. Bet ir čia, kaip pasisako gydytojai, daugumas miršta tarp 40 ir 50 metų amžiaus. Iš 79 kalnakasių, kurių mirtis buvo įrašyta oficialiame apygardos registre ir kurių vidutinis amžius buvo 45 metai, 37 mirė džiova ir 6 — astma. Kaimyninėse gyvenamosiose vietovėse: Alendeile, Stanhope ir Midltone vidutinis amžius buvo 49, 48 ir 47 metai, o mirtingumas nuo plaučių ligų sudarė atitinkamai 48, 54 ir 56 procentus bendro mirtingumo.

Čia reikia turėti galvoje, kad visi duomenys liečia tik tokius kalnakasius, kurie šachtoje pradėjo dirbti *ne anksčiau kaip 19 metų amžiaus*. Palyginkime su šiais duomenimis vadinamąsias švediškas lenteles — smulkias mirtingumo lenteles, liečiančias visus Švedijos gyventojus,— kurios Anglijoje lig šiol tebelaikomos teisingiausiu Britanijos darbininkų klasės vidutinio amžiaus rodikliu. Pagal šias lenteles vidutinis vyrų amžius yra $57^1/_2$ metų, skaičiuojant tuos vyrus, kurie išgyveno ne mažiau kaip 19 metų, vadinasi, Šiaurės Anglijos kalnakasių darbas sutrumpina jų gyvenimą vidutiniškai dešimčia metų. Bet nereikia užmiršti, kad švediškos lentelės yra laikomos vidutinio *darbininkų* amžiaus rodikliu, t. y. jose nurodomas nepalankias gyvenimo sąlygas turinčio proletariato amžius, vadinasi, trumpesnis, negu normalus žmogaus amžius.— Šioje apylinkėje mes matome tokius pat nakvynės namus ir nakvynės vietas, su kokiais jau esame susipažinę stambiuose miestuose, ir čia jie yra bent tokie pat nešvarūs, biaurūs ir ankšti. Mitčelas buvo užėjęs į vieną tokį kambarį, 18 pėdų ilgio ir 15 pėdų pločio, kuris buvo įrengtas priglausti 42 vyrams ir 14-ai berniukų, vadinasi, iš viso 56 žmonėms 14-je lovų, pastatytų viena *ant* kitos dviem eilėmis kaip laive. Nebuvo jokios angos blogam orui išleisti; nors paskutines tris naktis ten niekas nenakvojo, bet kvapas ir oras buvo toks, jog Mitčelas nė valandėlės negalėjo iškęsti. Koks gi ten būna oras, kai karštą vasaros naktį nakvoja 56 žmonės! Ir tai yra ne amerikoniško vergų laivo triumas, o „laisvųjų britų" butas!

Pereikime dabar prie svarbiausių Anglijos kalnų pramonės šakų — prie geležies rūdynų ir anglies kasyklų, kurios „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitoje" apžvelgiamos bendrai ir labai smulkiai, kaip to reikalauja dalyko svarbumas. Beveik visa pirmoji šios ataskaitos dalis nagrinėja šiose kalnų pramonės šakose dirbančių darbininkų padėtį. Anksčiau mano pateiktas smulkus pramonės darbininkų padėties aprašymas leidžia man dabar trumpiau apie tai kalbėti, kaip to reikalauja šios knygos apimtis.

Anglies ir geležies kasyklose, kurios maždaug vienodai eksploatuojamos, dirba 4, 5, 7 metų amžiaus vaikai, bet daugiausia — vyresni negu 8 metų amžiaus. Jie panaudojami iškirstai žaliavai gabenti iš kirtavietės prie arklių kelio arba į pagrindinę šachtą ir įvairius kasyklos skyrius skiriančioms durims atidarinėti bei uždarinėti, praleidžiant darbininkus ir krovinius. Šioms durims prižiūrėti dažniausiai panaudojami mažiausieji vaikai, kurie tuo būdu yra priversti kasdien po 12 valandų vieni sėdėti patamsyje ankštame, dažnai drėgname praėjime, neturėdami net tiek darbo, kad bent galėtų išsigelbėti nuo dykinėjimo sukeliamo atbukinančio, sugyvulinančio nuobodulio. Bet užtat anglies ir geležies rūdos gabenimas yra labai sunkus darbas, nes uolienų prikrautas gana dideles dėžes be ratų tenka tempti nelygiu štolnių dugnu, dažnai per drėgną molį arba vandenį, dažnai stačiais skardžiais ir praėjimais, kurie kartais yra tokie siauri ir žemi, jog darbininkams

tenka jais keturpėsčia ropoti. Todėl šiam varginančiam darbui panaudojami vyresni vaikai ir mergaitės paauglės. Priklausomai nuo aplinkybių, vienai dėžei tenka vienas suaugęs darbininkas arba du paaugliai, kurių vienas tempia, o kitas stumia. Kirtimo darbą dirba suaugę vyrai arba stiprūs šešiolikamečiai ir vyresni jaunuoliai; tai taip pat labai varginantis darbas.— Įprastinis darbo laikas yra 11—12 valandų, neretai ir ilgesnis, Škotijoje — iki 14 valandų. Labai dažnai dirbama dvigubą laiką, taigi visiems darbininkams tenka būti po žeme ir dirbti 24, o neretai ir 36 valandas iš eilės. Tvirtai nustatytų valandų valgymui dažniausiai nėra, todėl darbininkai valgo tada, kai jie išalksta ir turi laiko.

Materialinės kalnakasių gyvenimo sąlygos, aplamai imant, vaizduojamos kaip gana geros, o jų darbo užmokestis laikomas net aukštu palyginti su aplinkinių padienių žemės ūkio darbininkų (kurie tiesiog badauja) darbo užmokesčiu. Išimtį sudaro kai kurios Škotijos dalys ir Airijos akmens anglies rajonas, kur viešpatauja nepaprastas skurdas. Mes dar turėsime progos vėliau grįžti prie šio kalnakasių padėties įvertinimo, kuris, tarp kita ko, duotas tik palyginant su visos Anglijos vargingiausios klasės padėtimi. O dabar mes panagrinėsime tas žalingas pasekmes, kurias sukelia šiuolaikinis kasyklų ir rūdynų eksploatavimo būdas, ir tuomet tegu skaitytojai sprendžia, ar gali koks nors piniginis užmokestis atlyginti darbininkams tokias jų kančias.

Visi vaikai ir paaugliai, kurie velka anglį ir geležies rūdą, skundžiasi dideliu nuovargiu. Net tose pramonės įmonėse, kuriose viešpatauja negailestingiausias išnaudojimas, mes nepastebime tokio visuotinio ir tokio didelio išsekimo. Kiekviename minėtos ataskaitos puslapyje pateikiama daug atitinkamų pavyzdžių. Labai dažnai atsitinka, kad vaikai, vos sugrįžę į namus, krinta ant akmeninių grindų prie židinio ir tuoj pat užmiega, kad jie jau nebeturi jėgų ką nors užkąsti ir tėvams tenka juos miegančius nuprausti ir paguldyti į lovą. Taip pat dažnai atsitinka, kad pakeliui vaikai iš nuovargio krinta ir užmiega, o tėvai vėlai naktį jų ieško ir suranda miegančius. Atrodo, jau yra taip įprasta, kad šie vaikai didesnę sekmadienio dalį praguli lovoje, norėdami bent šiek tiek pasilsėti po įtempto visos savaitės darbo; bažnyčią ir mokyklą lanko tik nedaugelis vaikų, bet ir jais mokytojai skundžiasi, kad, nepaisant didelio jų noro mokytis, jie yra labai mieguisti ir atbukę. Tokia pat yra merginų ir moterų padėtis. Jos žiauriausiu būdu verčiamos be saiko dirbti.— Šis nuovargis, kuris beveik visuomet pavirsta nepaprastai liguista būkle, atsiliepia visam darbininkų organizmui. Pirmutinė tokio besaikio darbo pasekmė yra ta, kad visa žmogaus energija panaudojama vienpusiškam raumenų išvystymui, todėl nepaprastai išlavėja ypač rankų bei kojų, nugaros, pečių ir krūtinės raumenys, kurie daugiausia įtempiami traukiant ir stumiant krovinius, o visos kitos kūno dalys dėl maisto stokos išsivysto blogai ir netaisyklingai. Visų pirma atsilieka ir sustoja augimas: beveik visi kalnakasiai yra žemo ūgio, išskyrus Vorikširo

ir Lesterširo kalnakasius, kurie dirba ypatingai palankiomis sąlygomis. Be to, ilgai užtrunka tiek berniukų, tiek ir mergaičių lytinis brendimas; pirmųjų — dažnai iki 18 metų. Komisijos narys Saimonsas sutiko vieną net 19 metų jaunuolį, kuris, išskyrus dantis, buvo fiziškai išsivystęs ne daugiau kaip 11—12 metų berniukas. Šis vaikystės prailginimas iš esmės yra sutrukdyto vystymosi rezultatas, kuris neišvengiamai atsiliepia vėliau. Tokiomis sąlygomis ir taip nusilpus organizmui, dėl beveik visuomet nenatūralios kūno padėties darbo metu yra labai paplitę kojų iškrypimas, kelių įlinkimas bei pėdų iškrypimas į lauko pusę, stuburkaulio išlinkimas ir kitokie suluošinimai; šie suluošinimai yra toks dažnas reiškinys, jog tiek Jorkšire ir Lankašire, tiek ir Nortumberlende ir Durhame daugelis, tame tarpe net gydytojai, teigia, kad kalnakasį galima atpažinti tarp šimto kitų darbininkų jau vien iš jo kūno sudėjimo. Nuo to darbo, kaip atrodo, labai nukenčia ypač moterys; jų kūno sudėjimas retai kada būna — tikriau sakant, beveik niekuomet nebūna — normalus. Ataskaitoje dar pateikiama įrodymų, kad taip pat dėl darbo kasyklose moterims atsiranda dubens nenormalumai, o tai apsunkina gimdymą, kuris dažnai baigiasi mirtimi. Tačiau, be šių atskirų organų suluošinimų, angliakasiai dar serga daugeliu kitokių profesinių ligų, kurios paplitusios ir kitų kalnakasių tarpe ir kurias galima lengvai paaiškinti jų darbo savybėmis. Pirmiausia jie serga skrandžio ligomis: dingsta apetitas, dažniausiai atsiranda pilvo skausmai, šleikštulys ir vėmimas, be to, didelis troškulys, kurį tegalima malšinti nešvariu, dažnai drungnu kasyklos vandeniu. Virškinimo organų veikla sutrinka, o tai padeda atsirasti ir kitoms ligoms. Kaip parodo daugelis asmenų, angliakasiai dažnai serga širdies ligomis, ypač hipertrofija, širdies ir perikardo uždegimu, įėjimo į širdies skilvelį ir į aortą susiaurėjimu, o tai galima lengvai paaiškinti persidirbimu. Trūkis taip pat yra beveik visuotinis reiškinys: tai — tiesioginė pernelyg didelio raumenų įtempimo pasekmė. Iš dalies dėl tos pačios priežasties, iš dalies dėl blogo, angliarūgštės ir angliavandenilio dujų prisotinto, pilno dulkių kasyklų oro — to čia lengvai būtų galima išvengti — atsiranda daugybė skausmingų ir pavojingų plaučių ligų, ypač astma, kuria kai kuriose apygardose daugumas angliakasių pradeda sirgti vos sulaukę keturiasdešimt metų, o kitose apygardose — net trisdešimt metų, labai greit pasidarydami nedarbingi. Žinoma, tiems darbininkams, kurie dirba drėgnose štolnėse, dusulys prasideda daug anksčiau; kai kuriose Škotijos vietovėse dusuliu kalnakasiai suserga, būdami 20—30 metų amžiaus, kai ligos paliesti plaučiai yra ypač jautrūs uždegiminiams ir karštį sukeliantiems procesams. Savotiška šios kategorijos darbininkų liga yra juodas skrepliavimas (black spittle), kuris atsiranda nuo to, kad į visas plaučių dalis prasiskverbia smulkios anglies dulkės; ši liga pasireiškia bendru silpnumu, galvos skausmais, dusuliu ir juodų, tirštų skreplių išsiskyrimu. Kai kuriose vietovėse ši liga pasireiškia lengva forma, o kitose, ypač Škotijoje,

ji yra visiškai nepagydoma; čia, be minėtų požymių, kurie pasireiškia aštresne forma, sergantiems dar atsiranda labai tankus švilpiantis kvėpavimas, greitas pulsas (daugiau kaip 100 tvinksnių per minutę) ir užsikertantis kosulys; ligonis vis labiau liesėja bei silpnėja ir greit netenka darbingumo. Škotijoje ši liga visuomet baigiasi mirtimi. Dr. Mak-Kelaras iš Penkeitlendo, Ist-Lotiane, tvirtina, kad nė vienoje gerai vėdinamoje kasykloje šia liga nesergama, o darbininkai, iš gerai vėdinamų kasyklų perėję dirbti į blogai vėdinamas kasyklas, gana dažnai ja suserga. Vadinasi, gobšūs kasyklų savininkai, vengiantieji įrengti šachtų vėdinimą, yra kalti tuo, kad ši liga iš viso pasitaiko. Reumatizmas taip pat yra visų angliakasių liga, išskyrus Vorikširo ir Lesterširo angliakasius; ja dažniausiai suserga dirbantieji drėgnose šachtose.— Visų šių ligų rezultatas yra tas, kad visose *be išimties* apygardose angliakasiai anksti sensta ir, vos sulaukę 40 metų amžiaus,— vienose apygardose šiek tiek anksčiau, kitose šiek tiek vėliau,— pasidaro nedarbingi. Labai retai tepasitaiko, kad angliakasys, sulaukęs 45 ar 50 metų amžiaus, dar galėtų dirbti savo darbą. Visų teigimu, toks darbininkas ima senti jau nuo 40-ties metų. Tai liečia tuos, kurie kerta anglį; krovėjai, kuriems visą laiką tenka kilnoti sunkius anglies blokus, pakraunant anglį į dėžes, sensta jau pasiekę 28—30 metų amžiaus, todėl anglies apygardose yra net paplitęs priežodis: krovėjas tampa seniu, dar nespėjęs pasidaryti jaunuoliu. Savaime suprantama, kad dėl tokios ankstyvos senatvės angliakasius anksti ištinka ir mirtis, todėl 60 metų seniai jų tarpe tepasitaiko labai retai; net Pietų Stafordšire, kur kasyklos palyginti geriau įrengtos, tik nedaugelis tepasiekia 51-sius gyvenimo metus.— Darbininkams taip anksti senstant, visai natūralu, kad čia, kaip ir fabrikuose, nedirbantieji tėvai labai dažnai gyvena savo dar visai jaunų vaikų išlaikomi.— Dar kartą trumpai susumuodami darbo anglies kasyklose rezultatus, mes galime pritarti komisijos nariui dr. Sautvudui Smitui: iš vienos pusės, dėl pailginto vaikystės laikotarpio, iš antros —dėl ankstyvos senatvės žymiai sutrumpėja tas gyvenimo laikotarpis, kai yra pilnutinai išsivysčiusios žmogaus jėgos, ir aplamai žmogaus amžius sutrumpėja dėl ankstyvos mirties. Ir tai reikia įtraukti į buržuazijos debetą!

Visi ką tik pateikti duomenys tėra Anglijos kasykloms vidutiniai. Bet yra nemaža kasyklų, kuriose darbo sąlygos dar kur kas blogesnės; tai — tokios kasyklos, kuriose eksploatuojami ploni anglies klodai. Anglis atsieitų perdaug brangiai, jei kartu su ja būtų iškasama ir dalis greta esančio smėlio bei molio sluoksnių; todėl savininkai verčia kasti tik anglį, neliečiant smėlio ir molio, ir dėl to praėjimai, kurie paprastai būna 4, 5 ir daugiau pėdų aukščio, čia yra tokie žemi, kad juose visu ūgiu stovėti neįmanoma. Darbininkas, gulėdamas ant šono ir pasiremdamas alkūne, kirstuvu kerta anglį. Tai sukelia alkūnės sąnario uždegimą, o tais atvejais, kai darbininkas turi dirbti klūpsčiomis, —

kelio sąnario uždegimą. Moterys ir vaikai, kurie turi vilkti anglį, užsidėję pakinktus ir grandinę, dažnai praeinančią tarp kojų, įsikinkę į dėžę, keturpėsčia šliaužia žemomis štolnėmis, o užpakalyje kitas stumia galva ir rankomis. Stūmimas galva sukelia vietinį suerzinimą, skausmingą sutinimą ir opas. Daugeliu atvejų štolnės dar yra drėgnos, todėl šie darbininkai turi šliaužti nešvariu arba sūriu kelių colių gilumo vandeniu, o tai irgi suerzina odą. Galima lengvai įsivaizduoti, kaip ir šiaipjau angliakasiams savybingas ligas skatina toks baisus, vergiškas darbas.

Bet tai dar ne visi vargai, kuriuos turi pakelti angliakasys. Visoje Britanijos karalystėje nėra tokios darbo šakos, kur taip dažnai grėstų darbininkui pavojus netekti gyvybės, kaip būtent ši. Anglies kasyklos yra toji arena, kurioje įvyksta daugybė baisiausių nelaimingų atsitikimų, ir kaip tik juos reikia įrašyti į buržuazijos gobšumo sąskaitą. Angliavandenilio dujos, kurios taip dažnai atsiranda kasyklose, susimaišiusios su lauko oru, virsta sprogstamosiomis dujomis, kurios nuo ugnies užsiliepsnoja ir užmuša kiekvieną arti esantį. Tokie sprogimai čia vienur, čia kitur įvyksta beveik kasdien. Hasvelo kasyklose, Durhame, 1844 metų rugsėjo 28 d. įvyko sprogimas, kuris užmušė 96 žmones. Angliarūgštės dujos, kurių taip pat daug atsiranda kasyklose, susitelkia žemesnėse vietose, dažnai jas užpildydamos aukščiau žmogaus ūgio, ir kiekvienas ten patekęs nuo jų užtrokšta. Durys, kurios skiria atskiras kasyklų dalis, turi sutrukdyti sprogimams išsiplėsti ir dujoms judėti, bet kadangi jas prižiūri maži vaikai, kurie dažnai užmiega arba nerūpestingai eina savo pareigas, tai šios apsaugos priemonės tėra iliuzinės. Gerai vėdinant kasyklas oro šuliniais, būtų galima visiškai pašalinti žalingą ir vienų, ir kitų dujų veikimą, bet šiam reikalui buržua savo pinigų neduoda. Jis verčiau reikalauja, kad darbininkai naudotųsi tik Devio lempute, kuri dėl savo menkos šviesos jiems dažnai visai netinka, todėl darbininkai mielai pakeičia ją paprasta žvake. Jei tokiu atveju įvyksta sprogimas, tai jis, žinoma, aiškinamas darbininkų apsileidimu, kai tuo tarpu buržua, įrengęs gerą vėdinimą, iš viso galėtų padaryti bet kokį sprogimą beveik neįmanomą. Toliau, štolnės ištisai arba dalimis nuolat griūva, užpildamos žeme arba sunkiai sužalodamos darbininkus; buržua yra suinteresuotas iškasti kiek galima daugiau anglies iš horizontalių sluoksnių, o tai ir yra šių nelaimingų atsitikimų priežastis. Be to, virvės, kuriomis darbininkai leidžiasi į šachtą, dažnai yra blogos kokybės ir trūksta, o nelaimingieji nukrinta ir užsimuša. Dėl visų šių nelaimingų atsitikimų — aš čia neturiu vietos atskiriems pavyzdžiams pateikti — kasmet, „Mining Journal“[40] apskaičiavimu, žūva apie 1400 žmonių. Laikraštis „Manchester Guardian“ kiekvieną savaitę praneša apie du—tris tokius įvykius vien tik Lankašire. Beveik visose apygardose lavonus apžiūrintieji prisiekusieji visais atvejais priklauso nuo kasyklų savininkų, o ten, kur tokios priklausomybės nėra, jau vien iš inertiškumo priimamas nutarimas: *„mirė nuo ne-*

laimingo atsitikimo". Be to, prisiekusieji mažai tesirūpina kasyklų būkle, nes jie čia nieko nenusimano. Tačiau „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita“ atsakingais už didžiulę šių nelaimingų atsitikimų daugumą nesvyruodama laiko kasyklų savininkus.

Kai dėl kalnų pramonės darbininkų išsilavinimo ir dorovingumo, tai „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitos“ duomenimis jų būklė Kornvele yra pakenčiama, o Olston-Mure — net puiki; bet užtat anglies rajonuose jų lygis, aplamai imant, yra labai žemas. Darbininkai gyvena kaime, apleistose vietovėse, ir, jiems dirbant savo sunkų darbą, niekas, išskyrus policiją, jais nesirūpina. Todėl — turint galvoje dar ir tai, kad vaikai pradeda dirbti nuo pat mažumės,— protinis jų išsivystymas yra labai žemo lygio. Normalios mokyklos jiems neprieinamos, vakarinės ir sekmadieninės — neduoda jokios naudos, nes mokytojai yra niekam tikę. Todėl tik nedaugelis moka skaityti, o dar mažiau — rašyti. Komisijos narių tvirtinimu, jie tesupranta tai, kad už savo sunkų ir pavojingą darbą jie gauna pernelyg menką darbo užmokestį.— Bažnyčios jie visai arba beveik visai nelanko; visi dvasininkai skundžiasi nematytu jų religiniu abejingumu. Ir iš tikrųjų šie žmonės taip nenusimano religiniais ir pasaulietiniais klausimais, jog mūsų anksčiau pateikti pavyzdžiai apie daugelį pramonės darbininkų visai nublanksta. Religinės sąvokos jiems tėra žinomos iš keiksmažodžių. Jų dorovę griauna jau pačios jų darbo sąlygos. Savaime suprantama, kad visų kalnakasių pervargimas negali neskatinti girtuokliavimo. Kalbant apie santykius tarp lyčių, užtenka pasakyti, kad dėl aukštos temperatūros kasyklose vyrai, moterys ir vaikai daugeliu atvejų dirba nuogi ir dažniausiai — beveik nuogi. Kas dėl to gali dėtis tamsiuose, nuošaliuose kasyklų koridoriuose, kiekvienam nesunku įsivaizduoti. Nesantuokinių vaikų skaičius, kuris čia nepaprastai didelis, pats savaime pasakoja, kas dedasi po žeme pusiau sulaukėjusių žmonių tarpe, bet jis kartu rodo, kad nesantuokiniai lytiniai santykiai čia dar nėra virtę prostitucija, kaip kad miestuose. Moterų darbas duoda tokias pat pasekmes, kaip ir fabrikuose: jis ardo šeimą ir visiškai atima moterims galimybę atlikti savo motinystės pareigas ir apruošti namus.

„Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaitą“ pateikus parlamentui, lordas *Ešlis* skubiai pasiūlė įstatymo projektą, kuriuo buvo numatoma moterų darbą kasyklose visiškai uždrausti, o vaikų darbą — labai apriboti. Įstatymas buvo priimtas [41], bet daugumoje vietovių jis pasiliko negyva raidė, nes dargi nebuvo paskirti kalnų pramonės inspektoriai, kurie prižiūrėtų jo vykdymą. Be to, kaimo vietovėse, kur yra kasyklos, ir šiaipjau labai nesunku apeiti įstatymą. Todėl nėra ko stebėtis, jeigu pernai angliakasių sąjunga oficialiai pranešė vidaus reikalų ministrui, kad hercogo Hamiltono kasyklose Škotijoje dirbo daugiau kaip 60 moterų, arba jeigu, laikraščiui „Manchester Guardian“ kartą pranešus, kad, jei neklystu, netoli Vigano kasykloje sprogimo metu žuvo mergina,

niekas nė nesusirūpino dėl tuo būdu paaiškėjusio įstatymo pažeidimo. Gal atskirais atvejais ir laikomasi įstatymo, bet aplamai padėtis liko nepasikeitusi.

Bet ir tai dar ne visi vargai, kurie tenka angliakasiams. Nesitenkindama tuo, kad ji griauna šių žmonių sveikatą, kad ji kiekvieną valandą stato į pavojų jų gyvybę ir atima jiems bet kokią galimybę mokytis, buržuazija dar kuo įžūliausiai juos išnaudoja. Apmokėjimo prekėmis sistema čia yra ne išimtis, bet taisyklė, ir ji praktikuojama visiškai neslepiant, atvirai. Kotedžų sistema, kuri čia taip pat yra įprastinė ir dažniausiai būtina, irgi panaudojama didesniam darbininkų išnaudojimui. Be to, darbininkai apgaudinėjami ir kitokiais būdais. Nors anglis parduodama pagal svorį, darbininkui atlyginimas dažniausiai apskaičiuojamas pagal tūrį, o jeigu jo dėžė neprikrauta pilna, jis negauna už ją *jokio* darbo užmokesčio, už kaupą jam iš viso nieko nemokama. Jei dėžėje randamas didesnis kiekis žvyro, negu nustatyta,— juk tai daugiau priklauso nuo anglies sluoksnio kokybės, o ne nuo darbininko,— iš jo atimamas ne tik visas atlyginimas, bet jam dar uždedama pabauda. Piniginių baudų sistema kasyklose yra aplamai tokia tobula, jog kartais koks nors vargšas žmogelis, išdirbęs visą savaitę ir atvykęs pinigų, iš prižiūrėtojo,— kuris deda pabaudas savo nuožiūra, neįspėdamas darbininko,— sužino, kad jis ne tik negaus jokio atlyginimo, bet dar turės sumokėti tiek ir tiek baudos! Prižiūrėtojas aplamai turi visišką galią tvarkyti darbo užmokestį; jis užrašo, kiek atlikta darbo, ir darbininkui, kuris privalo jam patikėti, gali sumokėti tiek, kiek nori. Kai kuriose kasyklose, kur mokama pagal svorį, naudojamos neteisingos dešimtainės svarstyklės, kurių svarsčių valdžios organai netikrina; vienoje kasykloje buvo net įsigalėjusi taisyklė, kad kiekvienas darbininkas, norintis skųstis dėl neteisingų svarstyklių, *turi apie tai įspėti prižiūrėtoją prieš tris savaites!* Daugelyje vietovių, ypač Šiaurės Anglijoje, yra paprotys samdyti darbininkus vieneriems metams; jie įsipareigoja per tą laiką niekam kitam nedirbti, bet savininkas anaiptol neįsipareigoja duoti jiems darbo. Tuo būdu jie dažnai ištisus mėnesius sėdi be darbo, ir jeigu jie sugalvoja pasiieškoti sau darbo kur nors kitur, tai už savavališką pasitraukimą iš tarnybos jie siunčiami šešioms savaitėms į kalėjimą. Kitose sutartyse darbininkams užtikrinamas uždarbis iki 26 šilingų už dvi savaites, bet paskui darbo neduodama. Kai kuriose apygardose savininkai skolina darbininkams nedideles pinigų sumas, kurias darbininkai turi vėliau atidirbti, ir tuo būdu pririša juos prie savo įmonių. Šiaurėje virto visuotiniu papročiu nuolat sulaikyti vienos savaitės uždarbį, tuo siekiant pririšti angliakasius prie kasyklos. Šiuos iš darbo vietos negalinčius pasitraukti darbininkus galutinai pavergia ta aplinkybė, kad beveik visi anglies apygardų taikos teisėjai patys yra kasyklų savininkai arba jų giminės bei draugai ir šiose atsilikusiose, vargingose vietovėse, kur maža laikraščių,— bet ir tie tarnauja viešpataujančiajai klasei,— ir labai silpna politinė agi-

tacija, jie turi beveik neribotą valdžią. Sunku net įsivaizduoti, kaip šie vargšai angliakasiai išnaudojami ir engiami taikos teisėjų, sprendžiančių bylas savo naudai.

Taip buvo ilgą laiką. Darbininkai nieko daugiau nežinojo, išskyrus tai, jog jie ir tegyvena tam, kad jiems būtų diriamas kailis. Bet palaipsniui ir jų tarpe, ypač fabrikų apygardose, kur negalėjo nepadaryti įtakos bendravimas su labiau išsilavinusiais fabrikų darbininkais, ėmė reikštis protesto dvasia prieš begėdišką *„anglies karalių"* jungą. Angliakasiai ėmė burtis į sąjungas ir laikas nuo laiko rengti streikus. Kultūringesnėse vietovėse jie net visa širdimi ėmė dėtis prie čartistų. Tačiau stambi Šiaurės Anglijos anglies apygarda, kuri buvo visiškai izoliuota nuo pramonės gyvenimo, vis dar nedarė pažangos, kol pagaliau 1843 metais, po daugelio iš dalies čartistų, iš dalies sąmoningesnių angliakasių mėginimų ir pastangų, ir šioje apygardoje buvo sužadinta visuotinė pasipriešinimo dvasia. Šis judėjimas taip apėmė Nortumberlendo ir Durhamo darbininkus, kad jie stojo visos Didžiosios Britanijos visuotinės angliakasių sąjungos priešakyje ir savo „generaliniu įgaliotiniu" paskyrė čartistą advokatą *V. P. Robertsą* iš Bristolio, kuris jau buvo pasireiškęs ankstesnėse čartistų bylose. Ši sąjunga greit išsiplėtė daugumoje apygardų; visur buvo paskirti agentai, kurie šaukdavo susirinkimus ir pritraukdavo naujus narius. Mančesteryje 1844 m. sausio mėn. įvykusios pirmosios delegatų konferencijos metu sąjungoje buvo daugiau kaip 60 tūkst. narių, o Glazgove įvykusios antrosios konferencijos metu — praėjus pusmečiui — jau buvo daugiau kaip 100 tūkst. narių. Čia buvo svarstomi visi angliakasių reikalai ir priimami nutarimai dėl didesnių streikų. Buvo įsteigti keli nauji periodiniai leidiniai angliakasių teisėms ginti. Iš jų paminėtinas mėnesinis žurnalas „The Miner's Advocate" Niukasle prie Taino.

1844 m. kovo 31 d. suėjo visų Nortumberlendo ir Durhamo angliakasių samdos sutarčių terminas. Jie pavedė Robertsui sudaryti naują sutartį, kuria jie reikalavo: 1) mokėti pagal svorį, o ne pagal tūrį; 2) sverti paprastomis vyriausybės inspektorių patikrintomis svarstyklėmis ir svarsčiais; 3) sudaryti samdos sutartį pusei metų; 4) panaikinti baudų sistemą ir mokėti už visą atliktą darbą; 5) savininkų pasižadėjimo garantuoti mažiausiai keturių dienų darbą arba keturių dienų darbo užmokestį per savaitę vien tik pas juos dirbantiems darbininkams. Sutartis buvo pasiųsta anglies karaliams ir išrinkta delegacija deryboms su jais vesti. Tačiau kasyklų savininkai atsakė, kad sąjunga jiems neegzistuojanti, jie turį reikalo tik su atskirais darbininkais ir sąjungos niekuomet nepripažinsią. Jie savo ruožtu pasiūlė kitokią sutartį, kurioje nebuvo nė užuominos apie visus aukščiau išdėstytus punktus ir kuri darbininkų, žinoma, buvo atmesta. Tuo būdu buvo paskelbtas karas. 1844 m. kovo 31 d. 40 tūkst. angliakasių metė savo kirstuvus, ir visos abiejų grafysčių kasyklos ištuštėjo. Sąjungos lėšos buvo tokios didelės, jog kiekvienai šeimai keliems

mėnesiams buvo užtikrinta savaitinė $2^1/_2$ šil. pašalpa. Kai darbininkai tokiu būdu mėgino savo šeimininkų kantrybę, Robertsas su nenuilstama energija organizavo streiką ir agitaciją, šaukė susirinkimus, skersai ir išilgai važinėjo po Angliją, rinko aukas streikininkams, ragino būti ramiems ir laikytis įstatymų ir kartu pradėjo Anglijoje dar neregėtą žygį prieš despotiškus taikos teisėjus ir įmonininkus, mokančius už darbą prekėmis. Šį žygį jis pradėjo jau metų pradžioje. Kai tik taikos teisėjas nuteisdavo kokį nors angliakasį, Robertsas gaudavo karališkojo suolo teismo[42] įsakymą Habeas Corpus[43], atveždavo savo klientą teisman į Londoną ir visuomet pasiekdavo, kad jis būdavo išteisinamas. Pavyzdžiui, karališkojo suolo teismo teisėjas Viljamsas sausio 13 d. išteisino tris Bilstono (Pietų Stafordširas) taikos teisėjo nuteistus angliakasius; šie angliakasiai buvo kaltinami tuo, kad jie atsisakė dirbti tokioje vietoje, kuriai grėsė griūtis ir kuri tikrai užgriuvo vos jiems iš ten pasitraukus! Dar anksčiau teisėjas Patesonas išteisino šešis darbininkus, taigi palaipsniui Robertso vardas ėmė bauginti kasyklas turinčius taikos teisėjus. Prestone taip pat buvo pasodinti į kalėjimą keturi Robertso klientai; pirmąją vasario savaitę jis ten nuvyko vietoje išaiškinti reikalo, bet atvykęs jis rado nuteistuosius jau paleistus *anksčiau* bausmės atlikimo termino. Mančesteryje sėdėjo septyni žmonės; Robertsas išrūpino įsakymą Habeas Corpus ir pasiekė, kad teisėjas Vaitmenas teisiamuosius visiškai išteisino. Preskote sėdėjo ir laukė nuosprendžio devyni angliakasiai, kurie buvo kaltinami pažeidę rimtį Sent-Helense (Pietų Lankaširas); atvykus Robertsui, jie tuoj pat buvo paleisti. Visa tai įvyko pirmojoje vasario pusėje. Balandžio mėnesį Robertsas tokiu pat būdu išvadavo iš kalėjimo vieną angliakasį Derbyje, keturis — Veikfilde (Jorkširas) ir keturis — Lesteryje. Taip buvo kurį laiką, kol tie „dogberries" — taip buvo vadinami taikos teisėjai žinomo personažo iš Šekspyro pjesės „Daug triukšmo dėl nieko" vardu — šiek tiek nusiramino. Robertsas taip pat kovojo su apmokėjimo prekėmis sistema. Vieną po kito jis tempdavo tuos nedorus kasyklų savininkus į teismą ir priversdavo besispiriančius taikos teisėjus daryti nuosprendžius, nukreiptus prieš juos. Kasyklų savininkai ėmė taip bijoti to kaip žaibas greito ir visur vienu metu esančio generalinio įgaliotinio, jog, pavyzdžiui, Belperio vietovėje, prie Derbio, viena firma, kuri už darbą mokėdavo prekėmis, Robertsui atvykus, iškabino tokį skelbimą:

„Skelbimas. Pentriko anglies kasyklos.

Ponai Hazlemai laiko reikalingu paskelbti (norėdami išvengti bet kokių nesusipratimų), kad visi jų įmonėje dirbantieji angliakasiai gaus visą darbo užmokestį pinigais ir galės jį išleisti, kur ir kaip norės. Jeigu jie reikalingas jiems prekes pirksis ponų Hazlemų krautuvėje, tai jie, kaip ir anksčiau, gaus jas didmeninėmis kainomis. Tačiau visiškai nereikalaujama, kad jie būtent ten pirktų, ir jiems bus duodamas tas pats darbas ir tas pats darbo užmokestis nepriklausomai nuo to, ar jie pirks šioje, ar kurioje kitoje krautuvėje".

Šie laimėjimai sukėlė audringą visos anglų darbininkų klasės džiūgavimą ir patraukė į sąjungą daugybę naujų narių. Tuo tarpu streikas Šiaurėje tęsėsi. Niekas nedirbo, ir Niukasle, svarbiausiame anglies išvežimo uoste, buvo toks anglies badas, jog ten reikėjo gabenti anglį iš Škotijos, nors anglų posakis to carry coals to Newcastle* reiškia tą patį, kaip ir graikų posakis „nešti pelėdas į Atėnus", t. y. dirbti visai bergždžią darbą. Iš pradžių, kol sąjungos lėšos dar buvo neišsekusios, viskas klojosi gerai, bet artėjant vasarai darbininkams kovoti pasidarė sunku; jų tarpe viešpatavo didžiausias vargas; jie neturėjo pinigų, nes visų Anglijos pramonės šakų darbininkų įnašai buvo perdaug menki palyginti su streikuojančiųjų skaičiumi; jie buvo priversti imti iš krautuvininkų skolon labai sunkiomis sąlygomis; visa spauda, išskyrus negausius proletarinius organus, buvo prieš juos; buržuazija ir net tie negausūs jos atstovai, kuriems būtų užtekę teisingumo jausmo streikininkams paremti, iš parsidavėliškų liberalių ir konservatyvių laikraščių gaudavo vien melagingas žinias apie streiko eigą; dvylikos angliakasių deputacija, nuvykusi į Londoną, surinko Londono proletariato tarpe tam tikrą sumą, kuri taip pat maža tepadėjo, nes pašalpos reikalingų angliakasių buvo labai daug. Nepaisant viso to, angliakasiai liko nepalenkiami ir, kas svarbiausia, kad ir kaip kasyklų savininkai ir ištikimi jų tarnai savo priešiškais išsišokimais juos provokuodavo, jie buvo ramūs ir taikingi. Nebuvo nė vieno keršto akto, nebuvo sumuštas nė vienas perbėgėlis, nebuvo padaryta nė vienos vagystės. Streikas tęsėsi jau apie keturis mėnesius, o kasyklų savininkai vis dar neturėjo jokios vilties jį laimėti. Vienas kelias jiems dar buvo atviras. Jie prisiminė kotedžų sistemą; prisiminė, kad nepaklusnių darbininkų butai yra *jų* nuosavybė. Liepos mėnesį darbininkai buvo įspėti dėl nuomos nutraukimo, ir per vieną savaitę visi 40 tūkst. žmonių buvo išmesti lauk. Ši priemonė buvo įvykdyta nepaprastai žiauriai. Ligoniai ir nusilpę žmonės, seniai ir kūdikiai, net gimdyvės buvo be pasigailėjimo ištraukti iš lovų ir išmesti į griovius prie plento. Vienas agentas įsismaginęs su malonumu savo rankomis už plaukų ištraukė iš lovos moterį, kuri netrukus turėjo gimdyti, ir išmetė ją į gatvę. Čia pat stovėjo daugybė kariuomenės ir policijos, pasiruošusios pulti, pasireiškus pirmam mėginimui pasipriešinti ir pagal pirmą visai šiai žiauriai procedūrai vadovavusių taikos teisėjų duotą ženklą. Darbininkai ir tai pakėlė nepasipriešindami. Kasyklų savininkai tikėjosi, kad darbininkai griebsis prievartos veiksmų, ir visomis jėgomis kurstė juos pasipriešinti, norėdami gauti kokią nors progą su kariuomenės pagalba padaryti galą streikui; bet į gatvę išmesti angliakasiai neužmiršo savo įgaliotinio pamokymų, susilaikė nuo bet kokių veiksmų, tylėdami nutempė savo baldus į pelkėtas pievas arba į nuvalytus laukus ir kantriai laukė. Kai kurie jų, neturėdami geresnės vietos, tartum

---

* — vežti anglis į Niukaslą. *Red.*

taboras įsikūrė grioviuose prie plento; kiti, įsitaisę svetimuose sklypuose, buvo patraukti teisman už tai, kad „padarė nuostolių pusės penso sumai", ir jiems buvo priteista sumokėti 1 sv. st. teismo išlaidų; kadangi jie, žinoma, neįstengė sumokėti šios sumos, tai buvo įmesti į kalėjimą. Taip šie žmonės su savo šeimomis išgyveno pereitų (1844) metų lietingą vasarą daugiau kaip aštuonias savaites po atviru dangumi, neturėdami sau ir savo vaikams kitokios pastogės, išskyrus kartūnines savo lovų užuolaidas, neturėdami jokios kitos paramos, išskyrus menką sąjungos pašalpą ir vis mažėjantį krautuvininkų kreditą. Tuomet lordas Londonderis, turįs Durhame stambias kasyklas, savo aukščiausiąja rūstybe grasindamas „*savo miesto*" Sijemo krautuvininkams, pareikalavo, kad jie nustotų pardavinėję kreditan nepaklusniems *jo* darbininkams. Šis „kilnusis" lordas visą streiko laiką buvo visų pajuoka, nes kartas nuo karto juokingu, pompastišku ir blogu stiliumi rašė darbininkams „prisakymus", kurie visuomet nieko nepasiekdavo, o tiktai pralinksmindavo visą naciją*. Matydami, kad nieko neišeina, savininkai, padarę dideles išlaidas, darbui savo kasyklose atsivežė darbininkų iš Airijos ir tolimų Velso vietovių, kur dar nebuvo darbininkų judėjimo, ir kai dėl to vėl prasidėjo darbininkų tarpusavio konkurencija, streikininkų jėgos buvo palaužtos. Kasyklų savininkai privertė juos atsisakyti nuo sąjungos, pasitraukti nuo Robertso ir priimti savininkų padiktuotas sąlygas. Taip rugsėjo pradžioje pasibaigė didžiulė penkis mėnesius trukusi angliakasių kova prieš savo šeimininkus,— kova, kurią engiamieji kovojo ištvermingai, drąsiai, sąmoningai ir protingai ir kuri sukėlė didžiausią mūsų pasigėrėjimą. Kokios tikrai žmogiškos kultūros, kokio įkvėpimo ir dvasios tvirtumo tokiai kovai vesti reikėjo 40 tūkst. žmonių masei, kuriuos dar 1840 metais „Vaikų darbo tyrimo komisijos ataskaita" vaizdavo, kaip mes matėme, visiškai šiurkščiais ir amoraliais žmonėmis! Bet kokia sunki turėjo būti ta priespauda, kuri privertė tuos 40 tūkst. visus kaip *vieną* sukilti ir kaip armiją, ne tik drausmingą, bet ir vieno siekimo, *vienos* valios įkvėptą, su didžiausiu šaltakraujiškumu ir ramumu kovoti ligi to momento, kai tolesnis priešinimasis būtų beprasmiškas! Ir kokia tai buvo kova — kova ne prieš matomą priešą, kurį galima mušti, bet prieš badą ir vargą, skurdą ir pastogės netekimą, prieš savo aistras, kurias turtuolių žiaurumas privedė prie kraštutinės beprotystės. Jei darbininkai būtų griebęsi prievartos, tai juos, beginklius, būtų sušaudę, ir per keletą dienų kasyklų savininkų pergalė būtų buvusi užtikrinta. Jie laikėsi teisėtumo ne todėl, kad bijojo policininko lazdos, jie tai buvo iš anksto apgalvoję, tai buvo geriausias darbininkų sąmoningumo ir savitvardos įrodymas.

---

* (1892 m.) Nieko naujo pasaulyje, bent Vokietijoje. Mūsų „karaliai Štumai" tėra taip pat tik seniai užmirštų ir savo tėvynėje dabar nebeįmanomų angliškų prototipų kopijos. *(Engelso pastaba vokiškajame 1892 metų leidime.)*

Taigi ir šį kartą darbininkai, nepaisant neregėtos jų ištvermės, buvo kapitalistų nugalėti. Bet kova nebuvo bergždžia. Visų pirma šis 19 savaičių trukęs streikas visiems laikams pažadino Šiaurės Anglijos angliakasius iš dvasinio apmirimo. Jie pabudo, suprato savo interesus ir prisidėjo prie civilizacijos judėjimo ir, svarbiausia, prie darbininkų judėjimo. Streikas, kurio metu pasireiškė visas kasyklų savininkų žiaurumas darbininkų atžvilgiu, galutinai pažadino protesto dvasią šių darbininkų tarpe ir mažiausia tris jų ketvirtadalius padarė čartistais, o 30 tūkst. tokių energingų ir ištvermingų žmonių iš tikrųjų yra čartistams vertingas papildymas. Be to, ilgai trukęs ir teisėtumo nepažeidęs streikas, taip pat jo metu vedama veiksminga agitacija vis dėlto atkreipė visuomenės dėmesį į angliakasius. Pasinaudodamas debatais dėl anglies išvežamojo muito, Tomas Dankombas, žemųjų rūmų narys — vienintelis ryžtingas čartizmo šalininkas juose, iškėlė parlamente angliakasių padėties klausimą, pasiekė, kad iš rūmų tribūnos buvo perskaityta jų peticija, ir, pasakęs kalbą, privertė taip pat buržuazinę spaudą bent parlamento ataskaitose teisingai išdėstyti visą reikalą. Tuojau po streiko Hasvele įvyko sprogimas. Robertsas nuvyko į Londoną, gavo pas Pilį audienciją ir kaip angliakasių atstovas primygtinai pareikalavo, kad įvykis būtų nuodugniai ištirtas. Jis pasiekė, kad profesoriams Lajeliui ir Faradėjui, pirmiesiems geologijos ir chemijos autoritetams Anglijoje, buvo pavesta ištirti reikalą katastrofos vietoje. Kadangi netrukus įvyko dar keli sprogimai ir Robertsas savo sudarytus aktus vėl pateikė ministrui pirmininkui, tai pastarasis pažadėjo artimiausioje parlamento sesijoje (šių 1845 metų sesijoje) pasiūlyti, kur tai būtų galima, reikalingas priemones darbininkams apsaugoti. Visa tai nebūtų įvykę, jeigu streiko metu darbininkai nebūtų pasirodę kaip laisvę mylintys ir pagarbos verti žmonės ir jeigu jie nebūtų pavedę Robertsui tvarkyti savo reikalų.

Kai tik buvo sužinota, kad Šiaurės angliakasiai yra priversti paleisti savo sąjungą ir atsisakyti nuo Robertso paslaugų, Lankaširo angliakasiai suorganizavo apie 10 tūkst. darbininkų sąjungą ir užtikrino savo generaliniam įgaliotiniui metinį 1200 sv. st. atlyginimą. Pereitų metų rudenį per mėnesį jie surinkdavo daugiau kaip 700 sv. st., iš kurių apytikriai 200 sv. st. buvo išleidžiama algoms, teismo išlaidoms ir t. t., o likusieji pinigai buvo daugiausia sunaudojami iš dalies bedarbiams, iš dalies dėl ginčų su savininkais streikuojantiems darbininkams šelpti. Tuo būdu darbininkai vis labiau įsitikina, kad susivieniję jie sudaro nemažą jėgą ir kad, kilus būtinam reikalui, jie gali pasipriešinti buržuazijai. Ir šį supratimą, kuris yra svarbus kiekvieno darbininkų judėjimo rezultatas, visi Anglijos kalnakasiai įgijo sąjungos sukūrimo ir 1844 metų streiko dėka. Netrukus ir Anglijos kalnakasiai, kurie lig šiol savo išsilavinimu ir energija dar atsilieka nuo pramonės darbininkų, prilygs jiems ir galės visais atžvilgiais eiti su jais petys

į petį. Taigi žemė ima drebėti buržuazijai po kojomis, ir jau nebetoli ta diena, kai sugrius visas jos valstybinis ir visuomeninis pastatas kartu su tuo pagrindu, ant kurio jis stovi.

Tačiau buržuazija nepaiso įspėjimų. Angliakasių bruzdėjimas ją tik daugiau sukiršino; užuot čia pastebėjusi aplamai darbininkų judėjimo žingsnį į priekį, užuot susipratusi, turtingųjų klasė tesurado progą išlieti savo pyktį prieš klasę žmonių, kurie buvo tokie neprotingi, jog pareiškė nebesutinką toliau kęsti ligšiolinio elgesio su jais. Į teisingus beturčių reikalavimus buržuazija žiūrėjo tik kaip į akiplėšišką nepasitenkinimą, beprotišką bruzdėjimą prieš „dievo ir žmonių nustatytą tvarką“ arba, geriausiu atveju, kaip į sėkmingą veiklą „piktavalių demagogų, gyvenančių iš agitacijos ir per daug tinginčių, kad galėtų dirbti“,— į veiklą, kurią reikia visomis priemonėmis slopinti. Buržuazija mėgino — žinoma, nesėkmingai — darbininkų akyse pavaizduoti tokius žmones, kaip Robertsas ir sąjungos agentai, kurie, visai suprantama, gyveno sąjungos išlaikomi, kaip apsukrius apgavikus, išviliojančius iš *jų,* vargšų darbininkų, kišenės paskutinį skatiką.— Matydami tokį turtingųjų klasės pašėlimą, matydami, kaip ji yra apakinta laikinų savo pranašumų, jog net nepastebi aiškiausių laiko žymių, mes tikrai nustojame bet kokios vilties, kad Anglijoje socialinis klausimas galėtų būti išspręstas taikingai. Vienintelė galima išeitis belieka prievartinė revoliucija, kurios tikrai nereikės ilgai laukti.

ŽEMĖS ŪKIO PROLETARIATAS

„Įžangoje“ mes jau matėme, kaip vienu metu su smulkiąja buržuazija ir anksčiau palyginti gerai gyvenusiais darbininkais buvo nuskurdinama ir smulkioji valstietija, nes ligtolinis pramonės ir žemės ūkio darbo sujungimas iširo, apleisti sklypai buvo sutelkti stambių nuomininkų rankose, o smulkūs valstiečiai vyraujančios stambių ūkių konkurencijos buvo išstumti. Užuot, kaip kad ligi šiol, patys buvę žemės savininkais arba nuomininkais, smulkūs valstiečiai buvo priversti palikti savo ūkius ir parsisamdyti bernais stambiems žemės nuomininkams bei dvarininkams. Nors tam tikrą laiką nauja jų padėtis ir buvo blogesnė už ankstesnę, bet vis dėlto ji buvo pakenčiama. Pramonė vystėsi lygiagrečiai daugėjant gyventojams, kol pagaliau pramonės vystymasis ėmė lėtėti ir vis nauji mašinų patobulinimai atėmė pramonei galimybę absorbuoti visą žemės ūkio rajonų dirbančiųjų gyventojų perteklių. Nuo šio momento skurdas, kuris anksčiau tebuvo pastebimas vien fabrikų apygardose, ir tai tik retkarčiais, pasirodė ir žemės ūkio rajonuose. Čia turėjo reikšmės ir ta aplinkybė, kad maždaug tuo pačiu metu pasibaigė dvidešimt penkerių metų karas su Prancūzija. Karo laikotarpiu sumažėjusi gamyba karo veiksmų vietovėse, negalimumas įvežti ir būtinas reikalas aprūpinti britų kariuomenę Ispanijoje dirbtinai pakėlė Anglijos žemės ūkį, be to, daug darbo jėgos buvo atitraukta nuo ramaus darbo. Dabar šis įvežimo sutrikimas, išvežimo būtinumas ir darbininkų stoka vienu metu liovėsi, ir neišvengiama pasekmė buvo tai, ką anglai vadina agricultural distress, varginga žemės ūkio būklė. Nuomininkai buvo priversti pigiai parduoti savo grūdus, todėl tegalėjo mokėti mažą darbo užmokestį. Norėdamas pakelti grūdų kainas, parlamentas 1815 metais priėmė grūdų įstatymus, kurie uždraudė įvežti grūdus, kol kviečių kaina tebebuvo mažesnė kaip 80 šil. už kvarterį. Vėliau šie įstatymai, kurie, žinoma, nepadarė jokios įtakos, buvo dar daug kartų keičiami, bet vargingos žemės ūkio apygardų būklės nesušvelnino. Vienintelis jų rezultatas buvo tas, kad liga, kuri, esant laisvai užsienio konkurencijai, būtų pasidariusi aštri

ir būtų turėjusi savo krizes, virto chroniška, kuri tolydžiai, bet užtat dar pražūtingiau slegia žemės ūkio darbininkus.

Atsiradus žemės ūkio proletariatui, iš pradžių čia susidarė tokie patriarchaliniai santykiai, kokie neseniai buvo panaikinti pramonėje,— tokie pat ūkininko ir jo bernų santykiai, kokie šiuo metu dar beveik visur tebėra Vokietijoje. Kol laikėsi šie santykiai, skurdas darbininkų tarpe nebuvo toks aštrus ir dažnas reiškinys; tiek samdinių, tiek ir nuomininkų likimas turėjo daug ką bendro, ir samdiniai buvo atleidžiami tik pačiais sunkiausiais atvejais. Tačiau dabar visa tai pasikeitė. Beveik visi samdiniai pasidarė padieniais, kuriuos nuomininkai samdo tik tada, kai jie yra jiems reikalingi; todėl jie dažnai ištisomis savaitėmis, ypač žiemos metu, neturi jokio darbo. Esant patriarchaliniams santykiams, kai samdiniai su savo šeimomis gyveno nuomininko kieme ir čia pat augo jų vaikai, o nuomininkas, žinoma, stengėsi surasti savo ūkyje kokio nors darbo augančiai kartai, kai padieniai darbininkai tebuvo išimtis, o ne taisyklė, tai kiekviename ūkyje buvo daugiau darbininkų, negu iš tiesų buvo reikalinga. Todėl žemės ūkio nuomininkai buvo suinteresuoti šiuos santykius panaikinti, išvaryti žemės ūkio samdinį iš kiemo ir paversti jį padieniu darbininku. Tai beveik visur ir įvyko baigiantis trečiajam mūsų amžiaus dešimtmečiui. Rezultatas buvo tas, kad ligšiolinis, kalbant fizikos kalba, paslėptinis gyventojų „perteklius“ dabar liko be darbo, sumažėjo darbo užmokestis ir nepaprastai padidėjo mokestis beturčių reikalams. Nuo šio laiko žemės ūkio apygardos pasidarė *chroniško pauperizmo*, o fabrikų apygardos — *periodinio pauperizmo* židiniais, ir beturčių įstatymų reforma buvo pirmoji priemonė, kurios vyriausybė turėjo griebtis prieš kasdien didėjantį kaimo bendruomenių skurdą. Be to, nuolat vystantis stambiojo ūkio sistemai, žemės ūkyje buvo įvestos kuliamosios bei kitokios mašinos ir vis labiau imta naudoti laukininkystėje moterų ir vaikų darbą, kuris taip paplito, jog neseniai jo rezultatus tyrė speciali vyriausybės komisija; visa tai ir čia paliko be darbo didelį skaičių darbininkų. Taigi mes matome, kad ir į šią sritį prasiskverbė pramonės gamybos sistema, sukurdama stambius ūkius, panaikindama patriarchalinius santykius,— kurie kaip tik čia turėjo didžiausią reikšmę,— įvesdama mašinas ir garo jėgą, panaudodama moterų ir vaikų darbą ir įtraukdama šią anksčiau dar nepaliestą ir labiausiai inertišką dirbančiosios žmonijos dalį į revoliucinį judėjimą. Tačiau kuo ilgiau žemės ūkis buvo sustingęs, tuo sunkesnė buvo darbininkus šiuo metu užgriuvusi našta, tuo smarkiau buvo čia dezorganizuota sena socialinė santvarka. Iš karto atsirado „gyventojų perteklius“, kurio negalima buvo pašalinti, kaip kad pramonės rajonuose, didinant gamybą. Naujus fabrikus visuomet galima steigti, jei tik yra jų produkcijos pirkėjų, bet neįmanoma sukurti naują žemę. Pradėti dirbti dirvonuojančias bendruomenių žemes buvo perdaug rizikinga, kad būtų galima, pasibaigus karui, įdėti čia daug kapitalo. Neišvengiama įvykusio pasikeitimo

išdava buvo ta, kad darbininkų tarpusavio konkurencija pasiekė aukščiausią tašką, o darbo užmokestis krito iki minimumo. Kol veikė senasis beturčių įstatymas, darbininkai gaudavo iš beturčių kasos šiokią tokią pašalpą; žinoma, dėl to dar labiau mažėjo darbo užmokestis, nes žemės nuomininkai dabar stengėsi kiek galint didesnę dalį išlaidų darbininkams išlaikyti užkrauti beturčių kasai. Tai dar labiau padidino ir šiaipjau ryšium su gyventojų pertekliaus atsiradimu išaugusį mokestį beturčių reikalams, todėl kilo reikalas išleisti naują beturčių įstatymą, apie kurį mes dar kalbėsime. Tačiau naujas įstatymas padėties nepagerino. Darbo užmokestis nepadidėjo, gyventojų perteklius neišnyko, o naujo įstatymo žiaurumas tik nepaprastai įpykino liaudį. Net pats mokestis beturčių reikalams, kuris iš pradžių buvo sumažėjęs, po kelerių metų vėl pasiekė savo ankstesnį dydį. Vienintelis naujo įstatymo rezultatas buvo tas, kad jei anksčiau buvo 3—4 milijonai pusiau pauperių, tai dabar atsirado 1 milijonas tikrų pauperių, bet užtat kiti liko pusiau pauperiais, jau nebegaunančiais jokių pašalpų. Skurdas žemės ūkio rajonuose kasmet didėja. Žmonės gyvena labai vargingai, ištisos šeimos turi išsiversti su 6, 7 ar 8 šilingais per savaitę, o kartais jos nieko neturi. Paklausykime, kaip vienas liberalus parlamento narys jau 1830 metais vaizdavo šių gyventojų padėtį.

„Anglų valstietis" (t. y. padienis žemės ūkio darbininkas) „ir anglų pauperis — abu šie žodžiai yra sinonimai. Jo tėvas buvo pauperis, ir jo motinos pienas nebuvo maistingas; nuo pat vaikystės jis blogai maitinosi ir niekada sočiai nepavalgydavo, o dabar jis beveik visuomet kenčia nenumalšinamą alkį, jei tik jis nemiega. Jis yra pusiau nuogas, kuro jis teturi tiek, jog vos beužtenka skurdžiam jo valgiui pagaminti, todėl šaltis ir drėgmė yra nuolatinis jo svečias, kuris jį palieka tik prasidėjus geresniam orui. Jis yra vedęs, bet vyro ir tėvo džiaugsmo jis nepatyrė. Jo žmona ir vaikai — alkani, beveik visuomet sušalę, dažnai serga ir yra bejėgiai, visada susirūpinę ir nusiminę kaip ir jis, jie, žinoma, gobšūs, savanaudžiai ir įkyrūs. Todėl, jo paties žodžiais tariant, jis negali be neapykantos į juos net žiūrėti (hates the sight of them) ir sugrįžta į savo lūšną tik dėl to, kad joje, šiaip ar taip, galima kiek geriau, negu patvoryje, apsisaugoti nuo lietaus ir vėjo. Jis turi išlaikyti savo šeimą, bet nepajėgia; tai verčia jį elgetauti, griebtis visokių nešvarių gudrybių ir baigiasi atviru sukčiavimu. Net jeigu jis norėtų, tai vis tiek neužtektų jam drąsos, kaip kad kitiems energingesniems jo klasės žmonėms, pasidaryti tikru brakonieriumi arba kontrabandininku; bet užtat, progai pasitaikius, jis vagiliauja ir moko savo vaikus meluoti ir vogti. Jo nusižeminimas prieš turtingus savo kaimynus ir vergiškas paklusnumas jiems rodo, kad jie grubiai su juo elgiasi ir jį įtarinėja; todėl jis jų bijo ir neapkenčia, bet jis niekad nesiryš panaudoti prieš juos prievartą. Jis yra iki gyvo kaulo sugedęs ir perdaug pažemintas, kad turėtų bent nusivylimo energijos. Vargingas jo gyvenimas yra trumpas, reumatizmas ir astma atveda jį į darbo namus, kur jis užbaigs savo dienas, neturėdamas nė vieno malonaus atsiminimo iš praeities, ir užleis vietą kitam nelaimingajam, kuris lygiai taip pat gyveno ir mirs kaip jis".

Mūsų autorius čia prideda, kad, be šios padienių žemės ūkio darbininkų kategorijos, yra dar kita šiek tiek energingesnių, fiziniu, intelektualiniu ir moraliniu atžvilgiu labiau išsivysčiusių žmonių kategorija; tiesa, šie žmonės gyvena taip pat skurdžiai, bet

jie negimė tokiose sąlygose. Jie labiau prisirišę prie šeimų, bet užtat yra kontrabandininkai ir brakonieriai, kurie dažnai stoja į kruvinus susirėmimus su eiguliais ir pakrančių sargyba, dažnai sėdi kalėjimuose, todėl dar labiau įniršta prieš visuomenę ir tuo būdu savo neapykanta turtingiesiems visiškai prilygsta pirmajai kategorijai.

„Ir iš mandagumo (by courtesy),— užbaigia jis,— visa ši kategorija, Šekspyro žodžiais tariant, vadinama „išdidžia Anglijos valstietija (bold peasantry of England)"*.

Šis aprašymas ir lig šiai dienai yra teisingas didesnei daliai padienių žemės ūkio rajonų darbininkų. 1844 metų birželio mėnesį laikraštis „Times" pasiuntė į tas vietoves korespondentą šios žmonių kategorijos padėčiai ištirti; jo pateikta ataskaita visiškai atitinka šį aprašymą. Kai kuriose vietovėse darbo užmokestis buvo ne didesnis kaip šeši šilingai per savaitę, vadinasi, ne didesnis kaip daugelyje Vokietijos vietovių, tuo tarpu visų pragyvenimo reikmenų kainos Anglijoje yra mažiausia du kartus aukštesnės negu Vokietijoje. Galima įsivaizduoti, kaip tie žmonės gyvena. Jų maistas blogas ir nepakankamas, drabužiai nuskarę, butas ankštas ir menkas — maža skurdi lūšna be jokių patogumų; jaunimas gyvena nakvynės namuose, kur vyrai ir moterys beveik vieni nuo kitų neatskirti; iš to atsiranda nesantuokinis sugyvenimas. Užtenka per mėnesį kelių dienų, kuriomis tokie žmonės neturi darbo, ir jie būtinai atsiduria didžiausiame skurde. Be to, jie negali susivienyti kovai už darbo užmokesčio padidinimą, nes jie gyvena išsisklaidę, o jei kas nors ir atsisako dirbti už mažą darbo užmokestį, tai atsiranda dešimtys bedarbių ir beturčių namų gyventojų, kurie džiaugiasi, galėdami gauti kad ir menkiausią darbą, tuo tarpu atsisakęs dirbti apšaukiamas tinginiu ir dykinėtoju ir iš beturčių globos valdybos jis jau nebegali gauti jokios kitos paramos, išskyrus tai, kad gali apsigyventi neapkenčiamuose beturčių namuose. Juk šioje valdyboje posėdžiauja taip pat žemės nuomininkai, ir tik pas juos arba pas jų kaimynus bei jų luomo žmones jis ir tegali gauti darbo. Ir tokių žinių mes gauname anaiptol ne iš vienos ar kitos Anglijos žemės ūkio apygardos: priešingai, čia skurdas yra toks pat didelis tiek pietuose bei rytuose, tiek ir šiaurėje bei vakaruose. Sufolko ir Norfolko darbininkų padėtis yra visai tokia pat, kaip ir Devonširo, Hempširo ir Susekso darbininkų; darbo užmokestis Dorsetšire ir Oksfordšire yra toks pat mažas, kaip ir Kente bei Surėjuje, Bakinhemšire ir Kembridžšire.

Ypatingai žiauri priemonė prieš žemės ūkio proletariatą yra medžioklės įstatymai, kurie Anglijoje yra griežtesni, negu bet kur

---

* E. G. Wakefield, M. P. „Swing unmasked, or the Causes of Rural Incendiarism". London, 1831 [E. G. Veikfildas, parlamento narys. „Demaskuotas Svingas, arba padegimų priežastys kaime". Londonas, 1831].— Pamfletas. Pacituotos vietos yra 9—13 psl.; vertime praleistos tos originalo vietos, kurios remiasi tuomet dar veikusiu senuoju beturčių įstatymu.

kitur, nors medžiojamųjų paukščių ir žvėrių čia nepaprastai daug. Jau nuo seno anglų valstiečiui iš įpročio ir tradicijos brakonieriavimas buvo visai natūralus ir kilnus šaunumo bei drąsos pasireiškimas, o jo skurdo ir lordo malonumų kontrastas — lordas parkuose savo paties pramogai augina tūkstančius zuikių ir medžiojamųjų paukščių — dar labiau jį gundė tai daryti. Jis stato kilpas, kartais ir nušauna kokį paukštį ar žvėrelį, bet tai iš esmės nepadaro lordui jokių nuostolių, nes medžiojamųjų paukščių bei žvėrių be galo daug, o *valstietis* tuo būdu parneša savo alkanai šeimai kepsnį. Tai išaiškinus, jis patenka į kalėjimą, o pakartotiniu atveju ištremiamas mažiausia septyneriems metams. Dėl tokių griežtų bausmių dažnai būna kruvinų susirėmimų su eiguliais, o susirėmimų rezultatas — kasmet keletas nužudymų. Todėl eigulio darbas ne tik pavojingas, bet laikomas gėdingu ir niekingu. Pernai buvo du atsitikimai, kai eiguliai verčiau pasirinko paleisti sau kulką į kaktą, negu toliau verstis savo profesija. Štai ta pigi kaina, kurią sumoka žemės aristokratija už kilnią savo pramogą — medžioklę! Bet argi tai rūpi kilniesiems „lords of the soil" *? Argi ne vis tiek, kad gyventojų perteklius bus keletu žmonių didesnis ar mažesnis! O jeigu net pusė šio „pertekliaus" žus dėl medžioklės įstatymų, tai tuo geriau bus kitai pusei — tokie yra anglų turtingųjų filantropiniai samprotavimai.

Nors kaimo sąlygos — gyvenimas išsisklaidžius, konservatyvi aplinka ir inertiškas darbas, vadinasi, ir atsilikusios idėjos — yra labai nepalankios bet kokiam vystymuisi, bet ir čia vargas ir skurdas duoda savo vaisius. Pramonės darbininkai ir kalnakasiai greit išėjo pirmąją protesto prieš socialinę santvarką stadiją, betarpiško pavienių žmonių pasipriešinimo darant nusikaltimus stadiją; tačiau valstiečiai ir lig šiai dienai tebėra šioje pirmojoje stadijoje. Mėgstamiausias jų socialinio karo būdas yra padegimas. 1830—1831 metų žiemą, po liepos revoliucijos, pirmą kartą visur paplito padegimai; prieš tai, dar spalio pradžioje, Susekse ir gretimose grafystėse dėl sustiprintos pakrančių sargybos (tai apsunkino kontrabandą ir, anot vieno žemės nuomininko, nuskurdino visą pajūrį), dėl naujų beturčių įstatymų, žemo darbo užmokesčio ir mašinų įvedimo prasidėjo neramumai, kurie apėmė visą rajoną. Taigi žiemą buvo deginamos žemės nuomininkų javų stirtos ir šieno kupetos laukuose ir net jų klojimai bei tvartai prie pat jų namų. Beveik kasnakt buvo keletas tokių gaisrų, kurie žemės nuomininkams ir žemvaldžiams kėlė siaubą. Nusikaltėliai niekad arba beveik niekad nebuvo išaiškinti, ir žmonės priskirdavo tuos padegimus kažkokiai mitinei asmenybei, kurią vadino *„Svingu" [„Swing"]*. Suko sau žmonės galvas, kas galėtų būti tas „Svingas" ir iš kur kilo tos maištingos kaimo apygardų varguomenės nuotaikos; apie didelę varomąją jėgą — *skurdą,* apie

---

* — „žemės lordams". *Red.*

engimą maža kas tegalvojo, o pačiose žemės ūkio apygardose — tikriausiai niekas. Pradedant tais metais, padegimai kartojosi kiekvieną žiemą, t. y. tokiu metų laiku, kai padieniai darbininkai neturėjo darbo. 1843—1844 metų žiemą ir vėl jų buvo nepaprastai daug. Priešais mane guli keletas laikraščio „Northern Star" to laikotarpio numerių, kurių kiekvienas, nurodydamas šaltinį, pateikia nemaža padegimo atvejų. Trūkstamų žemiau pateiktame sąraše šio savaitraščio numerių aš neturiu, bet ir juose tikriausiai buvo aprašyta daug tokių atvejų. Be to, toks laikraštis ir negali pateikti visų atvejų. „Northern Star" 1843 m. lapkričio 25 d. numeryje du atvejai aprašyti ir dar kalbama apie daugelį ankstesnių atvejų.— Gruodžio 16 d. numeryje: Bedfordšire dėl dažnų padegimų, kurių kasnakt būna nemaža, jau dvi savaites viešpatauja bendras nerimas. Paskutinėmis dienomis sudegė *du* dideli nuomininkų ūkiai. Kembridžšire sudegė *keturi* dideli nuomininkų ūkiai, Hartfordšire — *vienas;* be to, buvo dar *penkiolika* padegimų įvairiose vietovėse.— Gruodžio 30 d. Norfolke buvo *vienas* padegimas, Sufolke — *du,* Esekse — *du,* Hartfordšire — *trys,* Češire — *vienas,* Lankašire — *vienas*, Derbyje, Linkolne ir pietuose — *dvylika.*— 1844 m. sausio 6 d. buvo iš viso *dešimt* padegimų, sausio 13 d. — *septyni,* sausio 20 d. — *keturi.* Toliau kiekvieną savaitę pranešama vidutiniškai apie tris—keturis gaisrus, ir tai tęsiasi ne iki pavasario, kaip buvo anksčiau, bet iki liepos ir rugpiūčio mėn. Iš mano gautų angliškų laikraščių ir iš pranešimų vokiečių spaudoje matyti, kad, atėjus 1844—1845 metų žiemai, ši nusikaltimų rūšis dar labiau paplito.

Ką pasakys mano skaitytojai apie tokią padėtį ramiose, idiliškose Anglijos kaimo apygardose? Tai socialinis karas ar ne? Ar tai natūrali būklė ir ar gali ji ilgai trukti? Tačiau žemės nuomininkai ir žemvaldžiai čia tokie pat buki ir kietasprandžiai, tokie pat akli viskam, kas nežeria jiems pinigų į kišenę, kaip ir fabrikantai ir aplamai buržua pramonės rajonuose. Pastarieji žada savo darbininkams visišką gerovę, jei bus *panaikinti* grūdų įstatymai, o žemvaldžiai ir didelė dalis nuomininkų žada saviesiems rojų žemėje, jei bus *palikti* tie įstatymai. Tačiau nė vienu atveju nepavyksta turtingiesiems sužavėti darbininkų savo viską gydančia priemone. Tiek fabrikų darbininkai, tiek ir padieniai žemės ūkio darbininkai grūdų įstatymų panaikinimui arba jų išlaikymui yra visai abejingi. Tačiau šis klausimas jiems vienodai yra svarbus. Panaikinus grūdų įstatymus, laisvoji konkurencija, šiuolaikinė visuomeninio ūkio santvarka pasiekia savo vystymosi viršūnę; bet koks tolesnis vystymasis esamų santykių ribose pasidaro nebegalimas, ir vienintelis galimas žingsnis į priekį tuomet yra radikalus socialinės santvarkos perversmas. Padieniams žemės ūkio darbininkams grūdų įstatymų panaikinimas turi dar ir tokią reikšmę. Grūdų įvežimo laisvė sąlygoja — kaip tai įvyksta, aš *čia* negaliu išdėstyti,— žemės nuomininko emancipavimą nuo žemvaldžio, kitaip sakant, nuomininko torio

pavertimą nuomininku liberalu. Šia kryptimi jau gerokai pasidarbavo Lyga prieš grūdų įstatymus,— ir tai yra vienintelis jos nuopelnas. Tačiau jei žemės nuomininkai pasidarys liberalais, t. y. sąmoningais buržua, tai padieniai jų darbininkai būtinai pasidarys čartistais ir socialistais, t. y. sąmoningais proletarais. Čia vienas dalykas su kitu yra susijęs. Jau ir dabar žemės ūkio proletarų tarpe pradeda reikštis naujas judėjimas; tai rodo *liberalinio* žemvaldžio grafo *Radnoro* 1844 m. spalio mėnesį prie *Haiverto*, kur yra jo dvarai, organizuotas susirinkimas, siekiant priimti jame rezoliuciją prieš grūdų įstatymus; šiame susirinkime darbininkai, būdami visiškai abejingi grūdų įstatymams, pareikalavo visai kitokių dalykų, būtent — už nedidelį nuomos mokestį išnuomoti jiems smulkius sklypus, ir aplamai išrėžė grafui Radnorui į akis visą karčią teisybę.— Taip darbininkų klasės judėjimas prasiskverbia ir į tolimas, atsilikusias, dvasiniu atžvilgiu apmirusias žemės ūkio apygardas, kuriose, viešpataujant skurdui, jis labai greit taip pat įsitvirtins ir išsivystys, kaip ir fabrikų apygardose.

Kai dėl padienių žemės ūkio darbininkų religinių jausmų, tai jie, be abejo, stipresni, negu pramonės darbininkų, bet ir jų santykiai su bažnyčia vis dėlto yra labai sutrikę, nes beveik visi šių apygardų gyventojai priklauso anglikonų bažnyčiai. Laikraščio „Morning Chronicle“ korespondentas, pasirašąs: *„Vienas iš tų, kuris pats ėjo paskui plūgą“* *, praneša apie jo apkeliautas žemės ūkio apygardas ir, tarp kita ko, pateikia tokį savo pasikalbėjimą su padieniais darbininkais, išeinančiais iš bažnyčios:

„Aš paklausiau vieną iš tų žmonių, ar šiandieninis pamokslininkas yra nuolatinis jų dvasininkas.— „Taip, kad jį velniai griebtų (Yes, blast him),— taip, tai mūsų pačių pastorius; jis amžinai elgetauja ir, kiek aš jį pažįstu, jis visuomet elgetavo“ (pamokslininkas ragino rinkti lėšas stabmeldžiams atversti į tikėjimą).—„Ir nuo to laiko, kai aš jį pažįstu,— pridūrė kitas,— aš nesu matęs nė vieno pastoriaus, kuris visą laiką kokiems nors galams neelgetautų“.—„Taip,— pasakė moteris, ką tik išėjusi iš bažnyčios,— darbininkų atlyginimas vis mažėja, o pažvelkite į tuos turtingus dykaduonius, su kuriais pastoriai valgo, geria ir eina medžioti. Dievaži, mes veikiau eisime į darbo namus arba pastipsime iš bado, negu duosime pinigų pastoriams, vykstantiems stabmeldžių atversti“.— „O kodėl,— pasakė kita,— jie nesiunčia tenai tų pastorių, kurie kasdien rėkauja Solsverio bažnyčioje, kur, išskyrus akmenis, niekas jų neklauso? Kodėl *tie* nevyksta stabmeldžių atversti?“—„*Tie* nevyks,— pasakė tas senis, kurį aš pirmiausia užklausiau,— nes jie yra turtingi, jie turi daugiau žemės, negu jiems reikia, ir jie nori surinkti pinigų, kad galėtų nusikratyti neturtingais pastoriais; aš puikiai žinau, ko jie nori, nes perdaug ilgai juos pažįstu“.— Tačiau, mieli bičiuliai,— paklausiau aš,— negi jūs visuomet išeinate iš bažnyčios su tokiu karčiu jausmu pamokslininkui? Tad kodėl jūs iš viso einate į bažnyčią?—„Kodėl mes einame?— atsakė moteris. — Mes priversti eiti, jei nenorime visko netekti, netekti darbo ir visko; žinoma, mes priversti“.— Vėliau aš įsitikinau, *kad jeigu jie eina į bažnyčią*, jie gauna tam tikrų smulkių lengvatų apsirūpinant kuru ir sklypelį žemės bulvėms pasisodinti, už kurį jie privalo sumokėti“.

---

* — Aleksandro Somervilo slapyvardis. *Red.*

Aprašęs jų skurdą ir tamsumą, mūsų korespondentas užbaigia šitaip:

„Ir aš drąsiai teigiu, kad šių žmonių padėtis, jų skurdas, jų neapykanta bažnyčiai, išorinis jų paklusnumas ir vidinis įtūžimas prieš aukštus bažnyčios pareigūnus *yra taisyklė visose Anglijos kaimo bendruomenėse,* o priešinga padėtis tėra išimtis“.

Jei pačios Anglijos valstietija mums parodo gausaus žemės ūkio proletariato poveikį kaimo bendruomenių padėčiai, esant stambiems dvarams, tai *Velse* mes matome, kaip nuskurdinami smulkūs žemės nuomininkai. Jei Anglijos kaimo bendruomenėse atkuriamas priešingumas tarp proletarų ir stambių kapitalistų, tai Velso valstiečių padėtis atitinka nepaliaujamą smulkiosios buržuazijos nuskurdinimą miestuose. Velse daugiausia yra tik smulkūs žemės nuomininkai, kurie neįstengia parduoti savo žemės ūkio produktų taip pat pelningai ir pigiai, kaip stambūs Anglijos žemės nuomininkai, kurių sąlygos yra palankesnės ir su kuriais jiems tenka konkuruoti toje pačioje rinkoje. Be to, reikia turėti galvoje, kad daugelyje Velso vietų žemė tinka tik gyvulininkystei, kuri nėra pelninga, ir kad Velso valstiečiai jau dėl savo atskiros tautybės, kurios jie labai tvirtai laikosi, yra dar konservatyvesni, negu Anglijos nuomininkai. Tačiau visų pirma konkurencija tarpusavyje ir su savo kaimynais anglais ir dėl šios konkurencijos padidėjęs žemės nuomos mokestis taip nuskurdino Velso valstiečius, kad jie vos suduria galą su galu ir, nesuprasdami tikros savo sunkios būklės priežasties, aiškina ją įvairiomis smulkmenomis, kaip kad dideliais kelių mokesčiais ir t. t. Žinoma, šie mokesčiai stabdo žemės ūkio ir prekybos vystymąsi, bet kadangi kiekvienas, kuris nuomojasi žemę, turi juos galvoje kaip nuolatines išlaidas, tai vis dėlto juos iš tikrųjų sumoka žemės savininkas. Be to, naujo beturčių įstatymo čia iš esmės neapkenčia ir patys nuomininkai, nes gresia pavojus, kad ir jų atžvilgiu jis gali būti pritaikytas. 1843 m. vasario mėnesį Velso valstiečių nepasitenkinimas išsiliejo į žinomą „Rebekos maištą“. Vyrai, persirengę moterų drabužiais, suodžiais ištepę veidus, gausiais ginkluotais būriais puolė vartus, kurie Anglijoje statomi vietoj kelio užtvarų, pergalingai šaukdami ir šaudydami daužė juos ir griovė kelių mokesčio rinkėjų namukus, mitinės „Rebekos“ vardu siuntė grasinančius laiškus ir kartą Karmartene net šturmavo darbo namus. Vėliau, kai buvo iškviesta kariuomenė ir sustiprinta policija, valstiečiai nepaprastai vikriai mėtė pėdas, griovė vartus vienoje vietoje, kada kariuomenė, kuriai iš anksto rageliais iš visų kalvų buvo paduodamas ženklas, žygiavo priešinga kryptimi. Pagaliau, kai kariuomenės buvo sutelkta labai daug, jie perėjo prie padegimų ir net kėsinosi nužudyti atskirus asmenis. Kaip ir visuomet, šie didesni nusikaltimai reiškė judėjimo pabaigą. Daugelis pasitraukė, nesutikdami su kovos metodais, kiti — iš baimės, ir vėl savaime viskas nurimo. Vyriausybė pasiuntė komisiją įvykiams ir jų priežastims ištirti, ir tuo reikalas baigėsi. Tačiau valstiečių

skurdas išliko; kadangi šis skurdas, esant dabartiniams visuomeniniams santykiams, gali tik didėti, o ne mažėti, tai kuria nors proga jis sukels rimtesnius įvykius, negu tas humoristinis Rebekos maskaradas.

Jei Anglijoje mes matėme stambiojo ūkio sistemos, o Velse smulkiosios žemės nuomos rezultatus, tai *Airijoje* mes matome žemės skaidymo padarinius. Didžiulė Airijos gyventojų masė yra smulkūs žemės nuomininkai, kurie išsinuomoja menką iš molio plūktą vieno kambario trobelę ir bulvėms pasisodinti sklypelį žemės, kurio vos beužtenka apsirūpinti žiemai būtiniausiu maistu. Šių smulkių žemės nuomininkų tarpe viešpataujant didelei konkurencijai, žemės nuomos mokestis pasiekė negirdėtą lygį; jis yra du, tris ir keturis kartus didesnis negu Anglijoje, nes kiekvienas padienis žemės ūkio darbininkas nori pasidaryti žemės nuomininku, ir nors žemės sklypų skaidymas ir šiaipjau yra labai toli nužengęs, vis dėlto tebėra daugybė padienių darbininkų, kurie siekia išsinuomoti žemės sklypą. Nors Didžiojoje Britanijoje dirbama 32 mil. akrų žemės, o Airijoje tik 14 mil., nors Didžioji Britanija pagamina kasmet žemės ūkio produktų už 150 mil. sv. st., o Airija tik už 36 mil. sv. st., vis dėlto Airijoje padienių žemės ūkio darbininkų yra 75 tūkst. *daugiau* negu Didžiojoje Britanijoje*. Šis nepaprastas neatitikimas parodo, kokia didelė turi būti konkurencija dėl žemės Airijoje, ypač turint galvoje, kad jau Anglijos padieniai žemės ūkio darbininkai nepaprastai skursta. Suprantama, dėl šios kokurencijos žemės nuomos mokestis yra toks aukštas, jog žemės nuomininkai negali žymiai geriau gyventi už padienius darbininkus. Taigi airių tautą slegia didelis skurdas, iš kurio, esant dabartiniams socialiniams santykiams, ji negali išbristi. Airiai gyvena skurdžiausiose molio lūšnose, kurios vargu ar betiktų gyvuliams, ir žiemą dar šiaip taip išsimaitina; kaip sakoma cituotoje ataskaitoje, bulvių jiems užtenka, kad galėtų trisdešimt savaičių per metus pusbadžiu gyventi, o kitoms dvidešimt dviem savaitėms jie nieko nebeturi. Atėjus pavasariui, kai bulvės pasibaigia arba dėl sudygimo pasidaro netinkamos valgyti, žmona su vaikais išeina elgetauti ir, arbatinuku nešina, apeina visą apylinkę; tuo tarpu vyras, pasodinęs bulves, išvyksta ieškoti darbo kur nors artimose apylinkėse arba į Angliją ir tik bulviakasiui vėl sugrįžta į savo šeimą. Taip gyvena devyni dešimtadaliai visų Airijos kaimo gyventojų. Šie žmonės taip skursta, kaip pelės tuščiame aruode, dėvi skarmalus ir yra tokie tamsūs, kokie begali būti pusiau civilizuotoje šalyje. Pagal jau cituotą ataskaitą iš $8^1/_2$ mil. gyventojų 585 tūkst. šeimų tėvų gyvena visiškame skurde (destitution), o pagal kitus, šerifo Alisono pateiktus, šaltinius ** Airijoje yra 2 mil. 300 tūkst. žmonių, kurie negali gyventi

---

* Beturčių įstatymo komisijos ataskaita apie Airiją. 1837 metų parlamento sesija.

** „Gyventojų skaičiaus pagrindai“, II t.

be visuomenės arba atskirų asmenų paramos; vadinasi, 27% gyventojų yra pauperiai!

Šio skurdo priežastis yra esamieji socialiniai santykiai, ypač konkurencija, kuri čia įgauna tik kitokią formą, žemės sklypų skaidymo formą. Buvo mėginama surasti ir kitų priežasčių. Buvo teigiama, kad priežastis yra savotiški santykiai tarp žemės nuomininko ir žemvaldžio, kuris savo žemę dideliais sklypais išnuomoja stambiems nuomininkams, savo ruožtu turintiems nuomininkų, kurie vėl išnuomoja žemę savo nuomininkams, ir tuo būdu tarp žemvaldžio ir tikrojo žemdirbio dažnai susidaro apie dešimt tarpininkų. Buvo tvirtinama, kad skurdo priežastis yra iš tiesų gėdingas įstatymas, duodąs žemės savininkui teisę nuvaryti nuo žemės tikrąjį žemdirbį — net jeigu pastarasis yra sumokėjęs nuomą jam žemę išnuomojusiam asmeniui — tuo atveju, kai tiesioginis žemės savininko nuomininkas nesumoka nuompinigių. Bet visa tai sąlygoja tik *formą*, kuria skurdas pasireiškia. Kas būtų, jei smulkūs nuomininkai patys pasidarytų žemės savininkais? Net ir tuo atveju, jei nebereiktų mokėti nuomos, daugumas negalėtų pragyventi iš savo sklypo, o jei padėtis šiek tiek ir pagerėtų, tai nuolatinis greitas gyventojų skaičiaus augimas per keletą metų vėl atvestų prie ankstesnės būklės: žemdirbiams, patekusiems į geresnes sąlygas, užaugtų vaikai, kurie dabar dėl skurdo ir nepriteklių miršta pirmaisiais savo gyvenimo metais. Buvo taip pat nuomonių, jog skurdas atsiradęs dėl to, kad anglai gėdingai engia airių tautą. Žinoma, toks engimas galėjo *pagreitinti* skurdo atsiradimą, bet jis anaiptol nebuvo jo atsiradimo priežastis. Kai kurie dargi teigė, kad skurdo priežastis esanti valstybinė protestantų bažnyčia, kuri primetama katalikų nacijai; tačiau paskirstykite tarp airių visa tai, ką valstybinė bažnyčia iš jų paima, ir kiekvienam neteks nė dviejų talerių; be to, dešimtinė yra mokestis, uždedamas *žemės savininkams,* o ne nuomininkams, nors pastarieji tą mokestį ir sumoka. Dabar, priėmus 1838 m. komutacijos aktą, dešimtinę moka pats žemvaldys; tiesa, jis atitinkamai padidina nuomos mokestį, taigi nuomininko padėtis nuo to nepagerėjo. Ir tuo būdu pateikiami dar šimtai kitokių priežasčių, kurios taip pat maža ką teįrodo. Skurdas yra neišvengiama dabartinės socialinės santvarkos pasekmė, ir už šios santvarkos ribų tegalima ieškoti vienos ar kitos skurdo pasireiškimo formos priežasčių, bet ne paties skurdo priežasčių. Tačiau kad Airijoje skurdas pasireiškia taip, o ne kitaip, tai priklauso nuo nacionalinio tautos būdo ir jos istorinio vystymosi. Visu savo būdu airiai yra romanų nacijoms, prancūzams ir ypač italams, gimininga tauta. Neigiamus šios tautos bruožus mes jau anksčiau esame apibūdinę Karleilio žodžiais. Pasiklausykime dabar airio, kuris bent truputį yra teisesnis už Karleilį, susižavėjusį germanų charakterio bruožais.

„Jie yra neramūs ir vis dėlto tingūs (indolent); jie yra sumanūs ir nesantūrūs, ūmūs, nekantrūs ir neįžvalgūs; jie yra drąsūs iš prigimties, kilnūs, daug apie tai nesvarstydami; jie yra greiti keršyti už įžeidimus ir dovanoti juos, užmegzti draugystę ir nutraukti ją; jie yra labai talentingi, bet nelabai išmintingi“*.

Airių jausmai ir aistros viešpatauja protui. Geismingas ir jaudrus airių būdas trukdo jiems samprotauti ir ramiai, atkakliai veikti. Tokie žmonės visiškai netinka darbui šiuolaikinėje pramonėje. Štai kodėl airiai tebesiverčia žemdirbyste, be to, ir ši yra labai atsilikusi. Maži žemės sklypai, skirtingai nuo Prancūzijoje ir prie Reino esančių tokių sklypų, atsiradusių dirbtiniu būdu, smulkinant stambius dvarus **, yra čia nuo senovės, todėl nebuvo galima nė galvoti apie žemės pagerinimą įdedant kapitalą. Alisono apskaičiavimais reikėtų įdėti 120 mil. sv. st., norint Airijos žemę padaryti tokią pat derlingą, kaip Anglijos žemė, o pastaroji taip pat nėra jau tokia derlinga. Ateiviai iš Anglijos, kurie būtų galėję pakelti airių tautos kultūrinį lygį, pasitenkino žiauriausiu jos išnaudojimu, o airių persikėlėliai atnešė anglų nacijai fermentacijos elementą, kuris ateityje duos vaisių; taigi Airija neturi už ką dėkoti anglų imigracijai.

Airių tautos mėginimai išsigelbėti iš esamos nepakenčiamos padėties pasireiškia, iš vienos pusės, teroristiniais aktais, kurie čia kaimo vietovėse, ypač Airijos pietuose ir vakaruose, dabar pasidarė kasdieniniu reiškiniu; daugiausia žudomi tiesioginiai priešai — žemvaldžių agentai ir ištikimi jų tarnai, persikėlėliai protestantai, stambūs žemės nuomininkai, kurių ūkiai buvo sudaryti iš bulvėms sodinti naudojamų sklypelių, nuo kurių buvo nuvaryta šimtai šeimų, ir t. t.; iš antros pusės, šie mėginimai pasireiškia agitacija už unijos su Anglija panaikinimą [44]. Iš viso to, kas pasakyta, yra aišku, kad tamsūs airiai negali nežiūrėti į anglus kaip į tiesioginius savo priešus, ir pirmas jų žingsnis į priekį būtų nacionalinės nepriklausomybės iškovojimas. Tačiau taip pat yra aišku, kad joks unijos panaikinimas negalėtų pašalinti skurdo, o tegalėtų parodyti, kad Airijos skurdo priežasties, kuri dabar atrodo glūdinti kažkur išorėje, reikia ieškoti pačioje šalyje. Beje, aš čia nenagrinėsiu klausimo, ar iš tikrųjų reikia panaikinti uniją, kad airiai galėtų tą priežastį suprasti. Lig šiol nei čartizmas, nei socializmas ypatingo pasisekimo Airijoje neturėjo.

Tuo aš baigiu savo pastabas apie Airiją, juo labiau kad ryšium su 1843 metų agitacija už unijos panaikinimą ir O'Konelo byla varginga Airijos padėtis darosi vis daugiau žinoma Vokietijoje.

---

* „The State of Ireland“. London, 1807, 2nd edition, 1821 [„Airijos padėtis“. Londonas, 1807, 2-sis leid., 1821]. Pamfletas.

** (1892 m.) Tai klaida. Smulkusis žemės ūkis nuo viduramžių liko vyraujanti ūkininkavimo forma. Taigi smulkūs valstiečių ūkiai jau buvo iki revoliucijos. Pastaroji tepakeitė jų *savininkus:* atėmė nuosavybę iš feodalų ir tiesiogiai ar netiesiogiai perdavė ją valstiečiams. *(Engelso pastaba vokiškajame 1892 metų leidime.)*

Taigi mes išnagrinėjome Britų salų proletariato padėtį visose jo veiklos šakose ir visur radome skurdą, vargą ir nežmoniškas gyvenimo sąlygas. Mes matėme, kaip kartu su paties proletariato gausėjimu atsirado ir augo nepasitenkinimas, kaip jis plito ir įgavo organizuotas formas; mes matėme atvirą, kruviną ir nekruviną proletariato kovą prieš buržuaziją. Mes išnagrinėjome principus, kurie apsprendžia proletarų likimą, viltis ir būkštavimus, ir pamatėme, kad nėra jokių perspektyvų jų padėčiai pagerinti. Mes turėjome galimybę vienur ir kitur stebėti buržuazijos elgimąsi su proletariatu ir įsitikinome, kad ji tesirūpina tik savimi, tik savo pačios nauda. Tačiau, nenorėdami jos akimis būti neteisingi, mes turime smulkiau panagrinėti jos veikimo būdą.

BURŽUAZIJOS PAŽIŪRA Į PROLETARIATĄ

Kalbėdamas šiame skirsnyje apie buržuaziją, aš čia turiu galvoje ir vadinamąją aristokratiją, nes ji yra aristokratija, yra privilegijuota tik buržuazijos, bet ne proletariato atžvilgiu. Abi proletarui tėra tik turtingųjų klasė, t. y. buržua. Visos kitos privilegijos palyginti su nuosavybės privilegija yra niekis. Skirtumas tėra tas, kad tikrasis buržua susiduria su fabrikų ir iš dalies su kalnų pramonės proletaru, buržua kaip *žemės nuomininkas* — ir su padieniais žemės ūkio darbininkais, tuo tarpu vadinamasis aristokratas — tik su dalimi kalnų pramonės proletarų ir su žemės ūkio proletarais.

Man niekad neteko matyti klasės, kuri būtų tokia demoralizuota, taip beviltiškai savanaudiškumo sugadinta, viduje tokia supuvusi ir tokia nepajėgi daryti bent kokią pažangą, kaip anglų buržuazija,— aš čia pirmiausia turiu galvoje buržuaziją tikrąja šio žodžio prasme, ypač liberalinę buržuaziją, grūdų įstatymų priešininkę. Pasaulyje jai nieko neegzistuoja, kas nebūtų susiję su pinigais, ir ji pati nėra išimtis, nes ji gyvena tik siekdama pelno, ji nežino kitokios palaimos, kaip greitas pralobimas, kitokio sielvarto, kaip pinigų praradimas*. Toks gobšumas ir godumas pinigams negali palikti nesuteršto nė vienos žmogaus minties, nė vieno ketinimo. Žinoma, šie anglų buržua yra geri vyrai savo žmonoms ir geri šeimų tėvai, jie taip pat turi įvairių kitokių vadinamųjų asmeninių dorybių ir kasdieniniame gyvenime atrodo tokie pat pagarbūs ir padorūs žmonės, kaip ir visi kiti buržua; prekyboje jie net geresni už vokiečius, jie tiek nesidera, nėra tokie smulkmeniški, kaip mūsų vertelgos. Bet kas iš to? Galiausiai vienintelis lemiamas momentas vis dėlto yra asmeninis interesas ir ypač pinigų troškimas. Kartą ėjau su tokiu buržua Mančesterio gatve ir kalbėjausi apie tai, kokia bloga, antisanitarinė

---

* Savo knygoje „Past and Present“, London, 1843 [„Praeitis ir dabartis“, Londonas, 1843] Karleilis puikiai vaizduoja anglų buržuaziją ir jos biaurų gobšumą; žurnalui „Deutsch-Französische Jahrbücher“ dalį šios knygos aš esu išvertęs, kurią ir rekomenduoju skaitytojams[45].

yra darbininkų kvartalų statybos sistema, kaip baisiai jie apleisti, ir pareiškiau, kad man dar nėra tekę matyti miesto, kuris būtų blogiau pastatytas, negu Mančesteris. Jis visa tai ramiai išklausė ir, atsisveikindamas su manimi prie kampo, pasakė: and yet, there is a great deal of money made here — o vis dėlto čia uždirbama daug pinigų. Iki pasimatymo, pone!— Anglų buržua visai nerūpi, ar jo darbininkai badauja, ar ne, jei tik jis pats lobsta. Visi gyvenimo santykiai vertinami pagal jų pelningumą, o visa tai, kas neduoda pinigų, yra nesąmonė, nepraktiška, idealizmas. Štai kodėl politinė ekonomija, pinigų įgijimo mokslas, ir yra mėgstamiausias šių vertelgų mokslas. Kiekvienas iš jų yra politekonomas. Fabrikanto ir darbininko santykiai yra ne žmogiški, o grynai ekonominiai. Fabrikantas yra „kapitalas“, o darbininkas —„darbas“. O kai darbininkas nesileidžia įspraudžiamas į šią abstrakciją, kai jis teigia, kad jis yra ne „darbas“, o žmogus, kuris, tiesa, greta kitų sugebėjimų taip pat turi sugebėjimą dirbti, kai jis leidžia sau manyti, kad jo iš viso negalima pirkti ir parduoti rinkoje kaip „darbo“, kaip prekės, buržua to niekaip negali suprasti. Jis negali suvokti, kad, be pirkimo ir pardavimo santykių, tarp jo ir darbininkų yra dar kažkokie kitoki santykiai; jis žiūri į juos ne kaip į žmones, o tik kaip į *„rankas“* (hands), kaip jis visuomet tiesiog į akis juos vadina; jis nepripažįsta, kaip sako Karleilis, jokių kitokių ryšių tarp žmonių, išskyrus *„mokėjimą grynaisiais“*. Net jo ryšiai su žmona devyniasdešimt devyniais atvejais iš šimto tėra pagrįsti „mokėjimu grynaisiais“. Gėdinga vergija, kurioje pinigai laiko buržua, dėl buržuazijos viešpatavimo net kalbai uždėjo savo antspaudą. Pinigai apsprendžia žmogaus vertę: šis žmogus yra vertas 10 tūkst. sv. st. — he is worth ten thousand pounds, t. y. jis turi tokią sumą. Tas, kuris turi pinigų, yra „respektabilus“, priklauso prie „geresnės žmonių rūšies“ (the better sort of people), yra „įtakingas“ (influential) ir visa, ką jis daro, turi didelę reikšmę jo žmonių rate. Vertelgiškumo dvasia apėmė visą kalbą, visi santykiai išreiškiami prekybos terminais, ekonominėmis sąvokomis. Paklausa ir pasiūla, supply and demand,— tokia yra formulė, į kurią anglo logika įspraudžia visą žmogaus gyvenimą. Iš to kyla laisvoji konkurencija visose gyvenimo srityse, iš to atsiranda laissez faire, laissez aller[46] režimas administracijoje, medicinoje, auklėjime, o gal netrukus atsiras ir tikyboje, nes valstybinės bažnyčios viešpatavimas vis labiau ir labiau silpsta. Laisvoji konkurencija nemėgsta jokių suvaržymų, jokios valstybinės kontrolės, visa valstybė jai yra našta, jai būtų visų geriausia, jeigu nebūtų jokio valstybingumo,— esant tokiai padėčiai, kiekvienas galėtų išnaudoti kitą, kiek jo širdis geistų, kaip, pavyzdžiui, mielojo Štirnerio propaguojamoje „sąjungoje“. Bet kadangi buržuazija negali atsisakyti valstybės jau vien dėl to, kad galėtų sutramdyti jai taip reikalingus proletarus, tai ji nukreipia ją prieš juos ir, kiek galėdama, stengiasi laikyti ją toliau nuo savęs.

Tačiau nemanykite, kad „apsišvietęs“ anglas taip atvirai prisipažins esąs egoistas. Priešingai, jis dangsto tą egoizmą begėdiškiausia veidmainyste.— Kaip, anglų turtuoliai nesirūpina beturčiais? Tie žmonės, kurie įsteigė tokias labdarybės įstaigas, kokių nėra nė vienoje kitoje šalyje?— Taip, labdarybės įstaigos! Tarytum proletarui lengviau nuo to, kad, pirma iščiulpę iš jo paskutinius syvus, jūs darote jam labdaringus darbus, kurie maloniai nuteikia savimi patenkintą, fariziejišką jūsų dvasią, ir dedatės dideliais žmonijos geradariais, jei grąžinate išnaudojamiesiems šimtąją dalį to, kas jiems priklauso! Labdarybė, kuri duodantįjį demoralizuoja labiau, negu imantįjį; labdarybė, kuri dar labiau pažemina pažemintąjį, kuri reikalauja, kad žmogiškojo orumo netekęs, visuomenės išvarytas parijas atsisakytų paskutinio dalyko, kuris jam yra likęs,— žmogaus vardo; labdarybė, kurios nelaimingasis turi *nuolankiai prašyti,* kol ji teiksis savo išmalda paženklinti pažemintąjį! Bet kam visa tai? Tačiau pasiklausykime, ką sako pati anglų buržuazija. Mažiau kaip prieš metus esu skaitęs laikraštyje „Manchester Guardian“ žemiau pateikiamą laišką redaktoriui; laiškas buvo išspausdintas be jokių komentarų kaip visai natūralus ir protingas dalykas:

„Ponas redaktoriau!

Jau kurį laiką svarbiausiose mūsų miesto gatvėse galima sutikti daugybę elgetų, mėginančių dažnai labai begėdiškai ir įkyriai atkreipti į save dėmesį ir sukelti praeivių užuojautą savo skarmalais ir liguista išvaizda, rodomomis šlykščiomis žaizdomis ir kūno sužalojimais. Man atrodo, kad žmogus, sumokėjęs ne tik mokestį beturčių reikalams, bet ir dosniai mokąs labdarybės draugijoms, yra pakankamai padaręs, kad jis turėtų teisę būti apsaugotas nuo tokio nemalonaus ir begėdiško įkyrumo. Ir kam gi mes mokame tokius didelius mokesčius miesto policijai išlaikyti, jeigu ji net nesugeba užtikrinti, kad mes galėtume ramiai vaikščioti mieste?— Tikiuosi, kad šių eilučių išspausdinimas plačiai skaitomame jūsų laikraštyje paskatins valdžios organus imtis priemonių šiai netvarkai (nuisance) pašalinti.

Lieku jums atsidavusi

Viena dama“.

Štai matote! Anglų buržuazija yra labdaringa, rūpindamasi savo interesais; ji nieko nedovanoja, o į savo duodamas išmaldas žiūri kaip į prekybinę operaciją. Ji sudaro su beturčiais *santorį* ir sako jiems: eikvodamas tiek ir tiek labdarybės tikslams, *aš perku sau teisę,* kad jūs manęs daugiau nevargintumėte savo kaulijimais, o jūs tuo įsipareigojate pasilikti tamsiuose savo urvuose ir neerzinti mano jautrių nervų savo skurdo demonstravimu! Jūs galite nusivilti, bet darykite tai nekeldami triukšmo. Tokia yra mano keliama sąlyga, už tai aš sumoku, paaukodamas 20 svarų ligoninei! O, kokia biauri ši krikščionio buržua labdarybė! — Ir taip rašo *„Viena dama“!* Taip, kaip tik dama! Ji gerai padarė, taip pasirašydama. Laimei, jai pritrūko drąsos pasivadinti *moterimi!* Bet jei *tokios* yra „damos“, tai kokie turi būti „ponai“?— Galima pasakyti, kad tas laiškas yra vienintelis atvejis. Bet ne, jis kaip tik išreiškia didžiulės daugumos anglų buržuazijos pažiūrą, nes kitaip ir redaktorius

nebūtų jo išspausdinęs, kitaip būtų atsiradęs koks nors prieštaravimas jam, kurio aš bergždžiai ieškojau vėlesniuose laikraščio numeriuose. O kai dėl šios labdarybės rezultatų, tai pats kanauninkas *Parkinsonas* sako, kad beturčiai žymiai daugiau šelpiami savo brolių beturčių, negu buržuazijos. Be to, parama doro proletaro, kuris pats puikiai žino, kas yra badas, kuris, pasidalydamas skurdžiais savo pietumis, atneša auką, bet atneša ją su džiaugsmu,— tokia parama turi visai kitokią reikšmę, negu prabangoje skęstančio buržua mesta išmalda.

Ir kitais atvejais buržuazija užsideda beribio humaniškumo kaukę,— bet tik tuomet, kai to reikalauja jos interesai. Taip ji elgiasi savo politikos ir politinės ekonomijos srityje. Jau penktus metus ji neriasi iš kailio, norėdama įrodyti darbininkams, kad ji siekia grūdų įstatymų panaikinimo vien besirūpindama proletarų interesais. Bet iš tikrųjų reikalas yra toks: grūdų įstatymai, kurie Anglijoje duonos kainą išlaiko aukštesnę, negu kitose šalyse, kartu pakelia darbo užmokestį ir apsunkina fabrikantams konkurenciją su kitomis šalimis, kuriose duonos kaina, todėl ir darbo užmokestis yra žemesni. O jei grūdų įstatymai būtų panaikinti, tai duonos kaina kristų ir darbo užmokestis priartėtų prie kitų Europos civilizuotų kraštų darbo užmokesčio. Visa tai aiškiai išplaukia iš aukščiau išdėstytų principų, reguliuojančių darbo užmokestį. Vadinasi, fabrikantas galėtų lengviau konkuruoti, pakiltų angliškų prekių paklausa, o kartu ir darbininkų paklausa. Padidėjus šiai paklausai, darbo užmokestis, tiesa, vėl šiek tiek pakiltų ir būtų samdomi bedarbiai darbininkai,— bet ar ilgam? Anglijoje ir ypač Airijoje yra nemažas „gyventojų perteklius", todėl būtų galima aprūpinti Anglijos pramonę darbininkais net ir tuo atveju, jeigu ji dvigubai padidėtų; praslinkus keliems metams, menkas padėties pagerėjimas dėl grūdų įstatymų panaikinimo vėl išnyktų, kiltų nauja krizė, ir mes grįžtume prie ankstesnės padėties, nes pirmas postūmis pramonei pagreitintų ir gyventojų skaičiaus didėjimą. Proletarai visa tai puikiai supranta ir daug kartų tai pasakė buržuazijai tiesiai į akis. Ir vis dėlto fabrikantai mato čia tik tą *tiesioginę* naudą, kurią jiems atneštų grūdų įstatymų panaikinimas; jie yra tokie riboti, jog net nesupranta, kad ir jiems nauda iš tos priemonės būtų *neilgalaikė,* nes fabrikantų tarpusavio konkurencija greit nusmukdytų kiekvieno jų pelną iki seno lygio; vis dėlto jie nesiliauja garsiai įtikinėję darbininkus, kad visa tai daroma tik jų naudai, kad tik badaujančių milijonų žmonių naudai turtuoliai liberalai įmoka šimtus ir tūkstančius svarų į Lygos prieš grūdų įstatymus kasą. Tuo tarpu visi žino, kad jie aukoja maža, norėdami laimėti daug, kad jie tikisi jau pirmaisiais metais po grūdų įstatymų panaikinimo šimteriopai susigrąžinti tai, ką jie buvo paaukoję. Tačiau darbininkai, ypač po 1842 metų sukilimo, daugiau nebesileidžia buržuazijos suvedžiojami. Iš kiekvieno, kuris pasisako pritariąs jų lūkesčiams, jie reikalauja, kad jis, įrodydamas gerus

savo ketinimus, pasisakytų už Liaudies chartiją. Tuo jie protestuoja prieš bet kokią svetimą paramą, nes Chartijoje jie tereikalauja *valdžios*, kad *patys sau* galėtų padėti. Tam, kurie su tuo nesutinka, jie visiškai pagrįstai paskelbia karą vis tiek, ar tai būtų atviras priešas, ar dviveidis draugas.— Beje, Lyga prieš grūdų įstatymus griebėsi biauriausio melo ir niekšiškiausių suktybių, kad tik patrauktų darbininkus į savo pusę. Ji mėgino jiems įteigti, kad piniginė darbo kaina yra atvirkščiai proporcinga duonos kainai, kad darbo užmokestis yra aukštas, kai duonos kaina yra žema, ir atvirkščiai. Šį teiginį ji mėgino įrodyti juokingiausiais argumentais; pagaliau iš esmės tai yra absurdiškiausias teiginys, kokį kada nors išreiškė kuris nors ekonomistas. Kada tai nepadėjo, darbininkams buvo pažadėtos didžiausios gėrybės, kurios atsirasiančios padidėjus darbininkų paklausai. Jie net nesivaržė gatvėmis nešioti du duonos kepalus — vieną didelį su įrašu: *amerikietiškas aštuonių pensų kepalas, darbo užmokestis — keturi šilingai į dieną,* ir antrą — žymiai mažesnį su įrašu: *angliškas aštuonių pensų kepalas, darbo užmokestis — du šilingai į dieną.* Bet darbininkai nesidavė apgaunami. Jie perdaug gerai pažįsta savo šeimininkus.

Norint visiškai įsitikinti šių puikių pažadų melagingumu, tereikia pažvelgti į praktinį gyvenimą. Mes jau anksčiau matėme, kaip buržuazija visokiomis priemonėmis išnaudoja proletariatą, siekdama savo tikslų. Tačiau mes tematėme, kaip buržua kiekvienas skyrium išnaudoja darbininkus. Dabar panagrinėkime tuos atvejus, kai buržuazija stoja prieš proletariatą kaip partija arba net kaip valstybės valdžia.— Visiškai aišku, kad visų įstatymų tikslas yra pirmiausia ginti turtinguosius nuo beturčių. Įstatymai reikalingi tik todėl, kad yra beturčių; ir nors tiesiog tai yra išreikšta tik nedaugelyje įstatymų,— pavyzdžiui, prieš valkatas ir benamius priimti įstatymai proletariatą kaip tokį skelbia esant už įstatymo ribų,— bet priešiškumas proletariatui yra toks tvirtas to įstatymo pagrindas, jog teisėjai, ypač taikos teisėjai, kurie patys yra buržua ir su kuriais proletariatui daugiausia tenka susidurti, be didelio vargo suranda įstatyme tą prasmę. Kai turtuolis šaukiamas arba, teisingiau sakant, kviečiamas į teismą, teisėjas apgailestauja turėjęs jį sutrukdyti ir visaip stengiasi pakreipti bylą turtuolio naudai; o jeigu vis dėlto tenka jį teisti, teisėjas vėl tai labai apgailestauja ir t. t., ir galų gale jam priteisiama menka piniginė bauda, kurią buržua su panieka meta ant stalo ir pasišalina. Bet kai vargingam žmogui reikia stoti prieš taikos teisėją, jam beveik visada tenka naktį praleisti daboklėje su daugeliu tokių kaip jis pats; iš pat pradžių į jį žiūrima kaip į kaltininką, jis aprėkiamas ir jo mėginimai pasiteisinti atmetami su panieka: „O, mes žinome šiuos atsikalbinėjimus!“ Jam priteisiama bauda, kurios jis negali sumokėti ir dėl to turi vieną ar kelis mėnesius kalėti. Ir jei prieš jį net nieko negalima įrodyti, jis vis tiek siunčiamas į kalėjimą

kaip apgavikas ir valkata (a rogue and a vagabond — šie žodžiai beveik visuomet vartojami kartu). Taikos teisėjų šališkumo, ypač kaimo vietovėse, tiesiog neįmanoma įsivaizduoti, ir jis yra toks kasdieninis reiškinys, jog apie visus neskandalingus atvejus laikraščiai praneša visai ramiai, be jokių komentarų. Tačiau nieko kito netenka ir laukti. Iš vienos pusės, šie „Dogberries" įstatymą aiškina tik ta prasme, kurią jis turi, o, iš antros pusės, jie patys yra buržua, kurie į savo klasės interesus visų pirma žiūri kaip į svarbiausią bet kokios tikros tvarkos pagrindą. O kokie yra taikos teisėjai, tokia yra ir policija. Ką buržua bedarytų, policininkas visuomet jam yra mandagus ir griežtai laikosi įstatymo, o su proletaru elgiamasi šiurkščiai ir žiauriai; dėl paties skurdo jis *įtariamas* padaręs visokius nusikaltimus ir kartu jam atimamos teisėtos priemonės apsiginti nuo valdžią turinčiųjų savivalės. Todėl apsauginės įstatymo formos proletarui negalioja: policija nesivaržydama įsibrauna į jo namus, suima jį ir elgiasi su juo kaip nori. Ir tik tuomet, kai darbininkų sąjunga pasamdo gynėją, kaip, pavyzdžiui, angliakasiai buvo pasisamdę Robertsą, tik tuomet paaiškėja, kaip menkai tegalioja proletarui apsauginė įstatymo pusė, kaip dažnai jam tenka visa įstatymo našta, kad jam visai netaikomos jo teikiamos lengvatos.

Siekdama vis labiau pavergti proletariatą, turtingųjų klasė ir šiuo metu parlamente kovoja prieš geriausius jausmus tų jo narių, kurių dar nėra visiškai apvaldęs egoizmas. Bendruomeninės žemės sklypai vienas po kito atimami ir paverčiami ariamuoju lauku; tai, žinoma, skatina žemdirbystės kultūros kėlimą, bet padaro daug žalos proletariatui. Ten, kur buvo bendruomeninių žemių, vargšas galėjo išleisti savo asilą, kiaulę arba keletą žąsų, ten vaikai ir jaunimas galėdavo žaisti ir bėgioti gryname ore. Dabar visa tai pasibaigė, beturčio uždarbis mažėja, o jaunimas, neturėdamas vietos žaidimams, eina į smuklę. Kiekviena parlamento sesija patvirtina daugybę aktų, kurie leidžia išarti bendruomenines žemes.— Kai 1844 m. sesijoje vyriausybė pasiryžo priversti geležinkelių bendroves, kurios buvo monopolizavusios visas susisiekimo priemones, važiavimą geležinkeliu padaryti prieinamą ir darbininkams, atitinkamai sumažinus važiavimo mokestį (iki 1 penso už mylią, apytikriai 5 zilbergrošai už vokišką mylią), ir todėl pasiūlė, kad kasdien visais geležinkeliais kursuotų vienas papigintas trečios klasės traukinys, „garbingas dvasiškasis tėvas", Londono vyskupas, pasiūlė padaryti išimtį sekmadienį — vienintelę dieną, kada darbininkas, jeigu jis nėra bedarbis, aplamai *gali* važiuoti,— vadinasi, pasiūlė, kad sekmadieniais būtų leidžiama važiuoti tik turtuoliams, o ne beturčiams. Tačiau šis pasiūlymas buvo perdaug atviras ir beatodairiškas, kad jį galima būtų priimti, ir jis buvo atmestas.— Užmaskuoti pasikėsinimai į proletariato teises yra tokie gausūs, jog man čia neužtenka vietos išvardyti net tuos iš jų, kurie buvo tik vienoje sesijoje. Tačiau pateiksiu dar vieną atvejį iš tos pa-

čios 1844 metų sesijos. Visai nežinomas parlamento narys, kažkoks p. Mailsas, pateikė bilį ponų ir tarnų santykiams sureguliuoti, atrodo, visai nekalto pobūdžio. Vyriausybė pritarė biliui, ir jis buvo perduotas komisijai svarstyti. Tuo metu įvyko kalnakasių streikas Šiaurės Anglijoje, ir Robertsas triumfuodamas keliavo po Angliją, lydimas darbininkų, kurie buvo jo pastangomis išteisinti. Kai bilis buvo komisijos grąžintas, pasirodė, kad jame įterpti keli nepaprastai despotiški punktai, ypač vienas, pagal kurį šeimininkas, žodžiu ar raštu sudaręs su darbininku susitarimą kokiam nors darbui arba net atsitiktinei paslaugai atlikti, gavo teisę, darbininkui atsisakius dirbti arba jam *aplamai blogai elgiantis* (misbehaviour), patraukti jį atsakomybėn, perduodant bet kuriam (any) taikos teisėjui; teisėjas, remdamasis parodymais, duotais prisaikdinto darbdavio ar jo agentų bei prižiūrėtojų, t. y. remdamasis prisaikdinto ieškovo parodymais, galėjo nubausti darbininką kalėjimu ir priverčiamaisiais darbais iki dviejų mėnesių. Šis bilis sukėlė didžiausią darbininkų pasipiktinimą, juo labiau kad kaip tik tuo metu parlamente buvo svarstomas dešimties valandų bilis ir ta proga buvo vedama labai smarki agitacija. Įvyko šimtai susirinkimų, darbininkai pasiuntė šimtus peticijų į Londoną proletariato gynėjui parlamente Tomui *Dankombui.* Be „Jaunosios Anglijos“ atstovo Ferando, Dankombas buvo vienintelis parlamento narys, kuris energingai pasisakė prieš bilį; bet kai kiti radikalai pamatė, kad liaudis pasisakė prieš bilį, jie vienas po kito patylomis ėmė šlietis prie Dankombo, o kadangi ir liberalinė buržuazija, sujudus darbininkams, neišdrįso pasisakyti už bilį ir aplamai niekas nebuvo ypatingai suinteresuotas ginti jį stojant prieš liaudį, jis triukšmingai sužlugo.

Tačiau atviriausias buržuazijos karo proletariatui paskelbimas yra *Maltaus gyventojų skaičiaus teorija* ir ja besiremiantis *naujas beturčių įstatymas.* Apie Maltaus teoriją esame jau ne kartą kalbėję. Trumpai pakartokime svarbiausią jos išvadą: žemėje visuomet yra gyventojų perteklius, todėl visuomet viešpatauja vargas, skurdas, neturtas ir nedorybės; taip jau lemta ir nuo amžių skirta, kad pasaulyje žmonių yra per daug ir todėl jie gyvena atskiromis klasėmis, iš kurių vienos yra turtingesnės arba ne tokios turtingos, labiau apsišvietusios ir dorovingesnės, o kitos — skurdesnės, vargingesnės arba ne tokios skurdžios ir vargingos, tamsios ir nedorovingos. Iš to išplaukia tokia praktinė išvada,— ir tą išvadą daro pats Maltus,— kad labdarybė ir beturčių kasos iš tikrųjų yra nesąmonė, nes jos tepadeda išsilaikyti „pertekliniams gyventojams“ ir skatina juos daugintis, o jie savo konkurencija sumažina kitų darbo užmokestį. Taip pat beprasmiškai elgiasi beturčių globos valdybos, duodamos beturčiams darbo, nes jei gali būti parduodamas tik tam tikras darbo produktų kiekis, tai vietoj kiekvieno bedarbio, gaunančio darbo, būtinai netenka darbo kitas darbininkas,

kuris lig šiol dirbo, ir tuo būdu privatinė pramonė nukenčia nuo beturčių globos valdybų vystomos pramonės. Todėl nereikia maitinti „perteklinių gyventojų",— reikia stengtis vienokiu ar kitokiu būdu kiek galint sumažinti jų skaičių. Maltus tiesiog skelbia, kad lig šiol kiekvienam gimusiam žmogui pripažinta teisė į pragyvenimo reikmenis yra gryna nesąmonė. Jis cituoja vieno poeto žodžius: beturtis ateina į šventišką gamtos puotą, bet neranda sau laisvos vietos prie padengto stalo,— ir gamta, prideda pats Maltus, įsako jam pasišalinti (she bids him to be gone), „nes prieš gimdamas jis nepaklausė visuomenės, ar ji nori jį priimti". Šiuo metu ši teorija yra mėgstamiausia visų tikrų anglų buržua teorija, ir tai yra visiškai suprantama, nes ji yra jiems labai patogi ir, be to, turint galvoje esamus santykius, daug kuo atitinka tikrovę. Vadinasi, jeigu nereikia panaudoti „perteklinių gyventojų", paversti jų *naudingais* gyventojais, o tereikia kuo paprasčiausiai tuos žmones marinti badu ir kartu neleisti jiems priveisti per daug vaikų, tai reikalas, žinoma, yra visai paprastas — su ta sąlyga, kad patys „pertekliniai gyventojai" pripažintų save pertekliniais ir sutiktų mirti badu. Tačiau, nepaisant visų humaniškosios buržuazijos daromų pastangų, tuo tarpu nėra vilties įtikinti darbininkus, kad jie yra nebereikalingi. Priešingai, proletarai įsikalė į galvą, kad jie su savo darbščiomis rankomis yra kaip tik reikalingi, o turtingi ponai kapitalistai, kurie nieko neveikia, iš tikrųjų yra nereikalingi.

Bet kol valdžia yra turtuolių rankose, proletarai yra priversti susitaikyti su tuo, kad įstatymas skelbia juos tikrai „perekliniais", net jeigu jie patys laisvanoriškai ir nesutinka to pripažinti. Tai ir yra padaryta naujame beturčių įstatyme. Senas beturčių įstatymas, kuris rėmėsi 1601 metų (Elžbietos viešpatavimo 43-ji metai) aktu, dar naiviai laikėsi to principo, kad beturčių išlaikymu turi rūpintis parapija. Tas, kas neturėjo darbo, gaudavo pašalpą, ir ilgainiui beturtis visiškai natūraliai ėmė galvoti, kad parapija turinti jį apginti nuo bado mirties. Jis savo savaitinės pašalpos reikalaudavo kaip teisėtos pašalpos, o ne kaip išmaldos, ir buržuazijai tai pagaliau įkyrėjo. 1833 metais, kai ji rinkimų reformos dėka atėjo į valdžią, o pauperizmas kaimo vietovėse tuo metu pasiekė aukščiausią tašką, ji tuojau pat ėmėsi savo požiūriu keisti ir beturčių įstatymus. Buvo paskirta komisija, kuri patikrino beturčių globą ir surado daugybę piktnaudžiavimų. Ji nustatė, kad visi kaimiškų apygardų darbininkai yra pauperizuoti ir visiškai arba iš dalies priklauso nuo beturčių kasų, nes jos, esant mažam darbo užmokesčiui, duodavo skurstantiems tam tikrą priedą. Komisija priėjo išvadą, kad tokia sistema, kuri išlaiko bedarbius, šelpia mažai apmokamus ir daugiavaikius, priverčia nesantuokinių vaikų tėvą duoti lėšų jų išlaikymui ir aplamai pripažįsta beturčių teisę būti ginamiems,— kad ši sistema nuskurdina šalį,

„stabdo pramonės vystymąsi, skatina neapgalvotas santuokas, padeda didinti gyventojų skaičių ir paraližuoja gyventojų skaičiaus didėjimo įtaką darbo užmokesčiui; kad ji yra nacionalinis institutas, kuris darbštiems ir sąžiningiems žmonėms atima norą dirbti ir skatina tinginius, pasileidėlius bei lengvapėdžius žmones; kad ji ardo šeimos ryšius, sistemingai trukdo kapitalų kaupimą, išleidžia esamus kapitalus ir nuskurdina mokesčių mokėtojus; kad ji, be to, lyg nustato nesantuokinių vaikų premiją — alimentų forma" (iš beturčių įstatymo komisijos ataskaitos)*.

Senojo įstatymo veikimas, aplamai paėmus, čia teisingai pavaizduotas: pašalpos skatina tinginiavimą ir padeda didinti „perteklinių" gyventojų skaičių. Visiškai aišku, kad, esant dabartiniams socialiniams santykiams, beturtis yra priverstas būti egoistu, o jeigu jam leidžiama pasirinkti — ar dirbti, ar nieko neveikti ir gyventi vis tiek tokiomis pat sąlygomis, jis verčiau nieko neveikia, užuot dirbęs. Tačiau iš to teseka, kad dabartiniai socialiniai santykiai yra niekam tikę, bet visiškai neišplaukia ta išvada, kurią prieina komisijos nariai, maltusininkai, būtent, kad skurdas yra nusikaltimas ir kad su juo reikia kovoti bauginimu.

Tačiau šie išmintingi maltusininkai buvo taip įsitikinę savo pažiūrų neklaidingumu, jog nė kiek nesvyruodami paguldė beturčius į savo teorijos Prokrusto lovą ir tą teoriją jiems nepaprastai žiauriai pritaikė. Kartu su Maltumi ir kitais laisvosios konkurencijos šalininkais būdami įsitikinę, kad geriausiai būtų palikti kiekvienam rūpintis savimi ir nuosekliai vykdyti laissez faire, jie su mielu noru būtų visiškai panaikinę beturčių įstatymus. Bet kadangi čia jiems pritrūko drąsos ir autoriteto, tai jie pasiūlė kiek galint maltusiškesnį beturčių įstatymą, kuris buvo dar žiauresnis už laissez faire principą, nes ten, kur šis principas tėra pasyvus, beturčių įstatymas įsikiša aktyviai. Mes matėme, kaip Maltus, vadindamas beturtį, tikriau pasakius — bedarbį, „pertekliniu", skelbia jį nusikaltėliu, kurį visuomenė turi nubausti bado mirtimi. Tiesa, komisijos nariai taip žiauriai nenusprendė; tiesioginė, baisi bado mirtis net beturčių įstatymo komisijos nariui atrodo kažkas perdaug siaubingo. Gerai,— pasakė jie,— jūs, beturčiai, turite teisę gyventi, bet *tik* gyventi: jūs neturite teisės daugintis ir tuo labiau neturite teisės *žmoniškai* gyventi. Jūs esate šalies nelaimė, ir jei mes negalime jūsų tuojau pat pašalinti, kaip kiekvieną kitą šalies nelaimę, tai jūs bent turite jausti, kad esate ta nelaimė; jus reikia bent laikyti pažabotus, jums reikia atimti galimybę gaminti kitus „perteklinius" tiesiogiai arba netiesiogiai, tinginiavimu ir nedarbu suvedžiojant žmones. Gyvenkite, bet gyvenkite kaip įspėjimas visiems tiems, kuriems galėtų atsirasti sąlygos taip pat pasidaryti „pertekliniais".

---

* „Extracts from Information received by the Poor-Law-Commissioners". Published by Authority. London, 1833 [„Ištrauka iš beturčių įstatymo komisijos pateiktos ataskaitos". Oficiali publikacija. Londonas, 1833].

Taigi jie pasiūlė naują beturčių įstatymą, kurį parlamentas priėmė 1834 metais ir kuris lig šiol galioja. Visos pašalpos pinigais arba produktais buvo panaikintos; buvo leista tik viena paramos forma — priėmimas į darbo namus, kurių buvo tuoj pat visur pristatyta. Bet šie darbo namai (workhouses), arba, kaip liaudis juos vadina, beturčių bastilijos (poor-law-bastilles), yra taip sutvarkyti, kad jie turi atbaidyti kiekvieną, kuriam paliko bent šiokia tokia viltis išsiversti be šios visuomeninės labdarybės formos. Kad žmogus kreiptųsi į beturčių kasą tik kraštutiniu atveju ir kad jis pirma visomis savo išgalėmis stengtųsi pats išsiversti, o ne prašytų jos paramos, darbo namai buvo paversti biauriausiu prieglobsčiu, kurį tegalėjo sugalvoti rafinuota maltusininko fantazija. Maistas juose yra blogesnis, negu pačių vargingiausių darbininkų maistas, o darbas yra sunkesnis: juk kitaip darbininkai verčiau pasirinktų gyventi darbo namuose, negu skursti kitur. Mėsos, ypač šviežios, darbo namų gyventojai labai retai tegauna, daugiausia duodama bulvių, blogiausios kokybės duonos, avižinės košės, šiek tiek alaus arba jo visiškai neduodama. Net kalėjimuose maistas vidutiniškai yra geresnis, todėl darbo namų gyventojai dažnai tyčia padaro kokį nors nusikaltimą, kad tik patektų į kalėjimą. Juk darbo namai taip pat yra kalėjimas. Tas, kuris neatlieka jam paskirto darbo, negauna valgyti; norintis išeiti į miestą turi pirma prašyti leidimo, kuris, atsižvelgiant į jo elgesį arba priklausomai nuo prižiūrėtojo nuomonės apie jį, jam gali būti ir neduotas; tabaką rūkyti draudžiama, taip pat draudžiama imti dovanas iš draugų ir giminių, gyvenančių ne darbo namuose. Pauperiai dėvi darbo namų uniformą ir visiškai palikti prižiūrėtojo valiai. Kad jų darbas nekonkuruotų su privatine pramone, jiems daugiausia pavedamas mažareikšmis darbas; vyrai turi suskaldyti akmenų „tiek, kiek stiprus vyras, įtemptai dirbdamas, gali per dieną padaryti", moterys, vaikai ir seniai pašo senas laivų virves, aš jau nebeatmenu, kuriam tikslui. Kad „pertekliniai" negalėtų daugintis ir kad „demoralizuoti" tėvai negalėtų paveikti savo vaikų, šeimos išskiriamos: vyras siunčiamas į vieną trobesio sparną, žmona — į antrą, vaikai — į trečią. Pasimatyti jie gali tik retai, tam tikru laiku, ir tik tuo atveju, jeigu jie, valdininkų nuomone, gerai elgiasi. Kad pauperizmo infekcija šiose bastilijose būtų visiškai izoliuota nuo išorinio pasaulio, jų gyventojai lankytojus tegali priiminėti tik vyresnybei leidus priėmimo kambaryje ir aplamai jie gali bendrauti su kitais žmonėmis tik vyresnybei leidus arba jai prižiūrint.

Be to, pagal įstatymą maistas turi būti sveikas, elgimasis — žmoniškas. Bet įstatymo dvasia yra per daug juntama, kad šį reikalavimą būtų aplamai įmanoma kaip nors įvykdyti. Beturčių įstatymo komisijos nariai ir kartu su jais visa Anglijos buržuazija klysta, manydami, kad galima įgyvendinti principą, neįgyvendinant jo pasekmių. Įstatymo raidės nustatytas elgimasis

su darbo namų gyventojais prieštarauja visai įstatymo dvasiai. Jei įstatymas iš esmės laiko beturčius nusikaltėliais, darbo namus — pataisos kalėjimais, jų gyventojus — žmonėmis, esančiais už įstatymo ribų, už žmonijos ribų esančiomis šlykščiomis ir biauriomis būtybėmis, tai dekretavimas to, kas yra priešinga, nieko nepadės. Praktikoje elgiantis su beturčiais laikomasi ne įstatymo raidės, bet dvasios. Čia pateiksiu keletą pavyzdžių.

Grinvičo darbo namuose 1843 m. vasarą vienas penkerių metų berniukas už kažkokį nusižengimą buvo uždarytas trims naktims numirėlių patalpoje, kur jis turėjo miegoti ant karstų dangčių.— *Herno* darbo namuose taip pat buvo pasielgta su maža mergaite, kuri naktį šlapindavosi lovoje; šis baudimo būdas čia, matyt, aplamai labai mėgstamas. Šie darbo namai, kurie yra vienoje iš gražiausių Kento apylinkių, pasižymi ir tuo, kad visi langai išeina į vidaus kiemą, ir tik neseniai buvo iškirsti du langai, kurie leidžia tų namų gyventojams pažvelgti į išorinį pasaulį. Žurnalistas, papasakojęs apie tai žurnale „Illuminated Magazine“, užbaigia savo aprašymą tokiais žodžiais:

„Jei dievas baudžia žmogų už nusikaltimą taip, kaip žmogus baudžia žmogų už skurdą, tai vargas Adomo ainiams!“

1843 m. lapkričio mėnesį Lesteryje mirė žmogus, kuris prieš dvi dienas buvo paleistas iš *Koventrio* darbo namų. Smulkmenos apie tai, kaip šioje įstaigoje elgiamasi su beturčiais, kelia pasipiktinimą. Žmogus, apie kurį čia kalbama, Džordžas Robsonas, turėjo petyje žaizdą, kurios gydymas buvo visiškai užleistas; jis buvo pastatytas prie siurblio ir pumpuoti turėjo sveika ranka; jis buvo maitinamas tik įprastiniu darbo namų maistu, kurio jis dėl išsekimo, sukelto apleistos žaizdos, negalėjo suvirškinti; jis vis labiau silpo; bet juo daugiau jis skundėsi, tuo blogiau buvo su juo elgiamasi. Kai jo žmona, kuri taip pat buvo darbo namuose, norėjo perduoti jam savo nedidelį alaus davinį, ji buvo išbarta ir priversta prižiūrėtojos akivaizdoje tą alų išgerti. Robsonas susirgo, bet ir tada elgimasis su juo nepagerėjo. Pagaliau jo prašymu jis kartu su žmona buvo paleistas iš darbo namų ir išlydėtas užgaulingiausiais žodžiais. Dviem dienoms praslinkus, jis mirė Lesteryje, o gydytojas, apžiūrėjęs jo lavoną, pareiškė, kad jis mirė nuo apleistos žaizdos ir maisto, kurio jis dėl blogos sveikatos negalėjo suvirškinti. Paleidžiant jį iš darbo namų, jam buvo perduoti jo vardu atsiųsti laiškai su pinigais, kurie šešias savaites išgulėjo darbo namų raštinėje ir sutinkamai su šių namų taisyklėmis buvo viršininko atplėšti! — Darbo namuose *Birmingeme* vyko tokie gėdingi dalykai, jog pagaliau 1843 m. gruodžio mėnesį tenai buvo pasiųstas valdininkas padėčiai ištirti. Jis nustatė, kad keturi trampers (mes esame anksčiau paaiškinę šio žodžio reikšmę)* buvo visiškai

* Žr. šios knygos 202 psl. *Red.*

nurengti ir uždaryti karceryje (blackhole) po laiptais; jie čia buvo išlaikyti 8—10 dienų, dažnai alkani, nieko nevalgę iki vidudienio, ir tai sunkiausiu metų laiku. Vienas mažas berniukas buvo baustas visais šių namų kalinimo būdais: iš pradžių jis sėdėjo skliautuotame drėgname ir ankštame sandėliuke, paskui du kartus karceryje, antrą kartą ten išbūdamas tris dienas ir tris naktis; paskui tiek pat laiko sename karceryje, dar blogesniame, negu pirmas, ir pagaliau specialiame nakvynės kambaryje klajojantiems bedarbiams, dvokiančioje, baisiai nešvarioje, ankštoje skylėje su mediniais gultais, kurioje per patikrinimą valdininkas rado du apdriskusius, nuo šalčio susigūžusius berniukus, kurie ten jau buvo praleidę keturias dienas. Į karcerį dažnai būdavo sugrūdama iki septynių, o į nakvynės kambarį — iki dvidešimt žmonių. Moterys taip pat buvo sodinamos į karcerį už tai, kad atsisakydavo eiti į bažnyčią. Viena net keturioms dienoms buvo uždaryta į nakvynės kambarį, kur ji rado, dievai žino, kokią kompaniją, ir visa tai buvo tuo metu, kai ji sirgo ir priimdavo vaistus! Kita moteris buvo nubausta pasiųsti į bepročių namus, nors ji buvo visiškai sveiko proto.— 1844 m. sausio mėnesį buvo taip pat patikrinti darbo namai *Baktone*, Sufolke; buvo nustatyta, kad čia ligonių slaugytoja tarnavo silpnaprotė, kuri ligoniams darydavo tiesiog neleistinus dalykus; neramūs ligoniai arba tie, kurie dažnai naktį keldavosi iš lovų, būdavo nakčiai virvėmis pririšami prie lovų, kad slaugytojoms nereikėtų budėti; vienas taip pririštas ligonis buvo rastas negyvas.— Londone, *Sent-Pankraso* darbo namuose, kuriuose siuvami pigūs baltiniai, vienas epileptikas priepuolio metu uždusо lovoje, nes niekas jam neatėjo į pagalbą. Tuose pačiuose namuose keturi—šeši, o kartais ir aštuoni vaikai miega vienoje lovoje.— *Šordičo* darbo namuose, Londone, žmogus nakčiai buvo paguldytas kartu su labai sunkiai karštlige sergančiu ligoniu į vieną lovą, kuri, be to, dar buvo pilna parazitų.— *Betnal-Grino* darbo namuose, Londone, moteris šeštame nėštumo mėnesyje nebuvo įleista į vidaus patalpas ir kartu su vaiku, kuris dar neturėjo nė dvejų metų, buvo uždaryta priėmimo kambaryje, kur ji išbuvo nuo 1844 m. vasario 28 d. iki kovo 20 d.; ten nebuvo lovų ir bet kurių įrengimų būtiniausiems reikalams atlikti. Jos vyras buvo taip pat atgabentas į darbo namus, ir kai jis paprašė, kad jo žmona būtų paleista, jis už tą įžūlumą buvo pasodintas į karcerį 24 valandoms, jam duodant tik duonos ir vandens.— 1844 m. rugsėjo mėnesį *Slau* darbo namuose prie Vindzoro vienas žmogus gulėjo mirties patale. Jo žmona išvažiavo pas jį, atvyko naktį dvyliktą valandą ir nuskubėjo į darbo namus, bet nebuvo įleista. Tik kitą rytą jai buvo leista pasimatyti su juo, bet tik pusvalandžiui ir prižiūrėtojos akivaizdoje; ta pati prižiūrėtoja dalyvavo ir visuose kituose pasimatymuose ir, pusvalandžiui praėjus, primindavo jai, kad jau laikas išeiti.— *Midltono* darbo namuose, Lankašire, viename kambaryje miegodavo dvylika, o kartais ir aštuoniolika abiejų

lyčių žmonių — pauperių. Ši įstaiga tvarkoma ne pagal naują, bet pagal ankstesnį specialų beturčių įstatymą (Gilberto įstatymą). Prižiūrėtojas įrengė šiuose namuose savo alaus dariklą. — *Stokporte* 1844 m. liepos 31 d. pas taikos teisėją buvo atitemptas iš beturčių namų septyniasdešimt dvejų metų amžiaus senis, kuris atsisakė skaldyti akmenis, nurodydamas, kad dėl savo amžiaus ir per kelį nesilenkiančios kojos jis negali to darbo dirbti. Bergždžiai jis prašė duoti jam kokio nors kito darbo pagal jo jėgas: jį nuteisė dviem savaitėms priverčiamųjų darbų kalėjimo.— 1844 m. vasario mėnesį buvo patikrinti *Basfordo* darbo namai. Pasirodė, kad paklodės nebuvo keičiamos trylika savaičių, marškiniai — keturias savaites, o kojinės — nuo dviejų iki dešimties mėnesių, tuo būdu tik trys berniukai iš keturiasdešimt penkių dar turėjo kojines, o visų marškiniai buvo pavirtę skarmalais. Lovose knibždėjo parazitai: valgomieji dubenėliai buvo plaunami pamazgų kibiruose.— *Londono vakarinės dalies* beturčių namų sargas buvo sifilitikas. Jis užkrėtė keturias merginas ir vis dėlto nebuvo atleistas iš darbo. Kitas sargas pasiėmė iš vieno kambario kurčnebylę merginą, keturias dienas slėpė ją savo lovoje ir su ja miegojo. Ir jis nebuvo atleistas iš tarnybos.

Su mirusiais elgiamasi ne geriau kaip su gyvais. Beturčiai užkasami pačiu nerūpestingiausiu būdu, kaip kokie padvėsę gyvuliai. *Sent-Braidso* beturčių kapinės Londone yra plyna, pelkėta vieta, kuri nuo Karolio II laikų naudojama kaip kapinės ir kurioje — daugybė kaulų krūvų. Kiekvieną trečiadienį per savaitę mirę beturčiai įmetami į 14 pėdų gilumo duobę, kunigas paskubomis atpila savo maldą, duobė lengvai užžeriama žeme, kad kitą trečiadienį ją vėl būtų galima atkasti ir įmesti tenai naujus numirėlius, ir taip daroma tol, kol duobė visiškai prisipildo. Todėl pūvančių lavonų kvapas užteršia visą apylinkę. — *Mančesteryje* beturčių kapinės yra ties Senamiesčiu Erko upės krante; tai yra taip pat plyna nelygi vieta. Maždaug prieš dvejus metus čia buvo nutiestas geležinkelis. Jeigu čia būtų buvusios garbingų žmonių kapinės, kokį triukšmą būtų pakėlusi buržuazija ir dvasininkija, kaip ji būtų šaukusi apie šventvagystę! Bet tai buvo beturčių kapinės, paskutinė pauperių ir „perteklinių“ poilsio vieta, vadinasi, visai nebuvo reikalo varžytis. Net nebuvo pasistengta perkelti ne visiškai supuvusius lavonus į kitą kapinių pusę. Kapai buvo išrausiami ten, kur buvo patogiau kelią tiesti, poliai buvo įkalami į naujus kapus, ir puvimo produktais užterštas vanduo iškildavo iš pelkėtos dirvos, užnuodydamas apylinkę biauriausiomis ir žalingiausiomis dujomis. Aš nenoriu aprašinėti visų ten pasireiškusio biauraus šiurkštumo smulkmenų.

Ar dar galima stebėtis tuo, kad tokiomis sąlygomis beturčiai atsisako kreiptis visuomeninės pagalbos, kad jie verčiau sutinka mirti badu, negu vykti į tas bastilijas? Man yra

žinomi penki atvejai, kai žmonės badmiriavo tiesiogine šio žodžio prasme, o kai kelias dienas prieš jų mirtį beturčių globos valdyba atsisakė jiems suteikti pagalbą, išskyrus priėmimą į darbo namus, tie žmonės verčiau sutiko badauti, negu vykti į tą pragarą. Šiuo atžvilgiu beturčių įstatymo komisijos visiškai pasiekė savo tikslą. Bet tuo pačiu metu darbo namai, labiau negu bet kuri kita valdančiosios partijos priemonė, sukėlė proletariato neapykantą turtingųjų klasei, kurios dauguma yra sužavėta naujuoju beturčių įstatymu. Darbininkų tarpe nuo Niukaslo iki Duvro šis naujasis įstatymas sukėlė *vieningą* pasipiktinimą. Šiuo įstatymu buržuazija taip ryškiai parodė, kaip ji supranta savo prievoles proletariatui, jog tai turi būti aišku ir labiausiai ribotam žmogui. Dar niekada taip atvirai, taip įžūliai nebuvo paskelbta, jog beturčiai gyvena tik tam, kad turtingieji galėtų juos išnaudoti ir kad jie mirtų badu, kai turtingiesiems pasidaro nebereikalingi. Štai kodėl naujas beturčių įstatymas taip padėjo išsivystyti darbininkų judėjimui ir ypač paplisti čartizmui; o kadangi šis įstatymas daugiausia taikomas kaime, tai jis ateityje palengvins vystytis darbininkų judėjimui kaimiškose apygardose.

Pridursime dar, kad ir *Airijoje* nuo 1838 m. veikia toks pat beturčių įstatymas, paruošęs tokius pat prieglobsčius 80-čiai tūkst. pauperių. Ir čia šis įstatymas pasidarė neapkenčiamas ir dar labiau būtų sukėlęs prieš save beturčius, jeigu jis Airijoje būtų įgijęs tokią pat reikšmę, kaip Anglijoje. Bet ką reiškia blogai elgtis su 80 tūkst. proletarų tokioje šalyje, kurioje jų yra pustrečio milijono! — Škotijoje, išskyrus kai kurias atskiras vietoves, nėra beturčių įstatymų.

Tikiuosi, kad, man visa tai išdėsčius apie naująjį beturčių įstatymą ir jo pasekmes, niekas neprikaišios, kad aš apie anglų buržuaziją pasisakiau perdaug griežtai. Šia valstybine priemone anglų buržuazija pasireiškia in corpore*, kaip valdžia, ir aiškiai parodo, ko ji iš tikrųjų nori ir kokią tikrą prasmę turi jos blogas elgesys su proletariatu kiekviename žingsnyje, nors dėl to kaltė suverčiama tik atskiriems asmenims. Tai, kad šią priemonę iškėlė ne kuri nors viena buržuazijos grupė, bet kad jai pritaria visa klasė,— tai, tarp kita ko, rodo parlamento 1844 metų diskusijos. Naujasis beturčių įstatymas buvo išleistas liberalų partijos; konservatorių partija su savo ministru Piliu priešakyje jį gynė ir 1844 metais piimtu Poor-Law-*Amendment*-Bill** tepateikė tik kelis menkus pakeitimus. Liberalioji dauguma išleido šį įstatymą, konservatyvioji dauguma jį patvirtino, o kilmingieji lordai abu kartus davė tam savo „sutikimą“. Taip proletariatas buvo pašalintas iš valstybės ir visuomenės; taip buvo viešai paskelbta, jog proletarai nėra žmonės ir jie

* — pilna sudėtimi, kaip visuma. *Red.*
** Beturčių įstatymo papildymai. *Red.*

nėra verti, kad su jais būtų žmoniškai elgiamasi. Bet mes galime ramiai pasikliauti britų karalystės proletarais — jie atkovos savo žmogiškąsias teises *.

Tokia yra Anglijos darbininkų klasės padėtis, kurią aš dvidešimt vieną mėnesį studijavau, stebėdamas savo akimis ir susipažindamas su oficialiomis ir kitomis autentiškomis ataskaitomis. Ir jeigu aš teigiu, kaip jau esu tai ne kartą daręs anksčiau šios knygos puslapiuose, kad ta padėtis yra nepakenčiamai bloga, tai aš esu ne vienintelis tokios nuomonės. Jau 1833 metais Gaskelas pareiškė, kad jis nebetiki taikia baigtimi ir vargu ar pavyks išvengti revoliucijos. 1838 metais Karleilis paaiškino, kad čartizmas ir revoliucinės darbininkų nuotaikos atsiranda dėl skurdaus jų gyvenimo, ir jis stebisi, kad jie ilgus aštuonerius metus taip ramiai sėdėjo prie Barmekidų stalo [47], kur liberalinė buržuazija maitino juos tuščiais pažadais. 1844 metais jis pareiškė, kad nedelsiant reikia imtis organizuoti darbą,

„jeigu Europa, ar bent Anglija, nenori pavirsti negyvenama dykuma".

O „Times", „pirmasis Europos laikraštis", 1844 metų birželio mėnesį tiesiog pareiškė:

„Rūmams karas, lūšnoms taika!— tai teroro kovos šūkis, kuris gali vėl nuskambėti mūsų šalyje. Saugokitės, turtuoliai!"

---

* Norėdamas išvengti visokių neteisingų aiškinimų ir dėl to galinčių kilti prieštaravimų, aš turiu dar pastebėti, kad aš kalbėjau apie buržuaziją kaip apie *klasę* ir visus mano aprašytus atskirų asmenų poelgius aš pateikiau tik *klasės* galvosenai ir elgesiui apibūdinti. Todėl aš taip atsidėjęs negalėjau panagrinėti įvairių atskirų buržuazijos grupuočių ir partijų skirtingumų, nes jos turi tik istorinę ir teorinę reikšmę. Todėl aš taip pat tegaliu tik prabėgom paminėti tuos negausius buržuazijos atstovus, kurie sudaro pagarbos vertą išimtį. Tai yra, iš vienos pusės, ryžtingesnieji radikalai, kurie yra beveik čartistai, kaip, pavyzdžiui, bendruomenių rūmų nariai fabrikantai Haindlis iš Aštono ir Fildenas iš Todmordeno (Lankaširas), ir, iš antros pusės, toriai filantropai, neseniai sudarę *„Jaunosios Anglijos"* grupę, prie kurių priklauso parlamento nariai Dizraelis, Bortvikas, Ferandas, lordas Džonas Manersas ir kiti. Ir lordas Ešlis yra jiems artimas.—„Jaunosios Anglijos" tikslas yra atkurti senąją „merry England" su jos šviesiomis pusėmis ir romantišku feodalizmu; žinoma, šis tikslas yra nepasiekiamas ir net juokingas, viso istorinio vystymosi satyra. Tačiau geri tų žmonių ketinimai ir jų rodoma drąsa, jiems stojant prieš esamą santvarką, prieš įsigalėjusius prietarus ir jiems pripažįstant esamos santvarkos niekšiškumą, jau yra šio to verti.— Visiškai vienišas yra pusiau vokietis, pusiau anglas *Tomas Karleilis,* kuris iš pradžių buvo toris, o paskui nužengė toliau už anksčiau paminėtuosius. Jis geriausiai iš visų anglų buržua supranta socialinės santvarkos priežastis ir reikalauja, kad darbas būtų organizuotas. Aš tikiuosi, kad Karleilis, kuris surado teisingą kelią, sugebės juo ir eiti. Telydi jį mano ir daugelio vokiečių geriausi linkėjimai!

(1892 m.) Tačiau Vasario revoliucija padarė jį visišku reakcionierium; teisingas jo pasipiktinimas filisteriais virto irzliu filisterišku niurzgėjimu prieš istorinę bangą, kuri išmetė jį į krantą. *(Engelso pastaba 1892 metų vokiškajame leidime.)*

Tačiau dar kartą pažvelkime į Anglijos buržuazijos perspektyvas. Blogiausiu atveju užsienio, ypač Amerikos, pramonei pavyks atlaikyti anglų konkurenciją, nors po kelerių metų grūdų įstatymai būtinai bus panaikinti. Vokietijos pramonė dabar smarkiai vystosi, o Amerikos — yra milžiniškai išaugusi. Amerika, turėdama neišsenkamus išteklius, neišmatuojamus anglies ir geležies telkinius, labai daug vandens jėgos ir laivybai tinkamų upių, o ypač energingus ir veiklius gyventojus, palyginti su kuriais anglai yra mieguisti flegmatikai,— Amerika mažiau kaip per dešimt metų sukūrė pramonę, kuri jau dabar konkuruoja su Anglija paprastų medvilninių audinių srityje (svarbiausias Anglijos pramonės produktas), išstūmė anglus iš Šiaurės ir Pietų Amerikos rinkos ir Kinijoje parduoda savo prekes greta angliškų prekių. Tokia pat padėtis yra ir kitose pramonės šakose. Jeigu ir yra šalis, kuri sugebėtų paveržti sau pramonės monopolį, tai — tik Amerika.— Jei Anglijos pramonė bus tokiu būdu nugalėta,— o tai būtinai turi įvykti per artimiausius dvidešimt metų, jeigu išliks dabartiniai socialiniai santykiai,— tai proletariato dauguma visiems laikams liks „pertekline“ ir jai belieka pasirinkti — arba mirti badu, arba sukilti. Ar anglų buržuazija galvoja apie šią perspektyvą? Priešingai, jos labiausiai mėgstamas ekonomistas Mak-Kulochas dėsto jai iš savo kabineto: nė galvoti nereikia apie tai, kad tokia jauna šalis, kaip Amerika, kuri net nėra dar kaip reikiant apgyventa, galėtų sėkmingai išvystyti savo pramonę arba tuo labiau konkuruoti su tokia sena pramonės šalimi, kaip Anglija. Amerikiečiai būtų tiesiog bepročiai, jeigu jie mėgintų ką nors šia linkme daryti, nes jie tik netektų savo pinigų. Tegu jie verčiasi žemės ūkiu, o kai visa žemė bus įdirbta, tuomet, gal būt, ir jiems ateis laikas sėkmingai vystyti savo pramonę.— Taip sako išmintingasis ekonomistas, ir visa buržuazija jam pritaria, o tuo tarpu amerikiečiai atima vieną rinką po kitos, ir vienas amerikietis spekuliantas neseniai net išdrįso pasiųsti siuntą Amerikos prekių *į Angliją,* kur jos buvo parduotos vėl eksportui!

Tačiau tarkime, kad Anglija išlaikys pramonės monopolį ir jos fabrikų skaičius vis didės. Kokie tuomet bus rezultatai? Prekybos krizės liks, o vystantis pramonei ir didėjant proletariato skaičiui, jos vis labiau aštrės, bus vis baisesnės. Smulkiajai buržuazijai be paliovos smunkant, kapitalui nepaprastai greitai koncentruojantis nedaugelio rankose, proletariato skaičius didės geometrine progresija ir netrukus sudarys visą naciją, išskyrus nedaugelį milijonierių. Tačiau šio vystymosi eigoje ateis momentas, kai proletariatas pamatys, kaip jam lengva nuversti esamą socialinę santvarką, ir tuomet įvyks revoliucija.

Tačiau nei viena, nei antra neįvyks. Prekybos krizės, kurios yra labai galingas veiksnys, skatinantis savarankišką proletariato vystymąsi, kartu su užsienio konkurencija ir vis didėjančiu smulkiosios buržuazijos smukimu pagreitins visą procesą. Aš

nemanau, kad liaudis pakęs daugiau kaip dar vieną krizę. Jau artimiausia krizė, kuri prasidės 1846 ar 1847 metais, tur būt, privers panaikinti grūdų įstatymus ir priimti Chartiją. Kokiems revoliuciniams veiksmams duos pradžią Chartija, sunku pasakyti. Bet laikotarpiu nuo šios krizės iki sekančios, kuri iš analogijos su ankstesne turi prasidėti 1852 ar 1853 metais, nors grūdų įstatymų panaikinimas gali ją uždelsti arba kitos priežastys, pvz., užsienio konkurencija, pagreitinti, anglų liaudžiai, tur būt, įgris ramiai kęsti kapitalistų išnaudojimą ir mirti badu tuomet, kai ji pasidaro kapitalistams nebereikalinga. Jeigu iki to laiko anglų buržuazija nesusipras,— o iš visa ko sprendžiant, ji nesusipras,— tai prasidės tokia revoliucija, kuriai negalės prilygti nė viena iš ligšiolinių revoliucijų. Vilties netekę proletarai griebsis padegimų, o tai daryti juos mokė Stefensas; liaudies kerštas išsiverš su tokiu įniršiu, kurio, net turėdami galvoje 1793 metus, mes negalime nė įsivaizduoti. Beturčių karas prieš turtuolius bus kruviniausias karas iš visų karų, kurie kada nors yra buvę. Net dalies buržuazijos perėjimas į proletariato pusę, net visuotinis buržuazijos pagerėjimas nieko negelbės. Be to, juk visos buržuazijos pažiūrų pasikeitimas negali nužengti toliau menko juste-milieu*; ryžtingesnieji buržua, kurie prisidės prie darbininkų, sudarys naują Žirondą, kuri žus išsivysčius prievartiniams veiksmams. Ištisos klasės prietarų negalima nusimesti kaip senų drabužių, ir visų mažiausiai tai galėtų įvykdyti konservatyvi, ribota, egoistiška anglų buržuazija. Visas šias išvadas galima visiškai tvirtai padaryti, nes jos yra pagrįstos nenuginčijamais istorinio vystymosi duomenimis, iš vienos pusės, ir žmogaus prigimties savybėmis — iš kitos. Niekur nėra taip lengva pranašauti, kaip Anglijoje, nes čia visi visuomenės elementai yra aiškiai ir ryškiai išsivystę. Revoliucija yra *neišvengiama:* dabar jau per vėlu taikiai spręsti reikalus; bet revoliucija, žinoma, gali būti švelnesnė, negu ta, kurią esu anksčiau pranašavęs. Tačiau tai priklausys ne tiek nuo buržuazijos išsivystymo, kiek nuo proletariato išsivystymo. Kuo labiau proletariatas įsisavins socialistines ir komunistines idėjas, tuo mažiau kruvina, kerštinga ir žiauri bus revoliucija. Pagal savo principą komunizmas yra aukščiau nesantaikos tarp buržuazijos ir proletariato; jis pripažįsta tik jos istorinę reikšmę dabarčiai, bet neigia jos būtinumą ateityje; jis kaip tik nori šią nesantaiką pašalinti. Kol yra ši nesantaika, komunizmas pripažįsta, kad proletariato įniršimas prieš savo engėjus iš tiesų yra būtinas, yra labai svarbus *prasidedančio* darbininkų judėjimo svertas; bet komunizmas nepasitenkina šiuo įniršimu, nes jis yra ne vien darbininkų, o visos žmonijos reikalas. Be to, nė vienam komunistui neateis į galvą keršyti pavieniam asmeniui arba aplamai manyti, kad vienas ar kitas buržua esamomis sąlygomis

---

* — aukso vidurio. *Red.*

galėtų pasielgti kitaip, negu jis elgiasi. Anglų socializmas (t. y. komunizmas) kaip tik remiasi tuo principu, kad atskiras asmuo nėra atsakingas. Vadinasi, kuo labiau anglų darbininkai įsisavins socialistines idėjas, tuo labiau bus nebereikalingas dabartinis jų įniršis, kuris, jeigu jis ir toliau pasireikš tokiais prievartos veiksmais, kaip ligi šiol, vis tiek visiškai nieko neduos,— tuo mažiau laukiniai ir žiaurūs bus jų veiksmai prieš buržuaziją. Jei aplamai būtų įmanoma padaryti visą proletariatą komunistišką, iki prasidės kova, tai ji įvyktų labai taikiai. Bet dabar tai jau nebeįmanoma: per vėlu! Tačiau aš manau, kad, iki prasidės *visiškai* atviras, tiesioginis beturčių karas prieš turtuolius, kuris dabar Anglijoje pasidarė nebeišvengiamas, bent pavyks taip plačiai išaiškinti proletariato tarpe socialinį klausimą, jog palankiomis aplinkybėmis komunistų partija įstengs ilgainiui įveikti žiaurius revoliucijos elementus ir neleisti pasikartoti termidoro devintajai. Be to, prancūzų patirtis veltui nežus, o pagaliau jau ir dabar daugumas čartistų judėjimo vadų yra komunistai. O kadangi komunizmas yra *aukščiau* už priešingumą tarp proletariato ir buržuazijos, tai geriausiai buržuazijos daliai — beje, ji bus labai negausi ir ją sudarys tik jaunoji karta — bus lengviau prisidėti prie jo, negu prie išimtinai proletarinio čartizmo.

Jei šios išvados pasirodys nepakankamai pagrįstos, tai, tikiuosi, kur nors kitur galėsiu įrodyti, kad jos būtinai išplaukia iš istorinio Anglijos vystymosi. Tačiau aš tvirtinu: beturčių karas prieš turtinguosius, kuris jau dabar netiesiogiai vyksta atskirų susidūrimų forma, Anglijoje virs visuotiniu ir atviru karu. Taikiai šį klausimą spręsti jau per vėlu. Klasės vis griežčiau atsiskiria, pasipriešinimo dvasia vis labiau apima darbininkus, įniršis didėja, atskiri partizaniniai susidūrimai išauga į stambesnius susirėmimus ir demonstracijas, ir greit užteks nedidelio postūmio, kad lavina pajudėtų. Tada iš tikrųjų per visą šalį nuskambės kovos šūkis: „Rūmams karas, lūšnoms taika!“, bet tada turtingiesiems jau bus per vėlu imtis apsaugos priemonių.

PASTABOS

[1] Čia turimas galvoje Silezijos audėjų 1844 m. birželio 4—6 d. sukilimas — pirmas stambus klasinis proletariato ir buržuazijos susirėmimas Vokietijoje,— taip pat čekų darbininkų, tame tarpe Pragos apylinkių audėjų, neramumai 1844 metų vasarą.— *8.*

[2] Knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ amerikinio leidimo priedą, išskyrus sekančioje pastaboje pateiktą pastraipą, Engelsas ištisai paėmė savo „Antro vokiškojo leidimo pratarmės“ pagrindu (žr. šios knygos 17—29 psl.).— *10.*

[3] „Priede“ Engelsas rašė: „Dvi aplinkybės ilgai kliudė visa savo jėga pasireikšti neišvengiamoms kapitalistinės sistemos Amerikoje pasekmėms: galimybė lengvai ir pigiai įsigyti nuosavos žemės ir imigracijos didėjimas. Tai leido pagrindinei vietinių Amerikos gyventojų masei, sulaukus subrendusio amžiaus, daugelį metų „atsisakinėti“ nuo samdomojo darbo ir tapti fermeriais, pirkliais arba darbdaviais, o sunkus samdomasis darbas, proletaro iki gyvos galvos padėtis dažniausiai tekdavo imigrantams. Tačiau Amerika jau pergyveno šią ankstyvą stadiją. Neaprėpiami žmogaus rankos nepaliesti miškai išnyko, o tiesiog bekraštės prerijos vis dažniau išslysta iš valstybės ir valstijų rankų ir atitenka privatiems savininkams. Didysis apsauginis vožtuvas, neleidžiantis susidaryti nuolatinei proletarų klasei, iš tikrųjų liovėsi veikęs. Šiuo metu Amerikoje yra proletarų klasė, susidedanti iš žmonių, kurie jau gimė ir visam gyvenimui lieka proletarais. 60 milijonų nacija, atkakliai ir, be to, visais atžvilgiais sėkmingai siekianti tapti priešakine pramonės šalimi pasaulyje,— tokia nacija, net jeigu kasmet įsilieja į ją po pusę milijono imigrantų, negali nuolat įsivežti savosios samdomųjų darbininkų klasės. Kapitalistinės sistemos tendencija galutinai padalyti visuomenę į dvi klases — į nedidelį skaičių milijonierių, iš vienos pusės, ir į didžiulę samdomųjų darbininkų masę, iš antros,— ši tendencija, nepaisant kitų atsakomųjų, nuolat jai besipriešinančių socialinių veiksnių, niekur nepasireiškia taip stipriai, kaip Amerikoje; dėl to susidarė vietinių Amerikos samdomųjų darbininkų klasė; tiesa, jie yra darbininkų aristokratija palyginti su imigrantais, bet jie kaskart vis labiau įsisąmonina savo solidarumą su pastaraisiais ir vis stipriau jaučia, kad dabar patys visam gyvenimui yra pasmerkti samdomajam darbui, nes jie dar prisimena praėjusias dienas, kai buvo palyginti lengva pakilti į aukštesnę socialinę pakopą“.— *10.*

[4] *Kilnusis darbo riterių ordinas* — darbininkų organizacija, įkurta Filadelfijoje 1869 metais. Iki 1878 m. veikė nelegaliai, laikydamasi pusiau mistinio ritualo. 1878 metais išėjo iš pogrindžio, dalinai pasilikdama slapto pobūdžio. Darbo riteriai buvo užsibrėžę tikslą išvaduoti darbininkų klasę kooperacijos keliu. Į jų eiles buvo priimami visų gamybos šakų darbininkai, taip

pat ir nekvalifikuoti, nepaisant lyties, rasės, tautybės ir tikybos. Organizacijos veikla labiausiai klestėjo 80-siais metais, kai masių spaudžiami Darbo riterių vadovai buvo priversti sutikti dalyvauti plačiame streikų judėjime. Šiuo laikotarpiu organizacija turėjo daugiau kaip 700 tūkst. narių, jų tarpe 60 tūkst. negrų. Tačiau dėl oportunistinio revoliucinę klasių kovą neigusių lyderių vadovavimo ordinas palaipsniui prarado savo autoritetą masėse. Į 90-jų metų pabaigą organizacijos veikla nutrūko.— *14.*

5 *Darbininkų socialistų partija* susikūrė 1876 metais, susivienijus Pirmojo Internacionalo Amerikos sekcijoms ir kitoms socialistinėms JAV darbininkų organizacijoms. Šią partiją sudarė daugiausia imigrantai, žymia dalimi vokiečiai; jos veikla buvo sektantiško pobūdžio; vadovybė nesugebėjo vadovauti masiniam Amerikos darbininkų judėjimui ir atsisakė dirbti profesinėse sąjungose.— *14.*

6 Filadelfijoje (JAV) 1876 metais įvyko pasaulinė pramonės paroda.— *18.*

7 *Grūdų įstatymai* — aukšti grūdų įvežimo muitai, kuriuos Anglijos parlamentas priėmė 1815 metais, rūpindamasis žemvaldžių — lendlordų interesais. Įstatymai draudė įvežti grūdus, jei grūdų kaina šalyje buvo mažesnė kaip 80 šil. už kvarterį. Nepaprastai sunkiai atsiliepdami neturtingiausių gyventojų sluoksnių padėčiai, grūdų įstatymai buvo nenaudingi ir pramonės buržuazijai, nes pabrangino darbo jėgą, mažino vidaus rinkos imlumą ir kliudė vystytis užsienio prekybai; grūdų įstatymai buvo panaikinti 1846 metais.— *18.*

8 *Dešimties valandų darbo dienos įstatymas* buvo priimtas Anglijos parlamento 1847 m. birželio 8 d. Įstatymas buvo taikomas tik paaugliams nuo 13 iki 18 metų amžiaus ir darbininkėms.— *19.*

9 Darbininkų kvartalas Mančesteryje XIX amžiaus penktajame dešimtmetyje.— *20.*

10 Darbininkų kvartalas Londono centre.— *20.*

11 1848 m. balandžio 10 dienai čartistų konventas paskyrė masinį mitingą Londone ir darbininkų demonstraciją, siekiant įteikti parlamentui naują peticiją. Jei pastarasis atsisakytų patvirtinti liaudies chartiją, kaip buvo reikalaujama peticijoje, konventas numatė pradėti sukilimą. Tačiau dėl vyriausybės priemonių, kuri sostinę užtvindė policija, kariuomene ir ginkluotų buržua būriais, taip pat dėl čartistų nepasiruošimo ryžtingai pradėti veiksmus ir dėl jų vadų svyravimo demonstracija sužlugo. Čartistų lyderio O'Konoro į parlamentą atvežtos peticijos bendruomenių rūmai net nesvarstė.— *22.*

12 Įstatymo dėl pirmosios rinkimų reformos Anglijoje projektas buvo pateiktas parlamentui 1831 m. kovo mėnesį ir patvirtintas 1832 m. birželio mėnesį. Reforma panaikino politinį žemės aristokratijos, bankininkų ir palūkininkų monopolį. Dėl buržuazinių radikalų, pasinaudojusių masiniu darbininkų judėjimu už visuotinę rinkimų teisę, išdavystės 1832 metų įstatymas nustatė aukštą turto cenzą miestuose (10 sv. st.) ir grafystėse (50 sv. st.), atverdamas duris į parlamentą tik pramonės buržuazijos atstovams. Proletariatas ir smulkioji buržuazija liko, kaip ir anksčiau, be politinių teisių.— *23.*

13 Nepaisant plataus masinio darbininkų judėjimo už visuotinę rinkimų teisę, dėl tredjunionų oportunistinių lyderių išdavystės 1867 m. rugpiūčio 15 d. priimtas antrosios rinkimų reformos įstatymas balso teisę suteikė tik namų savininkams, namų nuomotojams ir tiems butų nuomininkams, kurie per metus mokėjo ne mažesnį kaip 10 svarų sterlingų buto mokestį. Dėl to rinkimų teisę tegavo tik darbininkų aristokratija; daugybė miestų darbininkų, smulkieji žemės nuomininkai ir žemės ūkio proletariatas pasiliko be rinkimų teisių. Trečioji rinkimų reforma, kuri buvo įvykdyta 1884 metais spaudžiant masiniam judėjimui kaimo vietovėse, apsiribojo 1867 metų įstatymo išplėtimu kaimo apygardoms, nepatenkindama plačiųjų žemės ūkio

darbininkų sluoksnių reikalavimų. Po trečiosios reformos Anglijoje vis dar neturėjo rinkimų teisių apie 2 mil. suaugusių vyrų ir visos moterys.— *24.*

14 *Britanijos asociacija mokslo vystymui remti* — draugija, įsteigta XIX amžiaus pradžioje ir tebegyvuojanti Anglijoje iki šiol. Metinių draugijos suvažiavimų medžiaga skelbiama ataskaitų forma; XIX amžiuje asociacijoje buvo nemaža pažangių veikėjų; šiuo metu laikosi reakcingų pozicijų tiek politikoje, tiek ir moksle.— *26.*

15 Čia kalbama apie 1892 metų rinkimus, kurių metu į bendruomenių rūmus buvo išrinkti trys tredjunionų iškelti kandidatai: angliakasys Keiras Hardis ir darbininkas Džonas Bernsas nuo Londono — jie buvo socialistai, bet laikėsi labai nuosaikios, reformistinės platformos — ir jūrininkų bei krovėjų sąjungos sekretorius Vilsonas nuo Midlsbro.— *28.*

16 Savo kreipimąsi „Į Didžiosios Britanijos darbininkų klasę" Engelsas parašė anglų kalba, ketindamas atskirai jį išspausdinti ir pasiųsti kai kuriems Anglijos politinių partijų lyderiams, literatams ir parlamento nariams. Vokiškuosiuose knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje" 1845 ir 1892 metų leidimuose kreipimasis buvo išspausdintas anglų kalba, į amerikinį (1887 m.) ir angliškąjį (1892 m.) leidimą jis nebuvo įdėtas.— *30.*

17 Kai kurie Engelso pateikti faktai gali būti šiuo metu patikslinti. Štai yra žinoma, kad Arkraitas nebuvo verpimo mašinos išradėjas, jis tik pasisavino visą eilę Anglijoje padarytų svetimų išradimų. Engelsui taip pat nebuvo žinoma apie kai kuriuos atradimus ir išradimus, padarytus kitose šalyse, skyrium imant, Rusijoje. Pavyzdžiui, Engelsas nežinojo, kad išradėjas rusas I. I. Polzunovas (1728—1766) sukūrė 1763 metais pirmąjį garo variklį. Šis variklis nebuvo panaudotas baudžiavinės Rusijos sąlygomis, kai tuo tarpu Dž. Vato išrasta garo mašina greit plačiai paplito Anglijos pramonėje.— *38.*

18 *„Durham Chronicle"* („Durhamo kronika") — savaitraštis, leidžiamas Durhame (Anglija) nuo 1820 metų; XIX amžiaus penktajame dešimtmetyje buvo buržuazinės liberalios krypties.— *42.*

19 Čia kalbama apie Anglijos parlamento 1832 metų birželio mėn. įvykdytą rinkimų teisės reformą. Reforma buvo nukreipta prieš politinį žemės ir finansų aristokratijos monopolį ir atvėrė duris į parlamentą pramonės buržuazijos atstovams. Proletariatas ir smulkioji buržuazija, kurie sudarė svarbiausią jėgą kovojant už reformą, buvo liberalinės buržuazijos apgauti ir rinkimų teisių negavo.— *45.*

20 Apie parlamento 1844 m. sesiją žr. taip pat šios knygos 168, 254—255 ir 262 psl.— *45.*

21 Žr. Karl Marx, Friedrich Engels. Werke, Bd. 1, Berlin, 1957, 499—524 psl.— *48.*

22 Engelsas cituoja pastoriaus Olstono pranešimą, pirmą kartą paskelbtą buržuaziniame radikaliame organe „The Weekly Dispatch" („Savaitinis pranešimas") ir paskui perspausdintą čartistų laikraščio „The Northern Star" („Šiaurės žvaigždė") 338 numeryje, 1844 m. gegužės 4 d.— *55.*

23 *„The Times"* („Laikai") — stambiausias anglų konservatyvios krypties dienraštis; įsteigtas Londone 1785 metais.— *56.*

24 Engelso cituojama Hadersfildo gyventojų 1844 m. liepos 19 d. išrinkto komiteto miesto sanitarinėms sąlygoms tirti ataskaita buvo išspausdinta laikraščio „The Northern Star" 352 numeryje, 1844 m. rugpiūčio 10 d.— *63.*

25 *Kersol-Muras* — kalva prie Mančesterio, kur vyko darbininkų susirinkimai. Engelsas vadina ją „Šventuoju kalnu" iš analogijos su senovės Romos Šventuoju kalnu, kur, pagal padavimą, 494 metais prieš mūsų erą pasitraukė sukilę prieš patricijus plebėjai.— *66.*

26 *„The Manchester Guardian"* („Mančesterio sargybinis") — anglų buržuazinis laikraštis, laisvosios prekybos šalininkų (fritrederių) organas, vėliau liberalų partijos organas; leidžiamas Mančesteryje nuo 1821 metų.— *85.*

27 Engelso cituojamas pastoriaus V. Čampnio pranešimas apie Londono dokininkų padėtį, pirmą kartą paskelbtas savaitraštyje „The Weekly Dispatch", buvo perspausdintas laikraščio „The Northern Star" 338 numeryje, 1844 m. gegužės 4 d.— *100.*

28 R. Kaveno straipsnis „Gimimų ir mirimų statistika Glazgove kaip gyventojų sanitarinės būklės iliustracija" buvo išspausdintas „Journal of the Statistical Society of London" („Londono statistikų draugijos žurnale") 1840 m. spalio mėn.— *116.*

29 Specialų įstatymą dėl statybos sutvarkymo Londone (Metropolitan Buildings Act) Anglijos parlamentas priėmė 1844 metais.— *118.*

30 *1802 m. įstatymas* apribojo vaikų-mokinių darbo laiką 12 valandų ir uždraudė panaudoti juos naktiniam darbui. Šis įstatymas tebuvo taikomas tik medvilnės ir vilnos pramonėje; jis nenumatė fabrikų inspekcijos kontrolės, ir faktiškai fabrikantai jo nesilaikė.— *149.*

31 *1819 m. įstatymas* uždraudė medvilnės verpimo ir audimo fabrikuose vaikų iki 9 metų amžiaus darbą ir vaikų bei paauglių iki 16 metų amžiaus naktinį darbą; vieniems ir kitiems darbo diena buvo apribota 12 valandų, neskaitant valgymo pertraukų; kadangi fabrikantai skirdavo šias pertraukas savavališkai, tai faktiškai darbo diena buvo pratęsiama iki 14 valandų ir daugiau.

1825 m. įstatymas nustatė, kad valgymo pertraukos iš viso neturi trukti ilgiau kaip $1^1/_2$ valandos per dieną ir kad tuo būdu visa darbo diena neturi būti ilgesnė kaip $13^1/_2$ valandos. Kaip ir 1819 m. įstatymas, 1825 m. įstatymas nenumatė fabrikų inspekcijos kontrolės, ir fabrikantai jo nesilaikė.— *163.*

32 *„The Fleet papers"* („Flito užrašai") — laiškų bei pamfletų formos savaitraštis, kurį 1841—1844 metais leido Ostleris, kalėdamas Flito neišsigalinčių skolininkų kalėjime.— *167.*

33 *„The Northern Star"* („Šiaurės žvaigždė") — anglų savaitraštis, čartistų centrinis organas; įsteigtas 1837 metais; ėjo iki 1852 metų, iš pradžių Lidse, o nuo 1844 m. lapkričio mėn.— Londone. Laikraščio įsteigėjas ir redaktorius buvo F. O'Konoras, penktajame dešimtmetyje laikraštį redagavo taip pat Dž. Harnis. Nuo 1845 m. rugsėjo iki 1848 m. kovo mėn. laikraštyje bendradarbiavo F. Engelsas.— *173.*

34 E. Mido eilėraštį „Karalius Garas" („The Steam-King") išvertė į vokiečių kalbą F. Engelsas; angliškajame šio eilėraščio tekste, išspausdintame laikraščio „The Northern Star" 274 numeryje, 1843 m. vasario 11 d., yra dar du posmai.— 176.

35 *„Revue des deux Mondes"* („Senojo ir Naujojo pasaulio apžvalga") — dvisavaitinis buržuazinis literatūros, meno ir publicistikos žurnalas, leidžiamas Paryžiuje nuo 1829 metų.— *188.*

36 Pagal padavimą Romos patricijus Menenijus Agripa įkalbėjo 494 metais prieš mūsų erą sukilusius plebėjus pasiduoti, papasakodamas jiems pasakėčią apie žmogaus kūno dalis, pasipiktinusias skilviu.— *207.*

37 Čia turimi galvoje provokatorių sukelti čartistų susirėmimai su policija Šefilde, Bradforde ir kituose miestuose. Šių susirėmimų rezultatas buvo gausūs judėjimo lyderių ir dalyvių suėmimai.— *214.*

38 *Mechanics' Institutions* — vakarinės mokyklos, kuriose darbininkams buvo dėstomi kai kurie bendro lavinimo ir technikos dalykai; pirmą kartą tokios mokyklos atsirado Anglijoje 1823 metais (Glazgove) ir 1824 metais (Londone). XIX amž. penktojo dešimtmečio pradžioje jų buvo daugiau kaip du

šimtai, daugiausia Lankaširo ir Jorkširo fabrikų miestuose. Buržuazija panaudojo tas mokyklas pramonei reikalingiems kvalifikuotiems darbininkams paruošti ir tiems darbininkams savo įtakai pajungti.— *220.*

39 D. F. Strauß. „Das Leben Jesu". Bd 1—2, Tübingen, 1835—1836 (D. F. Štrausas. „Jėzaus gyvenimas". 1—2 t., Tiubingenas, 1835—1836). P. J. Proudhon. „Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe droit et du gouvernement". Paris, 1840 (P. Ž. Prudonas. „Kas yra nuosavybė? arba tyrinėjimas apie teisės ir valdžios principą". Paryžius, 1840).— *221.*

40 *„The Mining Journal"* („Kalnų pramonės žurnalas") — savaitinis ekonomikos ir technikos žurnalas, įsteigtas 1835 metais Londone.— *228.*

41 Įstatymas, draudžiąs panaudoti požeminiams darbams moteris ir vaikus, jaunesnius kaip 10 metų, buvo parlamento priimtas 1842 metų rugpiūčio 10 d.— *229.*

42 *Karaliaus suolo teismas* — vienas iš seniausių Anglijos teismų; XIX amž. (iki 1873 m.) buvo savarankiškas aukščiausiasis teismas, nagrinėjo baudžiamąsias ir civilines bylas, turėdamas teisę persvarstyti kai kurių žemesniųjų teismų sprendimus.— *232.*

43 *Writ of Habeas Corpus* — Anglijos teismų praktikoje priimtas pavadinimas dokumento, įsakančio atitinkamai instancijai, reikalaujant suinteresuotiesiems asmenims, pristatyti suimtąjį į teismą suėmimo teisėtumui patikrinti. Išnagrinėjęs suėmimo priežastis, teismas suimtąjį arba iš viso paleidžia, arba siunčia atgal į kalėjimą, arba išleidžia į laisvę pagal užstatą ar laidavimą. Nurodyta procedūra, kurią reguliuoja 1679 m. aktas, neliečia asmenų, kaltinamų valstybės išdavyste, ir gali būti sustabdyta parlamento nutarimu.— *232.*

44 *Anglijos—Airijos unija* buvo Anglijos vyriausybės primesta Airijai, nuslopinus airių 1798 metų sukilimą. 1801 m. sausio 1 d. įsigaliojusi unija panaikino paskutinius Airijos autonomijos pėdsakus ir likvidavo Airijos parlamentą. Reikalavimas panaikinti uniją (Repeal of Union) pasidarė nuo XIX amž. trečiojo dešimtmečio populiariausias lozungas Airijoje; 1840 metais buvo įsteigta Ripilerų asociacija.— *247.*

45 Žr. Karl Marx, Friedrich Engels. Werke, Bd. 1, Berlin, 1957, 525—549 psl.— *249.*

46 *„Laissez faire, laissez aller"*—„duokite veikimo laisvę"— buržuazinių ekonomistų fritrederių, laisvosios prekybos ir valstybės nesikišimo į ekonominių santykių sferą šalininkų, formulė.— *250.*

47 *Barmekidų stalas* (arba *puota)* — iš pasakų „Tūkstantis ir viena naktis" paimtas išsireiškimas. Šioje puotoje alkanam viena po kitos paduodamos tuščios lėkštės.— *263.*

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Alisonas (Alison), Arčibaldas (1792—1867) — anglų istorikas ir ekonomistas, toris.— 58, 103, 111, 123, 126—127, 131, 135, 245, 247.

Alisonas (Alison), Viljamas Paltnis (1790—1859) — medicinos profesorius Edinburgo universitete, toris.— 58, 103, 111.

Arkraitas (Arkwright), Ričardas (1732—1792) — anglų buržuazinis pramonės perversmo laikotarpio įmonininkas; pasisavino eilę patentų svetimų išradimų, padarytų Anglijoje.— 37, 200.

B

Baironas (Byron), Džordžas (1788—1824) — įžymus anglų poetas, revoliucinio romantizmo atstovas.— 221.

Baremas (Barham), Čarlzas (1804—1884) — anglų gydytojas, vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 223.

Baris (Barry), Deividas (1780—1835) — anglų gydytojas ir fiziologas.— 151, 152, 153, 154, 158, 159.

Basis (Bussey), Piteris — 1839 metų čartistų konvento narys; nepavykus mėginimui suorganizuoti 1839 metais sukilimą Jorkšire, nuo judėjimo pasitraukė.— 214.

Beinsas (Baines), Eduardas (1800—1890) — anglų buržuazinis ekonomistas, liberalas.— 137.

Bentamas (Bentham), Jeremija (1748—1832) — anglų buržuazinis sociologas, utilitarizmo teoretikas.— 221.

Bismarkas (Bismarck), Oto (1815—1898) — Prūsijos vyriausybės vadovas nuo 1862 m., pirmasis Vokietijos imperijos kancleris (1871—1890), Prūsijos junkerių atstovas, Vokietiją suvienijo kontrrevoliuciniu keliu; aršus darbininkų judėjimo priešas, įvedė nepaprastą įstatymą prieš socialistus (1878).— 24.

Bomontas (Beaumont), Tomas (mirė 1859 m.) — anglų chirurgas.— 151, 155.

Bortvikas (Borthwick), Piteris (1804—1852) — anglų politinis veikėjas, toris, kritikavo fabrikų sistemą iš reakcinių feodalinės aristokratijos pozicijų.— 263.

Braitas (Bright), Džonas (1811—1889) — Mančesterio fabrikantas, lyderis kairiojo liberalų sparno — vadinamosios „fritrederių partijos“, kuri reiškė pramonės buržuazijos interesus; aršus savarankiško proletariato judėjimo priešas, vykdė darbininkų klasės skaldymo politiką, darydamas smulkias nuolaidas darbininkų aristokratijai.— 22.

Brentano, Lujo (1844—1931) — vokiečių buržuazinis ekonomistas, kateder-socialistas.— 25.

Bridžvoteris (Bridgewater), Frensis, hercogas (1736—1803) — stambus Anglijos žemvaldys.— 43.

Brindlis (Brindley), Džemsas (1716—1772) — anglų inžinierius, kanalų statytojas.— 43.

Brodherstas (Broadhurst), Henris (1840—1911) — vienas iš anglų tredjunionų lyderių, liberalinis darbininkų politikas; nuo 1880 m.

parlamento narys, atstovaujantis liberalų partijai, vidaus reikalų ministro padėjėjas Gladstono vyriausybėje (1885—1886).— 29.

Č

Čampnis (Champneys), Viljamas Veldonas (1807—1875) — anglų dvasininkas, buržuazinis filantropas.— 100.

Čedvikas (Chadwick), Edvinas (1800—1890) — Anglijos valdininkas, eilės parlamento komisijų fabrikų įstatymų klausimais dalyvis.— 59.

D

Dankombas (Duncombe), Tomas Slingsbis (1796—1861) — anglų politinis veikėjas, buržuazinis radikalas, penktajame dešimtmetyje dalyvavo čartistų judėjime.— 45, 235, 255.

Devis (Davy), Hemfris (1778—1829) — įžymus anglų mokslininkas, chemikas ir fizikas.— 42, 228.

Didro (Diderot), Denis (1713—1784) — įžymus prancūzų filosofas, mechanistinio materializmo atstovas, ateistas, vienas iš revoliucinės prancūzų buržuazijos ideologų, švietėjas, enciklopedistų vadovas.— 221.

Dizraelis (Disraeli), Bendžaminas, grafas Bikonsfildas (1804—1881) — anglų valstybės veikėjas ir rašytojas, penktajame dešimtmetyje dėjosi prie „Jaunosios Anglijos" grupės, vėliau konservatorių partijos lyderis, ministras pirmininkas (1868 ir 1874—1880).— 129, 263.

Džordžas (George), Henris (1839—1897) — amerikiečių smulkiaburžuazinis ekonomistas, skelbė, kad reikia nacionalizuoti žemę ir grįžti prie smulkiosios prekinės gamybos, neigė klasių kovą.— 12, 13.

E

Elžbieta (1533—1603) — Anglijos karalienė (1558—1603).— 256.

Engelsas (Engels), Fridrichas (1820—1895) (biografiniai duomenys).— 9, 16, 29, 30—32, 48, 80, 101, 159, 209, 249, 263.

Ešlis (Ashley), Antonis, nuo 1851 m. grafas Šeftsberis (1801—1885).— anglų politinis veikėjas, toris.— 132, 143, 144, 147, 156, 157, 167, 168, 229, 263.

F

Faradėjus (Faraday), Maiklas (1791—1867) — žymus anglų mokslininkas, fizikas ir chemikas.— 235.

Ferandas (Ferrand), Viljamas — anglų žemvaldys, dėjosi prie torių partijos.— 255, 263.

Feuerbachas (Feuerbach), Liudvigas (1804—1872)— žymiausias vokiečių ikimarksistinio laikotarpio filosofas materialistas.— 8.

Fildenas (Fielden), Džonas (1784—1849)— anglų fabrikantas, buržuazinis filantropas, fabrikų įstatymų šalininkas.— 263.

Fošė (Faucher), Leonas (1803—1854)— prancūzų buržuazinis publicistas ir politinis veikėjas, nuosaikus liberalas, aršus darbininkų judėjimo priešas.— 188.

Frostas (Frost), Džonas (1784—1877)— anglų smulkiaburžuazinis radikalas, 1838 m. prisidėjo prie čartistų judėjimo; už kalnakasių sukilimo Velse organizavimą 1839 m. nuteistas ištremti iki gyvos galvos į Australiją; vėliau buvo amnestuotas ir 1856 m. sugrįžo į Angliją.— 214.

G

Gaskelas (Gaskell), Piteris — anglų gydytojas, liberalas, buržuazinis publicistas.— 82, 83, 114, 131, 135, 263.

Gifenas (Giffen), Robertas (1837—1910)— anglų buržuazinis ekonomistas ir statistikas, vienas iš Karališkosios ekonomistų draugijos įsteigėjų.— 25.

Gilbertas (Gilbert), Tomas (1720—1798) — anglų politinis veikėjas.— 261.

Gladstonas (Gladstone), Viljamas (1809—1898)— anglų liberalų partijos lyderis antrojoje XIX a. pusėje; ministras pirmininkas (1868—1874, 1880—1885, 1886 ir 1892—1894), labai tipiškas Anglijos buržuazijos politikos reiškėjas jai kovojant už hegemoniją pasaulyje.— 29.

Godvinas (Godwin), Viljamas (1756—1836)— anglų smulkiaburžuazinis rašytojas ir publicistas, racionalistas, vienas iš anarchizmo pradininkų.— 221.

Gregas (Greg), Robertas Haidas (1795—1875) — stambus anglų fabrikantas, liberalas.— 156, 179.

Grehemas (Graham), Džemsas Robertas Džordžas (1792—1861) — anglų valstybės veikėjas; 1841—1846 m. — vidaus reikalų ministras toriškajame Pilio kabinete.— 167, 168.

Greindžeris (Grainger), Ričardas Dugardas (1801—1865) — anglų gydytojas ir fiziologas, vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 115, 120, 180, 183, 190.

H

Haindlis (Hindley), Čarlzas — anglų fabrikantas, buržuazinis filantropas, fabrikų įstatymų šalininkas.— 263.

Hamiltonas (Hamilton), Aleksandras, hercogas (1767—1852) — stambus anglų žemvaldys.— 229

Hantsmenas (Huntsman), Bendžaminas (1704—1776) — žymus anglų išradėjas.— 41.

Hargrivsas (Hargreaves), Džemsas (mirė 1778 m.) — žymus anglų išradėjas.— 35.

Hegelis (Hegel), Georgas Vilhelmas Fridrichas (1770—1831) — žymiausias vokiečių filosofas — objektyvusis idealistas, visapusiškai išvystė idealistinę dialektiką.— 8.

Hėjus (Hey), Viljamas (1772—1844) — anglų gydytojas.— 151, 152.

Helvecijus (Helvétius), Klodas Adrijanas (1715—1771) — įžymus prancūzų filosofas, mechanistinio materializmo atstovas, ateistas, vienas iš revoliucinės prancūzų buržuazijos ideologų.— 221.

Hitkotas (Heathcoat), Džonas (1783—1861) — anglų išradėjas.— 38.

Hobhauzas (Hobhouse), Džonas Kamas (1786—1869) — anglų politinis veikėjas, liberalas.— 163, 166.

Hokinsas (Hawkins), Frensis Bisetas (1796—1894) — anglų gydytojas ir publicistas; fabrikų darbo tyrimo komisijos narys 1833 metais.— 117, 144, 147, 148, 152, 155, 157, 158, 165, 169.

Holbachas (Holbach), Polis Anri (1723—1789) — įžymus prancūzų filosofas, mechanistinio materializmo atstovas, ateistas, vienas iš revoliucinės prancūzų buržuazijos ideologų.— 221.

Hornas (Horne), Ričardas Henris (1803—1884) — anglų rašytojas, vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 120, 191.

Horneris (Horner), Leonardas (1785—1864) — anglų geologas ir visuomenės veikėjas; fabrikų darbo tyrimo komisijos narys 1833 metais ir vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 143, 166.

Hudas (Hood), Tomas (1799—1845) — anglų poetas realistas, smulkiaburžuazinis demokratas.— 198.

J

Juras (Ure), Endrius (1778—1857) — anglų chemikas, vulgarusis ekonomistas, fritrederis.— 127, 137, 142, 162—163, 165, 179, 207, 208.

K

Karleilis (Carlyle), Tomas (1795—1881) — anglų rašytojas, istorikas, filosofas idealistas, skelbęs didvyrių kultą; reikšdamas penktojo dešimtmečio feodaliniam socializmui artimas pažiūras, kritikavo anglų buržuaziją iš reakcinio romantizmo pozicijų, dėjosi prie torių partijos; po 1848 m. — visiškas reakcionierius, atviras darbininkų judėjimo priešas.— 84, 103, 104, 105, 124, 125, 207, 246, 249, 250, 263.

Karolis II (1630—1685) — Anglijos karalius (1660—1685).— 261.

Kartraitas (Cartwright), Edmundas (1743—1823) — žymus anglų išradėjas.— 37.

Kėjus-Šatlvortas (Kay-Schuttleworth), Džemsas Filipas (1804—1877) — anglų gydytojas, buržuazinis visuomenės veikėjas.— 70, 79, 81, 82, 83, 104, 170.

Keli-Višnevecka (Kelly-Wischnewetzky), Florens (1859—1932) — Engelso knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ vertėja į anglų kalbą; JAV Darbininkų socialistų partijos narys, vėliau perėjo į buržuazinio reformizmo pozicijas.— 17.

Kromptonas (Crompton), Samuelis (1753—1827) — žymus anglų išradėjas.— 37.

L

Lajelis (Lyell), Čarlzas (1797—1875) — žymus anglų mokslininkas, geologas.— 235.

Laudonas (Loudon), Čarlzas (1801—1844) — anglų gydytojas, fabrikų darbo tyrimo komisijos narys 1833 metais.— 151—152, 155, 157, 158, 159.

Levis (Levi), Leonas (1821—1888) — anglų buržuazinis ekonomistas ir statistikas, fritrederis.— 25.

Li (Lee), Džonas (1779—1859) — škotų pastorius, nuo 1840 m. Edinburgo universiteto rektorius.— 58.

Ličas (Leach), Džemsas — Anglijos darbininkų judėjimo veikėjas, iš profesijos — audėjas, vienas iš čartistų organizacijų Lankašire vadovų XIX amžiaus penktajame dešimtmetyje.— 138, 140, 171, 172, 185, 186, 187.

Londonderis (Londonderry), Čarlzas Viljamas, markizas (1778—1854) — stambus anglų žemvaldys.— 234.

Lovetas (Lovett), Viljamas (1800—1877) — anglų smulkiaburžuazinis radikalas, čartistų judėjimo dalyvis, „moralinės jėgos“ ir bendradarbiavimo su buržuazija šalininkas.— 212.

M

Mak-Adamas (Mac Adam), Džonas Laudonas (1756—1836) — Anglijos kelių inspektorius, plentų tiesimo specialistas.— 43.

Mak-Kulochas (Mac Culloch), Džonas Ramsis (1789—1864) — anglų buržuazinis ekonomistas, vulgariosios politinės ekonomijos atstovas.— 38, 95, 264.

Maltus (Malthus), Tomas Robertas (1766—1834) — anglų dvasininkas, reakcinis buržuazinis ekonomistas, kapitalizmo apologetas, neapykantos žmogui kupinos gyventojų skaičiaus teorijos skelbėjas.— 94, 95, 140, 255—256, 257.

Manersas (Manners), Džonas, hercogas Ratlendas (1818—1906) — anglų aristokratas, toris, veidmainiškų filantropinių pamfletų apie fabrikų darbininkų padėtį autorius.— 263.

Marksas, Karlas (1818—1883). — 13, 16, 24.

Matju (Mathew), Teobaldas (1790—1856) — airių katalikų dvasininkas.— 132.

Midas (Mead), Eduardas — anglų darbininkų poetas, savo eilėraščius spausdino čartistų laikraštyje „Northern Star“.— 176.

Mitčelas (Mitchell), Džemsas (apie 1786—1844) — anglų buržuazinis visuomenės veikėjas, eilės mokslinių populiarių veikalų autorius, vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 223, 224.

N

Napoleonas I Bonapartas (1769—1821) — Prancūzijos imperatorius (1804—1814 ir 1815).— 120.

Napoleonas III (Luji Napoleonas Bonapartas) (1808—1873) — Prancūzijos imperatorius (1852—1870).— 24.

O

O'Konelas (O'Connell), Danielius (1775—1847) — airių advokatas ir buržuazinis politinis veikėjas, nacionalinio išsivadavimo judėjimo dešiniojo, liberalinio sparno lyderis.— 247.

O'Konoras (O'Connor), Fergiusas (1794—1855) — vienas iš čartistų judėjimo kairiojo sparno lyderių, laikraščio „Northern Star“ įsteigėjas ir redaktorius; po 1848 m. reformistas.— 83.

Ostleris (Oastler), Ričardas (1789—1861) — anglų politinis veikėjas, dėjosi prie torių partijos; kovodamas prieš fritrederinę buržuaziją, buvo už įstatyminį darbo dienos apribojimą.— 145, 167, 168, 213.

Ovenas (Owen), Robertas (1771—1858) — didysis anglų socialistas utopistas.— 163, 218.

P

Palgreivas (Palgrave), Robertas Haris Inglis (1827—1919) — anglų bankininkas ir ekonomistas, liberalinio žurnalo „Economist“ redaktorius (1877—1883).— 26.

Parkinsonas (Parkinson), Ričardas (1797—1858) — anglų dvasininkas, buržuazinis filantropas.— 130, 252.

Patesonas (Patteson), Džonas (1790—1861) — anglų teisininkas, karališkojo suolo teismo narys (1830—1852).— 232.

Peinas (Paine), Tomas (1737—1809) — anglų radikalus publicistas,

respublikonas, dalyvavo kare už JAV nepriklausomybę ir XVIII a. pabaigos prancūzų buržuazinėje revoliucijoje.— 41.
Persivalas (Percival), Tomas (1740—1804)— anglų gydytojas, buržuazinis filantropas.— 149.
Pilis (Peel), Robertas (1750—1830)— stambus Anglijos medvilnės fabrikantas, parlamento narys, toris.— 149, 163.
Pilis (Peel), Robertas (1788—1850)— anglų valstybės veikėjas, nuosaikusis toris, ministras pirmininkas (1841—1846), liberalų remiamas, panaikino grūdų įstatymus (1846).— 149, 168, 235, 262.
Porteris (Porter), Džordžas (1792—1852)— anglų buržuazinis ekonomistas ir statistikas.— 38.
Prudonas (Proudhon), Pjeras Žozefas (1809—1865) — prancūzų publicistas, smulkiosios buržuazijos ideologas, vienas iš anarchizmo pradininkų.— 221.

R

Radnoras (Radnor), Viljamas Pleidelas, grafas (1779—1869) — anglų politinis veikėjas, vigas.— 243.
Robertonas (Roberton), Džonas (1797—1876)— anglų gydytojas.— 117, 158.
Robertsas (Roberts), Viljamas Prautingas (1806—1871)— anglų teisininkas, turėjo ryšių su čartistų ir tredjunionų judėjimu.— 231, 232, 234, 235, 236, 254, 255.

S

Sadleris (Sadler), Maiklas Tomas (1780—1835)— anglų politinis veikėjas, buržuazinis filantropas, dėjosi prie torių partijos.— 164, 167.
Saimonsas (Symons), Dželingeris Kuksonas (1809—1860)— anglų liberalinis publicistas, vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 61, 121, 123, 141, 193, 201, 226.
Sandersas (Saunders), Robertas Džonas — Anglijos fabrikų inspektorius XIX amžiaus penktajame dešimtmetyje.— 166.
Senioras (Senior), Nasau Viljamas (1790—1864)— anglų vulgarusis ekonomistas, aršus darbininkų judėjimo priešas.— 81.
Smitas (Smith), Adomas (1723—1790)— anglų ekonomistas, vienas iš įžymiausių klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovų.— 95, 125.
Smitas (Smith), Tomas Sautvudas (1788—1861)— anglų gydytojas, vaikų darbo tyrimo komisijos narys 1841 metais.— 89, 110, 227.
Somervilas (Somerville), Aleksandras (1811—1885)— anglų žurnalistas, buržuazinis radikalas.— 243, 244.
Stefensas (Stephens), Džozefas Reineris (1805—1879) — anglų dvasininkas, 1837—1839 metais aktyviai dalyvavo čartistų judėjime Lankašire.— 213, 217, 265.
Sterdžas (Sturge), Džozefas (1793—1859)— anglų buržuazinis politinis veikėjas, fritrederis; prisidėjo prie čartistų, tikėdamasis išlaikyti darbininkų klasę buržuazijos įtakoje.— 216—217.
Svanas Zonenšeinas (Swan Sonnenschein)— leidykla Londone.— 17.

Š

Šekspyras (Shakespeare), Viljamas (1564—1616)— didysis anglų rašytojas.— 232, 240.
Šelis (Shelley), Persis Bišis (1792—1822)— įžymus anglų poetas, revoliucinio romantizmo atstovas, ateistas.— 221.
Štirneris (Stirner), Maksas (Kasparo Šmidto literatūrinis slapyvardis) (1806—1856)— vokiečių filosofas, jaunahegelininkis, vienas iš buržuazinio individualizmo ir anarchizmo ideologų.— 51, 250.
Štrausas (Strauβ), Davidas Fridrichas (1808—1874)— vokiečių filosofas ir publicistas, žymus jaunahegelininkis; po 1866 m.— nacionalliberalas.— 221.
Štumas (Stumm), Karlas (1836—1901)— stambus vokiečių pramonininkas, konservatorius, pikčiausias darbininkų judėjimo priešas.— 234.

T

Teiloras (Taylor), Džonas (1804—1841)— anglų gydytojas, dėjosi prie čartistų judėjimo kairiojo sparno.— 214.

Tomsonas (Thomson), Čarlzas Poletas, baronas Sidnhemas (1799—1841) — anglų valstybės veikėjas, vigas.— 81.

V

Vaitmenas (Wightman), Viljamas (1784—1863) — anglų teisininkas, nuo 1841 m. karališkojo suolo teismo narys.— 232.

Vatas (Watt), Džemsas (1736—1819) — įžymus anglų išradėjas, sukonstravo garo mašiną.— 37.

Vedžvudas (Wedgwood), Džozajus (1730—1795) — Anglijos pramonininkas, patobulino keramikos gamybą Anglijoje.— 42.

Veidas (Wade), Džonas (1788—1875) — anglų publicistas, ekonomistas ir istorikas.— 117.

Veikfildas (Wakefield), Eduardas Gibonas (1796—1862) — anglų buržuazinis publicistas.— 239, 240.

Viktorija (1819—1901) — Anglijos karalienė (1837—1901).— 56, 213.

Viljamsas (Williams), Džonas (1777—1846) — anglų teisininkas, nuo 1834 m. karališkojo suolo teismo narys, liberalas.— 232.

Vogenas (Vaughan), Robertas (1795—1868) — anglų dvasininkas, buržuazinis istorikas ir publicistas.— 126.

Ž

Žiraras (Girard), Filipas (1775—1845) — žymus prancūzų inžinierius išradėjas.— 40.

TURINYS

Pratarmė 3

PIRMO VOKIŠKOJO LEIDIMO PRATARMĖ 7

AMERIKINIO LEIDIMO PRATARMĖ 10

ANTRO VOKIŠKOJO LEIDIMO PRATARMĖ 17

Į DIDŽIOSIOS BRITANIJOS DARBININKŲ KLASĘ 30

ĮŽANGA 33

Darbininkų padėtis iki pramonės revoliucijos — 33. Dženi — 35. Pramonės ir žemės ūkio proletariato atsiradimas — 36. Vateris, miulė, mechaninės audimo staklės, garo mašina — 37. Mašinų darbas nugalėjo rankų darbą — 37. Pramonės galios išsivystymas — 37. Medvilnės pramonė — 38. Kojinių gamybos pramonė — 38. Nėrinių gamyba — 38. Balinimas, marginimas, dažymas — 39. Vilnos pramonė — 39. Linų pramonė — 40. Šilko pramonė — 40. Geležies gamyba ir apdirbimas — 41. Anglies kasyklos — 42. Keramikos dirbinių gamyba — 42. Žemdirbystė — 42. Plentai, kanalai, geležinkeliai, garlaiviai — 43. Reziumė — 44. Proletariato klausimas įgauna nacionalinę reikšmę — 44. Buržuazijos pažiūra į proletariatą — 45.

PRAMONĖS PROLETARIATAS 47

Darbininkų pasiskirstymas grupėmis — 47. Nuosavybės centralizavimas — 47 Šiuolaikinės pramonės svertai — 48. Gyventojų centralizavimas — 48.

STAMBŪS MIESTAI 50

Betarpiškas Londono daromas įspūdis — 50. Socialinis karas ir visuotinio plėšimo sistema — 51. Beturčių likimas — 51. Bendras blogų kvartalų aprašymas — 52. Londone: Sent-Džailsas ir gretimi kvartalai — 53. Vaitčepelas — 54. Proletarų butų vidus — 55. Benamiai parkuose — 56. Naktiniai prieglobsčiai — 56. Dublinas — 57. Edinburgas — 58. Liverpulis — 60. Fabrikų miestai: Notingemas, Birmingemas, Glazgovas, Lidsas, Bradfordas, Hadersfildas — 60. Lankaširas: bendros pastabos — 63. Boltonas — 64. Stokportas — 65. Ašton-ander-Lainas — 65. Steilibridžas — 65. Smulkus Mančesterio aprašymas: bendra statybos sistema — 66. Senamiestis — 68. Naujamiestis — 73. Darbininkų kvartalų užstatymo būdas — 74. Kiemai ir akligatviai — 74. Ankotsas — 76. Mažoji Airija — 78. Hiulmas — 79. Solfordas — 80. Reziumė — 80. Nakvynės namai — 82. Gyventojų susigrūdimas — 82. Gyvenamieji rūsiai — 83. Darbininkų drabužiai — 83. Maistas — 84. Sugedusi mėsa — 85. Produktų falsifikavimas — 86. Neteisingos svarstyklės ir kt.— 87. Bendra išvada — 89.

KONKURENCIJA 91

Darbininkų savitarpio konkurencija apsprendžia darbo užmokesčio minimumą, turtingųjų savitarpio konkurencija — jo maksimumą — 91. Darbininkas, buržuazijos vergas, turi kas dieną ir kas valandą pats save parduoti — 94. Gyventojų perteklius — 95. Prekybos krizės — 96. Darbininkų rezervas — 98. Šio rezervo likimas 1842 metų krizės laikotarpiu — 100.

AIRIŲ IMIGRACIJA 103

Priežastys ir skaičius — 103. Aprašymas pagal Karleilį — 103. Nešvara, šiurkštumas ir girtavimas airių tarpe — 104. Airių konkurencijos ir bendravimo su airiais įtaka anglų darbininkams — 105.

IŠVADOS 107

Įvadinės pastabos — 107. Aprašytų sąlygų poveikis fizinei darbininkų būklei — 108. Didelių miestų, butų, nešvaros ir kt. įtaka — 109. Faktinė padėtis — 110. Džiova — 110. Šiltinė, ypač Londone, Škotijoje ir Airijoje — 110. Vidurių susirgimai — 112. Girtavimo pasekmės — 113. Šundaktarių vaistai — 114. „Stiprinanti Godfrio mikstūra"— 114. Proletariato, ypač jaunesnio amžiaus vaikų mirtingumas — 115. Buržuazijos apkaltinimas socialiniu žudymu — 118. Poveikis intelektualinei ir moralinei darbininkų būklei — 118. Nebuvimas sąlygų mokytis — 119. Vakarinių ir sekmadienio mokyklų netinkamumas — 119. Tamsumas — 120. Darbininko gyvenimo sąlygos yra savotiška jo mokykla — 121. Nesirūpinimas doroviniu darbininkų auklėjimu — 122. Įstatymas kaip vienintelė dorovinio auklėjimo priemonė — 122. Darbininko padėtis skatina jį nepaisyti įstatymų ir dorovės — 123. Skurdo ir neužtikrinto gyvenimo įtaka proletariatui — 124. Prievartinio darbo prakeikimas — 125. Gyventojų centralizacija — 126. Airių imigracija — 129. Buržua ir proletaro charakterio skirtingumas — 129. Proletaro pranašumai prieš buržua — 130. Neigiamos proletarinio charakterio pusės — 131. Girtavimas — 131. Ištvirkavimas — 133. Šeimos ardymas — 133. Esamos socialinės santvarkos negerbimas — 134. Nusikaltimai — 134. Socialinio karo apibūdinimas — 136.

ATSKIROS DARBO ŠAKOS. Fabrikų darbininkai siaurąja prasme .. 137

Mašinų poveikis — 137. Rankiniai audėjai — 139. Vyrų darbo išstūmimas — 139. Moterų darbas, šeimos irimas — 142. Visų šeimos santykių iškraipymas — 145. Didelio skaičiaus moterų sutelkimo fabrikuose moralinės pasekmės — 148. Pirmosios nakties teisė — 148. Vaikų darbas — 149. Mokinystės sistema — 149. Vėlesnės priemonės — 149. Fabrikų ataskaitos duomenys — 150. Ilga darbo diena — 150. Naktinis darbas — 150. Sužalojimai — 151. Smulkesni fiziniai trūkumai — 152. Fabrikinio darbo pobūdis — 153. Bendras organizmo nusilpimas — 153. Specifiniai susirgimai — 154. Tyrinėtojų parodymai — 154. Ankstyva senatvė — 156. Specifinės pasekmės moterų organizmui — 157. Kai kurios ypač žalingos darbo šakos — 159. Nelaimingi atsitikimai — 160. Kaip buržuazija žiūri į fabrikų sistemą — 161. Fabrikų įstatymai ir agitacija už dešimties valandų darbo dieną — 163. Demoralizuojantis ir atbukinantis fabrikinio darbo pobūdis — 169. Vergovė — 170. Fabriko taisyklės — 170. Apmokėjimo prekėmis sistema — 173. Kotedžų sistema — 174. Lygiagretė tarp 1145 metų baudžiauninko ir laisvo 1845 metų darbininko — 175.

KITOS DARBO ŠAKOS 180

Mezgėjai — 180. Nėrinių gamyba — 182. Kartūno margintojai — 184. Aksomo kirpėjai — 185. Šilko audėjai — 186. Metalo dirbiniai — 188. Birmingemas — 188. Stafordširas — 190. Šefildas — 191. Mašinų gamyba — 193. Puodininkystė Šiaurės Stafordšire — 193. Stiklo dirbinių gamyba — 195. Amatininkai — 196. Londono modistės ir siuvėjos — 196.

DARBININKŲ JUDĖJIMAS 199

Įvadinės pastabos — 199. Nusikaltimai — 200. Sukilimai prieš mašinas — 200. Sąjungos, streikai — 201. Sąjungų ir streikų poveikis — 203. Su streikais susiję ekscesai — 205. Anglijos proletariato kovos prieš buržuaziją bendras pobūdis — 208. Mūšis Mančesteryje 1843 metų gegužės mėn. — 209. Proletariatas negerbia įstatymo — 210. Čartizmas — 212. Čartistų judėjimo istorija — 213. 1842 metų sukilimas — 215. Griežtas proletarinio čartizmo atsiskyrimas nuo buržuazinio radikalizmo — 216. Socialinė čartizmo tendencija — 217. Socializmas — 218. Darbininkų pažiūros — 220.

KALNŲ PRAMONĖS PROLETARIATAS 222

Kornvelo kalnakasiai — 222. Olston-Muras — 223. Geležies rūdynai ir anglies kasyklos — 224. Vyrų darbas, moterų ir vaikų darbas — 224. Specifiniai susirgimai — 226. Darbas žemose štolnėse — 227. Nelaimingi atsitikimai, sprogimai ir t. t.— 228. Išsilavinimo lygis — 229. Dorovingumo lygis — 229. Kalnų pramonės įstatymai — 229. Sistemingas angliakasių išnaudojimas — 230. Judėjimo pradžia — 231. Angliakasių sąjunga — 231. 1844 metų kampanija Šiaurės Anglijoje — 231. Robertsas ir kampanija prieš taikos teisėjus ir apmokėjimo prekėmis sistemą — 232. Kovos išdavos — 233.

ŽEMĖS ŪKIO PROLETARIATAS 237

Istorinė apžvalga — 237. Pauperizmas kaime — 238. Padienių žemės ūkio darbininkų padėtis — 239. Padegimai — 241. Abejingumas grūdų įstatymų klausimui — 242. Religinių jausmų nebuvimas — 243. Velsas: smulkūs nuomininkai — 244. Rebekos maištas — 244. Airija: žemės skaidymas — 245. Airių nacijos pauperizacija — 245. Nusikaltimai — 247. Agitacija už unijos panaikinimą — 247.

BURŽUAZIJOS PAŽIŪRA Į PROLETARIATĄ 249
Dorovinis Anglijos buržuazijos smukimas — 249. Jos godumas — 249. Politinė ekonomija ir laisvoji konkurencija — 250. Labdarybės veidmainiškumas — 251. Politinės ekonomijos ir politikos veidmainiškumas grūdų įstatymų klausimu — 252. Buržuazijos įstatymai ir teisingumo vykdymas — 253. Buržuazija parlamente — 254. Įstatymas dėl ponų ir tarnų santykių — 255. Maltaus teorija — 255. Senasis beturčių įstatymas — 256. Naujasis beturčių įstatymas — 258. Žiauraus elgimosi pavyzdžiai darbo namuose — 259. Anglijos perspektyvos — 263.

Pastabos 267

Pavardžių rodyklė 272

Iliustracijos

Knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ pirmojo leidimo titulinis lapas 5

F. Engelso kreipimosi „Į Didžiosios Britanijos darbininkų klasę“ pirmasis puslapis 31

Knygos „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“ (1845) puslapis su F. Engelso išversto E. Mido eilėraščio „Karalius Garas“ tekstu .. 177

Mančesterio planas 211

Ф. ЭНГЕЛЬС

ПОЛОЖЕНИЕ РАБОЧЕГО КЛАССА В АНГЛИИ

На литовском языке

Госполитнаучиздат Литовской ССР, 1961 г.

Vertė *N. Karpis*

Vertimo redaktoriai

V. Brazaitytė (atsak. redaktorius) ir *J. Misevičius*

Techninis redaktorius *D. Gotleris*

Korektorės *E. Dirsienė* ir *M. Zukmanienė*

Leidinys Nr. 6088. 1—1 Tiražas 6000 egz.
Duota rinkti 1961.I.9. Pasirašyta spausdinti 1961.VI.12.
Popierius 60×92/16=8,75 popieriaus lapo — 17,5 spaudos lanko.
21,58 apsk. leid. lanko. Kaina Rb. 0,70.

Spaudė Valst. „Vaizdo“ sp. Vilniuje, Strazdelio g-vė Nr. 1. Užsak. Nr. 115.